

Корнелій ІРОД

ВЕСЕЛА БОЖЕВІЛЬНЯ

Редактор: *Володимир АНТОФІЙЧУК*
Техноредактор: *Ірина МОЙСЕЙ*
Обкладинка: *Ірина МОЙСЕЙ*

Реферанти: *Володимир АНТОФІЙЧУК*
Михаєла ГЕРБІЛ
Михайло ТРАЙСТА

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

IROD, CORNELIU

Vesela bozhevilnia / Korneliy Irod. - București : R.C.R. Editorial, 2024
ISBN 978-606-745-165-8

821.161.2

Наклад фінансований
СОЮЗОМ УКРАЇНЦІВ РУМУНІЇ

Корнелій ІРОД

ВЕСЕЛА БОЖЕВІЛЬНЯ

ПРОЗА

Видавництво RCR EDITORIAL

Бухарест - 2024

КОРОТКЕ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ

Ви, шановний читачу, певне, запитуєте себе: що таке *Промахи*? А ось що – це гіркувато-смішні спогади про різні, скажімо, негаразди. *Мої* або *чужі*. Але щоб не було незручно, прикро чи ніяково мені за якийсь промах, іноді – через брак у мене елементарної відваги – я переводжу той промах на чужого. А коли якийсь промах – нічого собі або дає змогу чимось похвалитись, тоді, само собою зрозуміло, я беру його на себе. Мушу також визнати: *мої* вони чи *чужі*, промахи вам не мемуари й не репортаж, тобто там не все реальне: дещо таки так було, а інше – для забарвлення події – треба буде відшукати, шановний читачу, у вашій власній фантазії; інакше кажучи, це свого роду автофіктивні сторінки. А вже котрі промахи *гіркі*, а котрі *смішні*, гадаю, не треба пояснювати. Річ проста: коли промах *мій*, він здебільшого *гіркий*, бо хто дурний насміхатися над самим собою?! Ну а коли він *чужий*, може бути й *смішним*... А буває, оскільки у кожного з нас промахів чимало, іноді вони й не такі, й не сякі...

Спогади з давніх доріг I

На початку осені 1970 року віце-президент ДККМ¹ Іон Морару покликав мене у свій кабінет і повідомив, що мене включено до складу бригади ЦК РКП², яка протягом цілого місяця контролюватиме Караш-Северінський повіт. Для мене було це несподіванкою, бо працював я не в ЦК, а інспектором ДККМ і, крім того, не був навіть членом партії. Але якщо так вирішено, нічого мені було робити – поїхав у Решіцу, центр Караш-Северінського повіту.

Бригадою керував Паул Нікулеску-Мізіл (секретр ЦК, член політбюро і т. ін., словом – велика партійна цяця), а на випадок його відсутності (якщо матиме якесь засідання в ЦК або покличе його сам Чаушеску), діяльністю бригади займеться його заступник Георге Бадрус (шеф секції ЦК, майбутній посол Румунії в Москві). Крім мене та Ніколає Гаврілеску (президент Союзу профспілок Румунії, колишній перший секретар Сібіуського повітового комітету компартії і майбутній наш посол в Китаї) решта членів бригади, шестеро осіб, були працівниками ЦК.

На першому засіданні бригади (а відбулося воно, як і всі інші, в кабінеті першого секретаря повітового комітету компартії Іліє Фасуя, але без його участі, чого

¹ **ДККМ** – Державний комітет культури і мистецтва. (К. Ір.).

² **ЦК РКП** – Центральний Комітет Румунської Комуністичної Партії. (К. Ір.).

тоді я просто не міг собі пояснити) Паул Нікулеску-Мізіл заявив, що контроль Караш-Северінського повіту охопить усі галузі: партійну діяльність, промисловість, сільське господарство, торгівлю, освіту та культуру (ага, ось чому включили мене в ту бригаду), діяльність профспілок (Н. Гаврілеску) тощо. Засідання відбувалися якщо не щодня, то обов'язково раз на два дні. Пізніше – ну, десь через якийсь тиждень – я зрозумів, що внаслідок нашого контролю й недоліків, які виявить бригада (а мусить виявити, бо для цього вона й прибула...), мали усунути Іліє Фасуя з посади першого секретаря повітового комітету партії (і це таки сталося після закінчення діяльності партійної бригади; але Іліє Фасуй не став безробітним – призначили його директором якоїсь фабрики в Тімішоарі). Мабуть, і сам Фасуй додумався, чому прибула бригада ЦК, головню тому, що Мізіл безцеремонно звертався до нього перед кожним засіданням: «Не сердься, дорогий товаришу Фасуй, зараз починаємо, розумієш, робоче засідання...». Інакше кажучи, виганяв його із власного кабінету. А це кого? Першого секретаря повітового комітету компартії! А ті, хто не прожили той період, повинні знати, що у «своєму» повіті перший секретар був абсолютним хазяїном і вважав себе мало не самим Господом Богом.

Отже, бригада засідала часто і щоразу її члени звітували про констатовані недоліки перевірених установ. Іноді запрошували повітового відповідального за дану галузь, щоб пояснив перед членами бригади причину вивлених недоліків, а головню піддати його гострій, але здоровій товариській критиці за викриті вади в його діяльності.

На одному із таких засідань Нікулеску-Мізіл сердито звернувся до мене:

– Товаришу, е-е-е... Ану скажи нам, чому в такому, розумієш, важливому робітничому центрі, як Решіца, бухарестський Національний театр, розумієш, не провадив свої гастролі з позаминулого року, а Оперний театр не гастролював у Караш-Северінському повіті ще з 1965 року?

– Не знаю... – кажу я. – В ДККМ театрами займається...

– Ось що, товаришу, е-е! Хочу, розумієш, щоб люди відчули, що в їхньому повіті знаходиться бригада ЦеКа. Хочу, розумієш, щоб із столиці прибули сюди кілька чільних артистів. Але негайно!

Якихось два роки перед тим я заснував при Бухарестському народному університеті **Поетичну студію**. Була то не літстудія, не поетичне ательє, а таки поетична вистава. Я згрупував кілька акторів-ентузіастів, а насамперед дуже хороших декламаторів (між ними Лудовік Антал, Діну Янкулеску, Моніка Гіуца, Вал Сандулеску, Крістіна Такой, Джеордже Цуркану, Єуджен Моцацяну й ін.), завдяки яким двічі на місяць зал Даллес заповнювали головню любителі хорошої поезії – румунської і світової.

У цій ситуації я подумав запросити кілька членів **Поетичної студії** і організувати, скажімо, «Вечір поезії Мігая Емінеску», один у Решіцькому театрі або в домі профспілок, а другий у місті Карансебеші. І щоб вечір був ще більш «виховним», перед декламаціями публіка послухає доповідь; одна буде, приміром, про «Життя і творчість Мігая Емінеску», а інша на тему... ну, ще подумаю.

Під час обіду я заявив Мізілу про свій намір і додав задумані мною між часом деталі:

– Обидва вечори поезії почнуться доповідями, а вже після них підуть декламування з поетичної твор-

чості нашого національного поета у виконанні двох відомих бухарестських артистів; це – Лудовік Антал, актор театру «Константін Ноттара» і Діну Янкулеску, актор «Малого театру». У Решіці пропоную виступити вам, наприклад, на таку важливу тему, як «Міжнародна політика РКП» або, якщо бажаєте, на іншу тему... А в Карансебеші виступить професор Дан Сментинеску про життя і творчість Мігая Емініску. Ви згодні з моєю позицією?

Паул Нікулеску-Мізіл помовчав якусь хвилину, а згодом сказав:

– Можна. Ідея, розумієш, непогана. І з темами я згідний. Тільки мене, можливо, не буде тоді в Решіці і в такому випадку, розумієш, на цю тему виступить товариш Бадрус.

Після цього я зараз же потелефонував у Бухарестський народний університет – там працювала хороша людина Ніколає (Ніку) Марінеску, з яким я часто співпрацював. Розповів йому в чому річ, підкреслив особливе значення такої події і попросив, щоб після належного «інструктажу» вирядив тих трьох: Лудовіка Антала та Діну Янкулеску (а вони були моїми друзями) через три дні, а професора Сментинеску – можна й через чотири, але його прямо в Карансебеш. А коли говорив я про «інструктаж», мав на увазі той факт, що їм доведеться виступати поряд із Мізілом, одним з найчільніших партійних представників тих років, і тому я побоювався, щоб, не дай Боже, котрийсь із них запізнив, чи взагалі не приїхав або не менш небезпечно – Лудовік Антал міг з'явитись здорово підхмеленим. Тому-то я й попередив Ніку Марінеску.

Наступного дня вранці Ніку зателефонував і повідомив, що зробив усе: артисти приїдуть післязавтра, а професор Дан Сментинеску – ще через день, але не до

Решіці, а, як ми домовились, прямо до Карансебеша післяобіднім поїздом.

Після вечері на засіданні бригади я повідомив про згоду акторів Антала та Янкулеску виступити у Решіці й Карансебіші, а професор Дан Сментинеску приїде прямо в Карансебеш; також запросив членів бригади взяти участь, якщо можна, на обох вечорах. Паул Нікулеску-Мізіл сказав, що у Решіці виступить він і додав:

– А повітовий комітет культури хай займеться, розумієш, афішами, щоб люди довідалися, що в їхньому місті буде оце... важливий культурно-політичний вечір...

Вранці я знову зателефонував до Бухареста й попросив ще раз Ніку Марінеску, щоб не забув вчасно вирядити в дорогу акторів і професора і, розуміється, тверезих (я мав на увазі насамперед Лудовіка Антала).

А телефонував я, звичайно, з повітового комітету культури, яким керував симпатичний Єуджен Мурешан, випускник філології, як і я, але старший за мене, мабуть, на 7-8 років, якщо його професором Наукового соціалізму був якраз Паул Нікулеску-Мізіл, якого я вже не застав на факультеті; а також телефонував я ще і з кабінету повітового секретаря з пропаганди Іліє Йорґа, порядного дядька, мовчазного, але не бурмотливого чи похмурого, про якого віце-президент Іон Морару, мій шеф, шепнув мені на одному засіданні: «Цей Йорґа – не Йорґа¹...».

Вранці в день приїзду акторів я попросив Єуджена Мурешана, щоб замість мене він зустрів їх на вокзалі й поселив у резервовані номери того ж готелю партії, де жили всі члени делегації – хай відпочинуть, хай приймуть душ (Іліє Йорґа – а казав я вам, що то порядна людина – запропонував свій елегантний «Мерседес»: «Таж

¹ Натяк, що він нерівня славному румунському ученому **Ніколає Йорґа** (1871-1940 рр.). (К. Ір.).

не повезеш таких славних артистів своїм шкарадним «Москвичем»!..», – сказав він Мурешанові), щоб побачив мене перед моїми друзями: мушу терміново закінчити звіт для наступного засідання бригади, а пізніше завітаю до них – будемо обідати разом.

Я знаходився в кабінеті Йорґи – писав звіт і ждав Мурешана. Минуло понад півтора години і президент караш-северінської культури ще не повернувся повідомити, що і як. Іліє Йорґа помітив, що запізнення непокоїть мене і заставив свою секретарку поцікавитись, чи не вже бухарестський поїзд запізнівся.

– Ні, – каже вона після того, як потелефонувала до решіцького вокзалу, – поїзд прибув вчасно.

Але й Єуджена Мурешана ще не було.

Нарешті з'явився – виглядав він скоріше переляканим, ніж засмученим.

– Артисти не приїхали!

– Не може бути! Як так?! – дивуюся я оторопілий і прошу дозволу телефонувати в столицю.

Але Ніку Марінеску запевняє не тільки, що Антал та Янкулеску поїхали, а навіть з обачливості він сам посадив їх у спальний вагон.

– Може, проспали Решіцу й поїхали далі... – каже він сміючись.

– Куди далі?! Тут кінцева зупинка! – майже закричав я.

– Ану побіжи ще раз на вокзал, – каже Йорґа Мурешанові, – може, надібаєш їх, поцікався й у чергового по станції...

– І про всякий випадок, – кажу я застережливо, – заглянь і в сусідні з вокзалом ресторани та кав'ярні – може, зупинились випити каву...

– А я це вже зробив, нема їх ніде.

Я кидаю недописаний звіт і кажу президентові:

– Ану ходімо разом – удвох швидше знайдемо. А знайти знайдемо, бо з Бухареста вони точно виїхали.

Після того, як «Мерседес» повіз нас з Мурешаном на вокзал, а звідти об'їхав усі ресторани, буфети, кав'ярні й кондитерські Решіци без жодного результату, Єуджен Мурешан висунув ще одну думку:

– А що, коли зійшли вони у Килніку!..

– Де?

– А тут, недалеко, біля Решіци. Власне, то вже теж Решіца, бо вони з'єдналися, злилися... Поїзди зупиняються і перед тим полустанком.

Через п'ять хвилин ми заїхали у Килнік і таки в першому ресторані знайшли акторів: їли сосиски й запивали пивом.

– Ух, братчики мої, – сплеснув я, – ви певне хочете, щоб у мені серце лопнуло! А я ж тобі, Діну, переказував... А тебе, Бадіку Лудовіку, прошу – не пий! Ось обіцяю, що завтра ввечері, після другого спектаклю дам тобі чого тільки забагнеш: вина, пива, коньяку, цуйки – хоч купайся в тому!

– Лише оцю гальбу і все. Мушу трохи ожити... – жартує він.

– З похмілля, чи що?..

– Ні, – відповів за нього Діну Янкулеску. – Цієї ночі Бадіка *Лодовіко* погано себе почував: кров у нього з носа двома потічками все кап-кап-кап...

Антал був дійсно дуже блідим, але його обличчя було постійно блідим, то в нього «артистична» блідість, зате цього разу – аж занадто.

– А що сталося? – питаю.

– Та що могло статися? – пояснює мені Антал. – Минулої ночі жінка здорово вдарила мене дзбаном по носі, щоб перестав хропіти... – сміється не дуже весело Бадіка, уникаючи відвертої відповіді.

Але страхіття цього жарту я усвідомлю й відчую не-
вдовзі.

Потім повезли ми їх у готель і завели кожного у свій
номер.

— Ось, дорогі панове, — кажу, — скупайтесь, відпочинь-
те, а пізніше підемо обідати.

— Куди? — питає Діну. — Я в Рєшіці вперше.

— Таки тут. Внизу — ресторан. А якщо доти матимете
якусь потребу, заходьте до мене в номер — я живу по-
ряд. До обіду мушу дописати якийсь матеріал.

А обід пройшов спокійно, пили ми лише мінеральну
воду, а усе післяобіддя провели разом — я стеріг, щоб
вони не «застрягли», головно Бадіка, в якомусь ресто-
рані, від чого я навіть боявся уявити, яким виглядав би
той вечір поезії. На щастя, цього не сталося, бо після
промови Паула Нікулеску-Мізіла, Лудовік Антал і Діну
Янкулеску представили чудове попурі поезій Мігая Емі-
неску і прямо зачарували рєшіцьку публіку. Після вис-
тави Мізіл тепло поздоровив бухарестських артистів і
поцікавився — ніби він цього не знав, — скільки платять
їм ДККМ за такий спектакль.

— Крім подорожі й готелю, ніхто нам нічого не пла-
тить, — відповів Діну Янкулеску.

— Це добровільна праця... — додав Антал.

Мізіл удавав, що не вловив Бадікової іронії і повер-
нувся вбік до Йорґи та Мурешана:

— Завтра, розумієш, преміювати акторів Янкулеску й
Антала: по 500 лєїв від культури і стільки ж від Пропа-
ганди. За сьогоднішній і за завтрашній вечори.

— Зрозуміли, товаришу Мізіл, — поквапився погоди-
тись Йорґа.

Наступного дня ми — мої друзі Антал, Янкулеску і
я — поїхали до Карансебеша теж чудовим партійним
«Мерседесом», а назад приїде з нами й професор Дан

Сментинеску, бо ночуватиме в тому самому готелі, що й ми.

Подорож від Решіци до Карансебеша – мабуть, зо 50 кілометрів – була веселою, я й Діну посміялись з Лудовікового носа, в який його жінка жбурнула важким слоїком. У відповідь Бадіка розповів кілька сороміцьких анекдотів, хоч він взагалі цього не робив, а завжди говорив і вів себе тільки по-джентльменськи.

У Карансебеші Єуджен Мурешан (він поїхав туди ще зранку) сказав, що все підготовлено, афіші зробили свою справу, бо зал уже повен, хоч до початку спектакля ще ціла година.

– Але є й неприємна проблема... – сказав він чомусь тільки мені.

– Що таке?

– Поїзд, яким приїжджає професор Дан Сментинеску, запізниться на 95 хвилин. Це поки що, бо до приїзду ще може додатися хтозна-скільки хвилин. Що нам робити? Він не встигне приїхати до сьомої.

– Це погано, – кажу. – В такому разі, навіть відкривши вечір на чверть години пізніше, бо більше не годиться, все одно нічого не допоможе...

– Якщо призначаєте мене режисером сьогоднішнього спектаклю, я знайду вихід із цієї ситуації, – сказав Діну Янкулеску.

– Ану, Діну! – зрадів я.

– Діло зовсім під рукою: просто відкрити вечір не лекцією, а поезією; я та Лудовік можемо декламувати, скільки годин потрібно, тобто до приїзду професора, а вже після нас Дан Сментинеску хай говорить про життя та творчість Мігая Емінеску.

Отже, точно о сьомій вечір розпочався без професора Дана Сментинеску. Обидва актори представилися просто чудово. Я стояв за кулісами. Сцена була в густих

потемках і лише по її середині прожектор вирізав освітлене коло, в яке поперемінно з'являлись то Лудовік Антал, то Діну Янкулеску. Дивлюсь у зал – слухачі просто зачаровані: ніби поезія геніального Емінеску була доти невідома їм і тільки тепер уперше доходить вона до їхнього серця.

Раптом, коли бас Діну Янкулеску ще линув із освітленого кола сцени, Антал шепнув мені:

– А що, коли я продекламую **Дойну**¹? Все одно Мізіла нема тут...

– Ти здурів, Бадіку?! Ну, хіба якщо їв авт хочеш, щоб нас звідси повезли прямо у Вакарешть²...

Через півтора години прибув нарешті й професор Дан Сментинеску, якого Єуджен Мурешан завів прямо за куліси. Він став вибачатися за запізнення, а я пояснив, що все гаразд, бо ми переставили моменти вечора: спектакль розпочався поезією й закінчиться його доповіддю.

Дан Сментинеску – мужчина якихось шістдесят років, низький та товстий, аж опецькуватий, круглолиций і губатий, а з-під густих наїжачених брів непосидюче визирали пара малих сірих очей. У Бухарестській консерваторії він читав курс румунської літератури.

Коли Лудовік Антал і Діну Янкулеску закінчили свій виступ, оплески та овації публіки довго не вгавали. Виступ професора Сментинеску теж сподобався, хоч, на мою думку, був він не що інше, як резюме відомої книжки Джеордже Калінеску «Життя Мігая Емінеску», але все одно людям сподобався, бо більшість слухачів, мабуть, не читали ту книжку.

¹ **Дойна** – заборонений в ті роки вірш Мігая Емінеску. (К. Ір.).

² **Вакарешть** – славний бухарестський монастир, побудований в 1716 році, пам'ятник архітектури, перетворений у не менш славу тюрму; весь архітектурний комплекс було знесено у 1986 році. (К. Ір.).

Після вистави секретар міського комітету компартії, який одночасно був і мером Карансебеша, подякував, привітавши артистів і професора та запросив усіх нас на урочисту вечерю. У підвалі міського комітету знаходився спеціальний зал, ніби навмисне влаштований для гомеричних, але таємних гулянок, далеких від очей простолюду. Навколо довгого стола засіло нас зо двадцяттеро. Чого тільки не було перед нами на столі? Шинка, голандський сир, бринза, різні ковбасні вироби, ікра, копчений оселедець, печеня, смажені кури, начинені фаршем пироги, копчена баранина, перці з червоною квашеною капустою та різні салати. А пиятики – Господи! – аж страшно! Коньяк, цуйка, кубинський ром («капіталістичний» віскі ще не був модним...), кілька сортів вина й пиво. Я штовхнув злегка ліктем Антала й шепнув:

– А правда, Бадіку, що моя обіцянка не була безпідставною?..

Але Лудовік Антал розпочав з професором Сментинеску якусь суперечку у зв'язку з Емініску – поки що тихо, культурно, а в міру продовження розмови і числа випитих склянок, головню Анталом, суперечка ставала все голоснішою. Хоч пив лише вино, Бадіка сильно напився, яким я його ніколи не бачив, і став дорікати Данові Сментинеску, що той нічого не знає у зв'язку з життям Мігая Емініску, а про творчість – і поготів. Професор щось відповідав йому, але тихо, проте їхня розмова поступово переростала у сварку. Решта гостей і сам хазяїн ніби й не звертали на те уваги, хоч значуще посмішкувалися, а тому стало ясно, що нам уже пора вставати з-за столу. Я подякував нашим хазяїнам, спеціально мерові, і разом з Діну Янкулеску, стараючись, щоб то було не дуже помітним, вивели п'яного Бадіку надвір і ледве-ледве засунули в машину й посадили

його між нами. Професор Дан Сментинеску сів спереду біля шофера.

«Мерседес» тільки рушив з місця, як Антал схилив голову на плече Діну Янкулеску, підняв ногу й простягнув її через спинку переднього крісла майже під ніс Дана Сментинеску. Я стягнув Бадікову ногу. Він невдоволено промимрив лайку і знову простягнув ногу, мало не вдарив професора в голову, а той мовчав, прикидаючись, що не помічає Бадікового нахабства.

— Ану, Лудовіку, не дурій! — стягнув і Діну його ногу з-під професорового носа.

Кілька хвилин Лудовік Антал заспокоївся і, здавалося, навіть заснув. Але раптом підняв голову й заговорив голосно:

— А хто ця дама? — поцікавився, вказуючи пальцем на Дана Сментинеску.

Усі мовчали.

— Хто вона? Бо цієї ночі я хочу її... оце, вона буде моєю!..

Ми пирскнули сміхом, крім, зрозуміло, «дами» Дана Сментинеску, який продовжував сидіти нерухомо й мовчати.

— Хто вона? — закричав Антал і повторив, чому хоче довідатись. — Ух ти! В готелі я гарненько роздягну її, покладу голою в своє ліжко і...

— Ану мовчи, Бадіку! Ти напився й ляпаєш дурниці! — посварив я.

— А тобі краще поспати трохи... — пригорнув його Діну, а Бадіка, на диво, слухняно приліг на його коліна й подрімав до самої Решіци.

Коли доїхали, Лудовік Антал в якійсь мірі ніби протверезився трохи, бо піднявся у свій номер, правда, плентаючись, але без чийсь допомоги. Ми провели й професора в затриманий для нього номер, а тоді Діну каже мені:

– Може, замість Лудовіка, треба було нам вибачитися перед старим, га? А втім, чорт з ними – хай вибачається Бадіка завтра вранці!

Але вранці Лудовік Антал не спустився снідати, а Дан Сментинеску був у дуже поганому настрої.

– Ви, панове, – каже, – певне, не повірите моїм словам!

– А що таке? – питаю. – Щось сталося?

– Таке цієї ночі були в мене гості! Я саме вклався спати, коли чую – хтось стукає. «Заходьте», – кажу. Аж дивлюся – пан Антал.

– Не кажіть! – реготнув Діну Янкулеску.

Я теж засміявся.

– Так, панове, увійшов якраз пан Антал. Оповитий лише широким халатом, просить дозволу прийняти душ у моїй ванні, бо у нього, каже, попсований кран...

– Привід не дуже хитрий... – сміючись зауважив Діну Янкулеску, бо натякав на Бадікове бажання висловлене в машині. – Ну, і?

– Скупався, а через десять хвилин вийшов з ванни без халата, пробачте, цілком голий...

Я та Діну вже не могли стриматися й зареготали безличним сміхом.

– Ти диви, що виробляє Бадіка...

– Не смійтесь, панове. Лудовік Антал був уже зовсім тверезий, наче ніколи й крапельки вина не пив, надів халат і простягнувся на сусіднє ліжко, звідки став дорікати: «А ви, пане професоре, не говорили навіть про те, що славний драматург Караджале, друг Мірая Емінеску, украв у нього коханку Вероніку!». І знову розпочалася наша суперечка – він про се, я про те, він про одне, я про те ж, але по-інакшому й уже майже сваримося. І ось так аж до п'ятої ранку, коли він уже не відповів на моє запитання. Дивлюся – пан Антал заснув. Спить і за-

раз мов скупане немовля, а я спустився випити міцної чорної кави, бо, як я ще вчора вам казав, їду ранішнім поїздом до Тімішоари і боюся, що засну і прокинуся аж у Югославії...

Того самого вечора від'їхали й мої друзі Лудовік Антал і Діну Янкулеску.

Звідки мені було знати тоді, що наша з Бадікою розлука остаточна, що ми вже ніколи не побачимось? Бо він після повернення до Бухареста почувався чимраз гірше, зліг у лікарню Фундень і лише через якихось три тижні помер від раку легенів. Мав Лудовік Антал лише 46 років. Похороном зайнялись останні дві із п'яти його колишніх дружин.

Через кілька років Діну Янкулеску оженився на німкені й поїхав у ФРН⁶. Відтоді я і його вже не бачив. Як йому там живеться – не знаю, але, чую, продовжує грати у якомусь провінціальному німецькому театрі й пише сонети...

Спогади з давніх доріг II

Бригада ЦК РКП закінчила свою роботу в Решіці, і я повернувся в Бухарест, але не просидів дома й тижня, бо змушений був їхати знову. Цього разу в декілька міст (Брашов, Сібіу, Клуж, Решіца, Тімішоара) супроводив я чільного радянського представника Йосифа Лазаровича Смірнова, секретаря ЦК КПРС¹, керівника Вищої партійної школи при ЦК КПРС. (Називався він справді Йосифом Лазаровичем, але не Смірновим; пізніше стало зрозуміло, чому не подаю його справжнього прізвища).

Покликав мене одного дня мій шеф Іон Морару у свій кабінет.

– Був я вчора, – сказав він мені, – на засіданні в ЦеКа, де поінформували нас, що завтра приїде чільний радянський гість, шеф Вищої партійної школи, секретар їхнього ЦеКа. Зрозуміло, він повинен бути гостем Румунської компартії, але через погані відносини між нашими партіями, передали його нам. Товариш Мізіл каже, що бажано, аби супроводив радянського гостя хтось із наших працівників, який володіє російською мовою, а я запропонував тебе. Таким чином не треба буде офіційного перекладача. В ЦеКа склали йому точну програму: в Бухаресті він читатиме тільки одну лекцію в

¹ ЦК КПРС – Центральний Комітет Комуністичної Партії Радянського Союзу. (К, Ір.).

Домі румунсько-радянської дружби або в залі Даллес і відбудеться короткий прийом у ЦеКа. Офіційний обід влаштуємо теж ми в Атене Паласі, після чого повезеш його по Румунії – ось програма міст, де виступатиме радянський гість. А ти май гадку, що говориш, бо він, напевне, спробує заставити тебе говорити про те, що його цікавить. У випадку якихось провокацій раджу тобі переводити розмову на культурні теми, на які можеш говорити йому аж до запаморочення.

Я з Іоном Морару, тобто з моїм тодішнім шефом, був у хороших стосунках. А тому я дозволив собі запитання:

– А нас супроводитиме ще й хтось інший?..

Морару зрозумів, що я маю на увазі Секурітет, а тому відповів, посміхаючись:

– Мабуть, але здалеку й непомітно... А місцеві органи було поінформовано, і вас приймуть скрізь, як годиться.

Йосиф Лазарович Смірнов – симпатичний старичок якихось сімдесят з чимось років, низький, майже карликуватий, худорляве його тіло рухалося неквапно, зате пара сірих непосидючих очей постійно й пронизливо ніби чогось допитливо шукали.

Перші два дні в Бухаресті, так би мовити, протокольні (прийом у ЦК РКП, зустріч з президентом ДККМ, офіційний обід) закінчились лекцією Йосифа Смірнова в Домі румунсько-радянської дружби на тему «Проблеми всесвітньої економічної політики». Йосиф Лазарович не читав якийсь текст, а говорив вільно, невимушено, з ледь відчутним іронічним відтінком (головно, коли наводив приклади з радянської економіки; це слухачам, хоч дивувалися, сподобалося), а вкінці запитав публіку, чи є в когось запитання. Але оскільки у залі були здебільшого люди старшого віку, пенсіонери, зацікавлені не так лекцією, як кінофільмом, який демонструвався піс-

ля виступу радянського гостя, запитань не було. Зате в інших містах, де Йосиф Смірнов говорив на ту ж тему, але наводячи кожного разу нові й дуже цікаві приклади, слухачі ставили чимало запитань, серед яких одне, про яке я думав, що спантеличить промовця. А саме: «Чому два роки тому війська так званих братських країн вторглися в Чехословаччину?! Чому були усунені з посад і потім арештовані Дубчек і Свобода?!» Зрозуміло, малося на увазі вторгнення в Чехословаччину в серпні 1968 року військ країн Варшавського договору – крім Румунії – з метою придушити розпочатий процес оновлення соціалізму, відомий під назвою «Празька весна». Під час військової операції були заарештовані й відправлені в Москву, але невдовзі звільнені керівник компартії Чехословаччини Александр Дубчек і президент Чехословаччини Людвік Свобода. Скрізь запитання ставилися навмисно по-недружньому і з певною національною гідністю, тобто: «Ану подивіться, які ми відважні й не боїмося СРСР! А доказ цього: відмова Румунії взяти участь в агресії проти Чехословаччини». Я боявся, що такі запитання, які містили в собі відвертий докір, поставлять вагомому радянському гостю в скрутне незручне становище. Але ставалося зовсім не так. Після запитання Йосиф Смірнов мовчав певний час, залишаючи зал у напруженому чеканні, після чого виставляв широку усмішку й відповідав лагідним голосом, хитро оминаючи першу частину запитання («Чому війська Варшавського договору вторглися в Чехословаччину?!»): «Александр Дубчек – чудова людина. Я його дуже добре знаю, він був моїм студентом. Дубчек – чесний комуніст, солідно підготовлений...». З кожним словом Йосифа Смірнова напруга залу спадала, люди заспокоювалися, раді, що людину, яку вони захищають, промовець не ганьбить, а на-

впаки – хвалить її. І лише, коли був певний, що його слова зробили свою справу, він додавав: «Отже, Дубчек – хороший і чесний комуніст, проте нема в нього здібностей керувати партією». Якщо Йосиф Лазарович почав би свою відповідь такими словами, зал мав обуритися, мав галасувати, а так...

Сцена повторювалася майже однаково в кожному місті, крім Баїле Геркулане, де відбулися дві події, на які я аж ніяк не сподівався.

Ну ось, значить, не минуло ще й місяця і я вдруге прибув у Решіцу. Там, взагалі, ніби нема нічого нового, крім того факту, що після усунення Іліє Фасуя повітовим комітетом компартії тимчасово керував секретар пропаганди Іліє Йорґа.

Йорґа прийняв нас холоднувато (не був він уже колишнім порядним дядьком), хоч увічливо й навіть ніби радий гостям; сказав нам, вдавано жаліючи, що в обох решіцьких залах, тобто і в театрі, і в домі профспілок, розгортається ремонт і тому пропонує нам їхати в Баїле Геркулане, де нас дуже радо ждуть. «Поїдете, – поквапився він додати, – машиною повітового комітету культури...» (а то старий заіржавлений «Москвич»; іншими словами, Йорґа підказував мені, що минувся час партійного «Мерседеса»). Ясна річ, Йорґа отримав точні розпорядження згори: не дати змогу радянському партійному діячеві говорити решіцьким металургам, а людям, які відпочивають або лікуються у славному курорті Геркулане. А вони хто? В цю пору року – здебільшого колгоспники та пенсіонери. Не важко додуматися, якою мірою цікавлять їх проблеми всесвітньої економічної політики...

Поїхали. Від Решіци до Баїле Геркулане ніби довго їхати, зате краєвид прекрасний, шосейна дорога майже порожня, в'ється сірою стрічкою то лісом, то глибокою

долиною чи тісним узгір'ям, де кам'яні стіни скель загрозливо схиляються аж близько самої дороги.

Йосиф Лазарович був зачарований пейзажем, а я мав нагоду спокійніше і ґрунтовніше представити йому старовинний курорт Баїле Геркулане, який став славним ще за часів Римської імперії.

Досі в усіх містах, у яких ми зупинялися на два-три дні, нас приймали радісною гостинністю, скрізь жили ми в найкращих готелях, здебільшого партійних, на честь чільного представника КПРС організувалися урочисті обіди та вечери. Лекції Йосифа Смірнова, як я вже казав, виявилися взагалі цікавими для слухачів, хоч докірливі запитання у зв'язку з Чехословаччиною каламутили трохи атмосферу залів, де він виступав і на короткий час піднімався неприємний галас і безпорядок, невдовзі приглушені дипломатією промовця.

На всіх офіційних обідах чи вечерях Йосиф Смірнов їв потроху з того, що подавали до столу, наче клював, мов пташка, а пити – горілки чи вина – не пив, скільки б не наполягали господарі, а цокав, виголошував веселий тост, ледве вмочував уста, дякував і, посміхаючись, ставив чарку на стіл.

Як тільки прибули ми в Баїле Геркулане, нас зустрів дуже радо (принаймні, мені так здалося) молодий мер міста (на жаль, я не запам'ятав його прізвища), котрий одночасно був і секретарем міського комітету компартії. Інакше кажучи, він втілював місцеву верховну владу і без його відома й дозволу нічого не рухалося в тому місті. Був він не лише молодим (не гадаю, що було йому більше 35 років), а й меткий, веселий та розторопний. Улаштували нас, як майже скрізь, у партійному готелі – старому гарному домі, мабуть, теж колишньому чиемусь довоєнному готелі, як і більшості гарних будинків курорту, націоналізованих у 1948 році. Після парадного

входу в готель розкривався просторий хол, з якого прохід вів праворуч у ресторан, а ліворуч високі мармурові сходи піднімалися на поверх, де обабіч затишного коридору шикувалися кімнати – високі, світлі, «панські», оснащені дорогими меблями. Коридорна долівка – паркет, застелений товстою персидською «доріжкою»; під кроками прохожих паркет поскрипував де-не-де.

Мер заявив гордо, що зал культурного дому приготовлено як слід, публіку мобілізовано по-військовому (сміється), а він певен повного успіху лекції шановного радянського гостя. З такою ж гордістю і, мабуть, з іще більшим задоволенням сказав, що після лекції міський комітет компартії організує на честь радянського гостя урочисту вечерю в ресторані готелю, в якому ми живемо.

Лекція Йосифа Смірнова, як і попередні, пройшла того вечора нормально, була цікавою. Досвідчений промовець представив багато прикладів, чим і зацікавив слухачів. Але на відміну від інших його виступів, цього разу лекція закінчилася тільки гучними оплесками – ніхто вже не ставив жодних запитань, ні про вторгнення в Чехословаччину, ні про щось інше. Тоді я не збагнув, але пізніше, головню після того, що сталося на і після урочистої вечери, я був певний, що все «зрежисерував» молодий мер.

Крім нас, мер запросив на урочисту вечерю кілька місцевих особистостей (членів міського комітету компартії, директора курорту, директора ліцею, секретаря міської народної ради та ін.) і о дев'ятій вечора гості засіли за стіл. Мов на старті спортивних змагань, мер підняв руку і в ту мить швидко підійшли кілька офіціантів і стали наливати кожному з нас коньяку в спеціальні для цього напою череваті бокали. Мер підвівся.

– Дорогі товариші! Піднімаю цю чашу на честь шановного радянського гостя Йосифа Лазаровича Смір-

нова! Вітаємо його з приїздом у наше місто і сердечно дякуємо за дуже цікаву лекцію! Цей коньяк, як і тирольське вино, хвала нашого повіту, а тому годиться випити до дна! Будьмо! – мер цокнувся з усіма, зрозуміло, починаючи зі Смірнова, і випив одним духом.

Всі зробили те ж саме. Кельнери поквапились налити знову. Йосиф Смірнов відповів на мерів тост:

– Дякую від всієї душі гостилюбним хазяїнам, зокрема мерові цього стародавнього прекрасного курорту! Повезу із собою в Радянський Союз хороше враження про соціалістичну Румунію, про її чудових людей, про теплоту їхніх душ, а головно про всіх вас! За ваше здоров'я! – і, на превеликий мій подив, після миттєвого вагання він випив увесь коньяк, чого ніде досі такого не робив.

У свою чергу мер подякував видатному гостеві й запропонував йому покуштувати місцеві цуйку, палинку та чорничну наливку, а потім, якщо забажає, може повернутися до коньяку.

Смірнов відповів, що, хоч він взагалі не п'є, коньяк йому дуже сподобався і вважає його навіть кращим від грузинського, але оскільки він чорничної наливки ніколи не пив, спробує ковток. Він спершу недовірливо трохи сьорбнув солодкого напою, цмокнув задоволено й випив повну рюмку.

– О! – Йосиф Лазаович, усміхаючись схвально, підняв великий палець правої руки.

Офіціант поспішив налити ще.

– Більше не буду! – сказав Смірнов, сміючись, але не зупинив кельнера. – Ще чого доброго нап'юся і сп'янілим стану скандалити, ге-ге-ге...

І все ж таки гість випив ще рюмку чорничного лікеру, з'їв того вечора більше, ніж звичайно, й випив навіть два бокали сухого тирольського вина. Поступово

настрій Йосифа Лазаровича перейшов із хорошого на дуже веселий. Він почав навіть жартувати. Мер владно підняв руку, вимагаючи тиші, щоб дати гостеві змогу доказати своє. Йосиф Смірнов повів далі:

— Отож, кажу, я помітив, що румунська молодь має модерні смаки, тобто дотримується модних змін, приміром, щодо одягу, взуття, стрижки тощо. І радянська молодь має такі самі смаки, але... Я скажу вам таке: в сучасному суспільстві одна з найважчих і небезпечних хвороб — це бюрократія. Зараз наведу приклад. Раптом і радянські дівчата захотіли ходити в туфлях на шпильках, тобто на отих високих металевих каблуках, а з-під поли туфлів на шпильках було і важко дістати, і дорого, і певною мірою навіть небезпечно... І що ви гадаєте? Перш за все розпочалися запеклі дискусії в комсомолі — одні за, інші проти — і зрештою вирішили звернутися до вищих партійних органів з проханням висловити свою думку в зв'язку з туфлями на шпильках. І в нашій партії були дискусії на цю тему, але до кінця вирішили, що й радянські дівчата мають право носити високі каблуки. Таким чином, вирішено доручити міністерству промисловості зайнятися цією справою: визначити металевий сплав каблуків, їхню висоту, встановити, котра фабрика виготовлятиме нові каблуки, щоб забезпечити її необхідною кількістю сировини, імпортувати зі Швеції спеціальні токарні верстати і т. д., і т. п. Як ви, мабуть, дали собі справу, проблема потривала дуже довго: чимало різних узгоджень і схваленень (сировина, валюта тощо), всякі інші менші чи більші перешкоди і, нарешті, через два роки почалося виробництво туфлів на шпильках і в Радянському Союзі. Але що з того? За цей час мода туфлів на шпильках скрізь минула і вже ніде ніхто їх не носив...

Звівся загальний сміх.

– Товариші! – підняв мер руку, вимагаючи тиші. – Цей жарт вартує...

– Ніякий це не жарт, – перебив його Смірнов. – Це наука!

– Ну, тим більше: за таку науку варто ще випити! Кожний хай п'є, що бажає.

– Мені не наливайте... – спробував Йосиф Смірнов відмовити.

– Як це так? Хіба можна?! Хоч крапельку. Ми вас дуже просимо – чого бажаєте: вина, коньяку...

– Ні, ні...

– Ну, тоді хоч рюмочку чорничної наливки ще можна. То солодке... – продовжував наполягати мер.

У цей час кельнер таки налив смачного лікеру.

Йосиф Смірнов неохоче послухався, випив наливку одним духом, гепнувся на свій стілець і помовчав хвилину-дві. Потім раптом повернувся в мій бік:

– Корнелію, пішли! Нам пора іти спати!.. – вхопив мене за лікоть, підвівся й попрощався без слів, нахиливши лише голову в бік мера, взяв мене під руку й поспішив до виходу.

– Ще рано. Ви б посиділи ще трохи... – почувлося нам наздогін.

У холі Йосиф Лазарович зупинився, звільнив мою руку, відступив на крок і зміряв мене гарячим поглядом захмелілої людини, але не п'яної.

– Ану, Корнелію, піднімімся... – сказав він уже не дуже рішуче, ніби хотів щось казати й передумав.

Мармурові сходи високі, і по них нам треба було пройти двадцять сходинок. Ми стали на першу сходинку, і Йосиф Смірнов знову задивився на мене, але не сказав нічого. Ми почали підніматись мовчки. Через кілька східців Йосиф Лазарович рішуче зупинив мене й зазирнув прямо в мої очі:

– Ось що, Корнелію! – його погляд знову спалахнув. – Ти молодий, а оскільки став ти мені симпатичним, скажу тобі три речі, щоб ти їх запам'ятав на все життя!

Але не сказав нічого. Взяв знову мене під руку й ми продовжили підніматись. Але лише після двох сходиночок зупинилися. Він подивився довкола і стрельнув вказівним пальцем у мої груди:

– Запам'ятай! Перше. Якщо в наступні п'ятнадцять років не вибухне третя світова війна, тобто найстрашніша зі всіх, бо буде вона ядерною, то такої війни вже не буде ніколи! – сказав він рішуче і вхопив мене за гудзик піджака. – Ти молодий і матимеш змогу перевірити цю істину, а я, мабуть, ні... І знаєш, чому вже не буде такої війни? – задивився примружено, чекаючи моєї відповіді.

– Не знаю... – завагався я. – Може, тому що чимраз більше воюючих країн матимуть ядерну зброю.

– Правильно! Молодий, а додумався. Браво! Отже, в такому випадку той, хто почне війну, не тільки не буде певний своєї перемоги, а натомість буде певний, що загине й він! Цього всі будуть свідомі.

Ми піднялися ще три сходинки й знову зупинились.

– Друге! Ми, євреї, вигадали комунізм, ми його і знищимо!

Я задеревів! Ви розумієте?! Був то 1970 рік! Невже потрібно згадати, якою силою володів тоді соціалістичний табір, очолений Радянським Союзом? Якою неповоротною здавалася нам наша путь до комунізму? Навіщо говорити мені таке?! І ким? Не досить того, що він радянська людина, а головне – чільний представник компартії Радянського Союзу! Можна здуріти! А може, випробовує мене... Якщо доти я був трохи, як кажуть у нас, горівчений, слова Йосифа Смірнова повністю протверезили мене. Але він не звертав на мене жодної ува-

ги, ніби й не помічав мого збентеженого страху. Повів далі:

– Третє! І теж ми, євреї, володітимемо світом! Побачиш! Я, певно, не доживу до того, але ти...

Мене наче громом приголомшило. Може, треба було й мені щось сказати на це, але я не міг – у горлі пересохло, а голова гуділа, мов рій скажених ос. А коли ми нарешті піднялись на наш поверх, Йосиф Смірнов заговорив тим самим рішучим голосом:

– Усе! Нам уже пора спати. На добраніч! – і подався до свого номера.

Я довго не міг заснути. Борсався в постелі, як риба в сітці, перелякано запитуючи себе: чому він мені таке говорив?! Хотів почути, що я на те скажу? Хотів налякати мене? Чому?

Аж вдосвіта заснув я на якусь годину, а о шостій прокинувся облитий потом. Чийсь кроки поскрипували паркетом у коридорі. То, мабуть, прибиральниця. Дурепа! Чого так рано взялася вона підмітати?

Кроки ще поскрипіли якийсь час, потім хтось постукав у двері мого номера.

– Заходьте...

Увійшов Йосиф Смірнов – у доброму настрої, свіжоголений, осміхнувся:

– Я тебе розбудив?

– Ні...

Він всівся в комфортне м'яке крісло й довго дивився мовчки на мене. Потім сказав:

– Ми вчора з тобою гей перегнули палицю... А горілка водить язиком...

Я мовчу, але, мабуть, пік раків.

– Зараз мені дуже хочеться випити гарячого чаю, – перейшов Смірнов на інше. – Тобі ні?

– Мені теж... – промимрив я. – Хай тільки одягнуса.

– Добре, – підвівся він з крісла. – Чекаю в коридорі.

Я мав гадку прийняти душ, а так... Не годиться, щоб Йосиф Смірнов надто довго чекав мене. Він, бачу, згадує горілку – збирається, мабуть, знову мені про щось голову морочити... Або... Я швидко одягнувся й вийшов. Тримавши руки за спиною й поскрипуючи паркетом, Смірнов вимірював коридор неквапними кроками. Коли побачив мене, поспішив назустріч, узяв під руку:

– Корнелію, ходім пити чаю. Бо якщо вчора пив би я чай, не говорив би стільки дурниць... – засміявся весело. – Чи не так?

– Йосифе Лазаровичу, а були то не дурниці. Ви ж бачили, що всім сподобалося те, що ви розказали про туфлі на шпильках...

– Я не про каблуки, а про те, що я тобі говорив, після того, як покинули ми ресторан. Ти ж пам'ятаєш, ні?

Певна річ, що я пам'ятав, але те, що я почув від нього, продовжувало лякати мене, я б сказав, що навіть у ще більшій мірі. Тому я вирішив будь-що-будь викрутитися брехнею.

– Ні, Йосифе Лазаровичу, не пам'ятаю... Випив я надто багато, випив і того, й того і... Ви ж бачили – був я таки п'яним... А ви про що?

– Ти ж знаєш, не прикидайся.

– Ні... Повторіть, якщо хочете...

Йосиф Смірнов глянув на мене підозріло, посміхнувся й помовчав на мить. Потім сказав:

– Не пригадую, коли був ти такий п'яний, щоб не пам'ятати, про що я тобі говорив... Але якщо кажеш, що не пам'ятаєш, я, Корнелію, змушений тобі вірити... Чи не так? – засміявся він весело й поплескав мене по плечі. – Ну й смішний ти, хлопче!..

Нема чого сумніватись – він зрозумів, що я брешу. Теж певне ще одне: Смірнов, мабуть, справді жалів,

що довірив мені свої переконання, які, на його думку, можуть стати для нього дуже небезпечними. Але ні тоді в Баїле Геркулане, ні пізніше Йосиф Лазарович Смірнов не згадував уже про ті троє речей, які довірив мені того вечора.

Після закінчення його перебування в Румунії я Йосифа Смірнова вже ніколи не зустрічав, хоч, приїжджаючи після того кілька разів до Москви, я міг розшукати його. Та, маючи на увазі його високий ранг, ще не знати, чи зміг би він прийняти мене... Але слова радянського партійного діяча засіли в моїй душі боязкою обережністю, якої я довго не міг збутися. Уявіть собі, приміром, що кілька років після того я ніколи не переходив вулицю один, а тільки разом з іншими перехожими, бо ніколи не знати, де може налетіти на тебе якийсь автомобіль. Ні?..

Спогади з давніх доріг III

На початку жовтня 1970 року поїхав я в Москву відкривати фотодокументальну виставку «Досягнення Соціалістичної Румунії», яку підготувало якраз наше відділення із ДККМ. Моє відрядження мало тривати 20 днів (такими були в той час відрядження – довгі, а не як сьогодні: день-два...), але моя дружина саме тоді почала лікувати свій ревматизм у Баїле Фелікс, і я бажав повернутися з Москви якнайшвидше. Тому запропонував своєму шефові віце-президентові Іону Морару взяти ще когось із собою, щоб таким чином замість пробути мені двадцять днів у Радянському Союзі, двом – лише по десять. Кажу міністру, що хай їде зі мною хтось із повітових президентів культури (була в нас тоді практика винагороджувати своїх кращих людей саме в такий спосіб, бо фонди на грошові преміювання були викреслені...). «Я не проти, – каже Морару, – але зателефонуй у Москву, щоб довідатися, чи радянські згідні». Зателефонував. З Москви сказали, що можна приїхати двом на десять днів, але хочуть знати, хто буде другим. Я відповів, що один із президентів повітових комітетів культури і мистецтва, а котрий саме – повідомимо таки ще того дня. Я хотів, щоб їхав зі мною ботошанський президент Єуджен Арон, який одночасно був і директором театру ім. Мігая Емінеску. Телефоную, а він сміється: «А ми тільки-но повернулися з Радянського Союзу – були в них на гастролях півтора місяці...».

Тому я попросив Едуарда Ґолдгаммера, котрого ми пестливо звали Ґолді, хорошого і справного в протокольних проблемах колегу, щоб повідомив президента повіту Телеорман (теж новозаснований повіт, як і Ботошани, в 1968 році), що поїде зі мною в Радянський Союз у десятиденне відрядження. Особисто я не знав телеорманського президента, гадаю, що навіть прізвище його було мені невідомим.

Мали ми їхати через два дні, а Ґолді сказав, що президента Ґеорґе Кулчу (значить, так зветься він) утішила така вістка, але, на жаль, у нього нема міжнародного паспорта. У нашому відділі саме Ґолді займався справами відряджень: добував нам паспорти (в ті часи заборонялося тримати паспорт при собі; службовий зберігався в Міністерстві зовнішніх справ, а туристичний – у міліції), купував подорожні квитки, вибирав з банку добові гроші валютою, викладав короткі дані про країну, куди маєш подорожувати, якщо ти там ще ніколи не бував, тощо.

Отже, Ґолді допоміг і Кулчі швидко дістати паспорт, але все одно приїхав він у Москву через три дні після мене.

Значиться, лечу сам. Але й сердитий. Рік тому запустив я собі бороду. Крім мене, ніхто із працівників нашого міністерства не носив тоді бороду, а Іон Морару казав, що вона мені навіть дуже личить, хоч в ті роки зовсім «не рекомендувалося» бути бородатим: вважалося, що борода та інші «прояви» (у чоловіків – довговолоса стрижка, надто вузькі штани, у жінок – короткі спідниці і т. п.) – вплив буржуазної моралі і відхилення від соціалістичної. Доки запустити бороду, якийсь час носив я вуса (запустив після відрядження до Клужу; тоді місто ще не називали і Напокою, як сьогодні; докладніше про це – в наступному розділі). А розсердив мене той

факт, що був я змушений поголити недавно запущену бороду, бо в паспорті на фото я без бороди. Зате після відрядження, власне, ще з Москви, я не лише знову запустив її, а постарався, щоб у всіх майбутніх паспортах був я бородатим. Але тоді прилетів я в Москву, як кажуть, і поголений, і підстрижений...

У Внуково (чи, може, в Шереметьєво, не пам'ятаю) зустрів мене директор радянського Міністерства зовнішніх справ Сергій Сергійович Коркін, людина якихось п'ятдесяти років, по-дипломатичному манірний, але симпатичний і невдавано гостелюбний; пізніше довідався я, що донедавна був він кілька років працівником радянського посольства в Канаді; разом з ним прибули зустрічати і два представники «Знання»¹. З аеропорту повезли мене в готель «Пекін» (невже був це натяк, що, на відміну від радянських, наші відносини з Китаєм були хорошими? Але, мабуть, причина інша: саме «Пекін» був «технічно» підготовлений підслуховувати наших делегатів...). Сергій Сергійович сказав, що він супроводжуватиме мене протягом мого десятиденного перебування в Радянському Союзі і з будь-яких питань я можу звертатися саме до нього; заявив також, що експонати нашої виставки прибули до Москви минулого тижня, їх вже розпаковано, і група графіків працює над кожним панно так, щоб наступного тижня можна було відкрити виставку в найкращих умовах. А «Волга», яка привезла нас з аеропорту, залишиться у моєму розпорядженні. «Зараз, згідно з вашим бажанням, Саша повеже вас до румунського посольства, а потім буде постійно

¹ У соціалістичних країнах існували тоді установи так званої «масової культури»: у нас – SRSC (Societatea Română pentru Răspîndirea Științei și Culturii = Румунське товариство для розповсюдження науки і культури), у СРСР – «Знання», в Німецькій Демократичній Республіці – «Уранія» і т.д. (К. Ір.).

на готельній стоянці...», – закінчив Сергій Сергійович. «Добре, – кажу, – дякую вам за все. Але після посольства хочу бачити виставочний зал». «Гаразд. Я ждатиму вас там», – промовив він.

До нашого посольства, як прийнято, я все одно повинен був завітати, а тепер тим більше, бо треба було встановити: хто з посольства буде на відкритті виставки і чи виступить хтось із них з короткою промовою? А там сказали, що посла нема – він у якомусь сибірському місті, де у нашого Ніколає Чаушеску (який їде з візитом до Китаю) буде проміжна посадка, а тому на відкритті виставки виступить з коротким спічем його заступник тов. Чоботару.

Із цієї нагоди приємно було зустрітися з Букуром Кіріяком, колишнім моїм колегою-філологом, про якого розкажу я далі, у «**Веселій божевільні**»; але дивно одне: хоч і працював він у нашім посольстві культурним секретарем, на відкриття виставки не прийде; а втім, годі дивуватися, якщо ми розуміємося на дипломатії, як вовк на зіздах...

А над виставкою працювалося успішно. Група графіків, здебільшого молодих, уже закінчили чотирнадцять панно із сімдесяти двох. Одне мене дуже приємно вразило: майже на всіх панно – великі вони, на білому тлі – триколірний румунський прапор: то майорів зверху панно, то обводив його триколірною стрічкою, то виокремлював різні його фото. Підкреслюю жест молодих московських графіків з двох причин. По-перше, росіяни не дуже радо «піддохочують» чийсь національну гордість, навіть із «братніх» країн (або якраз тому...), а по-друге, їхні бухарестські побратими, котрі здійснили макет тієї виставки, не наважилися ставити наш прапор на жодному панно – що ж, мабуть, хотіли показати себе запеклішими католиками, ніж сам папа римський... То-

му я тепло привітав молодих графіків за те, що надали кожному панно «персоналізований» зміст. Поряд з ними працювало кілька перекладачів текстів, що пояснювали кожний експонат.

Оскільки наступного дня була субота (у Радянському Союзі – вихідний день, у нас тоді, ще ні...), Сергій Сергійович запропонував мені виїхати кудись із Москви і запитав, чи є в мене спеціальне бажання. Я відповів, що хотів би відвідати, якщо можна, Загорськ. Я десь вичитав, що Загорськ – адміністративний центр Російської православної церкви, але не казав, що саме тому хочу відвідувати те місто. У Загорську знаходився тоді патріархальний палац, Святий синод, Духовна академія, єдина церква, в якій відбувалися богослужіння, а студенти-теологи проводили там свою практику (тоді я вирішив студіювати теологію, але, зрозуміло, нікому про це не говорив – було би дуже небезпечно).

– Я згідний, – каже Сергій Сергійович. – Саша повезе нас спершу в Загорськ, а вже, повертаючись, зупинимось на якусь годину в Архангельському, побачиш, яка там краса!

– Де? – дивуюся я, бо переплутав Архангельське із північним містом Архангельськ, що на узбережжі Білого моря в затоці Двіни.

– Недалеко Москви – кілька кілометрів. Там культурний центр, музей, колишній маєток дореволюційного землевласника...

За годину їзди Саша довів нас до Загорська. Місто здалося мені сірим і сумним, майже заціпенілим, але, мабуть, таке враження підсилив певною мірою і той похмурий жовтневий день. Мене, зрозуміло, цікавив найбільше православний центр, але я не міг показати занадто великий інтерес, бо був я не зовсім упевнений у своїх супроводжуючих. Не знав, що зробить Сергій

Сергійович Коркін після нашої поїздки в Загорськ, адже він, напевно, «звітує», де треба, про кожне моє слово й кожний мій рух. Раптом за високим муром наче середньовічного замку, поміж кронами старих дерев показалися золоті церковні бані, дахи довгих будівель.

– Невже тут Духовна академія? – питаю.

– Здається, так. Хочеш, заїдемо на кілька хвилин? – угадав Сергій Сергійович моє бажання.

Із Сергієм Сергійовичем ми вже були на ти. Будучи старшим віком, він запропонував, а я погодився – навіть дуже приємно «тикатися» з дружньою та симпатичною людиною.

– Можна, – кажу я вдавано без особливого інтересу.

– Але машиною не можна – ось знак. Підемо пішки, а Саша підожде нас на отій стоянці.

Мене втішили ці слова: отже, позбудуся на певний час прискіпливого погляду нашого водія. Ми минули високий мур фортеці й увійшли в просторий парк, серед якого велично височів золотоверхий собор, повністю огорнутий в трубчасте рештування, а це знак, що будинок підготовлено до повного ремонту. Питаю Сергія Сергійовича:

– А що, тут теж нема відкритих церков? Бо у Москві сказали, що єдина церква, в якій відбуваються богослужіння – це «Василій Блаженний», але поки що ні, бо і цей собор уже кілька років «окутаний» риштуванням...

– Тут служать он у тій церкві... – явно ніяково відповів він.

А була то маленька церква, напевне, колишня каплиця. Коли дійшли ми до неї, перед входом знаходилося кілька осіб, з якими розмовляв уже немолодий монах; він просив, щоб у церкві запалювали тільки одну свічку, але хай ще подождуть: увійдуть досередини тільки тоді, коли з церкви вийдуть інші люди. Я глипнув крізь

навстіж відчинені вхідні двері: церква була не те, що переповнена людом, а тіснилися всі мов оселедці. Такого ще я ніколи не бачив. У цій ситуації справді не рекомендовано, щоб горіло надто багато свічок – повітря стало б задушливим. Нам не вдалося увійти, а я й не наполягав... Потім ми пройшлися довгими алеями, обабіч яких хтозна-скільки вже століть «стояли на варті» старі дерева, задивлялися довкола на мовчазні строгі будинки: патріархальний палац, мабуть, і синодальний (Сергій Сергійович не знав, бо й він, каже, тут уперше), інші адміністративні будинки, а також, очевидно, Духовна академія, бо перед великим триповерховим будинком стояло кілька юнаків у чорних мундирах, подібних формами до наших довоєнних хлоп'ячих ліцеїв.

Ми мовчки покинули широке подвір'я й вийшли на вулицю. Саша дрімав за кермом, але ми розбудили його й пішли обідати разом десь у першому більш-менш «показному» ресторані. Мене здивувало, що Сергій Сергійович відмовився замовити водки. Із солідарності я теж не замовляв. Потім по дорозі, коли Саша вийшов на бензозаправці, Сергій Сергійович сказав майже пошепки:

– Рекомендовано, щоби шофер не знав про свого шефа: п'є він чи ні... А увечері лише вдвох забіжимо кудись у Москві...

В Архангельське доїхали ми ще завидна, так щоби можна полюбуватися побаченням. Серед лісу знаходилася квадратна «поляна» завбільшки в кілька гектарів. І навколишній густий ліс, і сторони квадрата, прорізані по прямій лінії, які «обрамлювали» маєток, вистелений «англійським» газоном (до речі, дуже акуратно підстриженим, хоч уже стояв жовтень зі своїми вранішніми приморозками) переконливо доводили, що «поляна» появилася внаслідок дуже уважних зрубів. На тлі зад-

ньої сторони квадрата було видно кілька білих будинків, а вся ця зелена скатерка «заселена» десятками білих статуй. Мені сказали, що до Жовтневої революції тут знаходилася літня резиденція великого поміщика й разом такого ж великого любителя мистецтв. І справді, в кількох приміщеннях центрального будинку виставлено велику кількість художніх цінностей: картин, gobеленів, дорогих меблів, срібних виробів, персидських килимів, кераміки, полиць і шаф рідкісних книжок. Дивно, що все це не пропало під час двох страшних катаклізмів: Жовтневої революції і Другої світової війни!

Після повернення до Москви Сергій Сергійович наказав шоферові, щоб той повіз нас до Міністерства зовнішніх справ.

– А ти, Саша, йди додому – відпочивай, бо завтра знову будеш за кермом...

Потім, на недалекій зупинці сіли ми на таксі (у Москві, як і в інших містах Радянського Союзу, таксі можна було замовляти лише на спеціальних зупинках) і поїхали на окраїну міста в невеликий затишний ресторан. Пили водку і їли пельмені (це свого роду вареники, начинені приправленим м'ясним фаршем).

Посиділи ми там довго, понад три години. Розмовляли про всяку загальщину, але й про конкретні речі – приміром, порівнювали їхні та наші зарплати і ціни. Сергія Сергійовича дивували румунські ціни, а головно зарплати.

– То як? – каже він. – Твоя зарплата інспектора вдвічі більша за мою? А я ж директор...

– Так. Більша, але тільки на папері.

– Значить, ти не одержуєш ту суму, за яку підписуєшся у штаті?

– Одержую.

– Тоді, як? Не розумію.

– Зараз поясню. Як я зрозумів, у вас деякі речі та обслуги обходяться людям дуже дешево або навіть безплатно, як от: комірне, електрика, газ, вода, ogrівання помешкань, телефон і т. ін. Так воно? Ну, а у нас за все це люди платять. У цьому полягає різниця. Щоб уже не говорити, наприклад, про таксі – об'їдеш всю Москву і коштуватиме менше карбованця. А попробуй у Бухаресті покататися стільки ж на таксі й побачиш, скільки з тебе здеруть!

Погомоніли ми й про інші неінтересні речі. Вкінці я попросив Сергія Сергійовича, щоб перестав посилати Сашка дрімати день і ніч перед «Пекіном», бо я прибув до Москви тільки для румунської виставки, без інших доручень... Він засміявся й дружньо поплескав мене по плечі.

У готель прибув я уже майже опівночі. Внизу, із «бюро обслуговування» відповіли на моє вітання і все, зате на другому поверсі (у радянських готелях таке бюро було не тільки у приймальному холі, а й на кожному поверсі) дрімотна вже немолода «жінщина», подаючи мені ключ від мого номера, сказала кисло:

– Зателефонуйте у ваше посольство. Цілий день телефонували за вами...

– Але тепер північ... – дивуюся я.

– Нічого. Казали телефонувати о будь-якій годині...

А що таке? Я трохи злякався – дружина моя на лікуванні у Баїле Фелікс... Чи, може, щось у зв'язку із виставкою?.. Поспішаю телефонувати. Відповів мужчина, а після того, як я представився, каже:

– Ось що: прибув із Румунії товариш – каже, що він член вашої делегації. Заснув у кріслі тут, у холі, де я чергую, бо решта будинку замкнена. Крім мене, в посольстві нема нікого – сьогодні вихідний...

– Покличте, будь ласка, того товариша до телефону, – заспокоївся я.

Через якусь хвилину у трубці пролунав веселий голос:
– Здрастуйте! Я – товариш Георгіє Кулча, президент Телеорманського повітового комітету культури. Прилетів я сьогодні о дванадцятій і...

– І чому ви в посольстві?

– В Бухаресті сказали, що в московському аеропорті мене хтось зустрине, але там мене ніхто не ждав, так що...

– Як ніхто? Не може бути!

– Бігме, що ніхто. Ну й нарешті, хоч не маю грошей і по-російськи не знаю, прибув я в наше посольство. Розкажу вам потім, як саме. Але й тут, крім чергового, нема нікого... Вже північ і...

– Нічого, зараз залагодимо все. Передайте, будь ласка, трубку черговому.

А чергового я попросив, щоб викликав таксі і сказав водієві, хай підвезе румунського делегата до готелю «Пекін», де при вході ждатиму я й оплачу таксі.

Потім я спустився в «бюро обслуговування» довідатись про номер, замовлений для телеорманського президента культури. Але там, на превеликий мій подив, сказали, що для румунського делегата ніхто не резервував жодного номера. Не може бути! Та нема часу дивуватися – таксі скоро повинно привезти Георгія Кулчу. Отже, виходжу перед готель і жду. Якщо справді нема, думаю, для нього зарезервованого номера, попрошу, щоб дозволили йому (зрозуміло, не безплатно...) переночувати у моєму номері; з'єднаю обидва фотелі – хай спить пан делегат, а вже завтра... Але коли я побачив, який здоровило ледве висувається з таксі, зрозумів, що Кулча спатиме в моєму ліжку, а фотель буде моїм ліжком... Ану, може, хабарем, думаю, одержу для нього номер, але не вдалося. А хабар таки довелося підсунути і не один, а два, тобто і в центральному бюро, і в тому,

що на поверсі мого номера, і це тільки для того, щоб дозволили йому переночувати в мене.

Георге Кулча – дядько якихось сорока років, високий, масивний, череватий, вилицюватий, рухався він якось смішно і був добродушний та неприємної піддесливої підданості.

– Завтра вирішиться з вашим розміщенням, – кажу йому, – і виясимо, чому ніхто не зустрічав вас в аеропорту. А скажіть, як вдалося вам добратися до посольства без грошей і не знаючи російської мови. Бо гроші мали вам дати якраз ті, котрі повинні були вас зустрічати...

– Справді, я по-російськи ні бе, ні ме, а з початкової школи, коли вивчали ми російську, забув уже й алфавіт. У ліцеї вивчав італійську.

– А, значить, знаєте італійську мову?

– Та не дуже, бо й сама наша викладачка не знала її...

– Ну, а в такому разі, як вдалося вам доїхати до посольства? На чому?

– Та ж як? Коли побачив, що ніхто не зустрічає, а там люду аж кишить, і два міліціонери лупають на мене й не зводять погляд, через пів години підходжу я до того бюро, де написано навіть по-румунськи «Information» і кажу тій дівчині, що там сиділа (а кажу по-румунськи: «Я, – і вказую пальцем на себе, – делегат із Романія»). Вона зрозуміла, що я їй сказав і зараз же взяла мікрофон і заявила щось, певно, про мене, бо кілька разів вимовила слово «делегат». Через кілька хвилин вона повторила те ж саме. Потім ще один раз. А коли побачила, що ніхто не підходить, усміхнулася, розвела руками і вказала вихід: «Таксі». Без грошей на чорта мені таксі і куди їхати на ньому? Думаю, ще почекаю, може... А навкруг – повно людей, сотаються

туди-сюди, але на мене, крім міліціонерів, ніхто не звертає жодної уваги. Раптом спала рятівна думка: поїду в наше посольство! Виходжу і бачу на стоянці кілька канадцять таксі. Підходжу до одного й кажу: «Москова, амбасада, Романія». «Што?» – питає шофер. «Амбасада, Романія» – повторюю я. «Што амбасада?» Підходять і інші шофери, розмовляють щось між собою. Потім один подався кудись, а коли повернувся, каже сміючись: «Амбасада – посольство!» і простягає руку: вимагає грошей. Я знизую плечима, тобто нема в мене грошей, а тоді шофери розійшлись кожний до свого авто. У той момент виймаю з чемодана дві літри румунського коньяку. Тоді прибіг найближчий шофер, вихопив пляшки з моїх рук, поклав мій чемодан у багажник і каже мені весело: «Давай!». Ну, і таким чином приїхав я нарешті в Москву на бульвар Кінематографії до нашого посольства.

– Вдалося, значить, вийти із скрутної ситуації, – кажу. – Браво! Завтра залагодимо й решта: номер і гроші.

Потім запропонував йому своє ліжко, а для себе з'єднав два фотелі. Але не імпровізоване ліжко карало мене до ранку й не дало спати, а мій гість: він страшно гучно хропів і дрижаче захлинався, аж шибки відзивались брязкотом, а ліжко підстрибувало під ним. Дарма свистів я в його сторону – він затихав на мить, а потім починав знову хропіти, здавалося навіть ще дужче.

Десь після сьомої ранку він перестав хропіти, але почав пихкати при кожному видиху, мов паровоз. І все ж вдалося мені нарешті заснути на годину, коли раптом чую:

– Здрастуйте! Доброго ранку! – гукає Кулча весело.
– Доброго... – мимрю я.

Яким чортом ще спати? Дивлюся на радісного Кулчу, який сидить край ліжка і розхитує маяком одну ногу. А

я все ж таки надіюся, може, вдасться мені ще заснути на кілька хвилин:

– Якщо бажаєте прийняти душ, ванна ось там...

– А знаєте, пане шеф, ви правий – вранці душ чудовий.

Але, на жаль, я вже не заснув. Гарячий, а потім холодний душ прогнав у мене дрімоту, після чого ми зійшли в ресторан поснідати, а найбільше випити міцної чорної кави. Дивлюсь, а Кулча прихопив і свій «дипломат».

– Навіщо потрібен вам портфель? Залишіть його тут. Після сніданку повернемося в номер – мушу телефонувати у зв'язку з вашою ситуацією.

– А у мене в «дипломаті» пляшка коньяку – хочу «покропити» ним каву... Гадаю, ви не проти, – сміється він.

З їжею мій гість теж не жартував: мов снопи в молотарку закидав сосиски у свій ненажерливий рот; лише перша пара ковбасок завдала йому трохи клопоту: Кулча не знав, що радянська гірчиця набагато гостріша за нашу і доки мені вдалося його попередити, він на перші сосиски наклав повну ложечку гірчиці, після чого захлинувся й відкашлювався довго. А далі вирішив їсти сосиски без гірчиці...

Зараз після сніданку я потелефонував Сергієві Сергієвичу і розповів, що трапилося з моїм колегою. Скоро після нашої розмови прибули в готель дві дами, які не вгавали вибачатися і пояснювати, що то не вони винні за неприємний випадок, а якийсь їхній співпрацівник – учора саме він повинен був займатися цією справою, але забув повідомити протокол про приїзд румунського делегата. За це його покарають. Вони, вибачаючись ще раз перед Кулчею, вручили йому ключ номера (на тому ж поверсі, але аж в кінці коридора, звідки, певно, не буде чути його хрюпіння...), конверт з карбованцями і пішли геть.

Ще того ж ранку Сергій Сергійович повідомив, що графіки закінчили свою роботу і запропонував мені зустрітись в експозиційному залі (необхідна моя згода щодо здійсненої графіки), а також хоче познайомитись із Георгієм Кулчею – ще раз вибачитися за вчорашні його неприємності; він представить нам також нашого перекладача (в ті роки, під час офіційних зустрічей кожна сторона, хоч і знала мову співбесідника, але, як було прийнято, користувалася своєю мовою, а тому необхідні були послуги перекладача; а сьогодні при міжнародних зустрічах всі говорять такою-сякою англійською мовою і гадки не мають про якусь там національну гордість...). І оскільки до офіційного відкриття румунської виставки залишалися ще чотири дні, Сергій Сергійович запропонував нам поїхати кудись на два дні.

Щодо цієї пропозиції я подумав порадитися з телеорманським президентом, бо він уперше в Радянському Союзі. Але Кулча сказав, що йому все одно, куди їхати. Тому я запропонував поїхати в Ленінград, бо був упевнений, що йому сподобається все, що там побачить.

У виставочному залі мали ми неабиякий сюрприз. Після того, як я представив йому Георгія Кулчу, Сергій Сергійович вибачився ще раз за вчорашні негаразди, а далі послав покликати перекладача, щоб ми з ним познайомились; звати його, – каже він, – Віорел і ще не знаю як. Увійшов молодий чоловік віком, мабуть, 38-40 років, чорнявий, не дуже високий. А в ту мить Кулча, після короткого оторопіння, підбіг до нього, пригорнув міцно, далі гучно цмокнув кілька разів його в обличчя. Потім віддалив перекладача трохи від себе, по-дурному задивився на нього:

– Невже це ти, Віореле?! Що ти тут робиш?

– Це таки я, Джіджеле, я! А що роблю? Проходжу дворічну спеціалізацію. А ти?

Сяючи радістю, Кулча повернувся в мій бік:

– Пане шеф, ми з Віорелом разом училися в ліцеї міста Тиргу Магуреле, два роки сиділи навіть за однією партою. Потім він закінчив медінститут і був призначений сільським лікарем біля Джурджу. Віореле, ти теж у тому диспансері?

Я переклав для Сергія Сергійовича сказане доти, дивуючись разом з ним, що світ не такий вже й великий. Потім запропонував йому дводенну поїздку в Ленінград.

– Я згідний, – каже він. – Побачимо лише, чи знайдуться ще квитки на стрілу.

– На що?

– Це два швидкі поїзди, – пояснює він мені. – «Червона стріла» і «Синя стріла». Виїжджають вони одночасно о дванадцятій ночі – одна стріла з Москви в Ленінград, а друга з Ленінграда в Москву і, після єдиної зупинки на самій середині маршруту, о восьмій ранку кожна приїжджає на місце призначення. Іду повідомити в Протокол, хай закуплять чотири квитки у спальному м'якому вагоні.

Невдовзі нам сказали, що є квитки – отже, поїдемо тієї таки ночі.

А у них «м'які вагони» – це вагони першого класу, у яких купе лише на два ліжка, як і в нас, але обидва внизу, а не накладні. Це мене втішило: я та Сергій Сергійович займемо одне купе, а в другому Кулча хай хропить своєму колишньому колезі.

Подорож виявилася комфортабельною, а Ленінград зустрів нас дружньо сонячним і досить теплим жовтневим днем. Улаштувалися ми в хорошому готелі й зараз же поквапились відвідати якнайбільше з усіх відомих місць прекрасного міста, а там – «Мідяний вершник» (пам'ятник Петрові І), пароплав «Аврора» (з якого, роз-

повідали, в 1917 році обстрілювали Зимовий палац), Ісаакіївський собор, один із золотих куполів якого перевищує стометрову висоту, монолітна гранітна Олександріївська колона (заввишки 50 метрів – найбільша такого роду в світі), декілька соборів і церков і, звичайно, Ермітаж, у якому пробули лише три години, тобто дуже мало в порівнянні з його величиною – музей налічує понад тисячу залів. А оскільки були ми офіційною делегацією, яку супроводжував директор Міністерства зовнішніх справ, нам дозволили відвідати спеціальний зал дорогоцінностей.

Замість насолоджувати свою душу виставленими чудесами музею, Георгі Кулча став верзти дурниці. Коли відвідували ми виставку старогрецької скульптури, він каже Сергієві Сергійовичу сміючись, а Віорел, розуміється, переклав: «Видно, цій мармуровій статуйі розбили ніс під час перевезення, бо не думаю, що хтось вдарив кулаком...». Або коли ми любувалися ювелірними виробами та дорогоцінними каменями, Кулча надумав пожартувати: «Варто нам зараз набити свої кишені золотом, а головню цими камінчиками, ге-ге-ге...».

Я підстеріг сприятливий момент і порадив Кулчі, щоб перестав говорити непотрібне, бо осоромить нас усіх. А коли хоче щось знати, хай питає мене. Я застеріг також Віорела:

– Докторе, а ви не перекладайте кожну дурницю свого друга...

Але дарма, бо наступного дня, відвідуючи Царське Село, а головню Петродворець, який знаходиться у Фінській затоці на відстані 30 кілометрів від Ленінграда, Георгі Кулча знову пішов на рецидив. Ми вийшли з палацу зачаровані його красою, а Кулча, побачивши в парку стільки позолочених статуй, вигукнув захоплено:

– Господи! А чи знає хтось, скільки золота витрачено тут?!

Я штовхнув його ліктем і шепнув докірливо:

– Я думав, що в тирґумаґурельському ліцеї вас учили, що одним тільки грамом золота можна позолотити і вершника, і коня...

Але й після цього він не зрікся свого норову. Коли Сергій Сергійович сказав, що завтра, після повернення до Москви, його дружина запрошує нас на обід, Кулча сплеснув радісно:

– Ото посмакувати б нам квасолі з копчениною!

Хоч доктор уже не переклав висловлене своїм другом бажання, Сергій Сергійович зрозумів слово «квасоля», бо так називають її й по-російськи:

– Чому ж ні, можна й «фасоли»...

Повернулися ми в Москву теж стрілою. А Віорела звільнили (мав він лабораторну практику, де присутність обов'язкова і, на жаль, не зможе прийти до Сергія Сергійовича на обід), але я попросив його, щоб наступного дня прибув вчасно, бо відкриття румунської виставки відбудеться рівно о десятій, і він матиме чимало чого перекладати. Сергій Сергійович пішов на кілька годин до свого міністерства, а о першій прибуде в готель, щоб узяти нас до себе на обід. У готелі ми з Кулчею домовились подарувати Коркіну по пляшці румунського коньяку, а його пані – квіти і коробку цукерок. Стояв жовтень, і тоді в Москві було нелегко знайти квіти, зате хороші шоколадні цукерки купили таки недалеко готелю. Потім, до прибуття Сергія Сергійовича, я став повчально радити Кулчі, як себе поводити в чужій хаті. Перш за все, не ставити «нетактовних» запитань, а найкраще – таки ніяких. По-друге, не виявляти вередливих кулінарних забаганок, а їсти те, що подадуть до столу.

– Добре, пане шеф... – згодився трохи засоромлений
Георге Кулча.

– І ще одне: без «пана», бо тут, ви, мабуть, помітили,
не прийнято панитися.

Але мої «педагогічні» намагання виявилися марними, бо у Сергія Сергійовича дома я знову був змушений червоніти. Пані Коркіна – симпатична й весела жінка, аптекарка за фахом – попри різні смачні страви подала (правда, зовсім невизивно) і колоченої квасолі. Але спочатку до водки пригостили нас копченою сьомгою (я так гадав).

– Що це? – питає мене Георгіе Кулча.

Пані зрозуміла, що він питав, бо Кулча простягнув руку і вказав пальцем.

– Кета. Сибірська риба, споріднена із сьомгою, – відповіла вона.

Після цього обід пройшов без неприємних моментів, доки, об'ївшись різними закусками, борщем, печеною, смаженою картоплею, квашеними капустою, яблуками та огірками, Кулча не схотів їсти квасолі, хоч він її замовляв. Щоб оминути неприємний момент, довелося мені їсти квасолю, яка, як і решта поданих страв, виявилася дуже смачною.

Проте я вирішив, що – уже в готелі – я мушу посварити Кулчу, власне, здорово намити йому голову, бо завтра відкриття виставки, а він, без злого умислу, може вкоїти ще хтозна-що.

До готелю ми мовчали, а дійшовши, я кажу йому сердито і вже не на ви, а таки тикаю:

– Слухай, дорогий Кулча! Ще трохи і переконаєш мене, що твоя поїздка в Радянський Союз – непростима моя помилка. Який чорт, чоловіче, заставляє тебе постійно ляпати, вибачай, дурниці й попадати пальцем у небо?! Ось і сьогодні: ти замовляєш квасолю – а ви-

знавай, що таке не годиться робити, – і коли подають, ти відмовляєшся, а я мушу її їсти!

– А що я мав робити, пане шеф? Я так пережерся тим усіляким, що квасолі вже не було куди напихати. Вибачте, пане шеф. Уже не буду. Обіцяю...

– Не обіцяй нічого, бо вже, мабуть, не матимеш нагоду... Але гляди завтра на відкритті – просто не говори ні з ким. Прибуде стільки офіційних осіб, телебачення, радіо, газетярі, і не гадаю, що варто нам ганьбитися...

– Зрозумів! Обіцяю бути німим, – сказав він похнюпившись.

Не думаю, що Георгі Кулча із глупості скоїв стільки дурниць, а з надто недбалої своєї натури. Але другого дня він таки дотримався своєї обіцянки: під час відкриття нашої виставки він справді ні з ким не говорив. Зате під час отих кількох коротких промов він, мабуть, дуже нудився, і що йому тоді робити? Двома пальцями правої руки піймав складку шкіри лівої долоні й став погойдувати руки вниз-вгору, вниз-вгору, чим спричинив іронічні посмішки присутніх. Щастя, що доктор Віорел, хоч і був він зайнятий перекладом, час від часу переривав забаву свого друга.

А загалом відкриття румунської фотодокументальної виставки пройшло нормально. Організатори, і промовці, і преса відгукнулись позитивно на «румынское культурное событие», а з ТАРСу¹ прибув приємний сюрприз: ще того таки дня подарували нам по папці фотографій, знятих на відкритті виставки.

Я пробув у Москві ще один тільки день, і за цей час президент телеорманської культури поводив себе так би мовити нормально, але правду кажучи, мене це вже не цікавило. Після мене він ще залишиться три дні,

¹ ТАРС – Телеграфне Агенство Радянського Союзу. (К. Ір.).

бо на стільки прибув пізніше, а оскільки офіційна частина нашої подорожі закінчилася, Георге Кулча буде звичайним туристом в товаристві свого колеги Віорела. А раз найважче минулося, я жалів, що посварив Кулчу і, головно, натякнув, що він уже нікуди не поїде, маючи на увазі закордонні подорожі. Це, напевно, йому особливо запам'яталося. Щоб усунути з його душі таку боязнь, я сказав йому, що через кілька місяців, тобто навесні наступного року, я включу його в делегацію, яка поїде на два тижні в Угорщину.

Спогади з давніх доріг IV

Поїздка в Москву на відкриття у жовтні 1970 року фотодокументальної виставки «Досягнення Соціалістичної Румунії» мала для мене, як я вже згадував, і неприємну сторону: запущену рік перед тим бороду я мусів зголити, бо на паспортному фото я був без бороди. Та дарма, що я ще з Москви перестав голитися, щоб знову відростити її, наступного місяця я поїхав у НДР¹ і довелося ще раз голитися. Але було це останнє жорстоке трактування моєї бороди, бо потім я постарався, щоб наступні мої паспорти були «бородатими»...

Смішно іноді згадати той момент, коли я вирішив завести бороду. По суті, спершу відростив я вуса і був вусатим більше року.

На початку літа 1968 року був я в Клужі з нагоди призначення нового президента повітового комітету культури й мистецтва. Колишній президент вийшов на пенсію, на жаль, через кволе здоров'я. На його місце ДККМ² призначив дотодішнього віце-президента Алексіу (і вже не знаю ще як, здається, Теодор, а втім це не має значення), а я прибув до Клужу офіційно підтвердити його вступ на нову посаду. То правда, що Алексіу був у дуже хороших стосунках із заступником міністра Йоном Морару ще з того періоду, коли Морару працював об-

¹ НДР – Німецька Демократична Республіка. (К. Ір.).

² ДККМ – Державний Комітет Культури і Мистецтва. (К. Ір.).

ласним інструктором Клузької філії РОЗРС¹ (ARLUS), але не лише тому призначили Алексію – він таки вартував керувати повітовою культурою, бо був достойним, працьовитим та інтелігентом солідної професійної підготовки.

Приїхав я до Клужу о четвертій ранку. Алексію зустрів мене на вокзалі, повіз до готелю і сказав, що наш прийом у першого секретаря повітового комітету компартії відбудеться о десятій, а це мене втішило: значить, зможу ще поспати якихось дві-три години, бо у спальному вагоні не вдалося мені відпочити.

Хоч призначення Алексію відбулося за угодою партії, особисто першого секретаря (ніхто не міг вступити на такий пост без партійної рекомендації), перед введенням його на нову посаду обов'язково треба було здійснити ще щось: загостити до першого секретаря з «куртуазним візитом».

А в готелі мені таки вдалося відпочити, як слід. Прокинувся я в хорошому бадьорому настрої, поголився, посвистуючи весело, прийняв душ і вирішив вийти та пройтися вулицями Клужу, в якому не був я вже понад два роки, купити сьогоднішню пресу і зайти в якусь кав'ярню – випити чорної кави, покурити й погортати газети (нерозумну звичку не їсти вранці зберіг я до цих пір, але курити кинув ще тому майже тридцять п'ять років).

Стояв тихий сонячний ранок. До прийому ще цілих дві години. Купую в найближчому кіоску газети поточного дня і збираюся перейти вулицю на протилежний тротуар. Дивлюся – світлофор світить червоним світлом, але оскільки ні справа, ні зліва не наближалось жодне авто, перехожу на протилежний тротуар. А там – просто

¹ РОЗРС – Румунське об'єднання для зв'язків з Радянським Союзом. (К. Ір.).

зіткнувся з підстаркуватим старшиною міліції, який взяв під козирок, прогугнявив своє ім'я й каже, по-арделянськи розтягаючи слова:

– Ваш паспорт!..

– Паспорт? Навіщо він вам?.. – прикидаюся я, що не розумію причину такої просьби.

– Но, а ви перейшли вулицю на червоне. Паспорт.

Я був у хорошому настрої й вирішив спробувати гру, тобто й надалі валяти дурня.

– Прошу пробачення. Я не знав, що на червоне не можна. Я не з Клужу, я з провінції...

– То нічого. За перехід вулиці на червоне світло світлофора – 5 леїв штрафу. Отож, дайте свій паспорт.

– Таж кажу вам, що я з провінції...

– Паспорт, товаришу! – почав міліціонер втрачати терпіння.

– І кажете, штраф – 5 леїв?

(Тоді за 5 леїв можна було купити дві пачки дешевих цигарок.)

– Так, але насамперед – паспорт!

Міліціонер почав нервуватися, і я подумав не надто натягати струну. Я поліз рукою в кишеню піджака, але доки вийняти паспорт, повторив:

– Я з провінції...

Сердитий старшина майже вирвав паспорт з моїх рук. А коли почав читати, витріщився, зняв картуза і швидко надів його на голову, злісно блимнув на мене, готовий почати сварку. Коли побачив, що я сміюся, хотів щось сказати, але передумав, бо зрозумів нарешті, що я пожартував. Заговорив розторочено, наче роздувався:

– Това-а-а-ришу... З провінції, кажете? У вас Бухарест – це провінція, так? І хочете, щоб я повірив, що ви не знаєте, коли дозволено переходити вулицю?..

– Пробачте. Я визнаю, що мій жарт не дуже вдалий... Я побачив, що з обох сторін не наближається ніяка машина, так що... А ви маєте рацію: я таки вартий штрафу.

Але міліціонер простягнув мені паспорт і тицьнув так само рвучко, як тоді, коли вихопив.

– Нате паспорт й іншим разом переходьте вулицю тільки при зеленому світлі.

Я хотів ще щось сказати, бо було ясно: міліціонер не посмакував мій жарт. Але він повернувся спиною й пішов геть.

Я зайшов у першу зустрінуту кав'ярню (виявилось, що то першокласна і називалася *Долче віта*, тобто соловодке життя), замовив каву і подумав, як згаяти час: не так читати, а більше гортати газети (у них майже нічого цікавого) й курити десь до три чверті десятої, так щоб за п'ять хвилин перед десятою дійти до повітового комітету компартії.

У кав'ярні людей було мало, крім мене, ще лише дві особи, довкола – приємна тиша. А в газетах справді нічого читати. Шкода, що не прихопив зі собою якоїсь книжки. Я знову перегорнув газети. У всіх сторінка зовнішньої політики майже тотожна. Передовиці я взагалі не читаю, зараз теж не буду. Сподівався, що, може, знайду якусь статтю, якийсь репортаж про Клуж. Нема нічого.

Випив каву, накурився.

Як-не-як уже половина десятої. Я залишив усі газети на столі, взяв свій портфель, у якому беріг призначення Алексіу (може, перший секретар хоче бачити) і неквапно подався до повітового комітету компартії. Отже, я хотів прибути туди перед десятою. Алексіу просив, щоб я не спізнився: «Не сердіться, що я наполягаю, але всім відомо: товариш перший страшно сердиться, коли хтось запізнюється, так що...».

Я дійшов навіть на десять хвилин раніше. У ті роки при парадному вході вже не стояли міліціонери, як раніше, а цивільні швейцари (хоч, я певний, і вони носили погони, тільки невидимі...). Швейцар повітового комітету компартії проходився поволі й якимось безжурно два-три кроки туди-сюди перед парадним входом. Коли побачив, що я наближаюся і маю намір увійти, став переді мною.

– Добрий ранок! – кажу.

– Добрий. Вам куди, товаришу? – питає ввічливо, але холоднувато.

– До товариша першого секретаря.

– А-а, їх нема в комітеті...

– Як нема? – дивуюся. – А казали – буде...

На мить це мене приголомшило. Але, думаю, якщо справді першого секретаря нема, Алексіу мав повідомити. Є така практика в секретарок, у швейцарів «охороняти» своїх шефів від небажаних гостей. Повертаюся до швейцара:

– А я знаю, що товариш перший секретар у своєму кабінеті.

– То правда, так воно, – неохоче визнав швейцар. – Але не можу вас пропустити, бо день аудієнцій був учора. Крім того, повинен прибути товариш з Бухареста...

У той момент відчинилися вхідні двері і з'явився Алексіу.

– Здрастуйте! Заходьте, товаришу інспектор, товариш перший жде нас.

Швейцар відступив крок убік, витріщив баньки і ледь промимрив:

– Есть...

Проходячи коридором до кабінету першого секретаря, Алексіу запитав:

– Щось сталося? Були у вас проблеми?

– Ні, чому питаєте?

– Я бачив, що ви розмовляли зі швейцаром. Я сказав йому, що у вас прийом до товариша першого.

– А нічого особливого. Так, швейцар знав про мене... А я забув щось попросити вас.

– Дуже радо. А що саме, пане шеф?

– Я вже вам говорив, що завтра мушу бути в Тиргу Муреші. Я вирушив би ще сьогодні, якщо допоможете дістати місце на сьогоднішній літак.

– Це не проблема, пане шеф. Зробимо. У крайньому разі звернемося до товариша, – вказав він носом оббиті двері, перед якими ми зупинилися.

– Чую, що поїздом – просто жакливо їздити. Треба пересідати в кількох місцях, і тому поїздка горами та навколо них триває більше, ніж пів доби.

– Так, – сміється Алексіу. – Один із моїх друзів каже, що ніж поїздом з Клужу до Тиргу Мурешу, швидше дійдеш пішки.

Не знаю, як вів себе взагалі з людьми «тов перший» на своїх аудієнціях, але мене та Алексіу прийняв без жодної охоти. Простягнув нам в'ялу руку і, навіть не запрошуючи сісти, сказав, що він їде в ЦеКа і що партія згідна з призначенням Алексіу на посаду голови повітового комітету культури і мистецтва. Заявивши це, поквапився простягнути нам таку ж в'ялу руку – іншими словами, прийом закінчився. Ясно: я дарма приїхав до Клужу, бо повітовий комітет компартії ще минулого місяця висловив свою згоду у зв'язку з призначенням Алексіу.

Покинули ми кабінет першого секретаря розчаровані його ставленням до нас, а тому мовчали. При виході зустрів нас швейцар:

– Товаришу... – звернувся він до мене плаксивим голосом.

– Що таке?

– Якщо будете скаржитись, мене виженуть з роботи...

А в мене діти... – склав він руки, наче до молитви.

– Я? За що скаржитися на вас?

– Знаю. Я помилився. Коли ви прийшли, я повинен був попросити: товаришу, покажіть посвідку.

– А що таке? – поцікавився Алексіу.

– Коли прийшли вони, – став пояснювати швейцар, – я не попросив у них посвідки, як гласить регламент, а до того ще збехав, що нема товариша першого в комітеті...

– А я ж вам казав, що повинен прийти товариш з Бухаресту.

– То правда, що казали-сте, але...

– І чому ви не повірили, що якраз я той бухарестський товариш?

– Бо занадто молодий... – засоромлено подивився швейцар на мене.

Ми з Алексіу весело засміялися і по дорозі ще якийсь час покепкували з переляканого швейцара. Я ще раз поздоровив Алексіу з новою посадою і перед тим, як дійти до повітового комітету культури і мистецтва, ми зайшли в агенство ТАРОМ¹, де пощастило купити квиток на післяобідній літак до Тиргу Мурешу.

– Знаєте, – запрошує мене новий голова клузької культури, – з цієї нагоди колеги приготували рюмку горілки і якоїсь закуски. Буду дуже радий, якщо побудете з нами годину-дві. До літака.

Не мало жодного смислу ще залишатися в Клужі, а в Тиргу Муреші матиму немало роботи, між іншим, бачити загальну репетицію народного ансамблю співів і танців перед двомісячними гастролями у Сполучених Штатах

¹ **ТАРОМ** – Повітряний транспорт Румунії. (К. Ір.).

і Канаді. Уже другий рік відчувалася певна «відлига» щодо закордонних поїздок (головно, на Захід), а щасливцями були насамперед члени різних фольклорних ансамблів, котрих вважали справжніми «культурними послами» соціалістичної Румунії. Тиждень тому був я в Орадії бачити гурток народних танцюристів, які готувались їхати в Голландію на кілька вистав.

У повітовому комітеті клузької культури пробув я дві години. Такі «робочі заботи» організували здебільшого урядовці у своїх конторах з нагоди чийогось дня народження, виходу колеги на заслужену пенсію або переходу когось на вищу посаду, як ось Алексіу. Їли-пили, жартували, а веселий настрій охопив усіх, з чого я зрозумів, що культпрацівники схвально прийняли свого нового керівника. Через два роки появиться славнозвісний Закон 400, який заборонить «товариські заботи» (соціалістична мораль не дозволяє вживати алкогольні напої на роботі, де звучать ще й різні сороміцькі жарти і навіть політичні...).

Я вже збирався рушати до аеропорту, коли з Тиргу Мурешу подзвонив тамтешній голова культури Молдован, щоб повідомити, що замовив для мене в готелі «Трансільванія» номер, а саме п'ятий, і заразом вибачається, що не зможе зустріти мене в аеропорту – померла його бабуся й він їде в рідне село; зустріне мене віце-президент і... Я висловив йому співчуття через втрату дорогої людини, подякував за замовлений номер і сказав, хай не турбується мною – з аеропорту я візьму таксі.

У готелі, поспіхом збираючи свої розкидані речі, я випадково глипнув у дзеркало й переконався, що швейцар повітового комітету компартії таки мав рацію: виглядав я справді дуже молодим, хоч уже сповнив 31 рік. Що робити? Як «постаріти»? Може, запустити вуса? Спробую. Запустив і носив їх майже два роки, а потім запустив собі ще й бороду і таким зостався по

сьогоднішній день, крім отих двох поїздок – в Радянський Союз та в Демократичну Німеччину, – про які я вже розповідав.

Політ до Тиргу Мурешу тривав лише півгодини і ще через стільки часу доїхав я до готелю «Трансільванія». Заходжу в центральний хол:

– Добрий день! – кажу я молодому готельнику, що сидів за показним інформаційним бюро.

– Нема кімнат, – відповідає він мадярським наголо-сом.

– А я сказав: добрий день!

– Добрий, але кімнат нема, – повторив той твердо.

– Для мене є... – усміхаюся і, оскільки бачу, що він дивується, пояснюю: – Мені замовили номер 5.

– Йой, Іштеном¹, то ви? Мінтенаш² даю ключ. Гарний співачка – у кімната 9...

– Що кажете?

– Файний співачка спить у номер 9.

– Співачка? Котра співачка? Ви, певне, плутаєте, приймаєте мене за іншого. Дайте, будь ласка, ключ.

Готельник простягнув мені ключ, але не попускає свого:

– Співачка красивий... – сміється по-хитрунськи. – Пардон у мене.

Я взяв ключ, а по дорозі в номер думаю: чого він вчепився? Цей дивак звихнувся, чи що? У Тиргу Муреші я не знаю ніякої співачки. Він, очевидно, сприйняв мене за іншого. У той момент мене цікавило одне: переодягнутися та, відпочивши якусь годину, пройтися трохи містом і повечеряти десь, мабуть, таки в ресторані цього готелю. А що той мадяр верзе про «файний співачка»? Та Бог з ним.

¹ Ой, Іштеном (мад.) – Ой, Господи. (К. Ір.).

² Мінтенаш (мад.) – зараз, уже. (К. Ір.).

Не думаю, що минуло більше, ніж чверть години, відколи я в номері, і чую – хтось стукає.

– Заходьте! – кажу незадоволено, піднімаюсь і сідаю край ліжка.

Прочинилися несміливо двері і з'явилася «небачена ще красуня», як каже мій сусід, коли хвалиться новою «зачіпкою». Це, мабуть, «гарний співачка», – припустив я.

– Добрий день! Можна? Пробачте. Невже я вас турбую? – ніжним залпом проторохтіла вона.

– Заходьте... – повторюю. – Я вас слухаю.

Дама – вродлива, що правда, то не гріх – у хатньому, але елегантному одязі; ще з порога від неї дихнуло дорогим парфумом.

– Пробачте, я вас, напевне, турбую, але...

– Ні. Але якби я знав заздалегідь про ваш візит, не мали ви застати мене в піжамі... Сідайте, – вказую їй фотель. – Слухаю.

– То нічого, – каже красуня сідаючи. – Я теж не в урочистому вбранні, – помовчала трохи, опустила очі, пом'яла в руках пахучу хусточку, відтак додала: – Я до вас з дуже важливим проханням... – усміхнулася з м'якого крісла і, так мені здалося, навіть ледь моргнула.

– Підождіть. Скажіть спершу, хто ви і як дійшли саме до мене?

Я говорив, але в той же час безлічно «змірював та зважував» несподівану гостю – здавалося, мені пощастило: буде нагода набагато приємніше проводити час у Тиргу Муреші, ніж було передбачено. Мабуть, її прохання – ніяке не прохання, а простий і нехитрий привід. Вродливій дівчині, напевно, двадцять з чимось років, найбільше двадцять п'ять. Вона продовжувала дивитись на мене якимось дивно: і весело, і заразом сумовито, а усміхалися лише її великі чорні очі. А усміхалися багатонадійно, чи мені тільки так здалося?..

– Я – Віоріка Бежан. Працюю в Орадії в домі культури...

– А... – думав я, що вгадав. – І ви незадоволена й засмучена, що не поїхали разом з колегами в Голландію...

– Ні. То поїхав фольклорний гурток. Я – співачка легкої музики.

– Ну і?

– Хочу перейти працювати в Тиргу Муреші...

– І бажаєте, щоб я поставив потрібне хороше слівце в повітовому комітеті культури Муреш, так?

– Ні, бо вже не в домі культури хочу працювати. Обіцяли найняти мене таки в ресторані готелю «Трансільванія»; я навіть уже почала співати у них, але...

– І що? – дивуюся трохи незадоволений, що мої припущення попали не туди.

І тим більше уважно стежив я за словами красивої співачки, не розуміючи причому тут я. Але до кінця спробую довідатися. Поки що звісно одне: ми сусіди, а увечері спускаюся в ресторан почути, який голосок має «гарний співачка», теж чудовий, як і вона?

– І що? – повторюю я.

– Тут приймають мене, але з Орадії не хочуть пустити. А я зрозуміла, що ви можете допомогти мені в цій справі. Буду вам дуже вдячна... – усміхається люб'язно.

Ага, значить, це привело її в мій номер.

– І звідки знаєте, що саме я зможу допомогти вам?

– Від вашого колишнього колеги студентських років Мірчі Браду, директора Орадського театру.

– Ви його знаєте?

– Так. Ми з пані Флорікою, його дружиною, колеги в домі культури, але вона в ансамблі фольклору і уже славна співачка...

– Я Мірчу, правда, зустрічав недавно в Орадії, але не пам'ятаю, щоб говорив я йому, що буду нині в Тиргу Муреші...

– Та... У нього погані стосунки з головою культури, який повинен підписати документи мого переходу з Орадії сюди, і тому подумав попросити вас... – вдячно посміхнулася краля. – Зателефонував вам до Бухаресту, потім до Клужу, звідки довідався, що ви тут...

– Ось воно як, – усміхнувся собі і я, мріючи про близьку винагороду. – Про Мірчу Браду знав я, що він драматург, а не детектив... Добре, панночко Віоріко. Подзвоню в Орадію й попрошу тамтешнього президента, щоб відпустив вас.

– Ой, просто не знаю, як віддячитися вам... – устала з фотелю «файний співачка», а слідуючі її слова наче молотком стукнули по моїй голові й протверезили, мов холодний душ: – Дуже радий, почувши таке, буде мій наречений, актор Себастьян Папаяні – він грає цього року в двох п'єсах у тутешньому театрі. Ви б не хотіли вечеряти сьогодні з нами? Я вас дуже прошу...

Ще запаморочений останніми її словами, але не хотів виявити свого розчарування, я сказав, мабуть, зовсім невесело:

– Дякую, панно. Цього вечора у мене невідкладна програма... – збрехав я не дуже переконливо й додав: – Завтра подзвоню в Орадію й надіюся, що все буде гладко з вашим переходом звідти сюди.

– Сердечно дякую вам... – і усміхаючись так само люб'язно, «гарний співачка» покинула мій номер.

Другого дня я одержав згоду голови культури з Орадії відпустити «файного співачку», але вислухав і його думку про красуню: «Проститутка нещасна! Не досить того, що не має голосу, зате міняє коханців, мов брудні шкарпетки...». Легко додуматися, що й він, мабуть, по-пробував бути одним із них і, напевно, не вдалося...

Спогади з давніх доріг V

Мої стосунки з колегами з ДККМ були хорошими, а з декотрими я невдовзі заприятелював. Лише два з них ненавиділи мене й навіть не приховували цього. Це були Раду Кірмаєр (через два роки після мого прибуття він емігрував спершу в Ізраїль, а далі – в Нову Зеландію) і Лауренцій Паску, секретар БМО¹. Не знаю, чи їхня антипатія впливала лише з того факту, що я був призначений інспектором ДККМ без їхньої «згоди». То нічого, що в їхні службові обов'язки не входила така компетенція. І все ж: вони просто не могли собі уявити, щоб при призначенні на більш-менш важливу посаду їх ніхто не запитував, якої вони думки про ту чи іншу особу. Бо все ж таки вони неабихто! Один – секретар місцевої організації компартії, а другий – член бюро тієї ж організації. Так, що за чортова мама, як не питати їх, ні?

А з рештою колег, як кажуть, – мир і дружба.

Загалом у ДККМ панувала приємна атмосфера, спокійна, в якій слово *товариш* вживалося тільки на партійних і молодіжних засіданнях (ні, і на професійних), а поза ними те слово звучало майже образою, а то навіть лайкою. Це за президентства відомого архітектора й професора Помпілія Маковея, бо після нього, разом із приходом Думітру Попеску, прозваного «Богом», слово *товариш* увійшло у свої повні права, а міністерство пе-

¹ БМО – Бюро місцевої організації (компартії, розуміється). (К. Ір.).

рейменовано з ДККМ на РКСВ¹ і з державного органу стало партійно-державним.

Пробуджують в мені меланхолійні спогади й чимало із моїх тодішніх колег: Дан Теодореску, Владімір Блок, Іляна Рошкулец, Едуард Голдгаммер, якого пестливо називали ми просто Голді, Матей Алексеску, Шербан Радулеску, Нуша Кагане і багато інших. Про кожного з них варто розповісти всілякі смішні трафунки.

Я давно помітив дивне явище: перебуваючи в колективі, люди – незалежно від віку, культури, чину, соціальної позиції і т. ін. – часто дитиніють, тобто жартують і пустують, як діти, що аж ніяк не пасує їм. У ДККМ було не інакше, принаймні у нашому відділі. Оскільки більшість інспекторів подорожували дуже часто, одні з нас мали на роботі невеликий чемодан, заповнений на випадок відрядження необхідними речами: піжамою, хатніми туфлями, рушниками, милом, зубною щіткою і пастою, якоюсь книжкою, щоби читати вечорами в готелі тощо. Один із тих, що постійно тримав чемодан на роботі, був Ніколає Потирніка (крім вище перелічених речей, він завжди мав у чемодані і літр цуйки, улюблене його міцне). Колеги любили насміхатися з Потирніки, частіше грубо кепкували з нього, ніж з інших, а робили це й тому, що не вважали його «своїм», як вдало зауважив Владімір Блок: «Потирніка не для *культури*, а для *культур*, зрозуміло, сільськогосподарських: пшениці, ячменю, картоплі, вівса...». Зате мав Потирніка іншу цінну якість – здорове походження. Походив він з бідної селянської сім'ї, та наперекір цьому Потирнікові вдалося вивчитися на токаря, після чого він працював кілька років на якійсь військовій фабриці, де закінчив вечірній ліцей. Ну, а вже після цього професійний ріст Ніколає Потирніки відбув-

¹ РКСВ – Рада культури і соціалістичного виховання. (К. Ір.).

ся нормально: він закінчив робітничий інститут і, після короткого стажу в якомусь домі культури, вискочив на посаду інспектора ДККМ. А як оцінювали його «культурну працю», уже знаєте із зауваження Владіміра Блока.

Перед кожною поїздкою Потирніки кудись колеги не забували «спорядити» його чемодан для відряджень: міняли його пляшку цуйки на пляшку води (в яку доливали трохи цуйки – для запаху...) і пхали під білизну кільканадцять важких журналів **Народна Республіка Ким** та **Соціалістична Корея** (ці публікації, друковані на дорогому лискучому папері, але яких ніхто не читав, купами надсилали нам щомісяця посольства даних країн; то ми й подумали, хай розносить їх Потирніка по всій Румунії, як справжній культурний поштар...). А щоб він не помітив, що його чемодан підозріло важкий, ми просили шофера, який віз його на вокзал, нести чемодан Потирніки, і не лише до поїзда, а таки у вагон. А це дуже подобалося Потирнікові, бо він мав нагоду грати великого шефа. Аж доїхавши до готелю бачив Потирніка – сердито, зрозуміло, – що віз купу нікому непотрібних журналів, а головне, що його улюблена цуйка стала водицею...

Але найгучнішою зі всіх стала Потирнікова поїздка у повітове місто Бузеу (Думітру Попеску-Бог ще не був нашим президентом, інакше не знати, що мало би статися з нещасним Потирнікою).

Було то однієї золотої осені. «Товариш інспектор» Ніколає Потирніка прибув до Бузеу з «офіційними проблемами», а саме: перевірити, чи атеїстична пропаганда розгортається згідно з цінними вказівками партії, і, як майже всюди, привіз туди стос китайських і корейських журналів і, на жаль, пляшку води.

Саме тоді молода і вродлива редакторка місцевої радіофікаційної станції сповнила двадцять з чимось ро-

ків і з цієї нагоди влаштувала того вечора товариське святкування таки в приміщенні міської радіостанції. Крім неї й двох її колег, теж молодих незаміжних дівчат, були запрошені лише «товариш інспектор з центру», директор дому культури й наречений однієї з «радіофоністок». Їли, пили, веселились, розповідали різні веселі історії (здебільшого сороміцькі) і танцювали під музику «Радіо Бухарест I». Це лише до опівночі, бо рівно о дванадцятій ночі «Бухарест I» переривав свою передачу до п'ятої ранку.

Після закриття національної передачі хтось висунув ідею (декотрі казали, що ідея належала саме «товаришеві інспекторові», але вкінці встановили точно, що ідею висунув директор дому культури), хтось, кажу, запропонував слухати «Радіо Свободу». Слухали вони, скільки слухали «передачі імперіалістів», пили, жартували, потім виключили радіостанцію й полягали, де попало. Як їм спалося і чи взагалі спали вони і хто з ким – невідомо... Знається тільки, що одна із дівчат устала перед п'ятою ранку і рівно о п'ятій включила радіостанцію. Але замість відомого сигналу «Радіо Бухарест I» та національного гімну, по всіх хатах Бузеу з гучномовців прозвучала радіопередача імперіалістичного «Радіо Свобода». Коли зрозуміли, що сталося, гуляки скочили, мов попарені й перевели станцію з «Радіо Свабоди» на «Бухарест I». (Щоб не розтягувати розмову і щоб краще зрозуміти, наскільки трагічно-серйозною була ситуація – «холодній війні» ще не видно було кінця, – попрошу тих, котрі не жили в ті часи, щоб уявили собі, приміром, таке: під час Другої світової війни раптом з Москви гримить по всьому Радянському Союзу не промова Сталіна, а Гітлера. Здорово, правда?) Отже, невдовзі по цілому місту знову залунали хвилі «Радіо Бухарест I». Але було вже пізно, бо Секурітет не спить!

Директора дому культури й дівчину, котра включила того ранку радіостанцію заарештували і потім ув'язнили на не знаю скільки років, двох дівчат вигнали з роботи (не без належного ярлика...), а Потирніку перевели з нашого відділу до документального бюро із зменшенням зарплати. А не посадили його якраз завдяки здоровому походженню і «чистій» його кадровій папці, а не тому, як він оправдувався, що так страшно напився, аж не знав уже, що роблять «вороги соціалізму», з якими пиячив майже цілу ніч.

З-поміж відряджень інших моїх колег варто згадати дві подорожі Лауренція Паску, одну внутрішню, а другу закордонну. А тому, що Паску був одним із тих двох, які не симпатизували мені, мушу визнати, що тоді його неприємності порадували мене в певній мірі, але сьогодні згадую їх з належною ностальгією і співчуваю бідному Паску. Хоч його ніхто не любив через примхливу й зловтішну його натуру і тому, що він завжди прискіпливо шукав у будь-кому уявних недоліків, все ж таки не можна не жаліти людину в біді.

Отже, поїхав Лауренцій Паску одного разу інспектувати культурне життя Бакеуського повіту, де головою культури був Юліан Антонеску, чудова людина, але й престижний інтелігент, доктор історичних наук і лектор місцевого педінституту. Зналися ми з Юліаном здавна й були у дуже хороших стосунках. Через два дні після прибуття Паску в Бакеу телефонує мені Юліан Антонеску і скаржиться, що Паску просто вкорочує їм вік, і наполягає, щоби я негайно прибув туди й допоміг їм позбутися непрошеного гостя. А я пояснюю Юліанові Антонеску, що таке діло понад мою силу.

– То нічого, – каже він, – маю я мудрий план, але без твоєї присутності не зможу увести той план у дійсність. Прощу тебе, приїжджай завтра, скажи, що маєш якусь

справу в Сланік Молдова, хочеш, наприклад, щось там організувати...

– Що організувати, раз Паску у вашому повіті? Ні. Краще скажу, що я в дорозі до Сучави, але спершу хочу повернути до відомого курорту – хтось просить мене, скажімо, поцікавитися про лікування там якоїсь хвороби.

– Браво! – радісно вигукнув Антонеску. – Жду тебе завтра вранці.

То правда, що мій несподіваний приїзд до Бакеу здивував мого колегу, але коли почув, що мене цікавить курорт Сланік Молдова і що їдемо з президентом туди, Паску навіть погодився поїхати з нами. Пізніше сказав мені Юліан, що інакше мав він його запросити їхати з нами...

– Може, – каже Паску, – є там якась мінеральна вода для мого гастриту.

– Є-є, правда, що є, – запевнив його Юліан Антонеску. – Сланік має чудові води...

Їдемо до Сланіку «Москвичем». Юліан Антонеску вибачився перед нами, що їхатиме біля шофера.

– Ззаду для мене, – каже, – гей тісно...

Бакеуський голова культури був масивний, черева-тий, постійно засапаний, проте веселий, говіркий і самоіронічний. Він ще зранку попередив, щоб у дорозі я не ставив ніяких запитань.

– Для мого черева, – каже він, – здався би більший автомобіль... Але сідаю спереду і з іншої причини: наш шофер глухий як пень, і не раз мушу вказувати йому пальцем, на яку вулицю завертати...

Гадаю, що Антонеску перевірів раніше і переконався, що Паску не розуміється анітрішки на шоферстві. Але все ж: хіба можна не додуматися, що ніхто не дозволив би глухому водити машину? Дивно. А втім...

Рушаємо. Юліан Антонеску спереду біля водія, я та Паску ззаду. Ми тільки-но виїхали з Бакеу, як Антонеску

задрімав, приперся головою до побічного вікна і почав злегка й ритмічно сопіти. Зрештою, нема в цьому нічого незвичайного – відомо, що гладенькі завжди можуть заснути будь-де й будь-коли. А наша подорож була досить довгою і, доки доїхати до Сланіку Молдови, мали також проїжджати міста Онешти і Тиргу Окна. Юліан Антонеску спав майже всю дорогу, «німий» шофер сидів спокійно за кермом, а ми з Лауренцієм Паску то любувалися пейзажем, то час від часу заводили короткі коментарі у зв'язку з доти побаченим, але найбільше мовчали.

У Сланіку гостинно зустрів нас сам директор курорту, з чого я зрозумів, що Юліан Антонеску заздалегідь застеріг директора про наш приїзд. Те, що відбулося потім, підтвердило моє припущення. Після короткої прогулянки і ще коротшого усного звіту про місцеву культурну діяльність, нас запросили на обід у ресторан. Спершу кельнер приніс по рюмці холодної абрикосової горілки і поставив перед кожним гарно надруковане меню.

– Я цокнувся з вами, – заявив Паску, – але пити не буду через давні шлункові проблеми, – потім вчитуючись уважно у меню додав: – Зате з задоволенням їстиму, ось бачу, є в них варений судак з картоплею.

– А бокальчик вина будете, товаришу інспектор? – наполягав директор. – Бо, певно, знаєте таку мудрість: жива риба плаває у воді, а нежива у вині!..

– Ані крапельки! На жаль, п'ю лише воду. А чув я, що у вас є води для шлункових недуг.

– Аякже! Є така вода, яку лікарі всім приписують.

– У такому разі я цього «вина» вип'ю... – засміявся Паску.

– Але на смак вона трохи...

– А чи бачив хтось ліки хороші на смак? Дайте мені, будь ласка, тієї води і, може, наступного разу питиму й горілку, й вино, ге-ге-ге...

Після першої склянки тієї води, Лауренцій Паску зауважив:

– А ця вода, бачу, погана не лише на смак, а ще й смердить... Та нічого, якщо вона – медикамент, – але далі він випив уже лише пів склянки.

Зараз таки після закінчення обіду, дякуючи директорів за гостинність, Юліан Антонеску сказав, що, на жаль, ми дуже квапимося, а не пояснив чому. Причина поспіху з'ясувалася трохи пізніше. Отож, сіли ми в «Москвич» кожен на своє попереднє місце й поїхали. Невдовзі Юліан Антонеску припер голову й швидко таки заснув.

Мабуть, ми ледве проїхали перші кілька кілометрів, як Лауренцій Паску став неспокійно соватися, а тоді каже мені:

– Може, зупинитись нам трохи...

– Можна, – погодився я.

Паску продовжував безнадійно вертітися, ніби побоювався чогось і нарешті майже зойкнув:

– Товаришу водій! Ой, а він глухий!.. Товаришу президент! – штовхнув Паску плече Юліана Антонеску. – Скажіть цьому, нехай зупинить!

– Чому? – ледве проснувся Антонеску. – Доїдемо до Бакеу...

– Ні! – закричав Паску. – Уже хай зупинить!

Антонеску поставив руку на кермо і наказав водієві зупинитися. Паску вискочив з машини й побіг у кукурудзу.

Юліан Антонеску зареготав, аж «Москвич» заколихався:

– Ця срачка, що напала на товариша інспектора, задержить його в кукурудзі щонайменше пів години. А може, треба було залишити, щоб напустив у штани – заробив він на таке! Якщо забаглося йому мінеральної води, га-га-га... А ти, Дане, – сказав він шоферові, – будеш і далі «глухим», чуєш? Бо інакше...

Так покарав бакеуський президент Лауренція Паску за зловмисну його поведінку. Що не знав тоді Паску (і, можливо, ще ніхто), що лише через кілька місяців Юліана Антонеску призначать директором в ДККМ, тобто стане він нашим начальником. Але на щастя Лауренція Паску, Антонеску не був мстивою людиною і єдиною карою, якої зазнав Паску від нього, був лише той пронос.

Ще того таки року Лауренцій Паску, наче гошило на нього, мав ще одну неприємну подорож.

Оскільки останнім часом Лауренцій Паску постійно скаржився, що його відрядження за кордон були тільки «поблизу», тобто в Болгарію та Угорщину, запропонували йому двотижневу «далеку» поїздку – в Демократичну Республіку В'єтнам. Спершу Паску не хотів (щоправда, в плані нашого відділу була ще одна «далека» подорож, про яку він, мабуть, мріяв: у Канаду та США, але сказали йому, що туди поїде віце-президент...). Коли побачив, що зголошуються інші колеги їхати в дуже цікаву країну, де ще ніхто з нас не бував, вкінці – хоч там війна – Паску погодився. Голді взявся зараз же готувати необхідне для його поїздки, тобто замовив авіаквиток, повідомив Міністерство зовнішніх справ, що такого то дня потрібен буде паспорт Лауренція Паску, і насамперед документував самого у зв'язку із В'єтнамом (загальні дані про культуру, звичаї, клімат, харчування і – дуже головне – де йдуть бої) і аж потім зробив Лауренцієві Паску належний інструктаж.

На кілька днів перед його від'їздом деякі колеги, головно Матей Алексеску, з якого Паску постійно насміхався через те, що він нібито «занадто пестить свою Пуфіцу» (хоч вона на десять років старша за Матея...), «радив» Лауренцієві Паску, щоб був дуже уважний, що їсть у В'єтнамі, бо у них найпоширеніший м'ясний делікатес – печеня із собачого м'яса. «А щоб те м'ясо було

смачним, – каже Матей, що десь вичитав, – собак спершу батожать кілька годин». Радив також не дуже довго гуляти вулицями, щоб, не дай Боже, не попала в нього якась випадкова куля – в'єтнамська чи американська, але зрештою це вже не мало би значення, чия та куля... «А перш за все – стережися собачого м'яса...».

Трохи знеохочений почутим і також прочитаним у газетах у зв'язку з війною між двома В'єтнамами, Паску завагався трохи, але після того, як Ґолді пояснив йому, що в регіоні, куди він їде, нема ніяких боїв, він більшменш заспокоївся й таки поїхав, на лихо тим колегам, які йому заздрили.

Ще кілька днів після того можна було почути то від одного, то від іншого колеги: «Що робить Паску у В'єтнамі? Чи все у нього гаразд?». А згодом забули про нього, кожен був заклопотаний своїми службовими справами. Але після двох тижнів Міністерство зовнішніх справ повідомило в ДККМ сухо й безбарвно: «Через деякі проблеми зі здоров'ям – нічого страшного – ваш делегат ще залишиться на кілька днів у В'єтнамі».

– Це – дешевий привід, панове, тобто брехня! – засміявся Дан Теодореску. – Нема ніяких у нього проблем зі здоров'ям. Я впевнений, що Паску попросив у В'єтнамі політичного притулку!..

Вдалий жарт швидко облетів увесь ДККМ.

Але через тиждень з'явився сам Паску. Худий, змарнілий, блідий. А Матей Алексеску зустрів його іронічно:

– Ану, товаришу, розкажи нам, як повелося тобі у В'єтнамі? Начальство уже підозрювало, що ти попросив у В'єтнамі політичного притулку... А собача печеня смачна? Бо виглядаєш, як...

– Ще одне слово і жбурну тебе з шостого поверху! – загорланів Паску загрозово, аж Алексеску ледве промимрив:

– Не сердься, Лауренцію. Я ж пожартував...

– Без жартів! – він тремтів, ледве припалив цигарку, жадібно затягнувся кілька разів і тільки тоді заговорив, але не набагато спокійніше: – Почекайте день-два, розкажу про В'єтнам. Все одно мушу писати звіт, ні?

А Паску справді виглядав жалюгідно і ніби перестав злобно чіпатися до всіх. Якийсь час ніхто вже не питав його нічого, а колеги перестали жартувати. Але інтерес наш зберігся, бо всім було цікаво знати, що з ним сталося у В'єтнамі.

Через кілька днів скликав Паску колег у своє бюро. Виглядав він уже помітно краще і видався більш говірким.

– Сьогодні розкажу вам, – почав Паску, – як гостювалося мені у В'єтнамі, але з єдиною умовою: прошу не переривати, головню дурними «астрономічними» жартами, – натиснув він на останні слова й подивився докірливо на Матея Алексеску (той був за фахом астрономом; через рік стане директором Бухарестської астрономічної обсерваторії).

– Добре, Лауренцію, слухаємо мовчки, – запевнив Дан Теодореску. – Але хочу, щоб ти знав, що всі ми переймалися твоїм здоров'ям, коли Міністерство зовнішніх справ...

– Та залиш це... – сказав незадоволено Паску. – Вкладу зараз коротко головні враження моєї подорожі у Де Ре В'єтнам. Перш за все, мусите знати, що там страшна трагедія: злидні, голод, нестатки, словом – війна. І, незважаючи на це, мене прийняли радо і влаштували у чистий готель. На жаль, через війну, їм тепер не до культури – інші турботи зараз у них. А я після кількох зустрічей з культпрацівниками, щоб здійснити так званий обмін досвідом, не мав чим гаяти час. У місто Ханой радили виходити рідко, бо увечері, через воєнний стан, заборонено, а вдень – там то страшна спека, ще

й задушливо вогка, то годинами лиє рясний дощ. І я, звичайно, страх нудився, головно вечорами: нема що читати, а в номері радіоприймач весь час передає якісь безконечні промови, чи що, а між ними нявкає їхня музика. Можна здуріти! Ті два тижні здалися мені роками! На день перед моїм від'їздом з В'єтнаму, перекладач Тай (не дуже добре говорив по-румунськи, але все одно ми розуміли один одного) сказав, що з нагоди закінчення мого візиту заступник міністра культури запрошує мене на офіційний обід. Це мене трохи злякало, бо через вас за два тижні мого перебування у В'єтнамі їв я лише фрукти і рис, а хліба у них зовсім мало і в продажі таки нема.

– А фруктова дієта навіть дуже сприятлива для здоров'я... – сказав хтось.

– Бігме? – огризнувся Паску. – Побачив би я когось із вас змушеного їсти два тижні – вранці, на обід і увечері! – лише банани й мандарини, бо не було ні яблук, ні груш, ні слив!

– А міг ти також їсти без жодного ризику і сир...

– Серйозно? А де той сир знайти? А просив я вас не перебивати!

Алексеску сказав комусь тихо, але, мабуть, почув і Паску:

– Так, сир міг він їсти спокійно, бо від суки не надоюють стільки молока, щоб було з чого ще й сир виготовляти...

Хтось пирхнув придушеним сміхом, але Лавренцій Паску помовчав трохи, потім продовжив:

– Іду, значить, на офіційний обід, бо що мав робити? У невеликій вітальні на столі повно апететних страв, а за столом – 5-6 усміхнених по-азіатськи осіб. Заступник міністра культури, теж усміхнений, привітав мене дружньо, як і в день мого приїзду, і вказав рукою сісти біля

нього. Сідаю, а з голоду в моїх кишках нявкають і друкотся коти, у роті точиться слинка – не можу нічого їсти, бо боюся, а тому постійно брехав: лікарі дозволяють мені лише фрукти. Але від вітальної чарочки отієї їхньої рисової горілки не міг я все ж таки відмовитися. Після горілки зголоднів я ще гірше, так що з'їв я булочку і гроно винограду, бо банани та мандарини так мені згидилися, що вже, мабуть, ніколи не буду їх їсти. Словом, обід той був для мене страшною карою. Аж під кінець обіду подають десерт. У посріблених широких чашах був, гадав я, компот з якихось фруктів; у рожевому сиропі плавали кульки, схожі на варення із зелених горіхів. Нехтую своєю строгою «дієтою» й накидаюся на десерт – фруктів мені дозволено, ні? Компот дуже смачний, а фрукти – я вгадав – навіть похрупували, як горіхи з варення. «Мянґ-мянґ-мянґ», – каже заступник міністра, а Тай переклав: питає, чи сподобався мені десерт. «Дуже! – відповідаю. – Просто чудовий!» Але не маю роботи і питаю, як готують той компот. «Мянґ-мянґ-мянґ», – звернувся міністр до офіціанта, а той до мене: «Мянґ-мянґ-мянґ», і Тай перекладає: «Для кількох осіб?». Я відповідаю, що для двох, для мене й моєї дружини. Тоді офіціант: «Мянґ-мянґ-мянґ». Тай перекладає: «Для двох осіб беруть двадцять голівок новонароджених щуренят, а якщо нема, можна й мишачих...». Далі я вже не чув, бо раптом потемніло в моїх очах і я – гуп! – упав під стіл...

Тремтячими руками Паску припалив іншу цигарку. Затягнувся й закінчив:

– Потім повезли мене в лікарню. От і все. Задоволений, астроном? А варто й тобі відвідати В'єтнам зі своєю Пуфіцою та наїстися щурів...

Весела божевільня 1

Якщо почуєте в Бухаресті слова *дурдом* або *психушка*, вони синоніми *божевільні* і стосуються тільки **Центральної лікарні № 9 імені професора д-ра Ґеорґе Марінеску**, що знаходиться на шосе Берчень. Вона на окраїні міста, серед неосяжного подвір'я, власне, великого парку, який перетинають у всебіч, мов павутиння, безліч алей – асфальтовані чи вистелені дрібною галькою, – зв'язуючи між собою десятки будівель, що складають всім звісний шпиталь. Зовсім інше діло, якщо маєте на увазі **Балачанку, Соколу** чи **Маркуцу** або інші подібні «психіатрії», тоді обов'язково вживати повну назву, тобто – божевільня така-то.

Отож, *дурдом, психушка* або *божевільня* – ніяка інша лікарня, а тільки Бухарестська **Центральна № 9**.

Велика площа цієї лікарні обведена зі всіх сторін високим муром, в якому прорізані дві брами: велика, або парадна, перед адміністративним будинком і «служба», призначена тільки для транспорту, тому тут немає хвіртки. А при великій брамі хвіртка – не хвіртка, а таки двері, тобто вхід у будиночок сторожа, а вже звідти, якщо пропускають, можна увійти на подвір'я лікарні або, навпаки, вийти на вулицю. Іншими словами, **Лікарня № 9** – справжній замок, у який без дозволу сторожа не можна ні зайти, ні вийти.

У цій лікарні, у триповерховому будинку відділу «Неврози» пролежав я майже три місяці. Але не хвороба задержала мене там так довго...

Але, перш за все, як потрапив я до божевільні?

То ціла історія. Я вже згадував, коли оповідав про наше «співробітництво» з пані Клаудією Міліан Мінулеску, що 1 березня 1962 року мене забрали на два місяці в армію й вирядили аж до Пятра Нямц. Там зустрілися 200 випускників Бухарестського університету з 1960 року – філологів, юристів, геологів. Не знаю, як іншим, а мені цей стаж зовсім не сподобався, бо до 1 червня я повинен був здати до *«Editura tineretului»* переклад роману Юрія Збанацького **«Морська чайка»**, а тепер мабуть, не встигну. Про це я вже детально розповів у *промасі* «Клаудія Міліан Мінулеску». Зараз згадаю лише, що ми з пані Клаудією спробували посунути на два місяці дату здачі рукопису, але видавництво не хотіло навіть чути про таке! Що мені робити? Розумієте? З'явилася страшна небезпека: перша моя книжка (нічого, що то переклад) могла не побачити світ! Я взяв роман до Пятра Нямц, сподіваючись, що у війську зможу ночами потроху попрацювати над перекладом. Я вставав у половині одинадцятої (так гласить військовий регламент), але моя праця виявилася не дуже продуктивною. Крім мене, вночі приходив у читальний зал і Еміл Константінеску, майбутній президент Румунії; рік перед тим він закінчив юридичний факультет і готував вступний іспит на факультет геології.

Демобілізуючись в кінці квітня, я повернувся додому і взявся дуже серйозно закінчити переклад **«Морської чайки»**. Працював я день і ніч. Мене лякала ідея втратити появу першої моєї книжки. Лише хто знає, що означало в 1962 році надрукувати книжку, зрозуміє, чому я так запопадливо накинувся на переклад. Дійшов до того, що спав не більше двох-трьох годин на добу. Правда й те, що було мені тоді неповних 25 років, але все ж таки недоспані ночі далися взнаки.

Почалися страшні болі голови і – уявіть собі! – безсонниця.

Певна річ, довго я не міг витримати такий режим. З роботи дали ще й безплатну відпустку і нарешті ледве-ледве закінчив я переклад роману Юрія Збанацького **«Морська чайка»** і здав рукопис у видавництво. І таки другого дня (за порадою друга, але й завдяки його хорошій рекомендації) ліг я в лікарню ім. проф. д-ра Георґе Марінеску, іншими словами, у славнозвісну божевільню, або дурдом, але у відділ «Неврози», де лікують «панські хвороби» (як заздрісно називали невроз хворі інших відділів), яким керував чудовий невролог д-р Паул Кортес.

Пролежав я в божевільні майже три місяці. І не тому, що моя хвороба була надто серйозною. Після першого місяця і голова зовсім перестала боліти, і спав я вже, мов скупаний, і не лише, скільки медицина приписує, але й заспокоїливо. А пролежав стільки із зовсім інших причин.

Отже, ліг я в «Неврози». А лежали там уже з місяць переді мною кілька особливих пацієнтів, я сказав би, навіть спеціальних (зараз представляю їх вам). Настільки спеціальних, що доктор Кортес, через брак вільних ліжок, звільнив свій кабінет, щоб помістити їх, а сам переселився тимчасово в кабінет головної медсестри. А коли прибув ще й я, у перетворений на палату кабінет лікаря Кортеса тісно засунули ще одне ліжко, і таким чином став я колегою з тими чотирма пацієнтами, з яких «спеціальними» були лише три.

А хто вони?

Спершу – «спеціальні» пацієнти. Їх, кажу, було три. Один – Леоніда Йонеску. Велика шишка: генеральний секретар столичної народної ради (скоро вже не буде), ранг міністра, тобто перший після мера Бухареста. Давній підпільник, у дружніх стосунках з Георґе Георґіу-

Дежом, тодішнім керівником Румунії, до котрого звертався просто Гіца, зрозуміло, не прилюдно. Порядний дядько, не дуже школений і, на мою думку, занадто чутливий для такої вагової посади.

Другий – професор Октав Боянджіу, декан одного з факультетів тодішнього Інституту економічних та політичних наук, сьогоднішня Академія економічних наук (незабаром і він уже не буде деканом). Відомий соціолог, колишній студент славних соціологів Дімітріє Густі і Ґеорґе Владеску-Ракоаса, інтелігент широкої культури; він теж підпільник, але не дуже давнього стажу, адесь із 1939 року або навіть '40-го.

Ну й нарешті третій – Ґеорґе (Ґоґу) Ґаврілеску, генеральний директор Міністерства фінансів, начальник Державного фінансового контролю (через кілька місяців звільнять і його з цих посад). Страшний сміхованець, обдарований оповідач, чарівний жартівник, довоєнний випускник Клузької комерційної академії, з років студентства якої розказував купу веселих трафунків. Хоч його походження не можна було вважати «здоровим» (був він сином заможного купця із Кадрілатеру¹, а до 1945 року знаходився на посту інспектора нафтової промисловості). Завдяки дуже серйозній підготовці в економічно-фінансовій галузі, сумлінності й професійній чесності Ґеорґе Ґаврілеску ріс службово рік за роком аж до сьогоднішніх відповідальних посад.

Певний час я гадав: «спеціальні», мабуть, помітили, що готується їхнє усунення з важливих посад і лягли в божевільню, щоб уникнути таким чином небажаного моменту, чи бодай відсунути його на якийсь час. Але ні. Напружена, стресова праця кожного з них таки подіяла

¹ **Кадрілатер** – так називалася територія (повіти Дуростор і Каліакра), яка до 1940 року належала Румунії; зараз у складі Болгарії. (К. Ір.).

наїхне здоров'я ізрештою привела їх у «Неврози». А втім, може, на кожного з них подіяло і якесь передчуття...

Вище я сказав «нарешті», закінчуючи перелік трьох спеціальних пацієнтів. Але в колишньому кабінеті доктора Кортеза лежав і мій колега Тіті Єнаке (хоч старший за мене на три роки, він був ще студентом п'ятого курсу філології). Не мав Тіті ніякого чорта, тобто не хворів нічим, але йому загрожувала небезпека повторення п'ятого курсу, бо й після другого переєкзаменування не вдалося йому здати, не знаю який іспит, а дозвіл на третє переєкзаменування давав уже не декан факультету, а ректор університету і то тільки, якщо покликатися на дуже серйозний мотив. А Тіті подумав, що полежати зо два місяці в божевільні може бути таким «серйозним» мотивом.

Отже, представив я вам своїх «божевільних» товаришів, але в небагатьох словах, коротко, як для першого знайомства. А настане час говорити ширше не тільки про кожного з них, а й про інших жителів «Неврозів».

Із самого початку мене приємно вразив той факт, що в палаті панувала весела атмосфера, підтримана всіма, а найдужче таки жартівливим Гоґу Ґаврілеску, який справляв справжні смішні рецитації, головно зі своїх клузьких спогадів, але не лише.

Крім Гоґу Ґаврілеску, веселу атмосферу підохочували й Тіті Єнаке (сороміцькими анекдотами, якими особливо смакували старші кавалери й навіть дами...), професор Октав Боянджіу (іронічними запримітками та добавками) і Леоніда Йонеску своїм щирим і заразливим сміхом. Всі були свідомі, що для тих, котрі лежать в лікарні, набагато краще проводити час весело, в хорошому настрої, ніж сумувати й потерпати за власне здоров'я. Навіть доктор Ґеорґе Меню, тодішній директор лікарні, не забував відвідувати частенько «спеціальних»

(ясна річ, він не міг собі дозволити байдуже трактувати присутність таких вагомих осіб!) і хвалити їх за створену атмосферу. «Сміх і хороший настрій, – зауважував доктор Мею, – більш сприятливі, ніж медикаменти, приписані нами».

Але веселий гурток нашої палати не беріг гумор і позитивний настрій тільки для себе, а переводив цю «терапію» й на інших, головно на тих зо 25 дам, які лежали в «Неврозах». Завдяки своїм незаперечним успіхам наша палата вирішила (пропозицію висунув Тіті Єнаке) об'єднати своїх членів у кооператив і назвати його «Сміхотерапія» (така назва була для офіційних вух і для тих кількох цупких і надто кислих дам, які відвертали носа від наших «вуличних» жартів, бо між собою вживали ми іншу, сороміцьку, теж словосполучення, в яке входила «терапія» і ще щось, але не скажу що саме...). Оскільки ідея належала Тітієві Єнаке, члени обрали його головою кооперативу «Сміхотерапія». Невдовзі веселість, забава, сміх охопили чи не весь павільйон «Неврозів» і тишило це як керівника секції доктора Паула Кортеза, так і директора славної лікарні Ґеорґе Мею.

Такою була атмосфера, коли я ліг в «Неврози». Щоправда, змучений несплячкою й болями голови, я не міг сповна тішитись нею, а також ще не був у силі сприяти їй чимось. А понад усе, на мою шкоду, доктор Паул Кортеж, доки закінчив вивчення стану мого здоров'я, поїхав в Канаду на не знаю який конгрес, а я потрапив на руку доктора Корнелю Белчуґацяну (а був він, здається, кращим поетом, ніж неврологом; помер, бідолашний, надто молодим). Встановив він мені режим – і жорстокий, і безрезультатний: увечері заставляв мене пити дві ложки аміталу (це якась снотворна речовина, гідка та гіркувато-солонна), завдяки якому я справді

спав цілу ніч, мов убитий, але вранці будили мене ті ж самі болі голови і, крім того, був я запаморочений і приголомшений якимось одурманеним туманом, що немилим ставав мені світ. Та доки оговтувався, знову приходив доктор Белчугацяну з медсестрою і, навіть не питаючи нічого, вводили мені, пробачте, у задок не знаю скільки одиниць інсуліну, хоч я не хворів на діабет. Щоранку і щовечора лікування було те саме, з тією тільки різницею, що кожного разу кількість інсуліну зростала на кілька одиниць. Лікар старався у такий спосіб, як я довідався пізніше, позбавити мене якогось шоку. Але ніякий шок мене не турбував. Натомість голова продовжувала так само сильно боліти, як і раніше. Через кілька хвилин після ін'єкції інсуліну я так сильно відчував голод, що готовий був їсти будь-що. Якусь годину після інсуліну не дозволяли їсти, щоб пройшов шок. Але я, також через прийнятий інсулін, не міг встати з ліжка, а моїх колег просили вийти з палати, щоб часом, жаліючи мене, не дали мені чогось з'їсти і таким чином не зіпсували моє лікування. Після годинного жажливого голоду приносили нарешті сніданок (лише мені, бо решта пацієнтів снідали, обідали й вечеряли внизу, в залі їдальні; а я через проклятий амітал та інсулін, мабуть, не зміг би дійти вранці до їдальні, йшов я туди тільки на обід та вечерю). Зазвичай мені подавали на сніданок пів банки варення або джему, літр дуже солодкого чаю і ще чогось до того: кружальце якоїсь ковбаси, голандського сиру тощо. І цілу хлібину. Від інсуліну рівень цукру в моїй крові був дуже низьким, а тому спершу я накидався на варення або інше солодке і миттю з'їдав усе, запивав солодким чаєм, після чого я просто оживав і тільки тоді їв і те інше.

Після майже двох тижнів такого жорстокого лікування стан мого здоров'я нічим не змінився: головні болі

не вгавали, а без аміталу я не міг заснути. Аж після повернення доктора Паула Кортеза ситуація змінилася: він відкинув і амітал, і інсулін, перевів мене в темну палату, де весь час лунала лагідна, заспокійлива музика, завдяки якій – аж не віриться! – спав по 14 годин на добу без жодних снодійючих гідких речовин. Пробув я в тій «музикальній» палаті інші два тижні, після чого повністю одужав. Але під час догляду доктора Белчуґацяну з'явилися й інші наслідки. Помітивши, що я посилаю щодня Тітія Єнаке купити мені слоїк меду в одному з численних кіосків, що знаходилися на території лікарні, Гоґу Ґаврілеску вирішив тимчасово повернутися до своїх обов'язків у справі фінансового контролю:

– Слухай, пане шеф! Невже твоя зарплата в тому Міністерстві освіти така вже велика, що дозволяє щоденні зайві витрати? – якось він мене запитує. – Тут занадто обкрадають нас. Ану ходи зі мною!

Спершу мушу сказати, що Гоґу Ґаврілеску був кремезний, товстий і череватий, через що ходив по-качачи й не дуже швидко. Всупереч своєму зовнішньому виглядові їв він трішки, мов горобчик, а хліба зовсім не вживав, з його слів, уже понад вісім років. Тому наше харчування в лікарні його зовсім не цікавило аж доки не побачив, що через інсулін мені недостатньо казенної їжі, і я змушений був докуповувати.

Для тих, хто не знає, скажу, що бухарестська божевільня складається з багатьох будівель, розкиданих по всьому величезному подвір'ї-парку, зв'язаних між собою асфальтованими або вистиленими дрібною рінню алеями. Так званий адміністративний будинок, що височів перед центральною брамою, містив у собі лише кабінети директора лікарні та його заступника

доктора Ангелуца, різні лабораторії і семінарні зали для студентів, інші кабінети, бібліотеку й амфітеатр. Адміністративний директор (якийсь Діну), бухгалтерія, технічний відділ, відділ постачання займали окремий будинок у задній окраїні подвір'я біля теплоцентралі. Гогу Ґаврілеску знав про це.

— Ідемо до адміністратора, до директора, — пояснив він мені. — Ти мовчи, говоритиму тільки я, а ти будеш лише супроводжувати мене. Зрозумів?

Ми повернули на алею, що вела до теплоцентралі. Я забув уточнити дуже важливу річ: у божевільні всі пацієнти, незалежно на що хворіють і в якій секції лежать, одягнені однаково; всі носять піжаму (власну або казенну), хатні туфлі і вишневої барви халат (більш-менш чистий чи брудний, ще майже новий або — найчастіше — зношений, зате обов'язково халат не власний, а зі складу лікарні, бо на грудній кишені вишиті якісь літери і числа, мабуть, щоб розпізнати, звідки той хворий). А не знаючи смислу того напису, важко вгадати, хто перед тобою: невилікуваний божевільний, небезпечний психопат, епілептик, маніяк, хворий на «панську» недугу чи симулянт...

Таким був і наш одяг, а ще до того Гогу Ґаврілеску покрив свою лисину смішним темно-синім беретом.

Коли зайшли в секретаріат адміністрації, ми вклонились ввічливо, а Ґаврілеску запитав, чи адміністративний директор у своєму кабінеті. Секретарка злісно блимнула на нас і пискнула:

— А ви, що тут шукаєте?! Геть звідси!

— Заткай рот, мадам, бо залетить муха... — порадив їй Ґаврілеску лагідно, майже по-батьківськи і тут же рішуче відчинив оббиті шкіряні двері, взяв мене злегка під руку і звернувся до мене поважно, але голосно, щоб почули всі:

– Заходьте, товаришу генеральний інспектор!

У дурдомі нерідко можна почути, що хтось каже про себе, що він Наполеон, інший, що він святий Пафнутій, король, міністр, папа римський чи ще бозна-хто. Але секретарка, почувши про мене, хто я такий (а тоді не був я генеральним інспектором), чомусь не наважилася увійти разом з нами у кабінет свого директора. У свою чергу директор Діну, п'ятдесятилітній мужчина, елегантний, строгий, підвівся мовчки з м'якого крісла, запитливо сперся рукою на свій робочий стіл.

– Вам чого?! – грубо запитав згодом.

– Зараз почувеш. Що ти злодій, – ще посміхаючись заговорив до нього Гогу Гаврілеску, – майже зрозуміло, але бути ще й дурним – це вже занадто!

Директор поблід, роззявив рота щось казати, але не встиг, бо Гаврілеску підняв перед ним долоню:

– Мовчи, бо ще ляпнеш хтозна-яку дурницю. Але доки продемонструвати тобі, що ти злодій, скажу, чому ти нерозумний. Хіба можна адміністративному директорові не цікавитись, хто лежить в «Неврозах»? Ось доктор Мею відвідує нас майже щодня. А що, коли там якась велика шишка, і тоді чорт тя забере, га? Тому прийшли ми поінформувати тебе: вже більше місяця там знаходяться генеральний секретар Бухарестської народної ради, декан економічного факультету, журналіст (так представлявся Тіті Єнаке), – Гогу Гаврілеску кивнув у мій бік, – генеральний інспектор освіти (та де!) і я – генеральний директор Міністерства фінансів і шеф Державного фінансового контролю! Ну? Що скажеш на це? Правда, дурний ти?

– Я... – забелькотав Діну.

– Мовчи! Тепер сідай, візьми олівець і аркуш паперу, а я покажу, що ти крадеш...

Директор присів слухняно.

– Пиши, – наказав Ґаврілеску. – Вгорі сторінки: 18 леїв і 50 банів. Стільки забезпечує держава кожному хворому на поденне харчування, так? Підкресли.

Директор дивився незмигнуто на нас, вибрав із поливаного глиняного горнятка добре загострений олівець (в горнятку були різні олівці – кольорові, хімічні, чорні), але не писав, продовжував дивитись на нас якимось відсутньо.

– Пиши, чоловіче! Чого дивишся? Вісімнадцять і п'ятдесят. Чи, може, гадав ти, що нам невідомо, яке тут державне асигнування? Пиши зверху: 18,50 леїв. Так. А зараз зробимо обчислення: скільки коштує на день те, чим годують хворих, скажімо, в «Неврозах»? І оскільки вартість щодня майже однакова, обчислимо, за скільки їлося, приміром, учора. Сніданок: манна крупа з молоком – 50 банів. Але щоб не вважав ти нас зловмисними і що чіпляємося, як гріх душі, пиши 1 лей. Написав? Добре. Обід...

Двері відчинились, і увійшла секретарка – мабуть, не втерпіла підслуховувати під дверима.

– Бажаєте чогось, товаришу директор?

– Так, – повернувся Гоґу Ґаврілеску усміхаючись, – товариш директор бажає не турбувати його, бо зараз занятий...

– Я вас покличу пізніше... – промимрив Діну.

Секретарка вийшла, а Ґаврілеску підійшов подивитись, що записав директор.

– Точно, – сказав він задоволено. – Отже, сніданок – 1 лей. Додай ще один лей, скільки коштувало оте солодке, подане товаришеві генеральному інспекторові і тоді разом буде 2 леї. Обід – борщ... Я вдаю зараз, що не знаю, скільки гектарів городу має лікарня, на якому працюють ваші «невиліковні», зрозуміло, безплатно, і вважаю, що всі овочі лікарня купила. Отже, обід –

овочевий борщ, 40-50 грамів м'яса зі смаженою картоплею, горнятко яблучного компоту (яблука теж із власного саду). Все це вартує не більше двох леїв, але, як учинили ми і щодо сніданку, помножити на 2, дорівнює 4 леї. Запиши. Подані на вечерю макарони не вартують і 50 банів, але ти пиши – 1 лей. Так. А тепер проведи лінію і порахуй: $2+4+1=7$. Щодо 18,50 це складає 11,50 леїв. Щонайменше стільки крадеш ти щодня від кожного хворого! Кажу щонайменше, бо в інших відділеннях пацієнтів годують ще гірше. І скільки сотень пацієнтів лежать в лікарні № 9, га?

Адміністративний директор мовчав.

Гогу Гаврілеску підвівся важкувато з фотелю і сперся загрозливо обома руками на бюро директора.

– Ось що, товаришу! Поки що припустимо, що ми тебе не відвідували... Зрозумів? Але якщо від завтра не годуватимеш хворих харчами вартістю, ну, не 18,50, а хоч би, скажімо, на 17 леїв – і не лише пацієнтів «Неврозів», а й усієї божевільні! – таки завтра опинишся за ґратами! Зрозумів, пане Діну?

Директор підвівся поволі, прошептав:

– Так... Так...

– Щоб ти потім не казав, що я не попередив!

Коли покинули ми адміністрацію, я був певний, що директор Діну просто умирав від страху. Кажу сміючись:

– Здається, він напустив у штани...

– Та де, пане шеф! – не погодився Гогу Гаврілеску з моїм припущенням. – Це такий бандит, що в нього страху – ні дідька лисого. Але подумав, що вигідніше вдавати переляканого. Еге, ти ще молодий...

Повернувшись до нашої «Сміхотерапії», Гаврілеску розповів дуже детально, як відбулися наші відвідини адміністративного директора, імітуючи дуже вдало і

директора, і його секретарку, від чого всіх охопив неймовірний сміх і регіт. А результат нашого «візиту» став очевидним ще того таки дня під час обіду.

Але спершу хочу ввести вас в атмосферу. «Неврози» мали внизу їдальню на 14 столів, з яких два були призначені дієті (діабет, виразка шлунка тощо). Зал їдальні був прямо зв'язаний з кухнею невеликим проходом і широким вікном, крізь яке видавали на бляшаних тарілках страви двом санітаркам, а вже вони подавали нам до столу. За кожний стіл сідало по чотири хворих, як у ресторані, а гуртувалися залежно від взаємних симпатій, знайомства чи дружби. Лише ми, оті п'ятеро із колишнього кабінету доктора Кортеса, щоб поміститися вкупі, зсунули два столи. В кутку знаходилася вага, яку декотрі використовували щодня, зазвичай перед обідом. З-поміж нас лише Ґоґу Ґаврілеску старався схуднути (мав 136 кілограмів) і частенько користувався тією вагою. Але й він, хоч продовжував їсти замість хліба та картоплі помідори, огірки та перець, перестав важитися, відколи Леоніда Йонеску скоїв з ним смішну витівку. А може, Ґаврілеску важився за нашої відсутності. Але минулого тижня, коли він ступив на вагу, щоби побачити, чи схуд і на скільки, Леоніда Йонеску підійшов ззаду і злегка тиснув ногою на вагу аж доки стріла не вказала на 140 кілограмів. На мить Ґоґу Ґаврілеску охопила паніка:

— Що за чорт, люди добрі?! Хліба не їм уже стільки років, ні борщу, ні картоплі, а солодкого ніскільки...

Повернувся й побачив, що Леоніда Йонеску натискає ногою на вагу.

— А що, злякався? — засміявся Леоніда.

Ми теж вибухнули сміхом.

— Як мені не лякаться? — усміхнувся й Ґаврілеску, але невесело. — Таж я не їм і половину того, що кожен з вас їсть, а тут раптом 140 кілограмів! — уже повеселішав і він.

Я мусів розказати вам про випадок з вагою перед тим, як говорити про наслідки нашого «візиту» до адміністративного директора. Отже, Гогу Ґаврілеску розповів про все детально, ще й коментуючи:

– Великий бандит, панове! Побачили би ви його кабінет – і в прем'єр-міністра нема такого! Які там шкіряні фотелі й канапа, різьблені меблі, два телефони, килими, а секретарка в нього – о!..

А в цей час всі помирилися за сміху. Вкінці Октав Боянджіу зробив логічний висновок:

– Ну, мабуть, ваша «делегація» страшно налякала його...

– Це вже побачимо завтра.

А побачили набагато раніше – таки під час обіду. Як звичайно, перед тим, ніж сідати за стіл, ми прочитали вивішений біля вікна кухні меню: суп з галушками, начинений перець, яблука. Незле.

– Сьорбну й я ложку-дві цієї водички на комариному салі, – сказав Гогу Ґаврілеску, коли побачив, як жадібно накинулися ми на той суп, але без галушок, лише пісного супу...

Величезний сюрприз стався при другій страві: всім нам принесли по два начинені перці, лише Гогу Ґаврілеску побачив у своїй тарілці цілу купу – 7-8 перців, що мало не падали з полумиска. Ми розреготалися, а він витріщився на пантагрюельську порцію і загарчав до санітарки:

– Товаришко!..

Але вона пішла геть, удаючи, що не чує.

– Гей, дівче! – закричав Ґаврілеску, а ми продовжували гучно сміятися, бо усвідомили, що це результат «візиту» до адміністративного директора.

– Вона побачила когось занадто худим, просто лантух з кістками, і... – Октав Боянджіу почав підливати масла у вогонь.

Але Ґаврілеску не звернув жодної уваги на його слова, закричав:

– Ти не чуєш?! Іди сюди!

У їдальні стало тихо.

Санітарка повернулася до нашого стола засоромлена й перелякана.

Ґоґу Ґаврілеску підвівся рвучко, вказав пальцем на купу начинених перців:

– Що це?!

Жінка мовчала.

– Діну намовив таке робити?!

– Кухарка... нехотячи...

– Нехотячи? Ну, покажу я йому зараз, що таке нехотячи! Бачиш, – звернувся він до мене, – що зрозумів дурень з нашої розмови? Іду навчити злодія розуму!

Ґаврілеску покинув їдальню неймовірно спритно.

– Іди з ним, – шепнув мені Леоніда Йонеску. – Він так розсердився, що може бозна-що вкоїти...

Коли я наздогнав його, Ґоґу Ґаврілеску дихав важко і уповільнив трохи ходу.

– Не я, а він цього бажав! Я ж попередив його...

У секретаріаті не було нікого. Ґаврілеску постукав у одвірок оббитих директорських дверей, і ми увійшли в кабінет. Там знаходилася й секретарка: ждала стоячи, щоб її шеф закінчив підписувати якісь папери. Обої випулились на нас, але не так злякано, а швидше дуже здивовано.

– Слухай, Діну! Ти взяв мене за дурня, так? Що ти собі сказав? Значить, оцьому череватому ненажері не вистачає їжі. Ану, наваліть йому купу в тарілку та годуйте, доки не лопне!... – потім повернувся до секретарки: – А ви, товаришечко, залишіть нас на хвилинку. Ось наберіть цей номер, – Ґаврілеску взяв з-перед директора папір і ручку, написав номер і простягнув секретарці. – Ідіть

до себе, подзвонить товаришеві полковникові Йоніца. Це його номер. Ззв'яжіть його зі мною. Я – Георгіє Гаврілеску.

– Я... знаєте, не... – промимрив директор.

Гаврілеску сів у фотель перед робочим столом, а на другий вказав мені:

– Сідайте, товаришу генеральний інспектор... – а потім до Діну: – Отже, пане директор, вранці я говорив до стін, так?!

Увійшла секретарка:

– Встановила вам зв'язок... Візьміть трубку білого телефону.

Гаврілеску повеселішав, підняв трубку і сказав, вдавано докоряючи:

– Гарно, полковнику!... Ви всі покинули мене в цій божевільні і гадки не маєте!... Що таке? А так, то правда, що я казав, щоб ніхто мене тут не відвідував, але вдавав я тоді вередливого бахура... Що? Добре, якщо можеш, приходить таки зараз. Я в кабінеті адміністративного директора. Ні, не потрібно мені нічого, у мене тут є все...

Гогу Гаврілеску простягнув трубку директоріві, щоб той поставив на телефон, і сказав майже лагідно:

– Полковник Йоніца – комендант Бухарестської економічної міліції... Знаєш, ні?

– Товаришу... Я...

Гаврілеску відвернувся від нього і, закривши руки за спину, став проходитись перед директорським робочим столом – від фотелю, де сидів я, до вікна і назад. Минули дві-три хвилини глухого мовчання. Директор Діну стояв нерухомо, лише очі злякано стежили за повільними кроками свого «гостя». Від страху обличчя його поблідло. Не думаю, що він прикидався, як підозрівав Гогу Гаврілеску. Нарешті той зупинився, засунув руки в кишені халата, випнув черево в бік директора:

– Слухай, Діну! Ану скажи мені двоє речей! Перше: чому товариш генеральний інспектор (кивнув на мене) змушений витратити свою зарплату, купуючи харчі в кіоску лікарні? Відповім я: щоб міг ти красти гроші з раціону хворих! І друге: чому, товаришу, пошив ти нас у дурні?

– Я...

– Мовчи! А бачиш, нема дурнів, – Гаврілеску ще пройшовся двічі туди-сюди, знову зупинився перед директором і додав: – Ось що, Діну. Ми надаємо тобі останній шанс: від завтра ти повинен вписати харчування хворих – усіх хворих цієї лікарні, зрозумів? – у суму 18,50 левів, а не 17, як ми перше домовилися. Рівно 18,50! Інакше надіну тобі наручники! І якщо хтось питатиме, приємно, директор Мею або інші, чи ти звихнувся заводити такі милування, скажи їм, що нічого подібного – тобі просто стало жаль пацієнтів...

Невдовзі постукали в двері. Відчинила секретарка і ввічливо пропустила полковника Йоніца. Був то показний чоловік у синій формі, радісно підійшов до Гоґу Гаврілеску й простягнув йому, мов якийсь трофей, букет червоних гвоздик:

– Здрастуйте, товаришу генеральний директор!

– Ти мені квітів?! Мені би чарку! На жаль, не дозволяє доктор Кортес... Подаруй квіти вродливій секретарці – їй личить... Ось, знайомтесь: мій молодий друг, з яким загостили ми до товариша директора Діну.

– Що робите? Як себе почуваєте? – поцікавився полковник після того, як потиснув руку мені та адміністративному директорові.

– Чимраз краще. А в цьому «винен» доктор Кортес. Теж він вирішує, скільки мені ще лежати. Мабуть, уже недовго... А скажи, будь ласка, як розгортається анкета у держгоспі Кяжна? Посувається?

– Нелегко, але наближаємося до кінця слідства. Відкрили ми ще щось... Розкажу потім. Коли дасте наказ, надінемо всіх у сіряк на риб'ячому хутрі... – сміється полковник Йоница...

А наступного дня – чудо! Крім того, що меню неймовірно покращало, нам додали ще й дві закуски – о десятій годині ранку та о п'ятій після обіду: холодна печеня, риба, ковбасні вироби, ікра, фрукти, шоколад. Після інсуліну я вже не купував нічого – приносили мені досхочу і варення, і меду, і шербету або джему, а вже попри чай ще й какао з молоком. Інакше кажучи – зажили ми, як у Бога за дверима! Хворим та працівникам лікарні просто не хотілося вірити. Гоґу Ґаврілеску просив нас усіх не говорити нікому про причину такої докорінної зміни, хоч доктора Мею поінформував таки він. Але не знати, чи втішило це його...

Після кількох днів нашого розкішного життя одного вечора пацієнти нашої палати вклалися кожен у своє ліжко, з нетерпінням чекаючи «найкращого снодійного медикаменту», тобто заспокійливих веселих оповідей і жартів, коли Ґаврілеску запитав нас:

– Скільки, гадаєте, коштує зараз наше поденне харчування? 14-15 леїв. Максимум! Отже Діну продовжує красти. Але ще гірше те, що після того як нас выпишуть з лікарні, невдовзі все повернеться до вчорашнього стану речей. Ну, хіба якщо влада дозволить мені навести тут порядок. Ви, товаришу Леоніда, якої думки? Бо якщо органи згодні, головно партійні, тут за короткий час можна вимести сміття.

– Поговоримо про це, коли перестанемо бути «божевільними»... – відповів Леоніда, неточно й нічого не обіцяючи.

Як я не раз досі підкреслював, Леоніда Йонеску був порядним дядьком або, щонайменше, так здава-

лося. Риса зовсім незвична для людини такої адміністративно-політичної сили. Займати з цієї точки зору друге місце в Бухаресті і бути у відомих усім стосунках із Ґеорґіу-Дежом – цим, що не кажіть, не будь-хто може похвалитися. І все ж лише через кілька місяців його усунуть з вагової посади, власне, «вирядять» на пенсію, а це доказ, що керівники – в тому числі й Деж – не мають, як кажуть, ні мами, ні тата... Але скільки часу мав ще він силу, допоміг мені розв'язати дуже важливу проблему – дав розпорядження на мою прописку в квартиру, в якій я проживав ще з позаминулого року.

У той період хоч якоюсь мірою поправилася проблема житлової площі – і не лише у Бухаресті, а й по всіх містах Румунії. Була вона ще дуже пекучою і зовсім нелегко було її розв'язати: з одного боку, великий людський приплив із сіл до міст (головно, завдяки індустріалізації), а з іншого, – ритм побудови житлових будинків відставав у порівнянні з сильною течією масового переселення. Лише через 12-15 років, коли дозволять уже й купити помешкання, а не тільки чекати, щоб держава «приписала», ситуація зміниться. Але поки що, в 1962 році, придбати помешкання було надзвичайно важко.

Ще з січня 1960 я жив у актора Національного театру Петре Патрашку на вулиці Поменірі № 9 (сьогодні – Яні Бузояні), вулиця паралельна з Каля Ґрівіцей, навпроти мосту Грант. За цією адресою знаходилася невелика будівля на чотири квартири і службове помешкання у підвалі. Петре Патрашку займав одну із тих двох квартир, що були внизу, а саме ту, що навпроти вулиці перед парком. Був він розлучений і жив лише зі своїм сином Мігаєм, учнем п'ятого чи шостого класу. Винаймив він мені кімнатку так звану «для служниці» (3 на 2,50 метрів), що біля кухні, з якої виходилося у чорний хід, а

комірне я міг вибрати: або 25 леїв на місяць (це вартість десятих пачок дешевих цигарок «Карпаць»), або доглядати, щоб о 12 годині (коли здебільшого Патрашку був на репетиціях) його Мігай, закінчивши писати домашні завдання, обідав і вчасно йшов до школи; а його школа була на відстані якихось 200 метрів на окраїні парку «Трудяща Румунія» (колишня назва – «Королева Марія», до якої муніципалітет повернувся після 1990 року). Спершу я вибрав другий варіант «комірного», який був вигідний і хазяїнові, до закінчення факультету (був я тоді на п'ятому курсі). Але пізніше, найнявшись, я вже не міг доглядати за хлопцем (о 12.00 я завжди був на роботі) і перейшов на грошове комірне. А між часом і Мігай підріс і міг виконувати щоденну програму й без мого нагляду.

Між нами була згода. Мігай виявився дитиною слухняною, а його батько – порядною людиною. Коли повертався він з театру опівночі, а то й пізніше і бачив, що в мене ще світиться, запрошував пограти в кості (у кухні, щоб не турбувати сон свого сина). Гра розгорталася спокійно, а сперечалися ми лише з політичних питань, головню, коли Петре Патрашку твердив таку нісенітницю, ніби москалі (він не вживав слова *радянський*, а Румунію називав *Ренересю*, від РНР, тобто Румунська Народна Республіка). Отже, москалі та американці не тільки не вороги один одному, а навіть змовлені в усіх головних питаннях. Я завзято перечив йому, наводячи переконливі аргументи з газет *Скинтея* та *Скинтея тінеретулуй*¹, а головню з того, що учили нас на факультеті. Він закипав, гучно закривав коробку – тобто кінець нашій грі, – припалював цигарку *Олт*,

¹ *Скинтея* – орган Румунської Робітничої Партії, а *Скинтея тінеретулуй* – Спілки Трудової Молоді. (К. Ір.).

жадібно затагувався кілька разів і, нервово роздуваючи ніздрі, накидався на мене:

– Слухай, Нелу! (Всі так називали мене тоді.) Що за чортова мама! Ти не розумієш?! А я гадав – ти розумний хлопець... Ану, будь уважний! Припустімо, що висота всіх людей земної кулі, оцих майже два мільярди (стільки людей жило тоді на світі, а сьогодні вже майже 8 мільярдів...), не перевищує 2 сантиметри, а єдині люди заввишки 1,80 м – це тільки я і ти. І що нам тоді робити? Воювати один проти одного? Ні в якому разі! Ми що – подуріли?! Найпростіша логіка підказує поділити їх між собою, правда? Тобі один мільярд, а мені другий мільярд. Роби з ними, що хочеш, а взагалі, хай обслуговують нас, чи не так? І хіба будемо ми вже такими дурнями, щоб битися між собою?! Але щоб порадувати своїх затурканих підлеглих і заставити їх підібгати хвоста, ми час від часу будемо сваритися, лаятися й погрожувати один одного бійкою – хай радіють дурні. А ми не зійшли з глузду битися по-справжньому! Зрозумів? А ти мені свою *Скинтею* тичеш...

Про талант і взагалі про артистичну кар'єру Петре Патрашку я мало знав. Бачив я його в двох-трьох п'єсах, але ні в одній реплік він не мав. В одній торопів мовчки на варті біля брами фортеці, в іншій служив у якогось пана і – теж без репліки – двічі підніс панові на таці склянку води. А розказують, що в довоєнні роки в театрі на нього покладалися неабиякі надії. Грав він навіть у двох кінофільмах і то не в другорядних ролях. А дійшов Петре Патрашку стану статиста не через брак таланту, а через хворобу свого сина. Мігай ще не сповнив був два роки, коли лікарі відкрили в дитини туберкульоз кісток (на праву ногу він тричі оперований і все одно шкутильгав). Щоліта їздив Патрашку з хлопцем по два місяці на море, витрачав купу грошей на ліки, лікарі

радили годувати Мігая дуже поживно, а, крім того, ще й жінка покинула його. Щоб заробити якнайбільше і покрити великі витрати, Петре Патрашку приймав будь-які ролі, а саме ті ролі, від яких відмовлялися інші більш вимогливі актори. І так з кожним театральним сезоном він падав все нижче й нижче, доки жоден режисер не доручав вже йому іншу роль, ніж рядового фігуранта.

Довідавшись про все це, я взагалі уникав заводити бесіду про театр. Але однієї ночі, граючи в кості, Патрашку запросив мене в театр:

— Ось два безплатні квитки — завтра ввечері дуже хороша п'єса. Місця таки в першому ряду. Запроси якусь дівчину або свого друга Євджена, — сказав він весело і якось хвалькувато, з чого я, мабуть, повинен був зрозуміти, що нарешті розподілили його в більш-менш головну роль.

Я справді взяв у театр Євджена Лумезіану (він був у мене кілька разів, а тому Патрашку знав його). Якщо не помиляюся, грав Петре Патрашку роль дворянина в якійсь п'єсі Шекспіра (можливо, це був «Король Лір»), не скажу точно в якій, бо дивилися ми з Євдженом недовго, лише до того моменту, коли Патрашку став жертвою дурного жарту своїх колег. Відомо, що в театрі люблять вдаватися до різних витівок. Пригадую, читав я десь про смішні моменти (для нас...), спричинені фіглями нашого майбутнього великого драматурга І. Л. Караджале своєму дядькові-акторові Йорґу Караджале, який найняв юнака суфлером у своєму театрі. Було тоді нашому класикові 15-16 років. Йорґу грав у якихось водевілях. В одному — в ролі поміщика — заблудив десь у горах і нарешті, втомлений та голодний, сів на пень. А тут несподівано з'явився пастух. «Нема в тебе, юначе, чогось перекусити?» «Є в мене, добродію, лише шматок свіжого овечого сиру», — каже чабан і виймає з

торбинки білий рушничок, в якому загорнутий сир. (Той сир купував Йоргу щодня). Пан жадібно накинувся на сир, але цього разу був то вже не сир, а гидкий кусок лою, повен волосся та сміття, бо суфлер підмінив смачний сир брудним лоєм. Певна річ, що дядькові не смакував брудний лій...

В іншому водевілі Йоргу Караджале – молодий кавалер, якого розлюбила наречена, а тому він вирішив покінчити з собою. Вийняв пістолет, приклав до грудей, натиснув на курок і... Пострілу не чути. Він клацнув удруге – теж нічого... Звідки йому знати, що племінник витрусив з револьвера капсуль? Але актор не розгубився. «Бачу, – каже він, – зброя попсована, чи що. Нічого. Для мого задуму – можу вжити кинджал...» Виймає стилет, прикладає до своїх грудей проти серця і... В той момент з-за кулісів пролунав постріл. Був то теж фігель суфлера. А зал, замість страждати разом з нещасливим кавалером, вибухнув гучним реготом. Після цього дядько вигнав суфлера-племінника з роботи.

А з Петре Патрашку сталося ось що. Ще таки на початку першої дії, п'ять-шість королєвих радників-дворян, між ними Патрашку – він був крайній, гордо поглипуючи кілька разів на мене та на Євджена, – стояли перед королівським тронем: складали присягу вірності володареві. Вони хором вимовили присягу, чітко й голосно, і заразом вихопили з піхов шаблі, щоб у знак вірності схрещувати їх перед королем. Всім це вдалося, крім мого хазяїна. Він теж поквапився рвучко вихопити шаблю, але не вдалося. Його шабля залишилася в піхві, а Патрашку простягнув перед королем поверх решта схрещених шабель лише ручку. Оскільки був він крайній, увесь зал помітив інцидент. Та неприємний момент, мабуть, мав якось пройти, але Петре Патрашку геть розгубився. Він по-дурному

й довгувато задивився в піхву – є в ній лезо шаблі чи нема? Далі став сколупати пальцем у піхві і час від часу винувато дивився на «короля», знизуючи плечима, тобто: є шабля, але, бісова, заціпеніла в піхві... Аж тоді глядачі почали сміятися, спершу – то тут, то там, далі сміх швидко охопив весь зал, і хтось подумав врятувати нещасного «дворянина» й опустив завісу.

Ще серед першої дії, не знаю чому, ми з Євдженом покинули театр. Може, подумали уникнути зустріч з Петре Патрашку після спектаклю і таким чином щадити певною мірою поранену гордість нашого знайомого або таки нам було просто жаль і незручно зустрітися в такий момент з ним. Не знаю, мабуть, потроху з кожного.

Відтоді я тим більше не заводив уже ніколи жодної розмови з Петре Патрашку про театр, і наші стосунки залишилися такими, якими були й доти – ніби нічого не сталося.

Наприкінці наступного року Петре Патрашку вирішив оженитися і сказав, що після того житиме у майбутньої дружини (вдова покійного генерала). Іншими словами, за законом, я теж повинен покинути квартиру. Та куди мені йти? Я, справді, був на списку Міністерства освіти серед тих, які були оправдані одержати помешкання, але бозна-коли те чудо мало статися.

Мігай проговорився одного разу, що його батько домовився з якимось Берку уступити йому квартиру за 9.000 леїв; в ті роки така підмазка називалася *відступне*, а по-румунськи *filodorma* (*філодорма*) і, хоч була вона незаконною, оминути її було неможливо. В той день до півночі нетерпляче чекав я, щоб Петре Патрашку повернувся з театру. Нарешті прибув.

– Отакої, маестро! – зустрів я його. – Віддаєте помешкання не знаю кому, а питати мене – і гадки не маєте! Хіба я не в стані спромогтися на відступне?..

Патрашку не сподівався на таке, тому сказав трохи засоромлено:

– Не йдеться про відступне... Куди я збираюся переселятися, нема місця й на тутешні меблі, а знайшов я когось, який згідний відкупити все – меблі, килими, фіранки, холодильник, словом, усе...

– Пане Патрашку, а мої гроші що? Не ходять?

– Я гадав, що ти ледве почав працювати, і зарплата у тебе ще... А втім, ми все ж таки друзі, ні?..

– Тим більше!

Наша розмова ще потривала якийсь час (Патрашку, певне, вагався, думаючи, що я не маю отих 9.000 леїв, а я справді їх не мав). Аж десь о другій ночі пообіцяв залишити мені квартиру і анулювати угоду з отим Берку.

– Гаразд. Тоді, як нам цю справу?..

Запитав я майже не своїм ротом, бо турбували мене не так гроші, а щось інше, яке було набагато важче розв'язати: тодішній закон ділив державних комірників на дві категорії: *головні* комірники і *звичайні* комірники (це ті, що проживали разом з головним у спільній житлоплощі, будь вони члени тієї ж сім'ї або й чужі, записані *головним* у свою житлову площу, як от я). Коли головний комірник переселявся в інше помешкання, закон зобов'язував його взяти з собою і решту комірників. Якщо Патрашку, скажімо, покине квартиру з вулиці Поменірі № 9, він візьме з собою й Мігая. А зі мною, як буде?! Яким способом міг би я залишитись у звільненій квартирі, якщо закон забороняє це? Моє запитання мало на увазі якраз цей закон.

У тому безнадійному стані я шукав рятівний вихід, бо Петре Патрашку поспішав оженитися і вже переселився разом з Мігаєм до своєї дружини – мала вона чудову квартиру біля парку Чішміджіу. З грішми вийшло кра-

ще: 5.000 позичив я з КВД¹ Міністерства освіти, а решту, тобто 4.000, зобов'язався я виплачувати йому щомісяця по 300 леїв. А як поміняти прописку з Петре Патрашку на моє ім'я? До того ж міліція припирає, щоб Патрашку змінив паспорт, а це означало виписатися йому з колишнього помешкання.

Що мені робити? А час припікав своїми строками. Нарешті рятівну ідею знайшов таки я: звернутися нам з Петре Патрашку в народну раду бухарестського району Й. В. Сталін (сьогодні – сектор 1), в якому ми жили, з такою проською: оскільки Петре Патрашку, головний комірник квартири №1, що на вулиці Поменірі 9, дуже часто їде на гастролі, а тому не може вчасно платити комірне, просимо передати право головного комірника Корнелієві Іроду, який прописаний там же. Нашу просьбу (до якої ми додали робочі довідки кожного з нас) було прийнято, але інженер Міку, директор районного житловідділу, постійно відкладав видати розпорядження виконкому нового розподілу житлової площі, тобто призначити мене головним комірником.

Про свою житлову ситуацію говорив я і колегам із «Сміхотерапії» (розуміється без тих подробиць, з яких могли би вони вловити нашу «хитрість» щодо рокировки між мною та Петре Патрашку), плекаючи надію, що хтось із них, головню Леоніда Йонеску, стане мені в пригоді.

А казав я вам, що Леоніда Йонеску був порядним – він зразу-таки виявив бажання допомогти мені:

– Ось що, – каже він, – завтра районні житловідділи працюють і після обіду. До мене повинен прийти Фанел (це його шофер) – мушу підписати якісь папери; він підвезе тебе до житловідділу району ім. Сталіна. А там

¹ **КВД** (по-рум. Casa de ajutor reciproc) – Каса взаємної допомоги. (К. Ір.).

ти обов'язково скажи їм: «Ваша бюрократія, товариші, загнала мене в божевільню...», – закінчив Леоніда сміючись.

Другого дня Фанел зупинив чорну *Волгу* перед «Неврозами» десь о третій годині. Можливо, доти Леоніда Йонеску уже потелефонував, куди треба (тліла в моїй душі така надія), і я нетерпляче ждав дійти до того клятого управління й розв'язати нарешті таке важливе для мене питання. Спішу я, значить, у «Гардероб» переодягтися, а там – колодка на дверях! Жінка, яка берегла одяг хворих, працювала лише до другої години, бо після цієї години, звичайно, не виписують нікого з лікарні. Що ж мені робити? Таж не піду в те управління в піжамі та в халаті божевільні!.. Мене охопив розпач – невже знову невдача?

Коли втратив я всяку надію, врятував мене Букур Кірі-як, однокурсник Тітія Єнаке – прийшов відвідати його. Був Букур одягнений в сіро-зеленкуватому костюмі, і я подумав запропонувати йому (пояснив і чому) помінятися нам на годину-дві «формами»: він мені – «цивільний» костюм, а я йому – піжаму і халат божевільні. Букур радо згодився («Посплю якусь годину в твоєму ліжку, – каже він, – бо минулої ночі я повік не стулював...»), але біда в тому, що розміри його одягу не підходять: я худий і вищий за нього, мабуть, на 20 сантиметрів, а Букур – низький та надутий, мов індик. Ще піджак – так-сяк, надіну його наопашки, але штани такі короткі, що ледве сягали на дві долоні нижче моїх колін. Уявляєте, як я виглядав?

– Нічого, – сказав професор Октав Боянджіу, підховаючи загальний сміх присутніх, – відновиш моду «тричверткових» штанів, так званих «рибальських»...

А щоб узуті його пантофлі і мови не могло бути – їхній розмір 37, а я ношу 44! Я от-от уже мав відмовитися,

але зрозумів, що таким чином втрачаю чи не єдину можливість переписати на себе хорошу квартиру. Так що вирішив я спорядитись: сорочка і краватка, піджак наопашки, штани трохи нижче колін, а взутий у хатніх туфлях. Члени «Сміхотерапії» і кілька пацієнтів «Неврозів», які бачили моє кумедне оформлення, умирали зо сміху, але я сів у елегантне авто Бухарестської народної ради й поїхав.

У районному житловідділі не звернули уваги на мій одяг, хіба швейцар, але його, певне, сильніше вразила поява машини столичних начальників, ніж мій кумедний вигляд. Тому він поквапився мені назустріч. А урядовець із-за засувного віконця бачив лише мою голову, а коли почув, хто я і чому прийшов, усміхнувся доброзичливо: «Товариш директор Міку таки сьогодні підписав ваш документ...». Незвична люб'язність працівників районної народної ради підтвердили моє припущення, що Леоніда Йонеску «зацікавився» моєю справою, і я нарешті *головний комірник* квартири, в якій живу, а віднині Петре Патрашку хай виписується, коли хоче!

Але моя відсутність з лікарні мала несподівані наслідки для членів «Сміхотерапії», а я навіть сказав би, що якоюсь мірою для «Неврозів» у цілому.

Пізніше розказали мені, що після мого відходу Тіті Єнаке залишив Букура Кіріяка в нашій палаті, а той, не чекаючи запрошення, ліг у моє ліжко. Гість був, мабуть, дуже втомлений, бо заснув зараз же.

Ідею висунув потім, здається, Гоґу Ґаврілеску.

— Давайте налякаємо трохи твого друга, якщо кажеш, що він уперше в божевільні... — запропонував він Тітієві Єнаке в присутності решти членів кооперативу «Сміхотерапія».

І що гадаєте вкоїли бідному Букурові Кіріяку?

Гогу Гаврілеску пішов до старшої медсестри і сказав їй, яку витівку задумав: він хоче налякати юнака, який відвідує пацієнта. Наприклад, може вона зробити йому ін'єкцію дуже болючу, але щоб не пошкодила студентові? «Чому ні? – згодилася медсестра, увійшовши в гру, – зроблю йому ампулу кальцію – страшно болить...»

Гаврілеску надів і собі білий халат і пілотку, взяв величезний шприц з довгою голкою (це щоб бути певним, що налякає Букура, бо медсестра використає звичайний шприц). Коли увійшли у нашу палату, Букур Кіріак спав спокійно, а почувши голоси, підвівся на лікті.

– А ви, Ірод, спите? Забули, що в цій годині у вас ін'єкція? Ану поверніться долілиць...

Букур Кіріак витріщився на величезний шприц, що був у руках «доктора», скорчився і промимрив злякано:

– Я не...

– Ану, юначе, поверніть зад!

– А я... я – не Ірод...

– Що? Не валяй дурня, хлопче! Чи, може, хочеш, щоб наділи тобі гамівну сорочку і переселили в павільйон лютих божевільних, доки пригадаєш, як тебе зовуть?.. Ляж долілиць!

Коли почув таку загрозу, Букур згодився прийняти болючий укол і тихо скавулів, скільки часу тривало уприскування кальцію.

– Ось, бачиш? – заспокійливо мовив Гаврілеску. – А тепер спи, скільки хочеш! Тобто до сьомої, коли знову...

Букур Кіріак був смертельно переляканий. Після того, як «доктор» і медсестра зробили свою справу і пішли геть, він подумав покинути, і то якнайшвидше, нашу резервну палату.

У цей час внизу перед «Неврозами» Гогу Гаврілеску розважав пацієнтів, смішно й детально розказуючи про

болючу ін'єкцію, яку медсестра впорскнула в зад Тітєвого гостя. Оповідь підохотила іншого пацієнта, полковника у відставці Єлефтереску – високого й огрядного чолові'ягу. Питає він, сміючись:

– Де Іродова собака?.. Іду питати гостя, чи не хоче купити її...

«Собака» – це старий дірявий черевик з відірваною й роззявленою підшвою, якого я разом з Тітєм, прив'язавши на мотузок, волочили алеями лікарні; хворі не приділяли нам майже жодної уваги, бо у божевільні повно диваків, а здорові перехожі хрестилися, але ми не дивились на те й продовжували кликати «собаку»: «На, цю-цю, песику, на!» або проганяли: «Марш, дзявкало!». Але про «собаку» – трохи пізніше.

Єлефтереску взяв шкраб із густого бузкового куща, де ми його ховали, насунув на голову якусь дрантиву феску аж майже на очі і став підніматися сходами до нашої палати.

Коли Єлефтереску з'явився у дверях, Букур поблід і позадкував до вікна.

– Ласкавий пане, купіть пса! – загрозливо загарчав Єлефтереску. – Ади який файний! Купуєш, чи ні?! – закричав він, коли побачив, що Букур мовчить.

Не роздумуючи довго, Букур скочив на бляшаний нічний столик і плигнув через відчинене вікно. Упав, мов здутий вітром, і зашелестів серед бузкового куща, звідки його з трудом розплутали. Блідий, як стіна, подряпаний до крові в кількох місцях, Букур Кіріак безглуздо дивився на гурток чоловіків і жінок, які качалися від сміху.

Не зразу і нелегко вдалося Тітєві Єнаке, Ѓаврілеску та іншим переконати Букура, що він просто став жертвою їхніх жартів.

– Ану, юначе, – лагідно заговорив до нього Ѓогу Ѓаврілеску, – придивися до мене: то я «доктор», котрий

відвідав тебе!.. Не впізнаєш? А ін'єкція, не бійся, ампула кальцію – дуже корисна для кісток...

Загальний сміх, можна сказати, протверезив нарешті Букура Кіріяка, та не гадаю, що він смакував жарти «божевільних». Але завдяки фіглям, скоєних йому, «Сміхотерапія» перетворилася із кооперативу на «підприємство національного значення», яке зберегло колишню назву. Зате таким підприємством вже не міг керувати якийсь голова кооперативу, а обов'язково генеральний директор. А таку високу посаду Гоґу Ґаврілеску вважав, що заслужив тільки я, бо, каже він, завдяки мені вдалися їхні фіглі, скоєні гостеві Тітія Єнаке.

Ще довго після того в «Неврозах» сміялися з бідного Букура Кіріяка, а той уже не відвідував Тітія Єнаке – відхотілося... Через кілька років я зустрів Букура Кіріяка в Москві, тоді працівника румунського посольства.

Кілька разів до нашого гурту підходив – тихо, несміливо, ввічливо усміхнений – мужчина якихось шістдесяти років, одягнений «по-божевільному», як і ми. Не бачив я його раніше і не знав, з якої він секції (потім довідався, що й він лежить на панську хворобу). Не дуже високий, костистий, руки жилаві, а широкі долоні у мозолях, мов у землекопів або чорноробів. Стояв самотньо, трохи осторонь і ледь усміхався, коли ми реготали й качались од сміху. Таві Боянджіу нахилився одного разу й шепнув мені біля самого вуха:

– Це Іліє Лазар...

Дивлюся на професора й здивовано знизую плечима.

– Славний газетяр в довоєнні роки. Я гадав, що він ще в тюрмі... А ти нікому про це, чуєш?

Набагато пізніше дізнався я, що Іліє Лазар (може, займався він і газетярством, не знаю) був одним із передовиків Національної Селянської Партії і близьким

співробітником Юлія Маніу¹. Потрапив він у «Неврози» теж завдяки докторові Паулові Кортезі – «поправлятися» трохи після тюрми. Дивно, що доктор Кортез не боявся давати притулок «бандитам»...

А з «собакою» інша історія. Коли нічого кращого робити, я та Тіті Єнаке прив'язували на мотузок зношений дірявий черевик і, волочачи його за собою, прогулювалися центральними алеями божевільні. «Пенсіонери» лікарні не дуже придивлялися до нас – вони звикли бачити щодня не одного з тих, у котрих «не всі дома». Зате сторонні, тобто люди, які відвідували своїх хворих – одні сміялися з нас, інші боязко відступали вбік, а декотрі зупинялися, хрестилися і співчутливо тихо говорили: «Господи! А воно ще молоде...».

Я та Тіті байдуже й неквапно йшли далі, на нікого не дивилися, продовжували свою розмову:

– А про цей будинок, що скажеш? – питає Тіті.

– Вгорі, останні два поверхи хороші, але внизу необхідний ремонт.

– Правду кажеш. Тоді ось що: поверхи хай залишаються такими, а підвал та перший поверх треба негайно повністю валити і потім ми наново відбудуємо!

– Ну, давай валити! Прив'яжи пса ось біля того дерева...

Кожного разу мали ми чимало глядачів.

Одного дня «шпацірували» ми зі своєю «собакою» середньою алеєю, тією, що веде до головних воріт. Якийсь дядько, бажаючи показати себе дуже жартівливим і покепкувати з нас, голосно запитав, щоб почули перехожі:

¹ **Юлію Маніу** (1873-1953) – румунський політичний діяч, демократ, президент Румунської Національної Партії, згодом Національної Селянської Партії, академік, міністр в кількох кабінетах, двічі прем'єр-міністр. В 1947 р. був засуджений на довічну каторгу. Помер 1953 р. у Сігетській тюрмі. (К. Ір.).

– Як називається ваш пес?

– Куцу, – відповіли ми, не зупиняючись.

Але тип знову:

– А кусати кусає? – цікавиться далі сміючись.

Ми зупинилися.

– Хто? – питає Тіті.

– Пес.

– Котрий пес?

– Оцей. Ваш пес...

– Ти звихнувся, чоловіче? Не бачиш, що то черевик?!..

Тип, розчарований почутим, зупинився серед алеї, а ми рушили далі в супроводі нашого «пса».

Через п'ять хвилин ми знову надібали того дядька, який раніше мав охоту посміятися з нас. Сидів він на лавці перед «Неврохітургією». Ми зупинилися неподалік, ніби й не помітили його. Тіті голосно запитав мене:

– Так що, рішився ти чи ні? Купуєш пса? – смикнув він за мотузок і приволік черевик до мене.

– Та я б купив, – кажу. – А цікаво, скільки правиш за нього?

– 100.000.

– Гаразд. Я згідний, бо то невеликі гроші. Купую! – зрадів я, аж сплеснув. – Ось даю тобі за собаку двох копійок. Кожен з них вартує по 50.000.

Тип зрозумів, що наш діалог присвячений йому. Він нахмурився, блимнув сердито в наш бік і пересів оддалік на іншу лавку.

У «Неврозах» – я вже про це говорив – члени, які складали «Сміхотерапію» (понад сорок осіб) зажили, можна сказати не перебільшуючи, весело й безтурботно. Принаймні так здавалося. Вдень кожен мав своє діло – лікування, відвідини їдальні (які стали дуже приємними), прогулянка, читання якоїсь книжки під час

післяобідньої сієсти, задрімати на годинку або стати в чергу біля одного із 10-12 загальнодоступних телефонів і дзвонити, хто куди хоче (гріш в 25 банів мав великий попит, бо лише цією монетою можна було телефонувати). Ну, а вже ввечері – одне з двох: або сідаємо в холі перед телевізором, якщо показували якийсь фільм чи концерт (уже якихось шість-сім років існувало і в нас телебачення), або – а це найчастіше – виходили перед «Неврозами» на довгий порціон здорового сміху: жарти, анекдоти, смішні спогади. В такій атмосфері було не дивно, що декотрі з нас здружилися і потім радо зустрічалися і після виходу з лікарні. Довгі роки я продовжував бачитися з декотрими колишніми «божевільними»: досить часто з професором Октавом Боянджіу (ми заприятелювали, хоч був він на дев'ятнадцять років старший за мене), з Ґоґу Ґаврілеску та з Катею (Єкатериною) Малек, рідше з Леонідою Йонеску і зоктором Паулом Кортезом, а з іншими – зовсім не бачився або зустрічався випадково.

Минуло неповних три місяці, відколи здобув я «громадянство» «Неврозів» божевільні ім. проф. д-ра Ґеорґе Марінеску, і колектив «Сміхотерапії» почав рідшати: виписувався то один, то інший. Першим покинув нашу палату Ґоґу Ґаврілеску. І, зрозуміло, не могли ми залишити його, щоб покидав божевільню будь-як. Змовилися ми влаштувати йому незабутній вихід. І таки добилися свого.

Скільки часу Ґаврілеску барився в імпровізованому кабінеті доктора Кортеза, прощаючись і дякуючи йому за особливий догляд, Тіті Єнаке поцупив з кишені його піджака медичну виписку з лікарні, а я побіг щодуху до центральних воріт і сказав сторожеві, що якийсь божевільний збирається тікати, що «рідня принесла йому святковий одяг, щоб обманути вас, тобто, щоб ви гадали

що то якийсь пан, а не небезпечний цаплений. Він навіть підкупив кількох хворих, які проводитимуть його галасливо та весело, аби ви думали, що його виписали, але, знайте, то чистісінька брехня, бо не має він такого документа». «Ти що?! – сердито вислухав сторож. – Не говори! А я що тут? Сніп чи стовп?! Таже без належного паперу я й пташку Божу не пропущу!»

Ще перед обідом, дуже зворушений, ледве ховаючи щиру сльозу, Гоґу Ґаврілеску обняв кожного з нас і в супроводі урочисто-галасливої й веселої процесії попрямував до головних воріт. Попереду йшов Тіті Єнаке з нашою «собакою», а я побіг ще раз до будиночка сторожа-воротаря сказати, що ось наближається утікач. Потім я залишився позаду всіх.

– Куди? – став сторож перед Гоґу Ґаврілеску.

Той, зворушений, але в хорошому настрої, не помітив строгого тону сторожа, відповів весело:

– Я, брат, перестав бути божевільним – іду додому.

Сторож не відступав:

– Білет!

– Який білет?

– Медичний випускний білет...

– Та залишіть чоловіка, хай іде додому, – кричу я ззаду, а за мною Єлефтереску та інші. – Його жде жінка, діти...

– Ви що? Закон єсть закон – без білета я не пропущу й рідного батька! Бо зараз покличу санітарів-носильщиків! Такими хитрощами мене не обдуриш!

– Та чекай трохи, Петре, – став Ґаврілеску нишпорити по своїх кишнях.

– Ніякий я не Петро, я – Марін!

– А я гадав, що ти Святий Петро при райській брамі... Є в мене той білет...

Галас та сміхи ставали чимраз гучнішими, з усіх боків кричали, щоб сторож пропустив Гоґу Ґаврілеску, а

сторож загрожував покликати групу носильщиків. Раптом з вікна адміністративного будинку почувся голос директора лікарні Мею:

– Що сталося, Маріне?

– Пане доктор! Оцей хоче тікати з лікарні, але я...

Заглушливий вибух загального сміху покрив слова сторожа. Через хвилину доктор Мею квапно наближався до нашого гурту.

– Що таке? – запитав він сердито ще здалеку. Але тоді ж упізнав декотрих із нас і заспокоївся.

Леоніда Йонеску зустрів його сміючись:

– А ось цей божевільний, – кивнув він носом на Ґаврілеску, – збирається накивати п'ятами...

Доктор Мею поважно потиснув руку Ґоґу Ґаврілеску:

– Уже покидаєте нас, товаришу генеральний директор?..

– Я б радо пішов додому, але сторож хоче, щоб я ще побув у вас... – подивився він на задеревілого сторожа в смішно виструнченій позі. – Каже, що без випускної довідки не можна... Доктор Кортес дав мені папір, але не знаю, де дівся...

– То не цей?.. – простягнув йому Тіті Єнаке документ.

Знову покотилася хвиля загальних сміхів, а Ґоґу Ґаврілеску, хоч явно зворушений розлукою, весело засміявся й собі:

– Хай живе «Сміхотерапія»! Уже час було й мені потрапити...

Весела божевільня 2

Серед тих, які лежали в «Неврозах» Єкатеріна (Катя) Малек найбільше відрізнялася від решти «божевільних». Ще молода і вродлива жінка – було їй, мабуть, не більше 38-40 років, – вона постійно дбала про свій зовнішній вигляд: одягалася охайно, ледь помітно малювала губи, своє мідно-золотаве волосся зачісувала у високий кок, курила, як майже всі ми, цигарки «Карпаць» без фільтру (не пам'ятаю, чи тоді були вже цигарки з фільтром), носила гарний шовковий халат – власний, а не з лікарні, здавалася відлюдькуватою й усамітненою, бо кілька разів на день сідала осторонь на якусь лавку й плакала. За ініціативою Леоніди Йонеску кілька з нас підходили до неї і, щоб розвеселити, починали підспівувати їй:

*Ой казав чоловік
Щоб я яйця варила
І до нього говорила.
Я по хаті вальця, вальця
А він каже: «Вари яйця!»*

або іншу веселу пісеньку:

*І лід тріщить, і вода плющить,
Ой кум до куми судака тащить.*

*Ти, кумушко, ти, голубушко,
Звари мені судака, щоб і юшка була.*

*І юшечка, і петрушечка...
Кума любя, кума мила, кума-душечка.*

І ми не вгавали, доки вона не починала, ще плачучи, сміятися.

– Ось так, товаришко Катю! – хвалив її Леоніда Йонеску. – Хіба можна?

Правда, кожний з тих, котрі лежали в секції доктора Паула Кортеза, мав свої причини, які привели його до «Неврозів». Про Катині причини ніхто нічого не знав, а я довідаюся пізніше, коли заприятелювали ми і кілька років, приблизно десь до 1970-го чи '71-го відвідував я її досить часто. Жила Катя тоді на бульварі Республіки (сьогодні – Кароля I) у досить просторому півпідвалі, більш-менш навпроти Вірменської Церкви, але трохи ближче до перехрестя бульвару з вулицею Каля Мошілор.

Одного дня Леоніда Йонеску порадив Каті Малек (думаю, він покохав її) покинути лікарню на одну-дві години – він певний, що прогулянка на волі заспокоїть її. Якщо Катя згідна, він пропонує свою машину, бо автобус... Вона відмовилася від пропозиції, але послухалася дружньої поради і щонайменше раз на тиждень виходила на кілька годин у місто, звідки поверталася справді спокійнішою і в кращому настрої. Лише одного разу, власне, був то останній раз, бо після того вона відмовилася покидати лікарню, аж до того дня, коли виписалася. Отже, тоді повернулася вона з міста блідю, якоюсь переляканою та у глибокому стражданні, повалилася на лавку перед «Неврозами» не плачучи,

а просто ридаючи, аж захлиналася хлипанням. Ні наші стурбовані запитання, ні спроби заспокоїти її старим випробуваним способом анітрохи не заспокоїли її й не розвеселили. Катя ще довго плакала і лише пізно, схлипуючи й витираючи червоні від плачу очі, перестала плакати, але, охоплена німим сумом, дивилася кудись мимо нас. На наші настирливі запитання довідатись, що сталося, вона вперто відповідала, що нічого.

А статися, певна річ, що сталося, але що саме?

Набагато пізніше, коли вся компанія «Сміхотерапії» покинула лікарню, і всі ми перестали вже бути «божевільними», а я часто відвідував її, Катя розповіла мені, що з нею трапилося того дня. Але щоб зрозуміти незвичність і трагізм пережитого тоді нею, мушу перш за все представити вам, хто така Катя.

А що саме знали всі про неї в лікарні? Знали, що Єкатеріна (Катя) Малек – бессарабка, напіврумунка, а напівросіянка (хоч прізвище Малек швидше підказує, що вона чешка або туркєня, ким вона, мабуть, і була), дуже правильно говорила по-російськи й по-румунськи (без того твердого л, характерного росіянам). І більше нічого.

Решта «сторінок» її життєвого шляху відкрила вона мені з нагоди моїх майже тижневих відвідин. Здебільшого я знаходив Катю одну за своїм робочим столом (в ті роки заробляла вона свій насущний хліб, малюючи для журналу «Магазин» шаблони, викройки та моделі жіночого одягу. Вечорами збиралися в неї кілька з численних її друзів і пробували дві-три години при чорній по-турецьки звареній каві та при чарці чогось. Оскільки її фінансові можливості не дозволяли таких щоденних витрат, хтось із приятелів запропонував, щоб кожний гість, який відвідує Катю, приніс сто грамів кави або пляшку якогось напою, бажано коньяку або хорошої водки, але можна й вина.

З-поміж знайомих з веселої божевільні відвідував її лише я; правда, кілька разів завітав і Тіті Єнаке, але згодом перестав, а один раз був зі мною у Каті і професор Октав Боянджіу. І все. Рештою звичайних гостей були подружжя Йонеску (Думітру, котрого пестливо звали Моці, чудовий графік і ілюстратор книжок, його дружина Міріам, прекрасна й принадна єврейка, яка пізніше емігрувала спершу в Ізраїль, а відтак – у США), Вірджіл Черчел, інженер, високий, носатий, худий та розтеліпаний, але симпатичний і веселий сміхован, М'єлу Лобда, колега Тітія Єнаке, котрий став викладачем румунської мови та літератури в Джурджу і навіть повітовим генеральним інспектором освіти. Приходили до Каті на вечірні зустрічі й інші типи та дами, яких я просто сьогодні вже не пам'ятаю.

Коли були ми з Катією лише вдвох, вона мала іноді охоту довірятися мені. Одного разу Катя розповіла дещо про прожиті нею роки в рідній Бессарабії. Коли було їй якихось дванадцять років, разом із старшим на кілька років двоюрідним братом переносили вулик з одного місця в інше. Вона спіткнулася, вулик упав і рій вилетів. Хлопцеві вдалося втекти, а бджоли накинулися на Катю і завдали їй майже сто укусів. Дівчина напухла, мов пампушка, а лікар, котрого викликали швидко, по-вибирав жала, дав їй якісь пілюлі, але висловив сумнів, що дівчина виживе, бо, каже, від стільки отрути і віл здох би. А якщо дастьбі дитина таки пройде це тяжке випробування, вона ніколи не хворітиме на ревматизм, зате ще замолоду можуть з'явитися серцеві проблеми. Поки що, радіє Катя, щодо ревматизму лікар сказав правду.

Навчалася Катя в дівочому Кишинівському ліцеї, який не знати чи закінчила. Але у шостому класі (нинішньому десятому) полюбила вона Александра Кумпату,

показного і чемного юнака, студента філософського факультету Чернівецького університету. Їхнє кохання вибухнуло так несподівано й сильно, що невдовзі вони заручилися й готувалися до шлюбу, хоч Катя ледве сповнила сімнадцять років. Але весілля таки не відбулося, бо нещастя! – вибухнула війна. Александру Кумпата, Сандик, як пестила наречена, був мобілізований і виведений на фронт, звідки він так і не повернувся. Через два місяці сім'я одержала повідомлення, що Александру Кумпата поліг у бою. Катя задумала покінути з собою, але жоден кишинівський аптекар не хотів допомогти їй здійснити свій задум.

Що я не зрозумів, але й не наважувався запитати її: як пояснити, що лише після двох років від загибелі її Сандика, вона погодилася вийти заміж? Мабуть, відчай або сім'я примусили її, не знаю... Віддалася вона за мера Кишинева. «Затурканий москаль, – згадує Катя, – неотесаний, а дурний, як пень, якщо не був він навіть у стані вивчити як слід румунську мову. Так на одному зібранні мер сказав тим кишинівцям, у котрих полупані хати: «Să beliți casele!», тобто: «Облупіть хати!». Він використав, де не потрібно було російське дієслово *белеть* (білити), через що й вийшло кумедне сполучення. Після одного тільки року спільного проживання, вони розійшлися, а в '44-му, при наближенні радянських військ, Катя покинула Кишинів і якийсь час жила в місті Ґалаць, а десь у 1950 році переселилася до Бухаресту. Її батьки не хотіли покидати своє господарство (велика хата, город, сад, пасіка та ін.) і залишилися у Бессарабії, звідки разом з тисячами співвітчизників були вислані в Сибір. Тоді Катя не знала, чи батько й мати ще живі, чи ні. Так ніколи й не довідалася.

Чим саме займалася Катя Малек від 1944 року до 1951-52, як їй жилося, не знаю. Правда, я міг її запитати,

але... Зате мені відомий незаперечний факт: із 1956 року, за міністра Леонтіна Сележана, Катя працювала перекладачем у Міністерстві збройних сил, але ще до смерті міністра, її перевели на пост рисувальника в департаменті військового постачання. (Катя: «Е, я там рисувала підштанки, труси, солдатські сорочки, пілотки, кашкети, мундири...»). Можливо, якраз перехід на роботу нижчого рівня і незадоволення пов'язане з цим спричинили їй глибоке переживання і вкінці довели до неврозу.

А що сталося в той день, коли Катя вийшла на дві-три години з лікарні й повернулася потім у жалюгідному стані і ридаючи, що годі було зацитькати її? Одного дня, коли застав я її одну, Катя розповіла мені про тодішню потрясаючу пригоду.

Стояв тоді погожий день. Катя, щоб забути трохи про божевільню, вирішила погуляти містом, пройтися велелюдними вулицями, починаючи, приміром, від університету, де вийде з автобуса № 31, і рушить далі повільно й непомітною серед мурашні перехожих до П'яца Романа. Звідти може повернутися тією ж дорогою, але протилежним тротуаром, або з П'яца Романа, перетинаючи П'яца Амзей, вийде на Каля Вікторієй і повернеться нею до університету. А вже звідси зможе йти бульваром Республіки аж до Вірменської Церкви і зайти на якусь годину й до себе додому – подивитися, що там нового або відпочити трохи і навіть переодягнутися, бо любила вона бути завжди елегантною.

Катя йшла повільно, не кваплячись, у її голові було порожньо, не думала ні про що, але відчувала задоволення переводити погляд з однієї будівлі на іншу поміж незнайомих облич, серед таркатого потоку перехожих у супроводі монотонного й постійного вуличного шуму. Зупинялася час від часу перед різними вітринами, але

без особливого інтересу. Біля агенства Ер Франс купила у квіткарки букетик цикорію. На розі бульвару Ніколає Балческу з вулицею Онешть знаходилася картинна галерея, у якій виставляли чимало із чільних художників того часу і яку інколи відвідувала й Катя. Вирішила зайти й того дня.

В обох залах галереї не було жодного відвідувача, лише наглядачка. Катя привіталася й обвела поглядом виставлені роботи – акварелі та олії. А коли її погляд упав на велику афішу, від несподіванки Катя просто закам'яніла, наче вдарена громом! Протерла очі й подивилася вдруге. Так, вона правильно прочитала: **«АЛЕКСАНДРУ КУМПАТА – живопис»**. Катя відчула, що долівка висувається з-під її ніг кудись убік, вона замахала руками, намагаючи опертя. Наглядачка поспішила піднести їй стілець.

– Вам погано? Присядьте... Зараз принесу склянку води.

Катя м'яко опустилася на стілець, промимрила:

– Не треба. Скоро мене...

Але жінка не послухала. Подалася кудись і швидко повернулася.

– Я принесла й ложечку цукру. Беріть потроху й запивайте водою...

Катя підкорилася машинально, продовжувала дрібно тремтіти, не зводячи очей з афіші. Ковтнула трохи води з цукром і прошептала:

– А художник, хто він?..

Здивована запитанням, наглядачка відповіла:

– Пан професор Кумпата¹...

¹ **Александр Кумпата** (1922-2000) – художник, професор Бухарестського інституту образотворчих мистецтв ім. Ніколає Грігореску. (К. Ір.).

– Він філософ? Як виглядає?

Жінка не відповіла. Віднесла склянку й ложечку. Коли повернулася, Катя почала наполягати:

– Він філософ, тобто професор філософії? Бо кажете, що професор...

Жінка подивилася трохи боязко.

– Так, вони професор... Професор живопису в Інституті імені Ніколає Грігореску.

– А як виглядає?

– Ну... Як же їм виглядати?.. Вони пішли обідати. Скоро повернуться й тоді побачите...

Катя думала, що, мабуть, не йдеться про її колишнього нареченого, навіть була певна цього, то просто збіг імен. Адже її Сандик загинув на фронті. Крім того, не мав він жодних живописних здібностей. Певна річ, що то просто збігаються імена. Так-так, можливо. Вона не сумнівається – збігаються. Але таки так: і Александру, і Кумпата?.. Вже не говорити про те, що Кумпата вам не Йонеску й не Попеску¹! А хто його знає?.. І все ж таки – ні! Не може бути, щоб мова йшла про її Сандика – він загинув на фронті...

Катя втихомирилася трохи. Піднялася зі стільця, поставила букетик цикорію біля афіші й подалася до найближчих від неї картин. Але ледве встигла пройти кілька кроків, як наглядачка промовила:

– Ось пан професор.

Катя крутнулася й упізнала зразу – то він! Хоч і минуло понад двадцять років, хоч тоді був він без вусів, Катя була твердо переконана, що людина, котра увійшла в галерею таки Сандик: то його очі, лише він так усміхається очима...

– Сандику!.. – хотіла вона зойкнути, але протяжно за-скавуліла й провалилася.

¹ Найбільш поширені румунські прізвища. (К. Ір.).

Коли прийшла до себе досить швидко, наглядка кропила її водою. Катя підвелася повільно.

– Де він?

– Маєстро пішов за лікарем... Ось стілець, присядьте трохи...

Нерішучими кроками Катя направилася до дверей:

– Вийду трохи на свіже повітря...

І пішла геть. Сіла в автобус № 31 і повернулася в божевільню.

А наплакавшись, посиділа якийсь час на лавці перед «Неврозами», німа, скам'яніла глибоким сумом, з якого ми, члени «Сміхотерапії», не могли вивести її ніяким богом. Ні наступного дня, ні ще в наступі два-три, під час котрих вона вперто й постійно наполягала, що хоче йти додому, і вкінці доктор Паул Кортес виписав її з лікарні. Катя попрощалася з нами й була такою ж сумною та відсутньою, коли запросила нас відвідати її (її вказала свою домашню адресу). Більшість з нас вважали її за прошення ввічливо формальним або несміливою спробою подякувати за нашу «опіку» в її сумні хвилини та за пісні, якими пробували ми її розвеселити. Але як я вже казав, лише Октав Боянджіу, Тіті Єнаке та я відповіли на запрошення Каті та з тієї осені почали відвідувати її – вони рідше, а я подеколи й двічі на тиждень.

У Каті майже щодня знаходилося по три-чотири гості й тільки рідко заставляв я її одну, найчастіше, коли вона готувала рисунки для сторінки моди журналу «Магазин». Одного дня, коли в Каті не було нікого, вона сказала мені:

– Я роздобула домашній телефон Сандика... Але не наважуюся дзвонити. Потелефонуй йому ти і скажи, що я хочу його бачити.

Я встановив їм зустріч таки наступного дня. По телефону відповіла мені жінка, мабуть, дружина. Якщо мала питати, хто я, мав я відповісти, що студент пана

професора, але не питала. Побачення колишніх наречених відбулося в мистецькій галереї (про інші подробиці Катя не говорила мені) і відтоді, деякий час, зустрічалися вони майже щодня. У Каті вже не було часу (ні бажання) приймати гостей, ні на вечірні веселі забави, ні навіть на сторінку моди – вона змінилася, розквітла. Само собою, друзі довідалися про причину такої зміни і раділи за неї. Мої відвідини теж порідшали.

Через кілька місяців, одного післяобіддя я застав Катю заплаканою.

– Що таке, Катьонок, що сталося? – питаю.

– Довідалася про мене його жінка... Телефонує мені щодня по два-три рази, іноді і вночі, називає мене всяко, машкарить. Каже, щоб я залишила в спокою її чоловіка, бо інакше...

– А звідки вона дізналася?

– Від нього, а звідки... Я зробила дурницю, коли запропонувала йому, щоб він розлучився і таким чином ми могли би побратися.

– І?

– Та каже, що й він цього бажає, але в цей момент воно нездійсниме. Його дружина – колишня його студентка. Він, бачу, побоюється... Натякнув, що вона знає про нього якісь секрети...

Катя вже не називала його по імені, він уже не Сандик, і якийсь час ми уникали говорити про цю історію. Я зрозумів, що вони перестали зустрічатися. Друзі поводитися бережно з нею, а Катя прикидалася, що ніби все в порядку, що почуває себе так, як і перед зустріччю зі своїм Сандиком. І невдовзі в її півпідвалі, що на бульварі Республіки, відновилися веселі зустрічі.

Я покохав красиву Міріам, але не наважувався освідчитися, та й не годилося... Але раптом украв її Вірджіл Черчел, отой свиняче вухо, нахабний носатий гицель,

який одного вечора зник з нею таки від Каті, і поїхали вони кудись у гори. Повернулися аж через тиждень, а Моці Йонеску зустрів свою дружину люб'язно, і, жартуючи, ніби Міріам не поверталася з «мандрів». Зате Вірджіла ігнорував повністю. Не говорив до нього, не «бачив» його, не відповідав на його вітання, не цокався з ним, не сміявся з його жартів, просто, для нього Вірджіл Черчел уже не існував. І не лише тоді, а до кінця свого життя. На жаль, для Моція той кінець настав надто скоро...

У 1964, на початку осені, як звичайно, в Каті зібралось нас кілька. Як домовились ми по телефону, ніхто не прийшов упорожні. Але той, хто мав принести каву, заявив, що в тому магазині, що недалеко від Каті, а саме на розі вулиці Латіна, сказали, що кава закінчилася.

– Нічого, – каже Катя, – іду я, для мене знайдеться. У мене там знайома продавчиня...

Пішла, але замість повернутися через п'ять хвилин, ну, найбільше десять, її й через годину ще не було. Ми боялися, щоби з нею, не дай Господи, чогось не сталося (вона ж була змушена переходити бульвар із страшним вуличним рухом – там і трамваї, і автобуси, і тролейбуси, і вантажівки та автомобілі). Ми якраз збиралися відрядити когось із нас за нею, але нарешті Катя повернулася. Але не сама, а в супроводі жінки якихось п'ятдесяти чи п'ятдесяти з чимось років. Була вона одягнена скромно і навіть легко для холодного осіннього вечора, взута у літніх зношених сандалях і без панчіх чи шкарпеток. Зупинилася біля дверей і посміхалася якимось несміливо, навіть винувато. Катя взяла її протекційно за лікоть і заявила весело:

– Знайомтесь, це пані професорка Вікторія і... така-то (в мене завжди була погана пам'ять імен). Я принесла каву. Міріам, тобі вдається хороша кава, зварена по-турецьки. Пригости нас усіх. Сідайте, пані. Це кілька

моїх приятелів, про яких я вам говорила. Пригостіть, кавалери, пані професорку. Ви що будете, пані – коньяк, водку, вино? А пісочне печиво та солоні палички з кмином таки чудові. Пригощайтесь.

Про ту жінку ми того вечора не довідалися майже нічого. Ну, хіба крім того, що вона професорка французької мови та літератури, власне, не професорка, а доцент. Я подумав, що, мабуть, не на філології вона, бо в такому разі я мав її знати хоч би з лиця. Той вечір здався нам якимось ніяким – ні надто веселим, ні галасливим, ніхто не співав, не танцював – усім було якось ніяково через новоприбулу. Кожний з нас, випивши свою каву і коньяк чи водку, покинув товариство раніше, ніж іншим разом.

Пані Вікторію ми залишили в Каті.

Через кілька днів я застав її теж у Каті і це мене дуже здивувало.

– Ти що так по-дурному випулився? – зустрічаючи, шепнула мені Катя по-російськи.

– Я тільки на хвилину... Власне, я проходив мимо і... – вибачався я ніяково, але видно було, що брешу. – Я йду до...

Пані Вікторія була одягнена в Катіному шовковому капоті, сиділа на канапі й щось в'язала гачком. На моє вітання вона відповіла стриманою посмішкою.

– Якийсь час пані житиме у мене... – повідомила Катя. – Кави хочеш?

– Ні... Я недавно пив, крім того, мушу йти...

Нова ситуація здивувала мене, хоч я знав, що від Каті можна сподіватися будь-чого. А зрештою, мабуть, набридла їй самотність, тому і знайшла відповідне товариство. Але я певний, що надалі й наші веселі зустрічі вже не будуть такими, якими були доти.

Через кілька днів, одного ранку дзвонить мені Катя на роботу й просить зайти до неї.

- Що тобі принести?
- Нічого. Приходь уже.
- Я застав Катю саму.
- А пані? – питаю.

– Її не буде до обіду, у неї якісь справи... Ось що. Тобі можу щось довірити, бо я певна, що ти нікому про це... Пам'ятаєш? Того вечора, коли пішла я по каву, вона блукала дезорієнтована.

- Ви зналися раніше?

– Та де! Почекай. Коли побачила я її такою, наче не знала вона на якому світі живе, питаю її, чи щось шукає. Каже, що ні, але водно роздивляється навкруги і тремтить, мов холодець. «Ви погано себе почуваете?..» – питаю. «Ні...» – каже й починає плакати. Я стараюся втихомирити її, беру зі собою в магазин, щоб погрілася трохи, бо була вона надто легко одягнена, купую каву, а коли ми знову вийшли на вулицю, вона почала розповідати про себе, просто спорожнила переді мною вантаж своєї душі. Від подиву я заніміла. Доти я вважала себе найнещасливішою людиною на всьому світі. А виявляється, що інші постраждали більше за мене.

Що саме розповіла незнайома Каті?

Вона тільки-но вийшла з тюрми. Таки того дня. Просиділа дванадцять років. У 1939-му, після того, як убили Корнелія Зелю Кодряну¹, вона та її чоловік (обоє студенти Ясського університету) записалися, як багато тодішньої молоді, в *Залізну Гвардію*², тобто стали легіо-

¹ **Корнелю Зеля Кодряну** (1904-1938 рр.) – румунський політичний діяч, керівник правоекстемістської партії *Залізна Гвардія*. В 1938 році, з розпорядження короля Карола II-го, був застрелений разом з іншими легіонерами в тюрмі. (К. Ір.).

² **Залізна Гвардія** – політичне угруповання правоекстремістського орієнтування, засноване Корнелієм Кодряну в 1930 році. (К. Ір.).

нерами. Вони не знали тоді, що воно таке, а записалися з наївного запалу юності. Після війни вони були арештовані кілька разів, а в 1952, як і інших легіонерів, їх засудили на багаторічне ув'язнення, і просиділа вона дванадцять років, тобто до 1964 року, коли звільнили всіх політв'язнів. При звільненні сказали, що її чоловік помер вісім років тому в тюрмі Римніку Сарат.

У неї не було нікого. На місці, де стояла колись батьківська хата, височів зараз новий десятиповерховий будинок. Від знайомого кравця із сусідньої вулиці вона довідалася, що її мати померла кілька років тому (батько загинув на фронті), а єдина її сестра, аптекарка, емігрувала, здається, до Італії.

Вікторія була у відчаї. Отже, не було в неї своїх, не було дому, не було нічого. Катя, милосердна, прийняла її до себе. Одягла її та взула своїми речами, а децю й купила їй. І почали вони спільне життя. Катя працювала для журналу наче продуктивніше, пані Вікторія ходила за покупками, куховарила, плела чи в'язала, прибирала в хаті, або сиділа в кріслі й читала.

Відвідини друзів порідшали. Ще час від часу приходили Міріам та я (зізнаюся, я приходив навмисно, щоби зустріти її).

Коли квартирантки не було дома, Катя інформувала мене: Вікторія пішла на базар або пішла ліпити заяви по стовпах та трамвайних зупинках (вона сказала Каті, що вже не терпить жити трутнем на чужі гроші й вирішила працювати, а саме: учити охочих французької та італійської мов). Зараз вона на прийомі в посольстві Італії, бо хоче знайти свою сестру.

А заяви зробили свою справу. Телефонувало їй чимало людей. Спершу ішла вона до учнів додому, але після того, як опублікувала заяву в газеті, Катя порадила кликати до себе бажаючих вивчати чужі мови. І так, щодня

приходили невеликими групами з трьох-чотирьох осіб, здебільшого діти, але й дорослі. Уроки тривали по дві години, а вчила вона дві групи зранку, а дві – після обіду.

Невдовзі професорка стала заробляти набагато більше, ніж Катя. Обидві були задоволені й продовжували жити в повній злагоді.

Десь на початку '67-го року Катя одержала (з певним запізненням) Різдвяне поздоровлення з Італії. Попри «З Різдвом Христовим та з Новим роком! Бажаємо вам щастя-здоров'я!» і т. п. відправниця подавала й свою адресу з Мілана. Була то Вікторіїна сестра! А хто порадив їй звертатися до Каті, а не до своєї сестри і висилати не закритого листа, якого мали цензурувати уважніше, а відкритку з банальним текстом?.. Мудра порада!

Ще через інші два роки – аж не віриться! – професорці видали міжнародний паспорт і дозволили покинути країну назавжди. Для тих часів було це надзвичайним здобутком.

Після виїзду професорки Вікторії, колишній веселий гурток друзів не відновив свої тижневі зустрічі в Каті. Кожний знайшов інші заняття й завави. І я відвідував Катю чимраз рідше, бо й Міріам уже не дуже заходила до неї, головню після Моцієвої смерті. І раптом – як гірім з ясного неба! – Міріам емігрувала в Ізраїль.

Здається, було то вже восени 1971 року, коли Катя заявила, що виїжджає й вона.

– Як?! Куди? – від подиву аж скрикнув я.

– До Італії. Вікторія...

– Хто?

– Професорка котра жила в мене. Вона оформила виклик для мене. Мабуть, обійшлося це для неї дуже дорого. Я впевнена, що вона заплатила Румунії за мене купу грошей...

І виїхала.

Довгі роки я про неї не знав нічого. Не писала Катя мені, не телефонувала.

Після страшного землетрусу 4 березня 1977 року в Румунію почали надходити допомоги звідусіль, а газети подавали цілі списки добродійників. Читав я їх просто з цікавості. І ось бачу одного дня в газеті: Малек Єкатеріна (Буффало, США) – 200 \$, Йонеску Міріам (Буффало, США) – 200 \$.

Потім знову жодної звістки. По сьогоднішній день...

Весела божевільня 3

3-поміж знайомих з «Неврозів» зустрічався я іноді з Леонідою Йонеску, дещо частіше з Ґоґу Ґаврілеску (майже завжди він приходив разом з актором Доріном Сіретяну, чудовою людиною, про котрого буде мова трохи пізніше), але найчастіше, іноді навіть кілька разів на тиждень, бачився я з професором Октавом Боянджіу. Між нами зародилася дуже гарна дружба і, хоч був він на 19 років старший за мене, Таві (так звали його ближні) запропонував, щоб ми «тикалися». Було якось незручно звертатися на «ти» до такої людини, головню в присутності інших, але він так волів, і я з часом звик. А був професор Боянджіу серйозним інтелегентом широкої культури, манірний, визнаний соціолог (оскільки в ті роки соціологія не була в моді, в Академії Економічних Наук він читав курс сільськогосподарської економіки), тонкий знавець румунської й всесвітньої літератур, а то навіть – творець, якщо Тудор Аргезі¹ подарував йому свою книжку з такою присвятою: «Панові Октаву Боянджіу, поезії якого, на превеликий мій жаль, читав я тільки в рукописі». (Це вдруге, коли якась присвята мене так сильно зворушила; першою була присвята Каміла Петреску² на своїй книжці, подарованій молодій

¹ **Тудор Аргезі** (1880- 1967) – класик румунської поезії. (К. Ір.).

² **Каміл Петреску** (1894-1957) – славний румунський прозаїк, драматург, поет, філософ. (К. Ір.).

піаністці Іляні Міронеску). Але чомусь Таві ніколи не показував мені свої поезії.

Таві познайомив мене з багатьма людьми, яких інакше я, мабуть, не мав би пізнати особисто: Ґеорґе Владеску-Ракоаса, Мірон Константінеску (який опісля був два роки моїм міністром), Іон Матей (директор Інституту Філософії), Аурел Росін (відомий офтальмолог), Васіле Калін (в ті роки *лише* завідуючий двома ресторанами: «**Рустік**» у центрі Бухареста, інший у лісі Баняса, але до 1952 року, як і його друг і колишній колега Октав Боянджіу, був він досить ваговою шишкою в ЦК РРП¹) і багато інших цікавих людей.

Після 23 серпня 1944 року професор соціології Ґеорґе Владеску-Ракоаса був першим послом комуністичної Румунії в Москві. Був він також членом делегації румунсько-радянських переговорів про перемир'я, яку очолював Лукрецію Патрашкан², і – як любив він, щоб йому нагадували – румун, котрий розмовляв зі Сталіним найбільше разів. Всі три – Таві, Мірон і Васіле – у міжвоєнний період були його студентами.

Як неважко додуматися, Таві Боянджіу мав ліві переконання. Був членом компартії з підпільного періоду (з 1939 року, а може, таки з '40-го), як і його друг Васіле Калін. І також, як і Калін, працював у ЦК РРП і не простим активістом, а був шефом однієї із секцій. Таві казав іноді, коли були ми тільки вдвох: «Сьогодні мені аж не віриться, що, будучи у твоєму віці, я натискав на кнопку й казав директорові свого кабінету, щоб покли-

¹ **ЦК РРП** – Центральний Комітет Румунської Робітничої Партії. (К. Ір.).

² **Лукрецію Патрашкану** (1900-1954) – чи не єдиний інтелігент серед тодішніх чільних комуністів Румунії, політичний діяч, міністр юстиції; несправедливо обвинувачений в дивіаціонізмі; в 1954 р. був заарештований і розстріляний. (К. Ір.).

кав до мене такого чи такого-то міністра... Ну, що ж, уже минулося!». Октав Боянджіу та Васіле Калін були в ЦК під рукою Ани Паукер¹, а після її усунення, були змушені й вони покинути партійну роботу. Але якщо у Каліна було то єдине місце праці, Октав Боянджіу зберіг і пост асистента в Академії Економічних Наук (тодішній Інститут Економічних та Політичних Наук) і потім ріс професійно до нинішнього рівня. А Калін, хоч і не числився вже серед інтелігенції, зате як завідувачому двох ресторанів жилося йому, думаю, набагато краще.

Хто ще знає сьогодні, ким були Георгіе Владеску-Ракоаса, Октав Боянджіу, Іон Матей, Васіле Калін, Мірон Константінеску? Будучи комуністами, у яких «були проблемами», їхня репутація поступово бліднула й перед 1989 роком, а після – тим більше.

Ні Таві, ні Калін не були «святенниками», тобто запеклими комуністами, яких та епоха налічувала вдосталь, а якимись наївними мрійниками. Їхній комунізм швидше можна було ототожнювати з освіченим соціалізмом. Але утопічним. Аналізуючи низький життєвий рівень тодішньої Румунії, Таві не раз казав мені, коли були ми тільки вдвох: «Якби тоді мав я знати, за що борються комуністи, ніж увійти у їхні лави, швидше волів би ударити себе копилом по голові, як казав швець поета Топирчану²...».

¹ **Ана Паукер** (1893-1960) – чільний представник румунських комуністів, вихована Комінтерном у Москві, секретар ЦК, міністр зовнішніх справ тощо. В 1952 р. була усунена зі всіх партійних та державних посад. (К. Ір.).

² **Джордж Топирчану** (1886-1937) – відомий румунський поет; у поезії *Травнева ніч* змальоване злиденне життя шевця; між іншим, він мріє танцювати з красунею, котра носитиме гарні туфлі, зроблені ним у мізерній майстерні, але коли зрозумів, що то марна мрія, швець обурюється, готовий вдарити копилом у тодішній жорстокий лад. (К. Ір.).

Із Тавієм, як я вже казав, провели ми не один день і не одну ніч. Подобалися йому першокласні, можна сказати, «панські» ресторани. Був він приємним співрозмовником, завжди в ударі, веселий, з іронічними відтінками в коментарях, але й радий серйозно розмовляти про будь-що й на будь-яку тему. Пити пив здебільшого вино й претендував на неабиякого знавця в галузі вин. Мабуть, ніхто не бачив Тавія п'яним, хіба ледь підхмеленим, а в такому стані він ставав або патетичним, або впадав у сумнувату меланхолію.

Із багатьох моментів, що напрошуються з моєї пам'яті на папір, просто не знаю, що вибирати. Але насамперед кілька слів про сім'ю Боянджіу. Пані Марі Боянджіу була лікаркою, завідувала управлінням гігієни одного із бухарестських районів. Була вона мовчазна й майже непомітна. Я мало що знав про неї. Були в них дві дочки – Флорентіна і Елена, або Тіна й Кока – віком 12 і 10 років, веселі й розумні. В їхній квартирі я бачив іноді згорблену тінь, яка безшумно й поволі ходила з однієї кімнати в іншу. Від Гоґу Ґаврілеску довідався я пізніше («А, вірменка?..»), що то мати пані Боянджіу.

Про побування влітку 1965 року на весіллі Євгена Мигайчука я вже оповідав вам у *промахах* про свого друга. Тому зараз не буду повторювати. Підкреслю лише, що тодішній мій дурний жарт Тавієві, зрозуміло, не сподобався, але про це він ніколи мені не згадував і не дорікав.

Напевно, варто було би розповісти про нашу з Тавієм Боянджіу подорож до Кимпулунґу Муцела на запрошення тамтешнього першого секретаря районного комітету РРП. (Ідеться про колишнього Тавієвого студента-заочника; звичайно, він запросив лише свого професора, бо мене не знав, але Таві сказав, що приїде зі своїми двома друзями.) Перший секретар повіз нас

у гори до туристичної бази, де нас чекали кілька сюрпризів: оркестр народної музики, гарненька співачка (вона часто підходила до нас, видно, так велів перший секретар, і співала, не зводячи з Тавія очей), а також багато всяких «панських» страв, але й «гайдуцький» баран, тобто смажений на рогатці, тощо. Через місяць ця база згоріла дотла. Щастя, що в ній, крім сторожа, котрому вдалося врятуватися, не було нікого. День перед нещастям, як розповідали, в ній «гостював» якийсь лікар з молодого медсестрою і, мабуть, забули вимкнути електричну пічку. Але в ті роки ні газети, ні радіо чи телебачення про таке не згадували...

Був я з Тавієм у гостях і в іншого його колишнього студента – у директора тютюнової фабрики з Римніку Сарата. У директора вдома нас теж «по-панськи» частували-пригощали, але й тут стався сюрприз: в якийсь час, через багатство різних страв, мені дуже захотілося пити, але не було ні мінеральної чи газованої води, ні вина, ні пива, а таки води, звичайної води з-під крана. Коли попросив я води, сказали, що не можна, бо в них вода непитна. «Чому, гадаєте, наше місто називається Сарат? – запитала газдиня сміючись. – Бо така в нас вода!» (по-румунськи *sărat* = солоний).

Але найбільше наших зустрічей відбувалися у Тавія дома, у його робочій кімнаті, де всі стіни були обкладені від долівки до самого софіту полицями його чудової бібліотеки – тисячі томів, бо були полиці і в інших кімнатах. Чого тільки не було в його бібліотеці! Наукова література, белетристика, колекції старих журналів, альбоми, колекція рукописів, карти й атласи, а в окремій шафі беріг Таві томи з присвятою від багатьох авторів (про збірку поезій Тудора Аргезі *Квітти цвілі* я вже згадував). Дуже подобалися мені ті хвилини, коли Таві розказував про окремі присвяти, про книжку, на

якій вона написана й, само собою, про її автора. Таке представлення перетворювалося на справжню лекцію, яка могла тривати довго – годину, а то й дві, бо завдяки його солідній ерудиції професор Боянджіу, вичерпавши дані про книжку та її автора, віддалявся від початкової теми і «блукав» спорідненими стежками історії літератури, історії культури й історії як такої, щоб освітлити якнайширше всі грані цінного авторського подарунка. Без жодного сумніву, зі всіх моїх друзів, від Тавія мав я найбільше чого вчитися.

Інколи зустрічався я і з іншими колишніми пацієнтами доктора Паула Кортеза. Серед них були дуже приємні зустрічі з Гоґу Ґаврілеску. Майже завжди він приходив і з нашим спільним другом актором Доріном Сіретяну (артист відвідував мене іноді і в ДККМ).

Утрюх зустрічалися ми здебільшого в ресторані **Рус-тік**, що на Бульварі Маґеру. Всім нам вигідно було зустрічатися там. Гоґу Ґаврілеску та Дорін Сіретяну жили поблизу, а для мене тому, що завідуючим рестораном був – ви уже знаєте – Васіле Калін, друг Тавія Боянджіу і певною мірою і моїм. Крім того, в ресторані не було музики, отож можна було порозмовляти спокійно.

У ті роки Дорін Сіретяну запустив собі патріархальну бороду і довге волосся (почалися кінознімання для фільму **Даки**, в якому він виконував роль духовного керівника).

В **Рустіку** ми не так їли й пили (жоден з нас не був надмірним споживачем), а найбільше розмовляли. Про всяке. А говорили головню вони – будучи старшими, оповідали спомини з давніх часів, з їхньої довоєнної молодості. А час від часу Дорін Сіретяну, вдаючи здивованого, розказував нам, що на вулиці жінки – головню молоді! – захоплюються його бородою й люб'язно посміхаються йому. Щоправда, тоді мало хто дозволяв собі носити бороду, просто заборонялося,

хоч при потребі будь-хто міг покликатися на бородатих «класиків» Маркса, Енгельса та Леніна...

Ну, й чого тільки не теревенять друзі при чарці?

Одного дня Гоґу Ґаврілеску звернувся до мене дуже серйозно:

– Пане шеф! (Коли він не називав мене по імені, а *пане шеф*, я помітив, що Ґаврілеску збирається говорити про щось важливе). У нас з Доріном цікавий знайомий – Лазар, важлива партійна птиця; працює в ЦеКа. Крутить багатьма справами – так здається. Говорили ми йому про тебе, що ось так і так, знаємо хорошого хлопця, котрий має все необхідне для високої посади: блискучий розум, солідну науку та культуру, знавець чужих мов, пише поезії, зараз займає пост інспектора в ДККМ. Хороша посада, а що скажете: не знайдеться для нього чогось ще кращого? А Лазар каже, що якраз звільнився пост культурного секретаря, тобто аташе в нашому посольстві в Парижі. Він згідний допомогти, щоб тебе призначили туди, але насамперед, каже, хоче познайомитися з тобою. Ти якої думки: чи не запросити нам Лазара на чарочку? Посидимо годину-дві ось у тому сепаре, щоб ніхто нам не заважав... Згідний?

– Було би прекрасно, – додав Дорін Сіретяну, – збудешся і ти на якийсь час оцих...

Я відповів, що так, певна річ, така посада може зацікавити будь-кого, отже, й мене, але я тієї думки, що аташе, а тим паче з питань культури, повинен досконало знати мову тої країни, а про мене не скажеш таке... Я знаю французьку мову не те що не досконало, а лише трохи більше, ніж забули самі французи. Тим більше я не є членом партії, так що...

– Знає він, ми сказали, що ти не в «лавах» партії, що ти ще член молодіжньої організації. А втім, може, Лазар має для тебе й щось інше, побачимо...

Наступного дня о шостій зустрілися в **Рустіку** лише ми втрьох (Лазарові призначили вони зустріч на пів години пізніше). Розмістилися в сепарé, напередодні попросивши Каліна, щоби зберіг нам те місце. Ледве встигли обмінятися кількома словами, як з'явився якийсь бежевий чоловічок. Бежевий у буквальному сенсі – низький, майже карликуватий, не те що худий, а таки лантух з кістками, тобто у зморщеній бежевій шкірі, на тім'ї волосся малувато, зате теж жовтаво-бежеве, одягнений в костюмі кольору «кава-з-молоком», не новому, але з хорошого сукна. Мене представили цьому чоловічкові, і він сів біля мене.

Спочатку дискусія якось застоювалася, не зрушувалася з місця. Я та Дорін Сіретяну курили, Гогу Гаврілеску охоче нюхав наш дим (він кинув курити майже тридцять років тому, але страх любив запах тютюнового диму; не раз підохочував мене: «Чому не куриш?..»), а Лазар своїми жовтими нігтями ламав надрібно дерев'яні зубочистки і складав ті трісочки купкою перед собою на білій скатерці. Заявив, що він не п'є нічого, а їсти замовив варену молочну телятину з картоплею.

– У мене проблеми зі шлунком... – вибачався Лазар і раптом повернувся до Гогу Гаврілеску: – Ви, товаришу, сказали йому? – кивнув головою в мій бік і тоді ж запитав прямо мене: – Ну, юначе, що скажеш: підеш до Парижа культурним аташе? В цій справі ми (*ми* – це він про себе) можемо тобі допомогти...

– Знаєте... Існують якісь проблеми... – кажу.

– Якщо маєш на увазі той факт, що ти безпартійний – це не проблема. Ти член СТМ¹, так? Негайно готуй необхідні документи для прийняття в члени партії. Що ще?

¹ **СТМ** – Спілка Трудової Молоді. (К. Ір.).

- Та... я не дуже знаю по-французьки.
- Зовсім-зовсім?
- Е, ні. Але не володію цією мовою на необхідному рівні культурного аташе́.
- За два місяці удосконалиш свій рівень, бо чув я, що ти хлопець розумний... Але була би ще одна проблема і вона неабияка. Який стан твого гардероба?
- То як? Не розумію...
- Ну, як. Справа дуже проста. Дипломатія має свої невідхильні вимоги, в тому числі і щодо одягу. Тобі потрібно мати 4-5 хороших костюмів, пальто осіннє й зимове, кілька пар пантофлів, підходящі капелюхи, сорочки, краватки, рукавиці, шалі і т. ін. Розумієш? Не можемо допустити, щоб капіталісти насміхалися з нас!
- Я...
- Зрозуміло, що в тебе, як у всіх сьогоденішніх юнаків, одяг, так би мовити, «недипломатичний», але певна сума грошей, скажімо 25.000, може розв'язати цю проблему. А якщо в тебе нема стільки грошей, я знаю довірену особу, яка може тобі позичити на дуже вигідних умовах, тобто за невеликі місячні проценти... Але нам треба поспішати, бо паризький пост не чекає. Розумієш? Отож, коли чекати від тебе остаточної відповіді?
- Знаєте, я повинен їхати на десять днів у відрядження (я не сказав, що їду в Радянський Союз), а коли повернуся...
- Гаразд. Перекажи свою згоду товаришем Гаврілеску. Сподіваюся, що не буде запізно...
- Запаморочила мене не так розмова з Лазаром, а найбільше перспектива їхати до Парижа на щонайменше чотири роки. Турбувало мене все ж таки погане знання французької мови, бо я вже давненько нічого не читав по-французьки, а розмовляти взагалі не пробував. А культурний аташе́, що не кажіть, повинен досконало

знати мову країни, в якій живе і працює. А 25.000? Це половина нового автомобіля, люди добрі!

У цьому туманному стані через два дні поїхав я в Радянський Союз, власне, до Києва. Я залагодив собі цю подорож (нібито для документації в галузі розповсюдження культури) спеціально, тільки щоб зустрітися з Оксаною, в яку я сильно закохався. Позналилися ми в Києві рік з чимось тому. Відтоді приїхала вона минулої осені до Бухареста, а я їду до неї ось уже вдру-ге. Була Оксана дуже вродливою жінкою, теплою, лагідною, zarazом пристрасною, аж жагучою. Але про наші стосунки не хочу говорити. Ні тепер, ні пізніше. Розкажу тільки незвичну пригоду, яка сталася під час мого київського «відрядження».

На третій день після мого приїзду Оксана запропону-вала «побігти» нам на один день до Одеси – вона хоче відвідати бабусю... Знаючи від неї, що обидві її бабусі покійні, я висловив подив. Оксана пояснила мені пошепки, хоч знаходилися ми в хаті і ніхто інший не міг почути, що так звана «бабуся» – це монахиня вже похилого віку (було їй тоді 103 роки); ця «бабуся» була далекоглядною, віщункою, можна сказати, жила колись у Києві, а вже десятий рік мешкає в Одесі.

– Її молитви та поради дуже корисні, – запевняла Оксана. – Відвідували її раніше і зараз відвідують чи-мало людей, але потайки, а батьки завжди радили дітям називати її „бабусею”. Боялися, бо ти знаєш, яке у нас офіційне ставлення до релігії... Виганяють з роботи, зі школи. Докладніше про „бабусю” розкажу в літаку, а зараз ходімо купувати квитки. Надіюся, що нам це вдасться.

З Києва до Одеси летіли ми приблизно годину, а може, довше, не пам’ятаю. За цей час Оксана оповіла про надзвичайну «бабусину» здатність передбачати

майбутнє. Через «мракобісся та пропагування містики», за Сталіна «бабусю» заслали на двадцять років у Сибір, звідки після смерті «батька всіх народів» вона повернулася до Києва. Тут теж відвідувало її багато людей, звичайно, потайки. «Бабуся» читала їм молитви, давала корисні поради, вчила всіх хорошого. Одного дня вона заявила, що на кількох вулицях, що над Дніпром, де жила й вона, станеться велика аварія, справжня катастрофа, і радила сусідам кудись переселитися. Вона повідомила про це і міськраду. Але хто там повірив їй? Сміялися зі старої і радили, щоб вона не розповсюджувала панікерські чутки. А щодо сусідів, хоч і вірили їй, що було їм робити? Куди переселятися? Хіба ти равлик? Можеш взяти свою хату на плечі і йти у більш безпечне місце? Зате монахиня переїхала до Одеси. А через кілька місяців катастрофа таки сталася – вибухнув газопровід! Розвалилося кілька будівель, сталися пожежі, загинуло шестеро людей. Але і газети, і радіо обійшли мовчанням нещасну подію.

За останні роки кілька разів відвідала Оксана «бабусю» в Одесі. Жила вона (разом із двома молодшими монахинями – адже їй 103 роки!) у невеликій хатині на вулиці Китобійній. «Там, – казала Оксана, – навіть є подвір'ячко заросле травою, кілька дерев, побачиш, я певна, що тобі сподобається. У „бабусі” прийом від одинадцятої до першої години. Відвідують її здебільшого моряки перед тим, як рушати кудись і цікавляться, чи їхнє плавання буде спокійним, безпечним. Вона не відповідає їм зразу. Спершу цікавиться, на якому кораблі плаватимуть, що то за судно, який вантаж, що саме перевозять, якими морями чи океанами плаватимуть. А одержавши відповіді на ці запитання, і тоді ще не каже морякові: жде його якась небезпека, чи ні. Переводить бесіду на інше: як там у нього сім'я, дружина, діти? Куди

подорожував останній раз і що йому там сподобалося? І інші банальності. А потім, раптом, каже морякові, що плавання буде благополучним, а вона обіцяє молитися Богові, щоб стеріг його від напасті і щоб він повернувся здоровим додому. Або іншому: добре було би, сину, не плавати цим судном – будеш у неминучій небезпеці! Скажи і своїм товаришам, якщо можна, хай відкладуть подорож на якийсь тиждень. „Бабуся” багатьом врятувала життя, допомогла уникнути корабельної аварії. Отже, прийом у неї з одинадцятої до першої. Ну, а своїх близьких „бабуся” приймає у будь-який час».

Ми прилетіли до Одеси о 9 ранку. Я зголоднів і запропонував:

– Оксанко, може, перекусимо в аеропортному буфеті?

– Ні. Якщо ти таки дуже голодний, візьмімо якусь булку, пиріг чи печиво, потім купимо швидко букет квітів, сядемо в таксі і поїдемо до «бабусі». Не сердься. Бо після одинадцятої може надійти хтозна-скільки людей. А потім – до літака, матимемо час зайти в якийсь ресторан, погуляти містом... Ти вперше в Одесі, так?

Я відмовився і від булок, і від пирогів – нічого, потерплю, не біда. Ми купили букет чудових троянд, а таксі повезло нас на Китобійну.

«Бабусина» хатина була світло-білою, захована на задній стороні подвір'я, далеко від хвіртки й під безпечною охороною чотирьох-п'ятьох безлистих в цю пору вишень і яблунь. Від хвіртки до хати – якихось 20-25 метрів – вела алея, власне, стежка, вистелена дрібною рінню-перлиною, мов біла квасоля. Як тільки проминули ми хвіртку, я побачив «бабусю» – ступала неквапно стежкою поміж невеликими латками снігу. Вона помітила нас і повернула в наш бік. Була вона дуже низькою (не думаю, що сягала півтора метри), хода її була майже рівномірною для людини віком 103 роки,

тримала в одній руці тонку бамбукову паличку, якою не користувалася, ніби намагалася доказати собі і всім, що паличка їй ще не потрібна.

– Ласкаво вітаю вас, діти! – радо зустріла вона нас. – Хай вас Бог благословить! – простягнула «бабуся» руки до Оксани.

Я подумав, що вона збирається обняти її, але Оксана знала, що має робити: нахилилася дуже низько, щоб «бабуся» поцілувала її в саме тім'я. Потім монахиня підійшла до мене. Я й собі схилився каблукою. Вона поцілувала й мене, а далі каже:

– Ти не наш.

Її заувага здивувала мене, але не дуже, бо не обов'язково бути віщуном, щоб догадатися, що я не «радянський», зважаючи на крій одягу, головно штанів (у нас носили тоді вузькі, а у них – надто широкі), на стрижку; по вимові ні, бо я ще жодного слова не вимовив. Але я довго над цим не задумувався, а зробив те, що й Оксана раніше: нахилився вдруге й поцілував її руку. Госпідку! Я ще ніколи не бачив таких рук! Певна річ, що вони були прекрасними, але я просто не в силі описати їх. Так, були вони малі, але мали якусь покірливу теплоту, лагідну м'якість, майже прозору, але і щось ласкаве і покровительське. В ту мить, не знаю чому, в моїй голові промайнула думка, що такі руки має лише Богоматір.

Коли ми зупинилися перед хатою, стара монахиня злегка постукала паличкою у вхідні двері:

– Марфо! Накривай швидко стіл, бо наші гості дуже голодні, – а далі до нас: – Чим хата рада, діти. Сьогодні п'ятниця і в нас лише пісна страва.

Аж той факт, що черниця вгадала, що ми голодні здивував мене. Але зрештою, людина з таким довгим життєвим досвідом може вгадати, може прочитати на чимось обличчі – голодний він чи ні. А якщо вона справді?..

Нас нагодували чудовими стравами: борщ з грибами, грибна токана та квашені яблука, підпеньки й білі. Ми їли мовчки, ласували поданим, а «бабуся» аж милувалася нами. А де добули вони грибів, думалося мені, бо в цьому регіоні, мабуть, нема букових чи грабових лісів? Наче вгадала мою думку, монахиня сказала:

– Цього літа відвідали ми Олексія (вона про патріарха «всієї Росії»), держиться він нівроку, бо ще молодий (було йому тоді майже 90 років, але попри її 103...). У тамтешніх лісах ми з Марфою та з Агафією назбирали багато грибів, висушили, щоб мати на всі пости. А підпеньки та білі гриби не сушать, а тільки маринують. Я рада, діти, що ви смакуєте наші страви.

Потім раптом заговорила до мене:

– Ти матимеш важливе досягнення – служитимеш біля вишнього престолу!

Я здригнувся майже злякано. Не розумів про що вона, а доти я ніколи не чув вислову «вишній престол». Невже це про паризький пост? Може. Хто його знає... Не гадаю, що раніше питала вона, ким я працюю. А тоді я працював біля таки досить високого «престолу»...

Коли летіли ми назад, я помітив, що Оксана була невдоволена, можливо, через те, що «бабуся» нічого не сказала про наше майбутнє – поберемося ми чи ні? Я відчував, що вона страшенно цього хотіла. В літаку Оксана схилила голову на моє плече:

– Чув ти, що сказала «бабуся» вкінці? Матимемо ще сьогодні невеликі неприємності і тому радить нам сидіти вдома...

– Добре, що не казала, що наш літак провалиться... – по-дурному пожартував я.

– Казала, що увечері, – лагідно посварила мене Оксана, – а не тепер. І казала, що невеликі неприємності.

Ми долетіли нормально. Київ зустрів нас густим тихим снігом; падав сніг не лапятий, а ледь шелесткий, примерзлий. Дома ждала нас Оксанина мати, хороша Ніна Петрівна, з теплою вечерею. Надворі було вже поночі, а сніг продовжував падати густий і вже шорсткий, мов пісок.

– Хочеш, вийдемо та пройдемося трохи? – запропонувала Оксана, заглядаючи у вікно. – Надворі – просто казка! Скоро Тарас повинен вийти з роботи (Тарас – її менший брат, працював інженером на заводі мотоциклів, чудовий юнак); він завжди повертається парком. Зустрінемо його в парку, хочеш?

У парку – ні душі. Сніг сіявся хвилями поміж замерзлі віти дерев, застеляв алеї, кіоски, лавки, ліхтарі, навколо яких кружляв рій сніжинок і творив золотаві ореоли.

Оксана взяла мене під руку обома своїми руками, і ми неквапно брели заметеною алеєю.

– Я заплющу очі, – сказала вона мені, – а ти розкажуй що-небудь по-румунськи, що завгодно: хочу уявити собі, що я в Бухаресті...

Оксана не раз зізнавалася, що минулорічні відвідини були для неї дуже приємними.

Мені сподобалася така гра, і я почав говорити їй всяких принадних слів, далі став верзти теплим тоном різні небилиці, бо вона все одно не розуміла, що я кажу. Ідучи так, дійшли ми до високого ліхтаря, під яким курили два юнаки. Почувши чужу мову, вони певне подумали, що ми іноземці й почали хуліганити, висловлювати всякі неподобства у зв'язку з Оксаною. Ми зупинилися. Я вивільнив свою руку і, лаючи їх по-румунськи й по-українськи, пішов на хуліганів. Я, на жаль, завжди закипаю дуже швидко, а тоді я таки змушений був «когутитися», щоб, як справжній кавалер, захистити Оксанину честь. Коли дійшов я до них, продовжуючи лаяти їх,

вдарив не найближчого до мене юнака, а того, котрий стояв осторонь – психологічно, я хотів, щоб мій жест був несподіванкою. Але не вийшло. Той, що стояв переді мною вдарив мене кулаком, аж мої окуляри полетіли десь у сніг. Ударив і я його. Той, у котрого я вперше попав, теж накинувся на мене. Билися ми наосліп кулаками, ногами – вдаряли вони, вдаряв і я, але невдовзі стало ясно, що переможцем буду не я. На щастя, саме тоді надійшов Тарас і, не роздумуючи довго, накинувся на моїх суперників. Тільки це заставило їх швидко показати нам п'яти. А ми, зрозуміло, не погналися за ними. ~

– Що тут діється?! – ще не розуміючи, тільки тоді запитав Тарас.

– Та нічого, вчепилися якісь хулігани, – заспокоїла його сестра, потім повернулася в мій бік і, простягаючи мені мої окуляри, посміхнулася: – А бачиш, про що попереджала «бабуся»?.. Ось неприємність. Я ж казала тобі, що вона віщунка!

А й справді. Тому я почав більш серйозно ставитися до сказаного монахиною, вдумуватися й довіряти більшою мірою її словам про загадковий «вишній престол». Я вже бачив себе в Парижі.

Коли повернувся я до Бухареста, секретарка сказала, що Гоґу Гаврілеску дзвонив щодня і питав, чи я ще не повернувся. Як тільки повернуся – жде мого дзвінка! Але доки телефонувати йому, подзвонив мені на роботу Дорін Сіретяну:

– Добре, що ти повернувся! Гадаю, ти не телефонував Лазарові, так?

– Ні.

– То й добре – ні в якому разі не дзвони!

– А що таке? Що сталося?

– Розкажу, але не по телефону... І я, і Гоґу гадали, що не дочекаємося тебе! Я прийшов би таки зараз до ДККМ,

але не сам, а з одним своїм другом, можеш нас прийняти?

– Дуже радо.

Дорін Сіретяну прийшов разом з інженером Іоном Базганом. Я не знав, хто Іон Базган. Тоді довідався від Доріна, що він ще з 1935 року вважається винахідником методу буріння на великій глибині. Просить допомогти йому прочитати десь кілька публічних лекцій про свій винахід. Влаштував я йому цикл лекцій у залі Даллес. Але про це – не зараз. Щодо Лазара, Дорін Сіретяну сказав, що той був заарештований.

– Заарештований?! – недовіряв я своїм вухам. – За що?

– За лихварство і шахрайство! Ти не телефонуй йому, чуєш! – застеріг ще раз Дорін Сіретяну. – Навіщо мати тобі справи з міліцією?.. Негідник, хвалився, що працює в ЦеКа, а він на ділі нещасний шахрай! Бачив? Він пропонував позичити тобі 25.000 леїв, щоб потім здерти з тебе хтозна-які проценти!

Так закінчилася моя мрія працювати культурним аташе в Парижі, а мій «престол» залишився ще на кілька років у Державному Комітеті Культури і Мистецтва.

Лише після того, як восени 1972 року вступив я на теологію, довідався, що у «вишньому престолі» сидить наш Спаситель Ісус Христос. А мені, дякувати Богу, справді пощастило служити біля (як казала «бабуся») Його світлого престолу з січня 1976 року аж по сьогоднішній день.

*

Маю ще немало спогадів з *веселої божевільні* або пов'язаних з нею, але вважаю, що коли чогось надто багато – не смакується, правда? А може, колись ще повернуся до тих спогадів...

Костіка I

Оскільки протягом тривалого часу серед моїх друзів і знайомих було декілька осіб на ім'я Костіка, які «заслужили» потрапити у мої *промахи*, для зручнішого розрізнення позначу їх числами, мов королів: Костіка I (Константін Журебіє), Костіка II (Константін Буцура), Костіка III (Константін Джорджеску) і, можливо, буде ще й наступний.

Я живу в Бухаресті з 1955 року, коли після закінчення Серетського українського ліцею став студентом філологічного факультету Бухарестського університету імені Константіна I Паргона (так він тоді називався; отже, знову Константін, але, звісно, Паргон¹ для мене – не Костіка...).

Бухареста я зовсім не знав. Проте мав я в столиці двох свояків, а саме: Іона (пестливо – Бубцю) Кожокару, двоюрідного брата моєї мами (їхні матері були сестрами), інженера, полковника-сапера, і був він не тільки моїм вуйком, а й хрещеним батьком. Він, тітка Дідіна і їхні троє синів (Пую, тобто теж Іон, Ріка – від Аурел і Стежерел) мешкали у кварталі Пантелімон на вулиці Влад Дракул у власній хаті; згодом їхню гарну оселю разом з безліччю інших таких хат кварталу було роз-

¹ **Константін І. Паргон** (1874-1969) – ендокринолог, академік, професор, президент румунського парламенту (1946) і Великих Національних Зборів (1948-1952; тоді, керівник держави). (К. Ір.).

валено, щоб побудувати багатоповерхові житлові будинки. Відвідав я свого вуйка й хрещеного батька один тільки раз, бо тітка (ї хрещена мати) Дідіна сприйняла зовсім нерадо мої відвідини: сиділа кисла за столом і годувала Стежерела, тобто підносила ложку до його роззявленого рота, хоч хлопець був уже учнем восьмого класу! Його братів Пую та Ріки не було вдома, тож ми так і не познайомилися. Про Пую (Іона) не знаю нічого, а Ріка (Аурел) вивчився на зубного лікаря і був досить відомим футболістом – гравцем за «Динамо» (Брашов) і команду Клужького університету. І Стежерела я відтоді не бачив. Від Влада чув про нього пізніше, що став він інженером, оженився, але страшенно розпився і одного разу, після цілонічної гулянки, знайшли його вранці мертвим перед хвірткою власної хати. І до сьогодні не знати, хто його вбив.

Але до вуйка Бубці я не навідувався не лише через тітку Дідіну, а й тому, що він майже постійно був «у відрядженні» і було важко вгадати, коли застану його вдома. Перед моїм «переселенням» до Бухареста, він, будучи «в командировці», не раз відвідував нас у Марицеї.

Другий мій бухарестський свояк – троюрідний брат Влад Боднареску, (наші бабки були сестрами). Влад був на одинадцять років старший від мене. Народився він у Чернівцях (охрестив його митрополит Владімір Репта, тому й назвали мого троюрідного брата Владіміром, а пестили Владом). У 1940 році його сім'я переселилась до Бухареста, де Владів батько працював у Міністерстві інформацій, а мати, тітка Тіця (Летіція), – урядовцем поштамту. Влад продовжив навчання в бухарестському ліцеї, а потім вступив на факультет математики, але через рік перейшов на будівельний факультет, після закінчення якого все своє життя працював інженером-проект-

тантом. Як учнівські, так і студентські літні канікули Влад проводив у нас, у Марицеї.

Життя Владових батьків закінчилося трагічно. У 1945 році його батька було забрано з вулиці, коли повертався з роботи додому, і до сьогодні не відомо, що з ним сталося. Припускали (Влад говорив мені про це), що його викрали москалі й заслали в Сибір чи деінде і, мабуть, загинув він в якомусь концтаборі. Настали після цього злиденні роки, важкі для всіх: післявоєнні нестатки, посуха, голод, хвороби, різного роду негаразди, що настали разом з новою так званою «народно-демократичною» владою. Мати і син-студент змушені були переселитися у найману комірчину на вулиці Бігор, що поблизу Північного вокзалу, і жили-бідували на єдину невелику зарплату поштового урядовця. Одного дня, коли одержав диплом інженера-будівельника і радий повернувся додому, Влад застав свою маму мертвою. Тітка Тіця збиралася прати білизну і поставила на керосинову лампу котел води, а сама сіла на стілець і, втомлена, задрімала. Через деякий час лампа почала сильно диміти й задушила її.

У 1953 році Влад оженився на Марті Журебіє, дев'ятнадцятилітній симпатичній дівчині, верткій і веселій, з якою він познайомився в гуртку юнаків-сусідів. Марта була (офіційно) єдиною дочкою Єлізи та Николая Журебіє (для мене і для ще кількох – тітка Лізіка і дядько Ніку). Тітка Лізіка була домашньою хазяйкою і майже безграмотною, зате рідкісної душевної доброти, дочкою дрібних купців з Урлацу, а дядько Ніку – олтенець з Новача, був довгі роки городником міста Плоєшть. У 1935 році побудував собі двоповерхову хату в Бухаресті (по чотири кімнати на кожному поверсі, а також по ванні та по кухні на обох поверхах) на вулиці Поменірі (нині Яні Бузояні), що перед парком «Королева Марія». Але

після війни й на сім'ю Журєбіє напали злидні, особливо важкими були ті два роки, пробуті дядьком Ніку на будівництві каналу¹ (він опинився політв'язнем через те, що в юні роки був рядовим членом Селянської партії). Усе своє життя дядько Ніку був гультьєм. Одна з його любасок народила йому сина Мартина (майже мого ровесника), який став старшиною в артилерійському полку з Бүзеу і час від часу відвідував свого тата в Бухаресті, зрозуміло, за згодою поблажливой та доброї тітки Лізіки. Дядько Ніку залишився бабієм до самої старості, коли це вже нікого не сердило, а то навіть всі насміхалися з діда, коли, придбавши телевізор, десь у 1959 чи 1960 році слідив він дуже уважно за виставами балету, нахилився зазирати попід «спіднички» балерин і сердився, що нічого не бачить... «Телевізор – нікудишня техніка!..» – махав він рукою.

У цю сім'ю увійшов мій троюрідний брат Владімір, у якій жилося йому, можна сказати, непогано й спокійно. Тут відвідував я його частенько протягом п'яти років першого мого студентства, але й після того. В сім'ї Журєбіє атмосфера була веселою майже завжди, бо відвідували їх і інші родичі та друзі, а також численна сім'я Колімітра (це теж їхня рідня), що жили на поверсі хати Журєбіє. Глава цієї сім'ї, Коча, македонець, тобто арумун, колишній легіонер² (але він не сидів у тюрмі), був таким лінивим, що я такого трутня зроду не бачив: він ніколи ніде не працював, і всі вони – він, дружина Кока і двоє дітей, Вала і Аді (Андрей) – жили на

¹ Йдеться про Канал Дунай-Чорне море (перший етап), де були закатовані так званою демократичною владою чимало «ворогів народу», «гнилої буржуазії», представників «історичних партій» (тобто Ліберальної та Селянської), «п'явок села» (куркулів) тощо. (К. Ір.).

² Член фашистської партії. (К. Ір.).

зарплатах трьох «дівчат», неодружені Кокині сестри Марчела, Санда і Ніна, одна бухгалтерка і дві залізничні касирки.

Коча і дядько Ніку часто заводили запеклі ігри в кості то дома, то в парку «Королева Марія» (так називався парк в довоєнний період, так зветься й нині, а в «золоту епоху» соціалізму – «Робітничою Румунією»). Ігри були запеклими не так тому, що гравці були надто пристрасними, а через політичні суперечки. Як приміром: «Що ви, цараністи¹, зробили, коли були при владі? Відповідь замість тебе: нічогосінько!» – злісно докоряв Коча. Але й дядько Ніку не попускав свого: «А твої легіонери, крім пісень і розстрілу жидів, залишили щось по собі?» «Бо не дали ви й ваші комуністи!» «Наші?! Вони ваші!» і т. п. Якщо галаслива суперечка розгорталася в хаті, то ще нічого, але якщо вони грали в парку, тітка Лізіка занепокоєно прохала свого зятя: «Іди, Владику, та поклич їх додому, бо ще чого доброго хтось почує, як вони в парку складають якісь нові уряди».

З-поміж Владових друзів два відвідували його частіше – архітектор Поповіч і (ще не знаю як) інженер-лісотехнік. Коли познайомили мене з ним, знявся загальний сміх: ми потиснули руку один одному і представились: я – Ірод, а він – Христос. У документах він справді так записаний, а всі звали його Крісту. Але найкращий Владів друг був Тіка, його чернівецький шкільний товариш. На жаль, вони рідко зустрічалися, бо Тіка жив у Констанці. Але все ж таки щозими вони брали лижі й тікали в гори хоч би на тиждень.

Постійним гостем, бо приходив таки щодня, був Костіка Журєбіє, племінник дядька Ніку, син старшого

¹ **цараніст** (від рум. **царан** = селянин, хлібороб) – член Селянської партії. (К. Ір.).

його вже покійного брата. Високий, русявий, молодий чоловік, розумний і приємний, він був на якихось десяти-дванадцять років старший за мене. З-поміж усіх тих, котрі відвідували сім'ю Журєбіє-Боднареску, я найбільше здружився якраз з Костікою. Дуже подобалося мені, як він говорив: постійно усміхнений, з кумедною гімнастикою рота і плескаючи водно, наче куштував він щось дуже смачне. Наша симпатія була взаємною, ми розмовляли довго і про всяке, а іноді Костіка довіряв мені деякі свої секрети. Я й сьогодні дивуюся, що він не боявся говорити мені про ті речі. Нас зближав ще й той факт, що обидва ми любили літературу, а то навіть кожен з нас мав уже творчі спроби. Пам'ятаю, що Костіка почав писати п'єсу і єдиний, котрому говорив він про це, був я.

Костічин батько помер, коли синові було лише одинадцять років, і можна без сумніву вважати, що його батьком став дядько Ніку. Він узяв хлопця до себе в Плоєшть, записав його в ремісниче училище, де Костіка вишколився на слюсаря. Про все це й інше знаю я не від Костіки – він, мабуть, встидався говорити про це, – а від його двоюрідної сестри Марти, Владової дружини. Певний час працював він у цеху плоєштського заводу й одночасно був учнем-заочником ліцею імені Святих Петра і Павла. Але коли й де навчався він у військовій школі – не знаю. А це факт: у 26 років Костіка Журєбіє був лейтенантом, льотчиком-випробувачем і секретарем молодіжньої організації своєї ескадрильї.

Але в 1955 році, коли ми познайомились, Костіка Журєбіє вже не був ні льотчиком, ні офіцером і навіть ніде не працював. Жив він у винайманий у старших людей кімнаті на вулиці недалеко Мосту Ґрант, на відстані однієї трамвайної зупинки від свого вуйка Ніку, а його тітка Лізіка – я переконався в цьому – запрошувала

племінника щодня на обід. Я тоді не знав причини, через яку став Костіка безробітним, але й не наважувався питати його про таку делікатну справу. Я довідався (теж від Марти і, зрозуміло, по секрету), що її двоюрідний брат спробував втекти за кордон, тобто перелетіти своїм літаком Чорне море й приземлитися в Туреччині, але йому чомусь не вдалося. А оскільки не можна було довести конкретними доказами, що лейтенант Константін Журебіє готував такий «злочинний» вчинок. І його, все ж таки секретаря молодіжної організації, не арештували, а лише вигнали з армії. А в період, коли ми познайомилися, він вивчав англійську мову у Сузани (Сузі) Будяну.

(Скажу в дужках. Сузана Будяну і Віктор, її на чотири роки молодший брат, народилися в Англії, де прожили й роки дитинства, бо їхній батько був консулом Румунії у Великобританії. Після встановлення у нас «народної влади», сім'я Будяну повернулася в Румунію, але дома чекала їх не одна біда: батька заарештували й він просидів кілька років як політв'язень, хоч політикою він ніколи не займався, маму не приймали на роботу, а діти мали неабиякі труднощі у школі. Але врешті-решт, записуючись щороку в інший ліцей, дітям вдалося здати «матуру» і вступити на відділ англійської мови та літератури філологічного факультету в Бухаресті; обоє були моїми колегами, а з Віктором були ми навіть у дружніх стосунках. Сузану виключили з факультету, коли вона була вже на другому курсі. Вона поспробувала інший факультет, але й звідти її вигнали, через що вона так і залишилася без вищої освіти, заробляючи на хліб насущний приватними уроками англійської мови. А Віктор, маючи те саме «нездорове походження» як і його сестра, потерпав до самого п'ятого курсу, щоб не виключили і його, як то сталося з Сузаною. Але йому

вдалося не лише закінчити факультет, а навіть зайняти посаду асистента англійської мови того ж факультету... Згодом Віктор був лектором англійської мови у Бухарестському теологічному інституті, але невдовзі оженився на дочці відомого актора Мірчі Шептіліча та емігрував з дружиною до Канади, куди кілька років перед тим емігрував і його тесть.)

Отож, Костіка Журебіє вчився англійської мови у Сузі Будяну (кілька років була вона Сузі Крікопол; може, її виключили з факультету і тому, що вийшла заміж за грека, а грек – «капіталіст», ні? Потім вона розлучилася і стала знову Будяну). Костіка був старанним учнем і через кілька місяців сказав мені, що вже навчився стільки англійської мови, скільки йому потрібно для здійснення заданої собі цілі. Я не розумів, що мав він на увазі. Аж восени наступного року він, радіючи, зізнався переді мною: «Годі. Мені вдалося досягнути запропонованого, а тому пора мені зупинитись». Коли побачив, що я не розумію про що він каже, Костіка пояснив, що за півторарічний період і завдяки англійській мові, яку навчила його Сузі, він домовився з кількома чужими моряками, які припливали до Констанци, встановити конкретні «торговельні» угоди, а саме: вони привозитимуть йому певний товар, який Костіка зобов'язувався відкупити у них з метою перепродати в Бухаресті, звичайно, дорожче. А замовляв Костіка саме те, на що в ті роки був найбільший попит: швейцарські годинники, одяг, взуття, ювілярні вироби, транзисторні радіоприймачі тощо. У бухарестському комісійному магазині мав Костіка довірену особу, якій здавав оптом увесь імпортований товар, а той чоловік давав йому всі гроші готівкою, стягаючи спершу для себе домовлені проценти. Костіка зізнався, що він уже зібрав 100.000 леїв (була це тоді величезна сума; наприклад, тодішня

учительська зарплата моєї мами становила 425 леїв), кільканадцять дорогих швейцарських годинників і майже пів кілограма золота. Подвійний страх охопив мене тоді: по-перше, неймовірно великий його заробіток нелегальним шляхом (зв'язки з чужинцями і така торгівля дуже строго каралися в ті роки), а по-друге, що Костіка не боїться довіряти мені такий секрет.

Потім певний час Костіка Журебіє жив спокійно. Але навесні наступного року Костіка найнявся слюсарем на бухарестському заводі «Семанатоаря». Його жест здивував мене не так рішенням взятися за роботу, як рівнем тієї роботи, адже у Костіки була вища кваліфікація, ніж звичайного слюсаря, і мені здавалося, що він пішов волам хвосту крутити. Раніше він не говорив мені про такий намір і, взагалі, про свої майбутні плани. Я розтолкую їх і зрозумію все набагато пізніше, аж через кілька років, коли переконаюся, що я обманувся, думаючи наївно, ніби Костіка доручає мені всі свої секрети.

На заводі «Семанатоаря» Костіка працював понад два роки. Невдовзі він став передовиком, завдяки чому прийняли його у лави Румунської Робітничої Партії (з 1965 року – Румунська Комуністична Партія). В той період ми бачилися рідше, а коли зустрічалися, Костіка вже не дуже говорив мені про свої справи, навіть про п'єсу, над якою працював і про яку ми не раз вели розмови, уже не згадував. Раніше він часто розказував мені якусь дію чи сцену своєї п'єси, якийсь ідейний конфлікт і хотів конче почути мою думку у зв'язку з тим. Гадаю, я був єдиний, з яким Костіка радився у літературних питаннях, бо решта – ні Влад, ні Марта чи їхні друзі й знайомі, а старі ні стільки – були повністю байдужими до літературної творчості. А коли запитав я його, чи дописав він свою п'єсу, як не дивно, він відповів, що

покинув її, бо, сказав, минула творча гарячка... Не маю відомостей, щоби Костіка Журєбіє мав і інші літературні спроби.

Несподівану звістку подала мені Марта: її двоюрідний брат Костіка перестав працювати у «Семанатоаря» і найнявся механіком чи слюсарем на якомусь торговельному пароплаві. «Щоб найняли його на те судно, – пояснила мені пошепки Марта, – Костіка дав величезний хабар: тридцять п'ять тисяч леїв, два золоті персні і кілька швейцарських годинників! Але ти про це нікому не говори, чуєш? І перед Костікою прикидайся, що ти нічого не знаєш».

Через якихось два місяці Костіка вирушив у першу свою подорож морями та океанами світу. У ту неділю запросили мене на обід, і тоді довідався я про Костіку. Всі раділи здійсненням його мрії.

– Браво! Молодчина Костіка! – сказав дядько Ніку. – Матиме нагоду побачити світ. Бо ми не мали цього щастя. З-поміж стількох братів ніхто не подорожував, крім дядька Рафаєла, котрий їздив по Європі, та не по всій, а бував він головно у Франції та Італії, але це, звичайно, ще до війни.

– Цікаво, які подарунки привезе нам Костіка зі свого морського мандрування, – замислившись, сказала Марта, – Але він, гадаю, уже не повернеться...

– Не верзи дурниць, дівче, – посварив її дядько Ніку, але зовсім не строго.

А Рафаєл, якого спімнув дядько Ніку, – це його старший брат, який був «дядьком» для всіх своїх менших братів, як це правилося колись по селах. Жив він у Тімішоарі, де майже все своє життя викладав у одному з тамтешніх ліцеїв, але вже довгі роки перебував на пенсії. Кажуть, що він час від часу приїжджав до Бухареста, але я бачив його один тільки раз, мабуть, десь через два роки після

того, як Костіка почав працювати на торговельному судні. Рафаел Журібіє був симпатичним старичком віком вісімдесяти з чимось років, завжди елегантний, низький і худорлявий, веселий та інтелігентний, носив більш пристойно мужську зухвалість, яка характеризувала весь рід Журібіїв. Багатий кудлатий бант, вдало підібраний до темно-сірого костюма, надавав йому не лише належного престижу, але і якогось авторитетного відділення від присутніх осіб.

Коли представили мене йому, Рафаел Журібіє потиснув мені руку й сказав з певним задоволенням:

– Дуже приємно, юначе! Я радий познайомитись з вами й тому, що я теж філолог. Я, правда, в міністерстві не працював, а був професором ліцею... – закінчив він з легким іронічним гумором.

Він ще обмінявся кількома словами з хатніми, потім присів біля мене.

– Ну, як там у вашому міністерстві?

– Та нічого, все гаразд... – кажу, бо що міг я відповісти на таке загальне, «невинне» запитання, поставлене людиною, з якою ти тільки-но познайомився? Але згодом я зрозумів, що це так би мовити вступ до майбутньої розмови.

– Сьогодні, тобто в післявоєнні роки й донині, – продовжив старий педагог, – педкадрам живеться важкувато. Не досить того, що вони змушені вчити дітей те, в що самі не вірять, ще й зарплата у них мізерна.

Його ідеї і здивували мене, і дещо злякали.

– Не питаю, яка у вас, юначе, зарплата, – додав він, – бо не годиться.

– Чому? Я міг би...

– Ні, не треба. Мабуть, заробляєте краще, ніж викладач середньої школи, але аж ніяк не можна порівняти сьогоднішній стан із ситуацією педкадрів моїх часів.

Правда, були й тоді два важкі моменти, навіть три, якщо зарахувати й останню війну, а також післявоєнний період. Але важкими були ті моменти для всіх, не тільки для учителів. Маю на увазі роки першої світової війни і період великої кризи тридцятих років. Ви, певно, чули про так звані «повороти пожертвування». Це були для нас справді важкі моменти. Ну, а про решту тих літ – нема що й говорити! Я закінчив факультет у '909 році і призначили мене викладачем у Крайові. Тут учителював я дванадцять років, потім перевівся до Тімішоари. Після Воз'єднання 1918 року у Великій Румунії стався неабиякий попит на викладачів румунської мови, головню в Бессарабії, Буковині, Трансільванії та Банаті. Я вибрав Банат, а саме – Тімішоару, і не жалів ніколи цьому вибору. Але почну з самого початку. Хочу підкреслити, що Спіру Гарет¹ поставив школу на перший план зі всіх точок зору, включно щодо зарплати, і такий стан румунської школи тривав і після його смерті, аж доки захопили владу оці. І як я вже казав, існували й моменти, коли жилося важче, головню під час і після великих заворушень, але взагалі було би гріх говорити про недоліки. Навіть у найдальшому і відсталому селі учитель був чільною фігурою не лише як місцевий світоч, а також і з погляду життєвого рівня. Ось приклад. Зі своєї першої зарплати професора середньої школи я купив батькам пару волів, поповнив де в чому свій гардероб і залишилось ще грошей до наступного місяця.

Старий Рафаел Журебіє замовк, мрійливо посміхнувся, мабуть, своїм давнім милим спогадам.

¹ **Спіру Гарет** (1851-1912) – академік, професор, математик, астроном, соціолог; міністр Культів і народної освіти (1897-1899; 1901-1904; 1907-1010); Спіру Гарет реорганізував на модерних засобах румунську школу всіх рівнів. (К. Ір.).

— Але не лише це. Ге... Мав я в Бухаресті симпатію, або коханку, як висловлюється ви, сьогоднішня молодь. Ми були більш стриманими, більш достойними... Ну, інші часи, інші манери. Отже, покохав я тутешню дівчину, вродливу Лілі; була вона єдиною дочкою майора, але ми так і не побралися, бо її батько конче хотів, щоби його зять був офіцером. Але доки я дізнався про це, я цілий рік відвідував Лілі щонайменше раз на місяць. Елегантно зодягнений, я сідав у Крайові о третій і десять на нічний швидкий поїзд і вранці я опинявся в Бухаресті на Північному вокзалі. Залишав чемоданчик в багажному бюро і заходив у голярню, що на пероні, потім до чистильника взуття, теж на пероні; далі я виходив на площу, що перед вокзалом, вибирав найкращу бричку, яка везла мене спершу на Каля Вікторієй до кафе «Нестор». Фурман ждав на мене перед кафе, а я замовляв закуску й чорну каву. За цей час кельнер посилав свого помічника, щоби той купив мені два гарні букети свіжих квітів (один мамі, а один дочці), але букети обов'язково мали бути однакові, щоб не сердити нікого... І точно о десятій годині я приїжджав бричкою до Лілі додому. Тут бричка ждала якусь годину, скільки тривали мої короткі відвідини, під час яких я просив дозволу від батьків (якщо був і майор дома, якщо ні, лише від матері), щоб Лілі провела день зі мною: «шпацірувати» годину-дві затишними місцями Шоссе (бричка супроводила нас), потім ми обідали в якомусь хорошому ресторані, далі йшли пройтися парком Чішміджіу чи деінде. Під вечір тією ж бричкою я привозив Лілі додому, де її батьки ждали нас з вечерею, яка тривала приблизно дві години, тобто до мого поїзда на одинадцяту. На вокзалі я давав візникові 5 леїв, а він був настільки задоволений, що хотів цілувати мою руку. Власне, вся та моя щомісячна подорож обходилася зовсім дешево.

Рафаел Журебіє подивився на мене трохи звисока, принаймні, так мені здалося, і закінчив висновком:

– У ті благословенні роки зарплата професора ліцею дозволяла йому, приміром, їхати влітку до Парижа на місяць з жінкою і, скажімо, з двома дітьми без того, щоб боятися, що залишиться без грошей до наступної зарплати. А сьогодні? Вам, юначе, вистачило б місячної зарплати, хоч вона більша від учительської, покататися на таксі Бухарестом цілий день, з ранку до вечора, як ото я колись на бричці? Ні в якому разі! Правда? А мене бричка коштувала всього-на-всього 5 леїв!

Симпатичний був професор Рафаел Журебіє та його давні спогади, але, на жаль, зустрів я його тільки один раз.

А Костіка, його племінник, всупереч Мартиним підозрінням, не втік з Румунії, тобто не залишився ні в одному з тих портів світу, куди допливав своїм торговельним судном. Повертався щоразу, а рідня та друзі раділи йому, майже без прихованої заздрості, що Костіка має таку рідкісну нагоду об'їздити чи не увесь світ: він то в Японії, то в Південній Африці, то в Бразилії і звідусіль привозив їм невеликі подарунки. Деякі з-поміж рідні навіть підказували йому, що саме бажають вони, щоб він привіз їм наступного разу.

Я ніколи не вимагав нічого від Костіки; власне, я й не мав якоїсь крайньої потреби, але й він ніколи не «обдарував» мене чимось з власної ініціативи, та я й не претендував на таке. Але в кінці 1962 року, а чи на початку 1963, не пам'ятаю точно, я таки попросив щось у нього. Моя колега Галина Пита жалілася на роботі, що ніде не може добути кальцій «Сандоз» для свого хворого п'ятилітнього сина. Ну, я й подумав попросити Костіку, щоб він привіз. Він якраз повернувся, не знаю звідки, і збирався рушати через тиждень у нову подорож. Галині

я про це не говорив, щоб не будити якісь надії, бо ще може статися, що... І я правильно вчинив.

Одного дня Костіка знаходився у свого вуйка Ніку, оточений всією ріднею. Кожен просив, щоб він щось привіз: «дівчата» з поверху, тобто сестри Кока, Марчела, Санда і Ніна, також Вала та її брат Аді, Кокині діти, заявили свої претензії, навіть і Коча «замовив» нову бритву, Влад бажав черевики для лиж, щоб не говорити вже про Марту, котра конче захотіла французьких парфумів, натурального шовку на дві сукні і велосипед для свого сина Соріна. Лише дядько Ніку і тітка Лізіка не просили нічого, ба навіть, сміючись, дядько Ніку старався оговтати всіх:

– Годі! Невже хочете, щоб Костіка приволік вам до Бухареста увесь корабель?

Тоді наважився і я:

– У мене теж просьба, якщо можна... У нас на роботі моя колега шукає кальцію «Сандоз» для хворої дитини і ніде не знаходить. Якби міг би ти привезти... Ось 200 леїв і, якщо ліки дорожчі, розквітаємося, коли повернешся.

– Аякже, пристаю, чому ні, навіть дуже радо, бо, певно, твоя «колега» молоденька та вродлива... – сказав Костіка, спричинивши загальний сміх присутніх. – Але грошей мені зараз не давай, заплатиш, коли привезу «Сандоз».

Мене здивував і той факт, що Костіка відмовився від грошей, але і його байдужа посмішка, якою записував кожне «замовлення», хоч іншими разами виявлявся більш стриманим: «Тепер тобі тільки це, а решта хай залишиться на наступну мою подорож». Це спричинило моє підозріння, що Костіка має гадку вже не повернутися. Так воно і сталося. Був то останній раз, коли бачились ми з Костікою Журебіє. Він утік до Америки.

Аж через кілька років розповіла мені Марта, як учинив Костіка. Остання його подорож як слюсаря чи механіка торговельного судна була в Бельгію до Антверпена, звідки він уже не повернувся в Румунію. В Антверпені він заховався у надійного знайомого, у котрого пробув кілька місяців, під час яких зв'язався зі своїм далеким родичем з Америки. Листи одержував Костіка на ім'я свого знайомого в Антверпені, щоб уникнути будь-якої можливості румунських агентів натрапити на його слід. А вже через кілька місяців він опинився у Сполучених Штатах Америки, здійснивши нарешті свою мрію, для якої стільки років готував дуже мудру стратегію.

Ще через два-три роки довідались ми, що Костіка благополучно влаштувався у США, оженився на ірландці чи на шотландці, яка в наступні роки народила йому трьох синів. Але, – так плела плітки тутешня рідня, – єдина її хороша справа – це народження дітей, бо у неї решта – як з пса сала: ніде не працювала, не доглядала ні дітей, ні свого чоловіка, через що Костіка мав завжди дві роботи, щоб міг по-людськи утримувати свою сім'ю, а головно ледачу й марнотратну жінку. А хто його знає, чи насправді так воно, чи, може, то заздрісні плітки?

А в наступні роки втеча Костіки із соціалістичної Румунії мала, так би мовити, і побічні наслідки, в тому розумінні, що змінила докорінно життя сім'ї Колімітри і «дівчат», тобто Мартиних двоюрідних сестер Марчели, Санди і Ніни. Аді (Андрей), шістнадцятилітній син Кочі, першим з них утік за кордон. Конкретних подробиць не знаю. Здається, заховався у трюм корабля і доплив до Туреччини, а вже звідти хтозна-яким Богом опинився у свого вуйка Костіки в Америці. Потім протягом десятих-п'ятнадцятих років Адієві вдалося «перетягнути» в США не лише всю свою сім'ю: маму, тата, сестру Валу

та її чоловіка, а і трьох маминих сестер, тобто «дівчат» Марчелу, Санду й Ніну.

Після втечі Костіки і аж до самої смерті Марта надіялася, а то й хвалилася, що зробить все можливе й поїде до свого двоюрідного брата в Америку. Пусті слова, бо нічого конкретного вона не робила для здійснення своєї мрії. Зате була постійним прицілом для Владових іроній.

А Костіка Журєбіє, після того як осів у США й одержав американське громадянство, почав частіше листуватись з ріднею з Румунії, головню з сестрою Ноні та Мартою. Писав, що він здоровий, слава Богу, що оженився, що працює, що має трьох синів і таке інше, чим румунські «органи» не були зацікавлені.

Мені не посилав жодного листа, мабуть, щоб не пошкодити, бо листуватися в ті роки з «американцем» могло бути для мене справді небезпечно, оскільки Костіка не був мені ніякою ріднею.

А дивно, що після 1989 року, коли тут уже не загрожувала жодна небезпека, пов'язана з його втечею, Костіка не відвідав Румунію. Але нині, у 2017 році, для нього такий вчинок уже гей важкуватий: Костіці понад 90 років, коли подорожі уже не радість, не втіха, а скоріше мўка; крім того сьогодні вже й нема йому чого приїжджати, бо, мабуть, бракує сентиментального поштовху: померли і Ноні, і Марта, і Влад, а ще давніше – дядько Ніку і тітка Лізіка. Хіба, може, ще туга за рідною батьківщиною зове його... Чую, що і в Америці, крім Адія і Валиного чоловіка Раду, вже теж всі покійні: померли Коча, Кока, Марчела, Санда, Ніна, а минулого року покинула цей світ і Вала. Хай з Богом спочивають!

Настане час поступово відійти нам усім...

Костіка II

Отож, дійшов я, значиться, до Костіки II, тобто до давнього мого друга Константіна Буцури, котрого я вже не бачив з 1972 року, коли втік він з Румунії і опинився в США; одначе, ми листуємося, але зрідка, точніше, двічі на рік – на Великдень та на Різдво. Але вже більше року Костіка мені не відписував. Чому – не знаю. Невже з ним щось не те?..

А я, бачу, заговорився й забув представити вам Костіку Буцуру.

Познайомились ми 1952 року в Сереті, коли внаслідок вступного іспиту я став учнем Серетського українського ліцею, а він саме закінчив українську педшколу в тому самому місті, а було йому лише сімнадцять років (через брак учителів для українських шкіл Румунії перший випуск педшколи був дворічним). Але Костіка Буцура так і не вчителював, а записався в румунський Радівецький ліцей, де колегою був його найкращий друг Євген Мигайчук.

Костічина мати була полькою (дівоче її прізвище – Косташевська), учителювала в українській школі. Його батько (суддя за фахом, певний час працював головою Чернівецького суду; в ті роки вже давно на пенсії) був або румуном, або українцем, або вихідцем з мішаної румунсько-української сім'ї. Не знаю, і Євген теж не знав, бо Костіка завжди уникав відповіді на це питання; єдину річ, яку розказував він з ледь прихованою іронією

про свого батька, була та, що його батько постійно читає лише одне: вісімдесяти томний німецький лексикон. А дочитавши до останнього тому, починав знову читати перший. Від Євгена Мигайчука довідався я, що Костичин батько був набагато старшим від своєї дружини і що довгі роки подружжя Буцура було бездітним, доки молодий викладач румунської мови Константін Попеску винаймив у них кімнату. А вже після цього, 5 травня 1935 року народився єдиний їхній син Константін. У документах якийсь писар – недбайло чи п'яниця, а то й одне, і друге – замість 1935 року, записав рік народження 1937, хоч Костіка не був моїм ровесником, бо мав фото з 1936 року – лежить Костіка на м'якій ягнячій шкурі й гордо посміхається: «мені вже рік!». Теж Євген Мигайчук розповів мені, що професор Попеску помер однієї зими, коли хурделило й тріщав страшний мороз, а Костіка (вже учень старшого класу) волів грати в карти, ніж іти на похорон. Згодом довідався він від «доброзичливих» людей, що його справжнім батьком був якраз професор Константін Попеску.

У 1953 році, після закінчення ліцею, друзі Євген Мигайчук і Константін Буцура вирішили стати студентами медінституту і представились на вступний конкурс в Яссах, але не вступили. Наступного року спробували у Клужі; і тут їхня спроба виявилася безуспішною, але одержані оцінки дозволяли записатися на відділ педіатрії, та вони не схотіли. «Були ми дурнями, – зізнався Євген пізніше. – Треба було записатися, бо на другому курсі могли ми перейти на будь-який інший відділ медінституту». Отож, наступного 1955 року друзі вирішили ставитись на вступний у Бухаресті, а саме – на український відділ філологічного факультету. І цього разу одержали вони, так би мовити, лише півуспіху, тобто Євген вступив, а Костіка провалився. Дивно, бо Буцура був і розумний, і

серйозно підготував той іспит. Але хто його знає – може, він в ті дні погано почувався, а може, через надто велику конкуренцію, оволоділи ним емоції, які не дали йому як слід зосередитись. Так чи інакше, Костікові загрожувало сумне майбутнє: трирічний або чотирирічний (залежно від військового роду) казармений стаж рядового солдата. Зовсім невесела перспектива.

Через брак кандидатів, у Інституті російської мови імені Максима Горького в тому році організували другий вступний іспит. Переляканий «солдатчиною», Костіка представився на конкурс і не те, що здав іспит успішно, а одержав найвищу оцінку – і не дивно, бо більшість кандидатів ледве знали російський алфавіт, а він таки добре знав російську мову. По суті, Костіка Буцура і тоді був уже поліглотом: дома з батьками говорив польськи й по-німецьки, а на вулиці та в школі вивчив румунську, українську й російську мови.

На першому курсі Костіка часто приходив до нашого гуртожитку, відвідував головно свого друга Євгена Мигайчука, але й нас, решти буковинців, з якими був у хороших стосунках. Він нарікав, що не подобається йому в Інституті ім. Максима Горького через надто низький рівень навчального процесу, тому хоче перейти на філологічний факультет, на український відділ; він уже, казав, цікавився, і такий перехід дозволений, але біда в тому, що з «Максима Горького» його не пускають, бо їм шкода втратити свого найкращого студента. А ми порадили йому, хай повідомить там, що він все одно покине той інститут, якщо вони не хочуть підписати згоду на його переведення.

Нарешті Костікові вдалося покинути Інститут російської мови й перейти на філфак, але не на український відділ, а на російський, через що ми часто насміхалися з нього: «Що тобі „Максим Горький“, а що російський

відділ? З вогню та в полум'я...». Але наші іронії здорово подіяли на Костіку, можна навіть твердити, що змінили його долю.

У тому році на філології заснувався новий відділ, а саме китайської мови та літератури, але не було звичайного вступного іспиту, а приймали на новий відділ студентів-філологів і це лише після слухового добору (оскільки, сказано, китайська – музикальна мова...). Але із старших курсів нікому не хотілося повертатися на перший, а записалися на китайську лише студенти другого курсу, серед яких і Конstantін Буцура. Крім Костіки, серед десятих прийнятих студентів на китайський відділ зараховувалася й Александра Ніколау, дочка відомого мікробіолога академіка Штефана С. Ніколау, наша тодішня славна шахістка; при вступі вона, здається, мала вже деякі поняття китайської мови і тому була хорошою студенткою. Та невдовзі Костіка випередив усіх і став найкращим студентом китайського відділу. І не дивно, бо він щовечора і щоранку, коли сон найсолодший (жили ми у тій самій кімнаті студентського гуртожитку), заїкався та нявкав по-китайськи на різних тональностях (мова ж «музикальна», ні?...). Щоранку Костіка роздратовував нас до такої міри своїми «вокалізмами», що ми вирішили не приймати вже його в наступному році в нашу кімнату. Але не треба було вже цього заходу, бо після першого семестру, Костіка переселився в студентський гуртожиток для чужинців, де жили й сім китайців-філологів, завдяки яким він старався удосконалити свою китайську вимову.

Ще через рік Костіка оженився на Флоріці, своїй колезі по групі, після чого переселились вони в гуртожиток для одружених студентів.

Із студентських років Костіки Буцури варто згадати хоч би дві дуже смішні пригоди. До однієї з них був і я причетний. Почну з цієї.

Був я вже на четвертому курсі, а Костіка на третьому. Як я вже казав, був він найкращим студентом відділу китайської мови та літератури Бухарестського філологічного факультету. Тільки будучи амбітним та наполегливим, зумів він стати відмінником. Для тих, хто знав Костіку краще, ці його якості здавались дивними, бо був він гей лінкуватий, «любив жерти, а потім хиріти після обіду», як дорікав йому Євген, був завжди охочий якнайбільшого прибутку (грошового чи інших вартостей) і, якщо можна, без хтозна-яких зусиль з його боку, а бажано без ніяких. Характерною для Костіки була ще й така риса: щоб оправдатися в чомусь, він вдавався до найнахабнішої брехні. Звісно, він не єдиний брехун на Божому світі. Але якщо йому закидали, що він, приміром, не зробив те, що обіцяв, що запізнився або зовсім не явився на якусь зустріч, що не віддав вчасно якусь позику тощо, Костіка ляпав таку брехню, що ніяк не повіриш. Тобто його пояснення були аж занадто перебільшеними у порівнянні з тим, що йому дорікали. Якщо, скажімо, йому робили зауваження, що *вчора* він не з'явився на обіцяну зустріч, Костіка міг відповісти, і то навіть не кліпаючи, що не прийшов він не тому, що забув, що проспав чи мав якусь важнішу справу, а тому, що їздив за кордон (а це в ті часи було майже неможливим) або був важко хворий, хоч *на другий* таки день він, ось, зовсім здоровий.

Тому, коли Костіка сказав мені, що його запросило посольство Китайської Народної Республіки з нагоди їхнього національного свята і що візьме й мене з собою, я, зрозуміло, був певний, що це знову якась його несусвітня брехня. Але щоб переконати мене, Костіка показав офіційне запрошення на двох осіб:

– Тепер віриш? – запитав він.

– Та воно ніби справді так. А чому не йдеш до китайців зі своєю Флорікою?

– Бо в неї щомісячна жіноча недуга... Бге-ге-ге... – грубо засміявся Костіка.

Отож, одяглись ми гарненько – костюм (єдиний, як у кожного студента...), біла сорочка, краватка – і о шостій з'явились перед входом до китайського посольства.

– І що будемо тут робити? – питаю.

– Не знаю. Побачимо. Гадаю, – усміхнувся Костіка, – дадуть нам їсти й пити. А мають китайці чудовий коньяк! Я вже мав нагоду куштувати. Зате я ще не знаю, який на смак славний їхній суп. Може, дадуть нам сьогодні, бо в них сьогодні те, що у нас 23 Серпня, тобто національний день Китайської Народної Республіки.

– Ти про який суп?

– З гнізда ластівки. Це делікатес китайської кухні. Поясню пізніше, бо ось – відчиняють.

При вході зустрів нас усміхнений китаєць, який узяв запрошення і пропустив нас досередини, а інший китаєць, теж усміхнений, повів нас у широкий зал, у якому знаходилося чимало юнаків різних народів (мабуть, запрошені від інших посольств), серед яких і два Костікові колеги. Зал був прикрашений святково, довкола все було червоне, на протилежній стіні був виставлений великий портрет китайського вождя Мао Цзе Дуна, оточений червоними прапорами, а по боках знаходились вузькі столики з цукерками, мандаринами, бісквітами та різними соками. На правій стіні висів білий полотняний екран.

Ми з Костікою ледве встигли з'їсти по шоколадній цукерці і випити якогось запашного рожевого соку, як усіх нас запросили сісти на стільці, бо покажуть нам кінофільм «Революційна молодість товариша Мао Цзе Дуна». На жаль, плівка не була перекладена, і публіка дивилась на битви, засади, полум'яні доповіді, пересування військ, перестрілки, крики, виголошення і вкінці ряд революційних пісень, присвячених, як усі зрозуміли, ге-

роям китайської революції, славному керівникові Мао Цзе Дунові (між собою, бухарестські студенти прозвали його *Маце-н друм*, що по-румунськи перекладається *Кишки* або *Бєбєхи серед дороги...*).

Після документального фільму, нас запросили взяти участь у смішній грі. У зал занесли велику дошку на триніжках, на якій висів кольоровий рисунок страшного дракона. На тілі великої змії, а саме, у вразливих місцях – голові, очах, грудях, животі, – а також і на лапах та хвості були намальовані червоні кільця розміром середньої монети. Крилате чудовисько мало бути нашою «здобиччю». І ось як: організатори роздали декільком охочих «мисливцям» по картонній масці, яка зображувала насупленого грізного китайця-воїна, і по списові, власне, була то півметрова дерев'яна паличка, яка закінчувалася довгим гострим наконечником. А гра повинна була розгортатися так: «мисливець» стояв на відстані семи кроків, простягав руку, в якій тримав спис, прицілювався в якесь червоне кільце, що на вогнедишному драконі, далі прикривав собі обличчя картонною маскою і рушав на потвору. Якщо він попадав у якесь червоне кільце дракона, «мисливцеві» давали премію: коробку шоколадних цукерок, ляльку, пляшку коньяку та інше, залежно наскільки «небезпечним» був удар: у в око, голову, груди, лапу чи хвіст.

Більшість гравців не попадали в жодне «болюче» місце дракона, спричинюючи сміх присутніх, а якийсь болгарин не попав навіть у тіло змії, а уколів дошку, після чого вибухнув загальний регіт. Кожний учасник мав право на п'ять ударів.

Костіка сказав мені пошепки:

– Ми візьмемо їм чи не всі премії. Маю булавку в розмірі піджака. Цією голкою зроблю манюсінку дірочку в правому оці маски. Потім дам ту маску й тобі...

– І ти гадаєш, що китайці не помітять?..

– А ми не попадемо у червоне кільце таки кожного разу. Тільки два рази, ну, найбільше тричі, але у життєве, у слабе місце дракона – в око, голову, груди. Розумієш? Ми будемо обов'язково довго прицілюватися, але не попадемо з першої спроби, а з другої, а третій удар знову не влучимо...

Перед Костікою лише два «мисливці» попали по одному разові списом у червоні латки змії – один у череву, другий у лапу.

Перша Костікова спроба виявилася невдалою – попав він на якихось два сантиметри біля ока дракона, і публіка охнула рочарована. Але він розчепірів ноги, загрозливо простягнув спис, надів маску і рушив рішуче на дракона. Другий удар попав у червоне кільце, що знаходилося на голові страшної змії; це спричинило радісні оплески присутніх, а один із китайців вручив Костікові премію – пляшку коньяку. Третій удар Костіка знову послав у молоко. Але четвертий та п'ятий прокололи груди і око дракона. За груди вручили Костікові гармоніку, а за око – найбільшу премію, плюшового ведмедика панду. За винятковий успіх Костіку привітали організатори, а публіка – оплесками.

За Костікою пішов якийсь гладенький англієць, і загальна увага зосередилася на його намаганні «вбити» змію. Тоді Костіка підійшов до мене і шепнув:

– Бери мою маску, але не йди таки зараз, а залиши перед собою ще двох-трьох. Влучи тільки один раз, чуєш? Бо китайці не такі вже дурні, як нам здається...

Після англієця, котрий виграв ляльку, я пропустив ще двох, але жоден з них не попав, куди треба. Потім я підійшов на вказане місце, став довго прицілюватися і, хоч видно було крізь пробиту Костікою дірочку в оці маски, перші мої дві спроби були невдалими. Аж третій

раз попав я у червону облатку драконового хвоста і преміювали мене за цю вдачу коробкою шоколаду. Четвертий мій приціл прийшовся у голову змії, за що дали й мені пляшку коньяку. А вже п'ятий мій удар, зрозуміло, був холостим. Мене теж привітали за вдалі постріли, а Костіка взяв від мене маску і, коли всі зосереджено стежили за намаганнями наступного «мисливця», він прикинувся, що упустив маску і нехотячи притолочив і розплескав її, щоб стала нікудишньою.

Ми з Костікою взяли свої премії і збиралися покинути посольство ще перед закінченням урочистостей.

— Було здорово, правда? — радіючи, поцікавився Костіка. — А тепер ходімо геть, бо нема в них супу з ластів'ячого гнізда. А оцього ведмедика подарую своїй Флоріці.

— І що то за суп? — питаю знову.

— Існує в Азії така порода ластівок, — став Костіка пояснювати, — котрі ліплять свої гнізда не з глини, як у нас, а з власної слини, ну, наприклад, як оси, розумієш?

Але він не закінчив пояснення, бо підійшов до нас усміхнений китаєць, взяв Костіку під руку і відвів убік. Це мене трохи злякало — невже китайці викрили нашу хитрість? Але бачу, що вони обмінялись кількома словами, потім китаєць повів Костіку в напрямку бічних дверей, і вони покинули зал. Аж тоді я справді налякався: ясна річ — китайці здали собі справу, що ми не грали чесно. Але чому взяли лише Костіку, бо я теж...?

Я дуже радо покинув би посольство, але без Костіки не годилося — підожду його будь-що-будь. Минуло півгодини напруженого чекання, аж дивлюсь — нарешті повертається Костіка. Був він спокійний і веселий.

— Ходімо! — каже він.

— Та підожди, чоловіче! Спершу скажи: знають китайці, що ми їх обманули?..

– Та де? Ніхто не помітив. Мене покликали зовсім з іншої причини: пропонують найняти мене перекладачем на кілька місяців. Власне, не вони, а наше Міністерство легкої промисловості. Говорив я тільки-но з представником міністерства, який запросив мене на завтра до заступника міністра. Каже він, що повинні прибути якісь китайські спеціалісти, які установалять у цехах бухарестської фабрики «Бавовняна промисловість» китайське устаткування – ткацькі верстати і інше. А ті інженери й техніки, крім китайської, не знають жодної іншої мови. Так що буду я їхнім перекладачем. Таким чином зароблю якісь грошенята. Ух, чудово!

Незабаром, тобто через кілька днів, Константін Буцура став тимчасовим урядовцем Міністерства легкої промисловості, але делегація китайських спеціалістів прибула аж через півтора місяці. За цей час Костіка відвідував факультет, стараючись бути й надалі найкращим студентом китайського відділу, але час від часу ішов і до міністерства, щоб засвоїти, як казав він, термінологію, яка стосується устаткування в галузі текстильної промисловості. А вже після того, як прибули китайці, група із сімнадцяти чоловік, Костіка був уже набагато більше зайнятий, покинув студентський гуртожиток і став жити у тому самому готелі, в котрому влаштували й китайську делегацію, а до факультету приходив він чимраз рідше або зовсім не з'являвся.

Не зустрівач я вже Костіку поверх понад чотири місяці. Весна вже майже перегрілася в літо і разом з тим наближався кінець п'ятого курсу та державний іспит. Одного дня каже мені Євген Мигайчук:

– Зустрівся я вчора з віслюком Костікою.

– Серйозно? *Як ся має* пан?

– Прийшов подати просьбу, щоб відкласти літні іспити на осінь. Хвалиться, що живеться йому по-пансь-

ки. А не вгадаєш, що робить хитрун! Звісно, ті його китайці не вміють говорити по-румунськи, а тому свинтюх Костіка каже час від часу міністрові: «Товариші китайці бажають відпочити кілька днів десь у горах...». А міністр дає розпорядження, щоб влаштували для китайських спеціалістів тижневу екскурсію то в Сінаю, то в Преद्याл чи в Брашов і, само собою, не без панських страв та напоїв. А китайцям Костіка доводить до відома, що Міністерство легкої промисловості пропонує їм кількадекний відпочинок на гірському курорті. Хитрий віслук наш Костіка! Але хай ще потепліє, а тоді, я певний, він скаже міністрові, що китайцям *гвалт* забаглося на море! Хіба не знаю я Костіку? Знаю, як облупленого!

Не скажу точно, скільки місяців жилося Костікові панськи разом з тими китайськими спеціалістами з устаткування бавовняної промисловості. Мабуть, що досить довго.

Після закінчення факультету я та Євген були призначені урядовою комісією працювати в педагогічному видавництві Міністерства освіти і культури, де нас мали от-от не прийняти через брехливий донос Стеліана Груї Яцентюка (я розповів про це у «Помсті»).

Якийсь час ми рідко зустрічалися з Костікою, Він був заклопотаний обов'язками останнього курсу, а я та Євген – роботою (не думайте, що свіжим випускникам університету легко звикнути до щоденної восьмигодинної праці...). Але наступного літа, десь в кінці червня 1961 року, несподівано Костіка завітав до нас на роботу.

– А що, Костіка, ти вже закінчив факультет? – зустріли ми його. – Поздоровляємо! Така подія вартує мого-ричу!

– Та закінчив я, хлопці, закінчив. Але ваше міністерство – лайдак, забуло, що в цьому році вийде перший

випуск китайського відділення і не підготувало нам місця праці. А, на щастя, татусь нашої колеги, шахістки Александри Ніколау, академік, як і ваш міністр, і таким чином сказали нам шукати собі роботу будь-де, куди й одержимо потім призначення без урядової комісії. Ну, а я подумав найнятись у вашому видавництві, якщо є вільне місце. Будемо знову колегами. Було би гарно, не так?

– Слухай, Костіко, ти зі своєю китайською іди, чоловіче, кудись, де краще, ніж оце нещасне Міністерство освіти, – раджу я йому. – Іди в Міністерство зовнішніх справ, у зовнішню торгівлю.

А Євген мовчав, бо йому, певно, хотілося працювати разом зі своїм найкращим другом на тій самій роботі.

– Ні, хлопці. Мені поки що краще було би тут. Власне, у кадрах уже знають про це... – проговорився Костіка.

А щоб не затягувати розмову, скажу, що педагогічне видавництво найняло Константіна Буцуру, хоч там не видавалися підручники китайською мовою. Але правда й те, що крім української та російської, він знав ще й німецьку та польську мови. Так що в наступні п'ять років працювали ми всі три разом, тобто до літа 1966 року, коли Костіка перевівся у Міністерство зовнішніх справ, а я – в Державний Комітет Культури і Мистецтва. Але доти колектив видавництва «освоїв» молодого симпатичного випускника китайської мови, а сам Костіка старався включитися в той колектив, і це йому вдалося. Він став активним членом молодіжної організації, а порядний бессарабець Леонтеску залучив Костіку до струнного оркестру міністерства. В тому оркестрі Костіка грав на балалайці, а я на гітарі. (Тут я повинен зробити смішне зауваження: крім самого диригента Леонтеску і циганкуватого викладача румунської мови М'єлу Лобди – той, що на фото крайній справа з гітарою, – жоден з

на не вмів тоді читати якесь сольфеджіо, а тому Леонтеску писав нам мелодії на «нотних» лінійках цифрами і ось як: для всіх інструментів – мандоліни, балалайки й гітари – замість певної ноти він писав, приміром, 2/1, а це означало, що «музикант» повинен ставити палець на перший проміжок другої струни, або 4/3, і тоді треба ставити палець на третій проміжок четвертої струни і т. д. Таким чином, члени оркестру вивчали правильно мелодії, хоч не вміли читати ноти. Але про наш секрет ніхто не знав, і концерти міністерського оркестру мали все ж таки деякий успіх).

А в Міністерстві зовнішніх справ Костіка просидів лише кілька місяців, після чого його послали головним секретарем нашого посольства в Пекіні.

Та поки виїхати з Румунії, Костіка зробив кілька речей, про які зараз не будемо говорити. Але, як я вже казав, він, ще будучи студентом, оженився на своїй колезі Флоріці. Дехто радив йому не брати Флоріку через її погану славу. Крім Євгена, найбільше наполягав Оніга, колишній Костічин шкільний товариш, а тоді вже суддя; Оніга розказав йому, що протягом двох років, скільки Флоріка була його любаскою, вона не раз обманювала його з іншими чоловіками. Однак Костіка не послухав поради друзів і оженився на ній, а Флоріка невдовзі народила йому сина (другого народить уже в Китаї. Євген твердив, що батьком цього другого сина, певно, був якийсь китаєць, бо занадто він косоокий. Євген сказав Костикові своє припущення і, грубо сміючись, додавив той жарт про білу жінку, котра народила негренья; перед своїм чоловіком вона оправдалася, ніби в родильному будинку, оскільки вона не мала достатньо грудей, її синок ссав від негритьянки, через що і почорнів... Щасливий батько сповістив радісну звістку своїй матері; вона поздоровила сина й визнала, що, коли народила його, з

нею сталося те ж саме: не мала свого молока і годувала його коров'ячим – тому-то він тупий, як бик...).

Костіка просидів в Китаї кілька років, якраз в період Мао Цзе Дунової «культурної революції». І зненацька Чаушеску вирішив зменшити число персоналу наших посольств (з економічних причин, тобто щоб заощадити валюту). Костікові заявили, що він мусить покинути Китай не пізніше одного тижня. Звістка занепокоїла Костіку: він мав досить велику суму доларів (з його та Флоричиної зарплати; вона працювала бібліотекаркою посольства), але везти додому ці долари йому не хотілося: берегти валюту в Румунії було заборонено, а міняти в банку було зовсім не вигідно. В такому разі Костіка вирішив тратити ті гроші в Китаї, купуючи цінні речі. Ні, він купить не так шовку та хутра, хоч накупував і цього, а придбає тих цінностей, які були би недоступними, якби не «культурна революція».

У ті роки пекінський ринок – комісійні магазини, базари, товкучки тощо – був повен мистецьких творів, ювелірних виробів, дорогоцінного каміння, старовинних предметів і іншого цінного товару, «несумісного» з принципами «культурної революції», а Костіка Буцура не втратив таку вигідну ситуацію. Він узяв посольське авто і за два дні об'їздив увесь Пекін. Накупував багато всякого цінного товару, яким наповнив не один і не два, а кількадесят чемоданів, коробок, скриньок та пакунків і вирушив до Румунії, але через такий величезний багаж, довелося їхати поїздом. Розповів мені Костіка потім, що в Москві, щоб пересісти з поїзда, яким приїхав з Китаю, на поїзд Москва-Бухарест-Софія, він заплатив носильщикам купу грошей.

Після повернення на батьківщину Костіка Буцура перестав бути працівником Міністерства зовнішніх справ і був призначений відповідальним редактором відділу

зовнішньої політики газети «Скентея». Дуже важна посада. Але він не всидів довго на цій посаді, бо не те, що лінувався, а просто не любив, аж бридко ставало писати статті, та ще до такої претензійної газети, якою була «Скентея». А це дивний факт, оскільки Костіка був пристрасним читачем; а читав він не як усі ми, а по вертикалі і з такою швидкістю, що за якусь годину-дві прочитував сотні сторінок якогось роману, і його читання було зовсім не поверховим. А взагалі, хто страшно любить читати майже завжди любить і писати. Проте, Костіка ні. Отож, покинув він пост відповідального редактора (на втіху його підлеглого Думітру Тіну, який давно пантрував вигідний момент сісти в те крісло) і був призначений шефом протоколу тієї ж «Скентеї». А то теж була дуже відповідальна посада (досить згадати, що всіма делегаціями чужих компартій, які прибували до нас, займався якраз цей протокол).

У той період з Костікою зустрічались ми часто, іноді навіть щодня, бо працювали в тому самому будинку – Дім Скентея, – я на шостому поверсі, а він на четвертому, де знаходилася газета «Скентея». Десь о десятій або одинадцятій зустрічались ми то в нашому, то в їхньому буфеті (страви та ціни були майже однакові), а наша Ніна і їхня буфетниця (не пам'ятаю, як її звали) знали, що наше замовлення чаю означає налити у чайні філіжанки по сто коньяку. Розмовляли ми про всяке, але майже шоразу Костіка пропонував мені нову «аферу»: то вирощувати гриби – знає він десь великий підвал, де можна створити справжнє грибовище, бо – ти не бачиш? – кілограм грибів сягнув 24 леї; то створити нам в якомусь селі невелику ферму на 2-3 тисячі курей-несучок, бо, каже, ціна одного яйця один лей, а це означає, що щоденний наш прибуток буде 2.000 леїв, уявляєш?! І інші мало не фантастичні «афери». Кожного

разу я переконував Костіку, що його пропозиція далеко не така проста, як йому здається, і для нас двох вона просто нездійсненна. Він «роздувався», але скоро висував нову пропозицію, доки одного дня заявив:

– Мені потрібні гроші: хочу купити мамі однокімнатну квартиру. (Після смерті батька, Костіка взяв свою маму із Серету до себе, але, певно, Флоріка не терпіла, щоб її свекруха жила у них). А тому вирішив я продати кілька «китайчуків».

– Які китайчуки?

– Ось ці.

Костіка вийняв з портфеля невеликий пластмасовий кисет і показав мені дев'ять своїх «китайчуків»: два Будди, різьблені із слонової кісті, один з них заввишки десять сантиметрів, а другий трохи нижчий; три печатки, з яких дві кам'яні з часів династій Ксія і Шанг (III-II ст. до н. е.), а одна із слонової кісті, набагато «молодша», тобто з періоду царювання Юнг Ло (XV ст. н. е.); три статуетки (дві з зеленого алебастру, а третя виточена зі слонової кісті; всі три статуетки з періоду династії Мінг; один кремінний наконечник стріли тисячолітньої давнини).

– Та кому ти збираєшся продати і скільки заправиш за все це?

– 150.000.

– Ти звихнувся, Костіка? Хто дурний дати тобі таку купу грошей? Таж за 150.000 купиш два автомобілі, а за здачу побудуєш гараж!

– Підожди. Тому я й звернувся до тебе. Ти б не замовив словечко у Музеї мистецтва СеРеРе¹? Вони точно зацікавляться моїми «китайчуками», а крім того – я вже довідався – у них є і гроші на таке.

¹ **ССР** – Соціалістична Республіка Румунія. (К. Ір.).

– Гаразд, Костіко. Може, вдасться посприяти твоєму «гешефтові».

Я зателефонував директорів музею, художників Максів – хотів відвідати його в цій справі. Особисто я його не знав, але установа, якою він керував, була підпорядкована нашому ДКМК. Але секретарка сказала, що директор хворий (він, бідний, через кілька місяців помер), а в якій справі дзвоню, – цікавиться вона, – бо вона може направити мене до когось іншого, наприклад, до заступника директора. Я пояснив їй у чому річ, що ось так і так, товариш Буцура з газети «Скинтея» пропонує Музеєві мистецтва купити від нього кілька стародавніх китайських художніх та історичних виробів.

– А, – каже секретарка, – якщо так, зверніться до товаришки Петреску, вона завідує відділом «Орієнтальне мистецтво».

Таки другого дня відвідали ми з Костікою ту товаришку, власне, поважну пані, котра виявилася доброзичливою й зацікавленою Костіциним «товаром». Вона запропонувала йому, щоб він залишив їм ті китайські вироби, спеціалісти музею простудіюють все те і через тижень повідомлять Костіку про свою згоду.

Я поїхав до Тімішоари у недовге відрядження, а коли повернувся, запитав Костіку, чи дали йому гроші за «китайчуків».

– А чорт з ними! – махнув він рукою. – Не вийшло нічого.

– То чому?

– Та дама, у якої були ми з тобою, сказала, що ті речі, справді, вартують 150.000 леїв, але через брак фондів, музей згідний заплатити 90.000.

– І?

– Я відкинув їхню пропозицію. Взяв свої іграшки і пішов геть, але не раніше, ніж сказати їй, що маю й інші

речі набагато цінніші. Так що хай пристарають фонди, якщо бажають збагатити колекцію музею. Обіцяла зв'язатися зі мною.

Потім між Костікою та Музеєм мистецтва Соціалістичної Республіки Румунії, здається, встановились серйозні комерційні зв'язки. Він вже не говорив мені про це, але невдовзі купив своїй мамі квартиру, а Євгенові хвалився, що він має достатньо грошей, щоб міг покинути працювати до кінця свого життя, якщо в Румунії безробіття не вважали би правопорушенням.

Серед речей, привезених Костікою з Китаю, була й велика та чудова тигрова шкура, якою він страшенно гордився переді мною і Євгеном. Бачили ми її, коли відвідали з Євгеном одного разу Костіку. Шкура була, справді, чудова, завдовжки дивана, який застеляла, і споряджена по-китайськи: зелені лискучі скляні очі, аж не вгадати, що вони не живі, виглянцovanі й полаковані довгі пазури, червоний шовковий «живіт».

— Для Кості, — пояснила нам Флоріка, — ця шкура не щось інше, а справжній медикамент. Знаєте, що в нього часті болі крижів, а тому Кость часто спить на цій шкурі. Він бере її з собою навіть у командировку, бо в декотрих готелях ліжка дуже шкарадні та холодні.

Під час цього наївного пояснення Костіка водно посміхався. А іншим разом, при пиві, він пояснив нам корисність цієї шкури.

— Та я, бге-ге-ге, цим тигром зачепив не одну бабу, — сміється він і дується гордо перед нами.

— Не бреши. Як саме? — недовіряючи, питає Євген.

— Просто, — відповідає Костіка звисока. — Я, скажімо, у відрядженні і приїхав у Тиргу Муреш, у Ясси, у Брашов чи деінде і раптом бачу якусь приємну бабу. Підходжу до неї, прикидаюся, що ніби цікавлюся в неї про щось, потім затримую її балаканиною і раптом кажу, що я

недавно повернувся з Індії, де полював на тигрів. Звичайно, вона не довіряє моїм брехням, і тоді я кажу їй, що маю конкретний доказ: у мене в готельному номері знаходиться тигрова шкура. Вона сміється й каже, що я брешу. Ну, кажу, якщо не віриш, підеш на парі? Але не будь-яке парі, а американське.

– Не вигадуй! Яке американське парі? – сміється Євген.

– Таки так. Це парі має таке правило: не складається заздалегідь угода виконати що-небудь тим, котрий програє, а особа, котра виграла, вимагає від тієї, яка програла, що їй захочеться. Розумієш?

– Брешеш, Костіко. Де ти чув, щоб існувало таке парі? Та ще й американське...

– То правда, що нема такого парі, а вигадати його хіба заборонено?.. Бге-ге-ге...

– Ну, і?

– Ясна річ: баба не довіряє, й тоді я запрошую її в номер показати тигрову шкуру. Піднімаємося, а в номері вона сідає в крісло, я пригощаю її коньяком та «Кентом», якщо вона курить, а всі баби такого типу курять, розказую їй про небезпеки полювання на тигрів і вже потім, випивши ще по коньякові, виймаю шкуру із спеціального чемодана, в якому бережу, розстелюю її, аж баба німіє з роззявленим ротом. «Ось, – кажу, – ти програла парі! Тепер я ставлю умови: лягай, люба, на цю прекрасну шкуру. Але гола-голісінька, ге-ге-ге... Побачиш, яка вона м'яка...» Декотра вередує, але лише так, про людське око, бо прецінь знала вона, на що сподіватись, якщо згодилася піднятися в мій номер, ні?

Невдовзі Костіка здивував мене новим сюрпризом: він покинув свою вагому посаду і перевівся в Міністерство легкої промисловості на дивний пост пресового представника. Я й не знав, що існує такий чин. У Держав-

ному Комітеті Культури і Мистецтва не існувало такого. А на новій роботі його зарплата, зрозуміло, була значно меншою. Але щоб сюрприз був ще більшим, через менше року Костіка покинув і ту посаду і «спустився» ще нижче: став редактором журналу «Трибуна школи» – місячник вузького кола читачів і зовсім непретензійної якості. Я гадав тоді, що він зробив цей крок завдяки якійсь вигідності або через його ліниву натуру, а чи тому що його гаман був постійно повен. Але набагато пізніше стало напрошуватися інше пояснення Костікових вчинків... Цим підозрінням поділюся з вами вкінці.

З Костікою ми продовжували зустрічатися, але дещо рідше, бо наші місця праці вже не знаходились в тому самому будинку. Однак Костіка продовжував пропонувати мені час від часу різні нездійснені «афери», хоч він аж ніяк не мав грошових потреб, а робив він це, мабуть, з якоїсь настирливої примхи. Тому одного дня подумав я запропонувати йому справу набагато серйознішу і, мабуть, здійсниму.

– Ось що, Костіко. Хочеш, зробимо антологію китайської поезії? Але велику, в чотирьох томах: 1 – стародавня китайська поезія; 2 – класична китайська поезія; 3 – новітня китайська поезія і 4 – сучасна китайська поезія. Розумієш? Заробимо гарні гроші! Ти зробиш вибір авторів та творів, пристараєш тексти з власної бібліотеки, від своїх знайомих китайців або від посольства Китаю, а також зробиш так званий чорний переклад, тобто дослівний. А моє завдання буде набагато важчим, а саме: на мене припаде стилізація і віршування. Ну?

Костіка погодився, але без особливого ентузіазму, хоч обіцяв, що після встановлення нами змісту кожного тому, звернеться до посольства Китаю з проською пристарати необхідні для нашого перекладу твори.

Вели ми цю розмову навесні 1972 року, і Костіка запропонував відсунути справу перекладу на осінь, бо, ади, невдовзі настане літо, відпустка...

В ті роки найчастіше відпочивав я в Дельті Дунаю, у Сфинту Ґеорґе, або Катирлезі, як ще дехто називає те українське село, тобто далеко від столичного гамору і повністю відірвано від світу. Телебачення там не було, а мобільні телефони ще не існували. Мав я при собі невеликий приймач, який постачав мені новини з дорогої батьківщини та з широкого світу. А решта – море, майже порожній пляж, Дунай, вудіння риби по його каналах (задля забави, бо у Вареників, де ми жили, було тієї риби аж занадто) і чудова багатотисячна бібліотека дому культури, що аж не вірилося бачити стільки книжок у якомусь далекому рибальському селі. А може, не повірите: тієї чудової бібліотеки, якою завідувала випускниця Серетської педшколи, сьогодні вже нема, зникла, наче корова язиком злизала... Але протягом отих двадцяти шести років, скільки перебував я щоліта в Сф. Ґеорґе, вона існувала й тішила своїм літературно-культурним скарбом і катирличан, і «скурсантів».

Десь на початку осені дзвоню я Костікові, а з редакції сказали, що товариш Буцура у відпустці. Невже поїхав він пізніше, якщо ще й досі не повернувся? Телефоную через тиждень і одержую з редакції ту саму відповідь. «А що, – дивуюся сердито, – у товариша Буцури тримісячна відпустка?!» Але через кілька днів справа виявилася. Костікова Флоріка подзвонила і мені, і Євгенові, а сердита, як оса. Каже, що Костіка поїхав автобусом у тижневу екскурсію до Італії, і вже всі повернулися, крім Костіки і якоїсь молодшої інженерки. Нарікає, що ми з Євгеном знали про його намір втекти з Румунії і не попередили її! Що їй тепер робити, як вижити з двома малими дітьми?! Дарма божилися ми та присягалися,

що нічого ніхто не знали про намір її чоловіка, Флоріку годі було переконати та втихомирити.

Через місяць одержав я від Костіки короткого листа, в якому сповіщав, що він захворів і навіть існує підозріння, що захворів на холеру (були в тому році кілька випадків у Європі), і тому змушений був залишитись в Італії.

Ще через тиждень надійшов від нього другий лист. Уже з Парижа. Незгадуючи вже нічого про холеру, Костіка писав, що готується вирушати в далеку подорож. Євген (сердитий, що найкращий його друг шле листи мені, а не йому) припускав, що Костіка, певно, збирається тікати в Австралію, де живуть якісь його свояки, два троюрідні брати чи щось таке. «Але бачу, що віслюк листується лише з тобою...»

Після того більше року не одержував я від Костіки жодної звістки. А коли нарешті прибула від нього відкритка, виявилось, що висилав він її не з Австралії, а з Америки.

Але доти інше дуже здивувало мене. Через три місяці після Костікової втечі, покинули Румунію офіційно (для об'єднання сім'ї...) не лише Флоріка і їхні два сини, а й її мати. Це в той час, коли інші роз'єднані сім'ї – одні члени в Румунії, а інші десь на Заході – ждали роками такого офіційного дозволу, і найчастіше таке чекання виявлялося марним. Ще через місяць одержав і Євген відкритку від Костіки з Вашингтона.

– Ото віслюк! – розсердився Євген, – Пише мені лише кілька слів, цікавиться, що роблю і каже, що жде від мене відповіді, але своєї адреси не подає! Куди йому писати? Свинтюх!

– Пиши просто: Костіка Буцура, Вашингтон... – жартую я. – Там всі повинні його знати...

Потім знову настало довге мовчання. Зо три роки не було звістки від Костіки. Не знаю звідки довідався Євген, що нашого друга найняли працювати у Пентагоні

і тому він не пише нам, щоб не звинувачували його у розголошенні військових секретів... А може, він лише припускав, що Костіка працює в Пентагоні.

– У Пентагоні? – дивуюся я.

– А ти що думав? – запевнив Євген. – В Америці, мабуть, існує чимало людей, які знають російську мову або китайську чи румунську, але людини, яка б знала всі ці три мови, ще й польську, українську та німецьку, такої, певно, нема у них! Тому я гадаю, що Костіка *не втік*, а його *послали*. Ти не бачив, що дуже швидко він забрав туди не лише свою Флоріку з бахурами, а й свою тещу?

Минуло ще кілька років, і я одержав від Костіки листа з Нью-Йорка, уже довшого. Писав, що він, слава Богу, здоровий, що працює шефом протоколу в готелі, де живуть делегати ООН, що перевів своїх хлопців з державної школи до приватної, бо в державній – низький рівень навчання, що купив хату у Флориді і т. ін.

Звичайно, упродовж усіх цих років я не відповів на жоден Костічин лист, бо не знав його американської адреси. Аж після 1989 року, коли він вказав свою адресу з Флориди, наладилося між нами таке-сяке листування. Але пишемо ми один одному рідко, звичайно на Великдень і Різдво. Щоразу я заохочую Костіку відвідати Румунію, бо, запевняю його, нема вже жодної небезпеки, щоб покарали за втечу з країни. Костіка обіцяє приїхати, але не приїжджає, а водно відкладає на наступне літо. А тому я схильний повірити Євгеновому підозрінню, що Костіка не втік, а його послали. Але хто послав? Наші? Китайці? Радянські? Американці? Бо Євген таки правий: не кожного перебіжчика наймають працювати в Пентагоні. І, скажімо, не в Пентагоні, а навіть і не в готелі для делегатів ООН.

Скоро сповниться два роки, відколи від Костіки Буцури нема вже жодної звістки.

Костіка III

Третій Костіка, також один з моїх друзів, – письменник Константін Джорджеску, веселий, симпатичний, гуляка Костіка Джорджеску, або коротше: «Син снаговського попа». Я й не пам'ятаю, коли ми познайомилися. Мабуть, десь після 1960 року і теж, мабуть, у мадам Кандрі, тобто в їдальні (читай корчмі) письменників, або, можливо, в Бухарестській асоціації письменників, куди Костіка іноді заходив зі своєю дружиною Деспіною – викладачкою румунської мови та літератури в лицей міста Снагов, директоркою якого була вона довший час.

З Костікою Джорджеску мали ми небагато пригод, та й то дрібних. Більшість з них відбулися в ресторані письменників серед веселої атмосфери, яку «піддмухував» саме він, якщо не були при тому Фануш Нягу, Іон (Ґуце) Баєшу, Ґрігоре Гаджіу чи Мірча Міку, кожен з яких претендував бути «солістом». Але й коли їх не було, Костікові вдавалося привертати на себе увагу лише, доки впивався і покидав ресторан (це ставалося зовсім рідко) або засинав головою на столі (так подобалося спати й поетові Георгієві Пітуцові), або ставав предметом іроній Мірчі Міку і Георгія Томозея, або «позував» Флорінові Пукові, як ось в нижчеподаному портреті. Отже, взагалі, були в нас дрібні, банальні «події».

І все ж таки мав я з Костікою Джорджеску й одну пам'ятну пригоду. Сталося то влітку '82 або '83 року. Одного разу, серед тижня (серед тижня був я взагалі вільні-

шим) дружина запропонувала відвідати монастир Калдарушань, що на відстані якихось п'ятдесяти кілометрів від Бухареста. Вона ще не була там, а я захопив її, якось розповідаючи їй про цей монастир, про його мальовничі околиці, про монастирський музей та картинну галерею.

Мав я тоді червону «Ладу»¹, і о десятій посідали ми втрьох (нашій Марії було тоді 4-5 років) і поїхали. Але знаючи, що проїжджатимемо крізь Снаґов, Дженовева попередила:

– Раджу не зупинятися нам у Константіна Джорджеску... Якщо таки хочеш відвідати його, зупинимось у нього на зворотній дорозі.

Дружина мала рацію. Костіка міг так нас затримати, що й монастиря відхотілося б. Їхалося нам спокійно. Був ясний тихий день. Рух на шосе Бухарест-Плоєшть був затруднений великою кількістю машин, але після того, як повернули в напрямку Снаґова, стало набагато вільніше, бо авто значно порідшали. Ми проїхали Снаґов і невдовзі в'їхали у село Ґрую. Тут з точки зору руху діло стало складніше, власне, не те, що складніше, а пересування стало повільнішим через численні повороти дороги, а головню й тому, що переді мною знаходилася вантажівка, а перед нею – трактор з двома причепами, навантаженими гіллям. Через круті повороти дороги вантажівка не могла його обігнати, не міг цього зробити і я. За нами так само повільно рухалися інші авто, ззаду першою до нас була жовта «Дачія»².

Через повільне пересування трактора звивистою дорогою села вся колона машин рухалася повільно аж

¹ Лада – авто радянського виробництва. (К. Ір.).

² Дачія – один із румунських автомобілів. (К. Ір.).

поки виїхала з Грюю, де шосейна дорога стала майже прямою. Тут вантажівка прискорила швидкість і випередила трактор. Роблю й я те ж саме: надаю газу, сигналю й об'їжджаю трактор. Жовта «Дачія» також випереджує трактор, але обганяє й мене і тут бачу, що з вікна машини висувається рука міліціонера (здогадався я, що то міліціонер по синьому кольорові рукава), махає й велить мені зупинитися. Зупиняю свою «Ладу». Зупинилася й жовта «Дачія», з правої сторони якої (отже, міліціонер сидів біля водія) виходить старший сержант і наближається до мого авто. Привітався холодно, представився (не запам'ятав я тоді його імені) і каже:

— Ваші документи.

Я припустив, що то, мабуть, рутинний контроль руху, хоч здивував мене той факт, що старший сержант їхав на приватному авто, а не на спеціальній машині міліції, але подумав, що це якийсь хитрий міліцейський метод піймати шоферів, які порушують правила руху. Даю старшому сержантові документи і цікавлюся:

— А що таке?

— Ви здійснили обгін на повороті без видимості.

— На котрому повороті? — дивуюся я.

— Ось на цьому, коли виїхали з села.

— Це у вас поворот?! Ще й без видимості?

Шосейна дорога була справді не зовсім пряма, а описувала в тому місці широку криву, але зовсім не круту, отже, був то не поворот, і була там цілком добра видимість. Міліціонер не відповів на моє зауваження і, не віддаючи документи, попрямував до жовтої «Дачії». Я наздогнав його і наполягаю:

— Ви вважаєте, що це поворот без видимості?

— Немає рації коментувати, — байдуже відповів старший сержант. — Вам штраф — 300 леїв.

– Штраф? За що?!

Я розсердився, але швидко зрозумів, що нема жодних шансів переконати міліціонера, що я не порушив жодного правила руху і, хоч штраф був великим, подумав, що ліпше заплатити, ніж псувати всім нам увесь день і радість такої подорожі. Повертаюся до своєї машини взяти гроші з піджака, сердито вилаявся й пояснив Дженовеві в чому річ, що міліціонер вигадав якесь порушення правила руху. Обурилася й вона, але каже, що з дурнями не варто сперечатися і краще заплатити штраф і не нервуватися дарма. Я взяв гроші з піджака і йду до жовтої «Дачії». Там старший сержант взамін грошей дав мені три друковані квитанції по 100 леїв, повернув паспорт і документ на автомобіль.

– А це, – каже він, – довідка, що вам задержали права. Вона дійсна дві доби, тобто 48 годин, не довше.

– То як? За неіснуюче порушення – два покарання?! І штрафуете, і задержуєте мої шоферські права?

Але міліціонер не відповів, сів і поїхав, а я zostався дурнем серед дороги. Був я просто приголомшений. Мені не вірилося, що зі мною справді таке сталося.

– Що таке? – питає Дженовева.

Я показую їй папір:

– Він задержав мої права.

– Не може бути! Ти ж нічим не провинився! А тепер, що робимо?

– Не знаю... Їдемо до Калдарушань, а по дорозі подумаю. Мабуть, скаржитимусь кудись вище...

У тому стані мені відхотілося вже відвідувати монастир, але їдемо далі. Доїхали лише до монастирської брами. Там, на рясній пологості, що перед брамою, паслося ося. Марія попрямувала до нього, а за нею й Дженовева, готова захистити дочку, якщо молода тварина матиме несподівану реакцію. Але ося погодилося, мо-

же, навіть радо, щоб дівчинка погладила його по гриві й годувала жмутками трави, зірваної довкола.

Будучи ще дуже сердитий, я виймаю довідку, цікавий прочитати, що в ній написано, щоб знати що саме оскаржувати. Бачу на штампі: пост міліції села Ґрую. А, Ґрую? Я трохи заспокоївся й кажу Дженовеві, що звернуся по допомогу одержати свої шоферські права до священника з Ґрую, бо і я в такій справі міг би поговорити з міліціонерами з моєї парафії – вони, напевно, задовольнили би моє прохання.

– А хіба ти знайомий з отцем з Ґрую? – дивується Дженовева.

– І так, і ні...

І розповів їй смішну ситуацію.

В Ілфовському повіті існують дві місцевості Ґрую, одна ця, що біля Снагова, а друга – біля Будешть, недалеко моєї парафії. Але це ще нічого. Не лише назви цих двох сіл збігаються, але і їхні священники мають однакові імена: Думітру Лунґу. Свого сусіда я, зрозуміло, знаю. Він на кожному попівському засіданні розповідає, спричинюючи загальний сміх, що поштар знову приніс кореспонденцію, адресовану не йому, а його тезкові з того Ґрую, що біля Снагова: листи, офіційні папери, газети та журнали, на які той абонований.

– Так що, – кажу своїй дружині, – йдемо до тутешнього отця Думітру Лунґу, розповім йому, що сталося, і попрошу, щоб став у пригоді: хай поговорить з отим дурним міліціонером, щоб віддав мені шоферські права, головне, що я правий і не порушив жодного правила руху.

Повертаємося в село Ґрую і я питаю першого стрічного, де живе отець Думітру Лунґу. Виявляється, що на сусідній вуличці, третя хата справа. Дійшов я до тієї третьої хати і серед широкого подвір'я бачу літню

жінку, від якої довідався, що отця нема дома, він у церкві, служить на похороні. Дякую їй і йду геть, але доки дійшов до церкви, бачу, наближається траурна процесія – певна річ, служба в церкві закінчилась і тепер всі направляються на цвинтар. Підходжу прямо до отця Лунґу і, ступаючи повільно разом з похоронною процесією, представляюся, розповідаю в кількох словах про свою біду і прошу, хай поговорить з міліціонером, щоб той віддав мені права.

– Як виглядає міліціонер? – цікавиться отець. – Високий та кремезний?

– Ні, не дуже високий, русавий...

– І по-дитячому рум'яний?

– Так.

– Це старший сержант Балан. Ідіть, отче, в міліцію й пошукайте Загарію, тобто того кремезного, він начальник, і скажіть йому, що я його прошу, – підкреслив він ці слова, – щоб віддав вам права.

– А, може, ви дасте коротку записку, кілька слів...

– Не потрібно. Скажіть йому, що я його прошу. Цього досить. Знаєте, де міліція? В центрі села, біля Народної ради. Ідіть до Загарії. Також прошу вас передайте привіт отцеві Думітру Лунґу з вашого Ґрюю... Бажаю вам успіху!

Я подякував отцеві Думітру Лунґу, повернувся до своєї «Лади» і поїхав шукати пост місцевої міліції. Тим часом небо захмарилося, й почав накрапати дрібний дощ, сповіщаючи наближення осені. Знайшов я міліцію, пост справді знаходився таки біля Народної ради, заходжу і – не повірите! – всередині натрапив на міліціонера, котрий забрав мої права. У приміщенні був лише він, сидів за робочим столом, а перед ним – мої права, ніби старший сержант очікував мене. Певна річ, що не годилося питати про Загарію, як радив отець Лунґу, а

тому я привітався і, ніби я прямо до нього прийшов, почав несміле торгування:

– Так ви якої думки, віддасте мої права?..

– Не можна, – сухо відповів він.

– То чому? Ви ж знаєте, що я не порушив жодного правила руху...

Старший сержант помовчав хвилину, а далі зізнався:

– Вже й мені жаль, що задержав ваші права, але віддати їх вам не можу. Я виписав довідку, так що...

– Нічого. Я повертаю вам Довідку, ви її анулюєте і все, – вийняв я той папір.

– Ні, бо зберігається її копія, і що скаже начальство, коли побачить, що я анулював довідку? «Скільки дав тобі водій, щоб ти повернув права?..» Розумієте? Так що...

– Я вас дуже прошу... Я міг би...

У той момент рвучко відчинились двері і вривається досередини високий худорлявий мужчина в синьому, як міліцейська форма, дощовику. Старший сержант скочив на рівні ноги і взяв під козирок:

– Здрастуйте!

Це, мабуть, не Загарія, а якийсь шеф з повітового інспекторату, подумав я, якщо старший сержант налякався.

– Ти один? А решта де? Де оті два трутні?

– Вони у селищі Нуч у зв'язку з крадіжкою кукурудзи.

– Загарія?

– Шеф на засіданні в повітовому центрі. Ви його послали...

– М-так. А товариш? – вказав він мене головою, але не подивився в мій бік.

– Я задержав його права – товариш неправильно ви-передив...

– Віддай товаришеві права, Балане, й не трать час дурницями! – сказав нижчим, але рішучим тоном невідомий начальник в синьому дощовику, а далі підвищив голос: – А сьогоднішні свої обов’язки ти вже всі виконав? – і вийшов так само прудко, як і увійшов.

Це мені надало відваги:

– А бачите, що й товариш згідний, щоб ви повернули мені права.

– Не можу. Якби не мав я виписати довідку...

– Я вас дуже прошу...

– Не наполягайте, товаришу, бо не можна.

І хоч зі сказаного мною, а найбільше з інтонації я хотів, щоб міліціонер зрозумів, що за повернення прав я винагороджу його, і навіть сказав, що попри 300 леїв штрафу я згідний заплатити ще один штраф, навіть більший, годі було переконати впертого міліціонера, і вкінці я відмовився торгуватися і повернувся до свого авто (в якому, через дрібний дощ, ждали мене Дженовева і Марія), а дружина поцікавилася занепокоєно:

– Ну, що? Вдалося тобі взяти свої права?

– Ні, міліціонер не хоче повернути, – і я розповів їй і решту подробиць. – Ходімо до Костіки Джорджеску – може, він придумає якийсь вихід.

Костіка Джорджеску побудував у Снагові, таки біля батьківського двору, двоповерхову віллу. Власне, була вона ще недобудованою, лише внизу були вже закінчені кілька кімнат, в яких жили він та його Деспіна. Він зустрів нас дуже радо:

– Ух, діти, ви прибули в найкращий момент! Вчора я перегнав казан чудової цуйки, отже, є чим частувати милих гостей!

Дженовева не п’є, Марія ні стільки, а тому вийшли вони з Деспіною в сад, а я залишився з Костікою розказати при чарочці про свою біду.

– Слухай, Корнелію! Стільки разів говорив я тобі: як тільки прибудеш у Снагов, люди повинні зараз же довідатися, що ти мій друг. Тоді ніхто не наважиться торкнутися жодної волосинки твоєї голови! І хто взяв твої шоферські права? Сказав ти йому, що ви приїхали до мене? Не сказав! Ну, хто взяв?

– Якийсь старший сержант Балан.

– А, це йолоп Мітіка Балан! Та він щоранку приносить нам молока. Родом він десь із Телеорману, а оженився Мітіка в сусідньому селі Чофлічень; в його тестя дві дійні корови, тому зайве молоко вони продають. Мітікова дружина – учителька, тобто підлегла Деспіні. Га-га. Все буде гаразд! Я зараз подзвоню Мітікові, щоб завтра вранці, разом з молоком, приніс і твій документ. З цієї нагоди варто випити ще по чудовій цуйці, правда? І хто той, кажеш, велика повітова шишка, котрий прийшов контролювати тутешню міліцію? Як виглядає той тип, бо я всю повітову міліцію знаю?

– Я ж казав тобі: худий, високий, смаглявий, у синьому казенному дощовику.

– Не вгадаю, хто може бути. Ану, ходім до Ґрюю.

– А я пив горілку, а за це таки варто, щоби забрали шоферські права, хоч не можна, бо я їх вже не маю...

– А ти хильнув лише стаканчик.

– Два.

– То нічого, вони малі, разом не містять і сто грамів. Ну, поїхали!

Надворі продовжувало накрапати. Коли доїхали ми до Ґрюю, побачили перед Народною радою гурток людей, які розмовляли якраз з отим товаришем у синьому дощовику.

– Ось, Костіка, той начальник міліції, про якого говорив я тобі.

Костіка заготовив так гучно, аж налякав мене.

– Бга-га-га! Ану зупини на правому боці. Це ж мій сусід Вірджіл Скарлатеску. Мій друг. Він секретар повітового комітету компартії і був відкомандирований на якийсь час у нашу околицю, маючи завдання навести у нас порядок. Підожди мене тут – я йду поговорити з ним. Га-га-га, ото щастить тобі, Корнелію!

Костіка пройшов скоцюрбившись ті якихось тридцять метрів до гуртка, потиснув худорлявому руку, а селяни попрощалися й розійшлись. Костіка обмінявся кількома словами з повітовим секретарем, потім вони зайшли разом у пост міліції. Але незабаром вийшли і направилися і у мій бік. Я вийшов з машини їм назустріч, і Костіка познайомив мене з Вірджілом Скарлатеску.

– Балан покинув вже пост, – сказав Вірджіл. – Буде йому за це! Не чекав, щоби повернулися його колеги з Нучів або Загарія з повіту. Пішов негідник, певно, додому в Чофлічень. Давайте, поїдемо до нього, хай поверне ваші шоферські права, бо чорт його забере!

Сили, поїхали. Чофлічень – наступне село в напрямі від Снагова до Бухареста.

Смеркало і вже не дощило. Переконання, що нарешті повернуть права, певною мірою заспокоїло мене. Я доти сильно переживав через те, що мене покарали невинним, бо інша справа, якщо я порушив би якесь правило руху, прийняв би кару більш-менш спокійно, а так... Щоб уже не говорити, що без машини, чим їздити мені 30 кілометрів на роботу? Правда, можна поїздом, але...

Ми скоро доїхали в Чофлічень. У центрі села, перед показним господарством і гарною хатою з багатобарвним городчиком квітів і широким подвір'ям мені сказали зупинитися.

– Тут живе Мітіка Балан у свого тестя, – пояснив Костіка.

Я залишився в машині. Біля хвіртки Вірджіл натиснув на кнопку дзвінка, а Костіка гукнув кілька разів, і невдовзі вийшла молода жінка.

– Поклич свого мужа! – зустрів її Вірджіл зовсім нецеремонно.

– Добрий вечір, товаришу секретар, – м'яко привіталася вона. – Мого чоловіка нема дома.

– А де він ландає, що залишив міліцію нароствір?

– Поїхав до Бухареста. Він проходить шоферські уроки, а сьогодні в нього нічне водіння.

– Ось як! У нього, значиться, нема шоферських прав, а від інших відбирає! Скажи йому таке: в будь-якій годині ночі повернеться він додому, хай пошукає нас у ресторані «Мунтенія». Ми там будемо вечеряти, а платиме він. Щоб навчився розуму! Хай прихопить зі собою товаришеві права і 300 леїв, якими по-дурному заштрафував товариша. Зрозуміла?

– Так, товаришу... – відповіла учителька ще м'якіше.

– Куца його година, якщо не прийде! Через кілька днів у нас партійне засідання... – закінчив Вірджіл конкретно загрозою.

Ресторан «Мунтенія» мав спеціальний режим, тобто не всім було дозволено заходити туди. Знаходився той ресторан серед широкого парку на самому березі озера, обведений мурованою огорожею, а при високій брамі постійно знаходилися два сторожі – цивільний воротар і озброєний військовий.

Напочатку ми хотіли сісти за стіл на терасі, але через комарів вирішили увійти досередини.

– А може, спершу повернути до тебе додому, – кажу я Костікові, – хочу попередити Дженовеву, що запізню, щоб не турбувалася.

– Не треба. Звідси я подзвоню всечаснішому отцеві, тобто своєму татові, бо я ще не маю домашнього те-

лефона, і попрошу, щоб сказав дівчатам, хай лягають спати, бо у нас важливі справи... Ге-ге-ге.

До нас підійшов завідувачий рестораном і запросив у затишне *сепаре* і теж він, а не офіціант, поцікавився, що бажаємо їсти та пити. Така ввічливість, звичайно, заздячувалася двом моїм супровідникам.

Далі наша вечеря була багата й весела, а Вірджіл виявився приємним сюрпризом. Всупереч узагальненому портретові партійного діяча, він був симпатичний, енергійний, розумний і несподівано начитаний, словом, один із рідкісних справжніх комуністів, яких пізнав я коли-небудь, і понад усе не був він ні мрійником, ні фантазером.

Перші дві години минули приємно, позбавлені напруженого чекання. Але потім плин часу уповільнився, наче щось мучило його й пригальмовувало, і я висловив занепокоєне вагання:

– Невже Балан може не з'явитися?..

– Будь розумний, Корнелію! Що він не надто розумний, то не секрет, але вже не такий дурний, щоб не відповісти на Вірджілове «ввічливе запрошення»...

– Прийде він точно, – запевнив і Вірджіл. – А щоб були ми певні цього, я спімнув його жінці про наше засідання.

Щоб тратити якомсь час, ми замовили ще по чорній каві, стали розповідати жарти, аж бачимо: о другій і двадцять з'явився нарешті старший сержант Балан.

– Здрастуйте! – сказав він якомсь мляво, бо, певно, не сподівався зустріти й мене в ресторані.

– Гарно, товаришу сержант! – почав Вірджіл суворим голосом. – Ти замкнув міліцію, взяв лахи попід пахи та пішов до сраки, тобто в столицю і гадки не мав, що залишаєш мешканців села Грюю без органу, котрий за законом повинен захищати їх... – закінчив він іронічно.

— Мав я заняття з нічного водіння... — промимрив Балан.

— Атож! У тебе ще нема прав водія, але дозволяєш собі відбирати їх у тих, які нічим не согрешили! Ти приніс товаришеві права? Віддай!

Міліціонер простягнув мені права і сказав неймовірно ввічливо:

— Будь ласка, поверніть довідку.

Ми обмінялись документами під уважним Вірджіловим наглядом.

— Так, — сказав він. — А тепер віддай 300 леїв, якими ти по-дурному заштрафував товариша. І не стирчи стоячи — сядь, скажи собі ви, випий чарку коньяку або чогось іншого, бо все одно ти платитимеш — ми ж твої запрошені сьогодні, ні?..

— Слухай, Мітіка, — голосно розсміявся Костіка Джорджеску. — Я певний, що віднині запам'ятаєш назавжди таку мудрість: всяка наука коштує...

Чесно кажучи, мені стало жаль бідного міліціонера. Але що робити? Костіка таки правий: задарма розуму не навчишся.

Клаудія Міліан Мінулеску¹

Сьогодні вже будь-хто може видати книжку майже без жодних проблем (ну, крім фінансових...), зате в 60-ті роки минулого століття було це справою надто складною (і не лише для початківців), і тому, зрозуміло, рідкісною. І коли все ж таки те траплялося, поява книжки відразу ставала надзвичайною подією. І не лише для її автора, бо він був певний, що суспільство сприйняло його книжку як неабияке досягнення, єдине, завдяки якому сьогодні-завтра він стане пупом землі, чим він, правду кажучи, вважав себе ще до появи книжки...

І не думайте, що восени 1960 року, коли покликали мене до *Молодіжного видавництва* (*Editura tineretului*) підписати контракт на видання книжки, я мав про себе інше враження. Ні в якому разі! Хоч контракт був не на мою власну книжку, а на переклад роману Юрія Збанацького **Морська чайка**. Ну й що? Книжка була *першою*, а я щойно сповнив 23 роки! Друкувався я й доти – кілька шкутильгавих та нікудишніх віршів у обласній газеті і 3-4 короткі прози у *Новому віці* (не то оповідання, не то репортажі, зате не набагато кращі за мої вірші, що з'явилися в сучавській газеті...), але тепер ідеться про книжку, будь вона навіть перекладом!

¹ **Клаудія Міліан Мінулеску** (21.02.1887 р. – 21.09.1961 р. – поетеса, малярка, дружина відомого поета-символіста Іона Мінулеску (7 січ. 1881 р. - 11 квіт. 1944 р.) (К. Ір.).

Як майже кожний випускник філології я бачив себе у майбутньому ніким іншим, як письменником, а цей переклад був моїм першим кроком. Тепер я перекоаний, що переклад є тією ж *творчістю*, що й оригінальна література, але про це згодом.

Чесно кажучи, я не пригадую, як сталося, що *Молодіжне видавництво* запропонувало саме мені перекласти той роман. Адже я тільки що закінчив факультет, письменником ще не був, ніякого доти перекладу не друкував і (що не менш важливе і в ті роки) у тому видавництві нікого не знав. Щоправда, я українську мову знав, атестат перекладача я вже здобув (виданий Академією, а не Міністерством Культури, як сьогодні), але хіба це вагомі причини, щоби дати якомусь юнакові перекласти роман? Тим більше, що тоді перекладачів із української літератури було не менше, ніж сьогодні. Та все ж таки було чомусь дивно, що вибрали якраз мене.

(Додам у дужках „симпатичну” пригоду у зв'язку з іспитом на одержання атестата перекладача. Було це у 1958 році. Отож послухались ми з Євгеном Мигайчуком поради чудового нашого професора Василя Білівського і, будучи ще студентами третього курсу, вирішили записатися на екзамен для здобуття атестата перекладача. Екзамен – письмова робота – відбувся у великій аудиторії Інституту економічних та політичних наук: від кандидатів – а було нас понад двісті осіб – вимагали перекласти протягом трьох годин по 2-3 сторінки прози з якоїсь чужої мови – англійської, французької, німецької, італійської, російської, української та ін. – на румунську і навпаки. Вкінці кандидатам сказали, що результати будуть афішовані через три місяці в Академії. Але минуло майже п'ять місяців, доки нарешті оприлюднили список, а між отими кількома десятками щасливців були й наші з Євгеновим іме-

на. У той день Євген Мигайчук, не знаю чому, не міг прийти. Але я, нетерплячий, поквапився до Академії вибрати атестат і пристав до черги – переді мною було з двадцять осіб, а позаду – ще більше. Коли до засувного віконця залишилось вже небагато, я озирнувся і з подивом побачив пані Тамару Ґане, нашу викладачку російської літератури – класичної, бо радянську викладав М. Новіков. Вона читала нам цікаві лекції, а студенти симпатизували їй. Я поважно вклонився, вийшов на крок із черги і запросив її стати переді мною. Тамара Ґане, мабуть, впізнала свого студента, подякувала, випередила мене й, усміхаючись, не відповіла здивованому моєму поглядові. Невже, – думалося мені, – Тамара Ґане досі ще не здобула атестат перекладача?.. Нарешті дійшли ми до віконця, де лисий та сивоусий урядовець видавав довгождані посвідчення. Пані професор Тамара Ґане підписалася в реєстрі і, взявши свій атестат з рук урядовця, здригнулася й коротко витріщилася на офіційний папір. Я й собі зазирнув поперез її плече і помітив оцінку: **задовільно**. Тамара Ґане невдоволено крутнулася і, без жодного слова, покинула чергу. Потім я теж підписався в реєстрі і побачив на своєму атестаті оцінку: **добре**. Євген Мигайчук пішов за своїм атестатом другого дня і теж одержав **добре**. Звичайно, ми з Євгеном надто бундючно чванились: ади, у пані Тамари Ґане оцінка лише **задовільно**, а у її студентів – **добре**!.. І наша пиха стала ще більшою, коли вчитали ми десь, що літературним перекладам ніколи не ставлять максимальну оцінку, тобто **дуже добре**, бо це означало би, що той переклад досконалий, а такого не буває! Хіба випадково ще здавна кажуть: *traduttore, traditore*¹? Правда й те, що при перекладі годиться добре володіти

¹ Перекладач – зрадник (іт.). (К. Ір.).

обома мовами, щоб не „зраджувати” оригінал. Що ж до Тамари Ґане, не знати, котра із мов, румунська чи російська – обидві з Бессарабії – зрадила її. Але, незважаючи на незручний випадок, ми продовжували любити її курс російської літератури. Закриваю дужку, підкреслюючи, що те **добре** підтвердило моє переконання щодо пупа землі... Напевно, з Євгеном сталося те саме.)

Отже, покликали мене у *Молодіжне видавництво* до пані (власне, до товаришки) Шішманян, завідуючої редакцією перекладів (кислоти їй уже не дуже молоді дами), яка після короткої розмови «передала» мене редакторці Наталії (Кока) Петруц, світлої людини, постійно веселої, гей огрядненької, красивої й на якихось двадцять років молодшої від своєї начальниці. Словом, виглядала на людину, з якою любо працювати. Представила мені книжку українського письменника (раніше я не чув про неї і, зрозуміло, не читав), попросила у мене атестат перекладача. Подала контракт – прочитати й підписати. Оскільки я почував себе на сьомому небі, підписав, не читаючи нічого з того контракту. Кока Петруц помітила це, тому й підкреслила, що рукопис перекладу треба здати у видавництво найпізніше 1 липня 1961 року. Тоді я не знав, що цей термін безумовно крайній. Скоро почуєте, як я через нього потрапив до божевільні (уперше і, надіюся, востаннє – адже відтоді минули 62 роки...).

Скажу спершу, що роман мав зо 300 сторінок і на його переклад у мене було майже десять місяців. Е, є час на все! Беруся перекладати і...

Через два тижні після того як я підписав контракт, телефонує мені Кока Петруц і запрошує до видавництва – доведеться мені підписати новий контракт. Ні, ні, пояснює вона, не йдеться про інший переклад... З’явилися,

каже, нові дані і просить принести й раніше підписаний мною контракт.

Наступного дня підсувають мені новий контракт, на якому, крім мене, з'явився ще один перекладач: Клаудія Міліан Мінулеску. «А ця пані знає українську мову?..» – зовсім нерадо цікавлюся я. «Та ні, не знає, – відповідають. – Але вона поетеса, дружина Іона Мінулеску... А Спілка письменників вирішила допомогти старшим письменникам, у яких скромні доходи...». Захід гідний похвали, подумав я. «Але, – кажу, – не розумію, якою буде наша співпраця...» «Таже, якою? Після того, як закінчиш переклад, скажімо, одного-двох розділів, відвідаєш пані Мінулеску, прочитаєш їй переклад, обговорите прочитане... Ну, приблизно так. І не забувай, що переклад треба здати обов'язково до 1 липня наступного року!»

Гнів мій погас скоро. Власне, був то не гнів, а скоріше незадоволення. У мене взагалі гнів не триває – спалахне і невдовзі притахне, а тим більше так сталося й тоді, оскільки йшлося про дружину одного з улюблених моїх поетів. У видавництві дали мені телефон і адресу пані Мінулеску – жила вона у бухарестських Котроченах на бульварі ім. проф. д-ра Георге Марінеску, навпроти входу у парк Палацу піонерів (колишній королівський палац, а нині – президентський...). Два чи три роки перед тим пройшовся я цим бульваром (повертаючись із Ботанічного саду, йшов я повільно, милувався чудовими будинками Котроченів) і помітив на фасаді п'ятиповерхового будинку дві мармурові меморіальні дошки, що сповіщали перехожим: одна, що там жив до 1944 року поет Іон Мінулеску, а друга, що до того ж року, – славний прозаїк Лівіу Ребряну.

Одного дня набрався я духу й подзвонив пані Клаудії Міліан Мінулеску. Коли довідалася, хто їй дзвонить, з

трубки телефону полилася на мене злива радісних вигуків, наче я був якийсь дорогий, давній, довгожданий друг, і вона запросила відвідати її таки наступного дня.

Та до моїх відвідин я став уявляти, як виглядає дружина Іона Мінулеску. Вона, певно, немолода, – думалося мені, – бо вдовує вже 17 років, а в '44, коли помер, сам Мінулеску був уже немолодий. Але я певний, що раніше була вона дуже красивою, оскільки поет – таким було моє тодішнє переконання – може любити тільки вродливу жінку. Поклав я завчасу в портфель отих перших 20 сторінок перекладу і поквапився, щоб не спізнитись – мене було запрошено на 5 годину. Я завжди старався не запізнюватись – на поїзд, на зустріч, на обід, на літак, на роботу, вимагав і від інших такої ж пунктуальності, що протягом тривалого часу це спричинило мені більше розчарувань та неприємностей, ніж задоволень. А тепер щось інше турбувало мене: хоч мені квіти завжди подобалися, я ніколи не любив нести їх вулицею, бо здавалося, що погляди всіх людей спрямовані тільки на мене, а ті погляди, звичайно, іронічні. Цієї глупості я й дотепер не збувся. Та що зробиш? Купую на Оперній площі (щоб якнайменше дефілювати з квітами) чудовий букет польових квітів (чомусь я був певний, що циганка-квітникарка, від якої купив я квіти, думала, що я вибрав не найгарніші, а найдешевші...) і, минаючи медінститут, прямую до бульвару ім. проф. д-ра Ґ. Марінеску. Ух, до чорта! Прибув я на 25 хвилин раніше. Так що минаю меморіальний дім, доходжу до Ботанічного саду, завертаю направо, кручуся туди-сюди, припалюю цигарку й тоді ж помічаю, що напроти існує книгарня ім. Іона Мінулеску. Не зашкодить запам'ятати це: при потребі, я мав би чого вчепитись, якщо з'явиться момент застою в нашій з пані Мінулеску розмові. Я зможу, приміром, сказати: «То добре, що власті подумали назвати книгарню іме-

нем поета Іона Мінулеску...». Або щось подібне. Повертаюся, точно о 5 годині заходжу в дім і піднімаюся на другий поверх.

Перед дверима натискаю на кнопку дзвінка і чекаю, кумедно простягаючи букет, мов солдат рушницю, коли віддає честь. Невдовзі двері відчинилися на встіж і з'явилася пані Клаудія Мінулеску: усміхнена, гостинна, благодужна, губи яскраво нафарбовані червоною помадою, напудрована, на щоках – веселий «рум'янець», ще й гомінка:

– А-а, товариш Ірод! Ой, які чудові квіти! *Мерсі!* Проходьте, дорогий, – пригорнула вона квіти, щоб пропустити мене досередини.

Пані Мінулеску, у її якихось сімдесят років (потім довідався я, що їй скоро 74), жінка ще гарна, струнка, рухи та хода, як у п'ятдесятилітньої людини. Вона запропонувала мені відвідати спершу меморіальний дім ім. Іона Мінулеску («Ви у нас ще не були, правда?») і аж потім порозмовляти про переклад. Була то досить простора квартира, що скидалася на музей, повна картин, образів, малюнків, дорогих меблів, килимів та полиць для книжок. В дальньому кінці знаходилася поетова робоча кімната: масивний письмовий стіл і такого ж стилю крісло; на бюро – шкіряна папка, каламар, ручка з пером, рукописи; довкола – етажерки книжок, біля передньої стіни диван, застелений селянським килимом, біля вікна – двері на терасу.

– Звідси Іон Мінулеску не раз читав поезії своїм молодим шанувальницям... – каже пані Клаудія, усміхаючись молодіжно-пустотливо.

Потім показує кілька живописів:

– Це роботи моєї дочки Міоари, – сказала вона якимось не таким тоном, яким хвалять батьки своїх дітей. – Я познайомлю вас з нею наступного разу: сьогодні во-

на у своєму ательє разом із маестро... (на жаль, я не запам'ятав його імені; мабуть, був то один із відомих художників).

Ми повернулися у світлицю, де запросили мене сісти у м'яке комфортабельне крісло.

– Зараз пригощу вас чудовим фруктовим морозивом. Не відмовляйтеся, бо я сама його готувала, – весело усміхнулась пані Мінулеску. – Каву будете?

– Ні... – відмовився я, хоч щодня пив по дві-три філіжанки, але при тому викурював і кілька цигарок, а в той момент я вважав, що в чужій оселі не годиться курити. Пізніше я довідався, що й пані Клаудія Міліан Мінулеску теж завзятий курець. Та, незважаючи на це, під час моїх відвідин я придушував свою охоту курити.

Морозиво було справді смачним. Я похвалив, на превелике задоволення пані Мінулеску, яка заходилася згодом – обережно, поволі, делікатно – випитувати мене: звідки я родом, коли навчився російської мови (пояснюю їй, що роман написаний українською мовою, а не російською. «А, так? – дивується вона. – А хіба є між ними якась різниця?..»), коли закінчив факультет, де і ким працюю? Задоволена моїми відповідями, Клаудія Мінулеску пропонує, щоб я залишив їй перекладені сторінки, вона прочитає їх («Дуже уважно і, надіюся, – каже, – із захопленням...»), а я можу зайти за ними за тиждень-два, або коли у мене буде нова частина перекладу.

– Товаришу Ірод, – каже вона люб'язно під кінець, – це не означає, що не можете відвідувати нас будь-коли, без зв'язку з перекладом. Ваш візит буде для мене радістю.

Звертання «товариш» було в ті роки таким звичним, що вже нікого не разило, отже, й мене, але з уст такої пані, як Клаудія Мінулеску, особи не лише «колишньої», а й дружини Іона Мінулеску, звучало виключно, фаль-

шиво. Я подякував за запрошення, на яке, мабуть, не зможу, кажу, відгукнутись, бо «знаєте, робота, потім переклад...», тобто у мене малувато вільного часу.

Таким був мій перший візит.

Наступного разу, десь через три тижні, мене познайомили з дочкою поета Іона Мінулеску, Міоарою, дамою якихось п'ятдесяти років, на жаль (як у тому жарті) «вродливою», як і її батько, а розумною, як мати... Натомість говірка, весела й тому навіть симпатична. Ніколи не знав я: пані вона чи панна. Довідався лише, що вона художниця і більше нічого. А при тій новій зустрічі я відкрив у пані Клаудії Мінулеску дивну і навіть надто розвинену рису: пані Клаудія володіла здібністю вигадувати, фантазувати, перебільшувати. І, повірте, у будь-чому. Робила вона це, щоб подобатися співбесідникові, щоб не гадав хтось, що вона не в курсі, що не «включена» в дійсність, щоб не виглядати «колишньою»? Не знаю.

Передусім, пані Клаудія дійшла висновку з отих кількох сторінок перекладу і з того, що говорив я їй, коли представив книжку та її автора, що **Морська чайка** – роман надзвичайний, винятковий, просто шедевр. Та де! Ні в якому разі! Це робота скромних художніх якостей з пригодницьким сюжетом (Данько, симпатичний хлопчина, п'ятикласник, приїхав до діда-бабусі на літні канікули у рибальське село, неподалік Одеси, на узбережжі Чорного моря; переживає всякі перепетії, випливає лодкою з дідом у море, рятує поранену чайку і т. п.), хоч автор міг спромогтися на кращий твір. Але *Молодіжне видавництво* зупинилося на книжці Юрія Збанацького з інших причин: в ті роки він був першим секретарем Спілки письменників України, лауреатом кількох важливих премій, був нагороджений різними орденами та медалями, колишній комендант

партизанського загону, Герой Радянського Союзу тощо. Я не заперечував переконання пані Клаудії Мінулеску. Не мало ніякого смислу. Вона вела далі:

— І ваш переклад — просто чудовий! Відчувається вправність справжнього письменника (Яка вправність? Я вже казав, що доти встиг надрукувати лише кілька кульгавих віршів у обласній газеті і 3-4 оповідання — теж нікудишніх — у *Новому віці*...). До речі, мені дуже сподобалося те, що ви надрукували у *Літературній газеті*, поздоровляю! (Брехня! Нічого я там не друкував.) Я й Бенюкові (тобто президентові Спілки письменників Румунії) сказала, коли той на днях питав мене: «Що робить Корнелій Ірод?», кажу: «Лишіть, люди добрі, хлопця в спокою — у нього багато роботи!». А чи не так? — посмінулася й, здається, навіть підморгнула. — Ану, ходіть — побачите, яке я морозиво приготувала!

Як завжди, морозиво справді було дуже смачне. Але насамперед необхідне пояснення щодо Мігая Бенюка. Я ніколи не бачив його. Знав ще з лицю, що він славний поет, керує Спілкою письменників, академік. А з його боку — ясно для будь-кого! — Мігай Бенюк і гадки не мав, що на Божому світі існує Корнелій Ірод. А матиму нагоду пізнати його через вісім років і не лише як поета, а як найкращого нашого спеціаліста в галузі «психології тварин». Цікава історія, але про це — іншим разом. При морозиві Клаудія Мінулеску каже мені:

— Щодо вашого перекладу, хоч він, кажу, чудовий, у мене маленьке зауваження... Гадаю, сталося з недоглядом. Отже, одного разу Данько виходить із своїм дідом далеко в море. На світанку. У відкритому морі, спостерігають схід сонця: його величезний червоний круг виринає з води на далекому горизонті й піднімається поволі по небозводі. Дід із внуком рибалили цілий день, а увечері помітили, що сонце заходить теж у море... Як

так? Хіба сонце пройшло зворотний хід?.. Розумієте, що я хочу сказати.

– Звичайно, що розумію. Ваше зауваження було би правильним, якщо Данько зі своїм дідом любувались би сходом і заходом сонця десь на узбережжі, скажімо, на пляжі: тоді сонце «вийшло» би вранці з моря, а увечері зайшло б десь далеко позаду, за горизонтом розлогої низовини чи якихось горбів. Але вони знаходились серед моря, суші не видно, навкруги морська безмежність, так що сонце сходило й заходило...

– А, так-так. Ви насправду маєте рацію...

І була це єдина «участь» пані Мінулеску як співавтора перекладу **Морської чайки**. Наступні наші зустрічі не відрізнялися майже нічим одна від іншої: я приходив раз на два-три тижні з букетом квітів і з 10-15 перекладеними за цей час сторінками, пані Мінулеску повертала мені сторінки, залишені мною минулого разу, пригощала мене морозивом чи фруктами, далі (протягом години, а то й довше) теревенили ми про всяке та неоднаке, а найчастіше пані Клаудія вигадувала різні зустрічі з поважними людьми (яких я не знав і які ніколи не чули про мене), як усі цікавляться (що роблю? що пишу?), і як усі хвалять мене. Потім пані Мінулеску вітала з «опублікованим» мною твором у не знаю якому журналі, а про «наш» переклад – ні слова.

На Різдво я поїхав до матері на Буковину. Повернувся я після Нового 1961 року, але без охоти братися за переклад, а тому поніс Клаудії Мінулеску зо 8 сторінок аж під кінець січня і ляпнув брехню. На свята, кажу, я виїхав з Бухареста (це правда) і повернувся лише три дні тому (а це брехня), тому приніс тільки кілька сторінок, але віднині... І справді, десь до середини березня мій переклад сягнув останньої третини роману. Все ж таки треба поспішати – 1 липня вже не так да-

леко, а Кока Петруц, з якою я час від часу говорив по телефону, нагадувала кожного разу, що рукопис треба здати вчасно. «Звісно, **Морська чайка** повинна вийти у першому триместрі наступного року, а доти у видавництві, як сам знаєш, є чимало робіт: друкування на машинці, звірення копій, реферати, редагування, техноредагування, обкладинка, набір, 2-3 коректури, підписати до друку... Не говорячи вже, що й у художника досить роботи. А видавничий план не терпить порушень строків. Так що – спіши!» Я переконався, що у видавництві – їм хоч кілок на голові теши – знають одне: річний план і – годі! Тому я взявся серйозно за переклад і невдовзі вже вписався, як кажуть, у графік. До 1 липня мав я попереду понад сто днів, так що, перекладаючи щодня по сторінці з чимось, встигну... Ясна річ – зможу здати переклад навіть на тиждень раніше. Але мій розрахунок... Наприкінці березня мене покликали в комісаріат, де повідомили, що, починаючи від 1 квітня, мене «заберуть» на два місяці до війська. Я ж відслужив у війську під час студентських років. Чого їм тепер?

Дзвоню я до пані Коки Петруц з наміром – військо єсть військо! – відкласти термін перекладу рівно на два місяці, скільки триватиме моя «муштра». Але вона не хоче й чути! Мене охопила паніка, розповідаю Клаудії Мінулеску про несподівану біду, вона заспокоює мене й обіцяє звернутися до правління видавництва; може, звернулася, не знаю, але не вийшло нічого. 1 липня – крайній термін! Що ж мені робити? Візьму роман із собою, може вдасться там перекласти хоч 30-40 сторінок з понад 90, що залишилися. Ідея здалася мені рятівною.

У Пятра Нямц (військова частина 01027) пробув я від початку квітня до 1 червня 1961 року. Було скликано

200 випускників 1960 року (філологічного, геологічного, географічного та юридичного факультетів) на додаткове поповнення (інтенсивної та втомлюючої) військової підготовки. Насичена програма (військова підготовка, муштри, стрільба, форсовані марші, нічні тривоги тощо) і «адміністративні» заняття (чистка форми та чобіт, потреба пришити якийсь гудзик і т.п.) забирали у нас решту «вільного» часу. І все ж я встиг кілька разів – після пів на одинадцяту ночі, бо раніше заборонялося – сісти у читальні і взятися за свій переклад. Іноді знаходив у залі Еміла Константінеску (майбутнього президента Румунії). «Еміле, ти що тут робиш?» – дивуюся я, що серед ночі є ще хтось у читальні. «Готую вступний екзамєн», – каже він. «Який вступний? Ти ж закінчив юридичний, ні?» «Правда, але то було бажання батьків... Восени хочу вступити на геологію».

На жаль, за всю двомісячну «військову службу» я встиг перекласти лише якихось 25 сторінок. За цей час я одержав від пані Мінулеску дві листівки (збереглася лиш одна картка), в яких жаліє, що їй не вдалося переконати видавництво, щоб відклали на осінь термін нашого перекладу, але надіється, що все буде гаразд. Дуже смішні (сьогодні!) початок і кінець цих відкриток: «Дорогий товаришу Ірод!» і «По-товариськи й тепло тисну вам руку!».

Нас демобілізували 1 червня. Я повернувся до Бухареста і зразу накинувся на **Морьку чайку** – працював по 14-16 годин на добу, а то й 18 (з роботи дали належну відпустку), купив, пив каву, недоїдав і недосипав, натомість пив по дві ампулки кофеїну. І це не день, не два, а увесь червень.

Нарешті я закінчив переклад (останні сторінки вже навіть не показував пані Мінулеску), здав рукопис у видавництво (я перевищив термін лише на чотири

дні) і зараз же, таки другого дня, через страшні головні болі й безсоння, ліг в лікарню, та не в будь-яку, а в лікарню № 9 (яку люди називали дурдомом, або домом божевільних), де у відділі *Неврози* потрапив до чудового лікаря Паула Кортеза (про цей період докладніше я розповів у **Веселій божевільні**). Але перед тим я повернувся до пані Клаудії Міліан Мінулеску. Застав її такою ж говірливою, веселою і вигадливою (знову розповіла, що Мігай Бенюк цікавиться майже щодня: «Що робить товариш Корнелій Ірод?»...). Пригостила мене морозивом із фруктів і прийняла без подиву звістку, що через невроз інтернуюся в лікарню № 9 ім. проф. д-ра Г. Марінеску (назва тотожна назві бульвару, на якому мешкала вона). Це розвеселило її ще дужче. Поплескала мене по плечі: «Нічого, це панська хвороба. Скоро мине...». Я й гадки не мав у той момент, що бачу її востаннє.

Десь у кінці вересня (я ще лежав у «божевільні»; виписуся через тиждень) відвідав мене друг мій Євген Мигайчук.

– Непогано живеться тобі тут, – каже, – якщо ти вже стільки часу лежиш! Ага, забув я тобі сказати: померла твоя...

– Хто?! – задеревів я.

– Таже твоя...

– Хто? Говори! Мати?!

– Ні. Ота твоя...

– Хто, дурню ти один?! – викрикнувся я на Євгена.

– Ота твоя дама, з якою ти книжку перекладав. А чого так сильно репетуєш? Видно, дарма ти в домі божевільних...

ІС... МІС... ТІС...

Я став студентом удруге в 1972 році, а ці студентські роки були незвичайними в усіх відношеннях. По-перше, сталося це в період повного *чаушизму*, зараз після так званих „липневих тез”. По-друге, я ставав знову студентом у 35 років і не будь-якого факультету, а теологічного, хоч формально (доки подав у відставку) був ще інспектором Державного Комітету Культури і Мистецтва, який саме в той час перейменували на Раду Культури і Соціалістичного Виховання й перетворили на «партійно-державний орган» з явно ворожим ставленням до Церкви. А я покидаю цей «орган» і йду, куди? На теологічний факультет! Пізніше чимало людей вважали мій вчинок, як жест людини, у якої не всі дома...

Оскільки у мене це був другий факультет (раніше, у 1960 році, я закінчив філологічний), патріарх Юстиніан дозволив мені (*благословив*, як кажуть по-церковному): раз – здавати вступний іспит у бухарестській теології (де мали право ставитися тільки випускники духовних семінарій, а «ліцеїсти» – лише у Сібіу) і друге – здавати по два курси на рік.

Хоч у початковій школі учили нас і релігії, коли зважився вступити на теологічний факультет, крім **Отче наш**, я не знав майже жодної іншої молитви (бо забув молитви, вивчені в дитинстві), а коли довідався я, в чому полягає вступний іспит, мене охопив страх! Я мусів

здавати латинську та старогрецьку мови, догматику, церковну хорову музику, історію Церкви, румунську мову та літературу, сучасну іноземну мову; лише останні два предмети не лякали мене, бо щодо решти предметів я, як кажуть – ні бе, ні ме. Що ж мені робити? Відмовитись я й гадки не мав. Для тих предметів, з яких я міг сам готуватися, купив підручники (від двох семінаристів). Але як бути з церковною музикою? Та ж я не знав і лінійної музики, де там церковної! А латинь? А старогрецька? Я почав падати духом. Але раптом блимнула рятівна ідея: готувати вступний іспит при допомозі студента-теолога, бажано відмінника, і обов'язково – першокурсника, який недавно здавав вступний екзамен. Знайшов я такого хлопця – Ене Штефана (якого я згодом і вінчав, і хрестив йому обох дітей; загинув він, бідний, від раку, а було йому лише 48 років). З ним репетирував церковну музику та догматику, а круглий рік сам вивчав решту й у вересні 1972 року здав вступний іспит, одержав хорошу оцінку (9,14), ставши вдруге студентом. Завдяки благословенню, яке дав мені патріарх Юстиніан, у червні 1973 року закінчив я перший курс, у вересні того ж року – другий, у червні 1974 – третій, а у вересні 1974 – четвертий курс і захистив дипломну роботу. Всього 121 іспит! Аж не віриться й сьогодні.

А розповів я все це, бажаючи, щоб читач був, так би мовити, «в курсі» і щоб яснішим було те, що слідує.

На теологічному факультеті були дві категорії студентів: «відвідувачі» (тобто ті, котрі ходили систематично на заняття) і заочники. Заочниками мали право бути лише священники та монахи. І одні, й другі були випускниками духовних семінарій.

За два роки теологічного студентства мені пощастило мати низку блискучих професорів, як-от: о. Думітру Станілоає (але не гадайте, що славний теолог і професор

викладав нам *Догматику*, ні; як колишній політв'язень, був нашим... асистентом старогрецької мови), о. Петру Резуш (водночас і талановитий письменник; у 24 роки здобув у Оксфорді звання доктора, а внаслідок конкурсу був призначений професором Чернівецького теологічного факультету; у нього вибрав я писати свою «дипломну»), акад. Ал. Еліан, славний візантинолог (*Церква у Візантійській Імперії*), о. Мірча Кялда (*Старий Заповіт та староеврейська мова*), о. Іоан Рамуряну (*Історія всесвітньої церкви*), композитор Ніколає Лунгу (*Церковна музика*), о. Ене Браніште (*Літургійний та церковний типик*), о. Владімір Преліпчан (*Старий Заповіт*; досконало знав п'ять семітських мов: староеврейську, арамейську, сіріатську, асирійську та арабську), о. Думітру Фечору (*Патрологія*), о. Н. Балка (*Катехизис, Проповідь та Християнська мораль*), проф. д-р Йоргу Іван (*Церковне право*) та ін. У цей перелік хочу залучити й колишнього колегу з філології Мігая Радулеску, який викладав англійську та французьку мови; перед ним ті ж мови викладав інший наш колега – Віктор Будяну, який 1971 року емігрував до Канади.

Про всіх міг би я розповісти дещо кумедне й цікаве, пов'язане з лекціями чи іспитами, але, може, іншим разом. Зараз – про смішну пригоду, що трапилася на іспиті з *Патрології* в отця, професора Думітру Фечору.

На іспити прибували й студенти-заочники, тобто священники та монахи, декотрі з них уже старші «бороди», майже на порозі пенсії (каралися, бідні, здобути вищу освіту, якраз щоби мати кращу зарплату, отож, і більшу пенсію).

На відміну від державних вузів, на теологічному факультеті (нині він уже теж державний) кожний професор мав власний метод екзаменування; страшно здивував мене той факт, що більшість із них не використовували

білетів – екзаменатор усно ставив студентові запитання. Але в отця Фечору ми все-таки брали картки з питаннями, які професор розкладав на своєму столі. Та перш, ніж відповідати на зазначені у білеті питання, кожний студент обов'язково спочатку мусив виголосити по-старогрецьки дві молитви, **Отче наш** і **Богородицю**, а потім шукати в колекції *Мінь* (понад 80 томів французького видання, що знаходились на тому довгому столі біля стіни) певний твір чи якогось автора, на які вказував професор, і аж потім відповідати на питання, записані в білеті.

Під час іспиту всі студенти нашого курсу сиділи в аудиторії на своїх місцях. По п'ять із нас, за алфавітним порядком, брали кожний по білетові і пересідали за першу парту, задумувались над своїми білетами і по кількох хвилинах починали відомий ритуал: оті дві молитви по-старогрецьки, шукання у *Мінь* якогось автора чи твору і аж тоді можна було приступати до питань свого білета. Якщо для постійних студентів перші дві проби були просто нічим, а питання з білета інколи були певною трудностю, то для заочників, тобто для попів та монахів, іспит з *Патрології* – увесь! – був страшною мукою. Бо, незважаючи на загальну думку, що священники та монахи надто освічені, майже жоден із них, на жаль, не мав тієї хорошої звички читати книги, а про *Мінь* навіть ніколи й не чув (зрозуміло, доки не доводилось читати зошит з нотатками, який позичав від якогось «щоденного» студента).

Коли покликали мою серію із п'ятох, я побачив, що поруч зі мною сів священник Йордаке, богослужительдесь у бараганському селі, що належало до повіту Яломіца – низький чоловік якихось 60 років, товстенький та гладенький, симпатичний і постійно усміхнений, але в ті хвилини – блідий і смертельно переляканий.

– Підкажи слова молитов !.. – прошептав він хрипло і аж витріщився на мене.

Таке роблять не лише учні, а й студенти, але мені було дуже ніяково, бо відстань між нами та отцем професором була не більша, ніж два метри, і я боявся, що Фечору почує. Але ж мушу стати в пригоді. Так що нагинаюся, підношу долоню до рота й шепчу:

– *Іс то онома ту Патрос ке ту Іу ке ту Агіу Пнефматос. Амін.*¹

Не встаючи із-за парти, як було би нормально, коли молишся, Йордаке глипнув перелякано в мій бік, з чого я зрозумів, що він уперше чує ці слова. Отець Думітру Фечору, здавалося, не звертав на це уваги – зосереджено гортав якісь папери. Я повторюю рідше, натискаючи на кожне слово:

– *Іс то онома ту Патрос...*

Йордаке мовчить. Професор підохочує переляканого Йордаке, але продовжує розглядати папери:

– Так, отче... Ну ?

Я шепочу знов біля його вуха:

– *Іс то онома...*

Нарешті піп Йордаке промимрив вагаючись:

– *Іс...*

Я наголошую:

– *Іс то онома...*

Здавалося, що Йордаке посмілішав трохи:

– *Іс... Іс... Міс... Тіс...*

Господи! Що він вигадує?! В залі пирхнули несмілі хікання. Ризикуючи, що може почути отець Фечору, шепочу голосніше, хоч не гадаю, що Йордаке глухуватий на те вухо, що проти мене:

– *Іс то онома ту Патрос...*

¹ В ім'я Отця і Сина і Святого Духа. Амінь. (стргр.). (К. Ір.).

– *Іс то...* – повторив розгублено Йордаке.

Нарешті отець професор Думітру Фечору змилостивився над бідним попом Йордаке і вирішив прикоротити його муки:

– Досить, отче... Кажіть другу молитву.

Наче якась пружина підкинула його, отець Йордаке скочив на рівні ноги, виструнчився й заявив категорично:

– Я другу молитву не знаю.

Після короткої хвилини напруженої тиші, зал вибухнув гучним та нестерпним сміхом. Засміявся поблажливо-іронічно й професор Фечору:

– Добре, отче, що ви хоч першу молитву знали...

І після досить поверхової екзаменації (із заочниками майже всі були поблажливими) отець Фечору звільнив бідного Йордаке.

Не пам'ятаю, щоб я ще коли-небудь пізніше зустрічав отця Йордаке, бо після тієї екзаменаційної сесії, я здав іспити ще одного курсу і залишив його позаду.

На жаль, після довгих років, коли отця Йордаке вже не було серед живих, я довідався, що він був батьком моєї колишньої хорошої колеги з філологічного факультету Ані Йордаке – повненької, непосидючої й постійно веселої дівчини. Звичайно, тоді ніхто не знав, що вона попівна – це для неї мало бути надто небезпечним. Потім працювала вона певний час (за мого інспекторства) музеографом у Плоєштах, а згодом таки директором того ж музею.

Зараз не знаю нічого про неї, як не знаю й про багатьох інших наших колишніх колег...

Міжнародний конгрес

Коли подзвонив отець Броскарян, шеф кабінету патріарха Теоктіста, і сказав, що Блаженний Отець жде мене у себе другого дня о дев'ятій ранку, це мене здивувало і не дуже. Щоб не подумав хтось, що я хвалюся, скажу, що із 1990 року та десь до 2004 бував я досить часто поблизу Блаженного Отця. Потім – дещо рідше, тобто лише на Н.Ц.З.¹, членом яких я був, або коли обирали якогось єпископа чи митрополита (і я як член Виборчої Колегії), при висвяченні якоїсь церкви чи при урочистому вступленні на престол деяких ієрархів. Насмілюся зауважити, що Його Блаженство Патріарх Теоктіст ставився до мене з певною симпатією, але правда й те, що де в чому я розчарував його: за ці роки він не раз пропонував мені різні посади – то бути патріархальним радником, то шефом його кабінету, то директором Біблійного Інституту, але я під різними (вигаданими) приводами відмовлявся, бо волів і далі бути священником у селі Галбінаш і протоієреєм Олтеніци. Тобто своїм шефом. Я просив вибачення за те, що не слухаюся і повторяв, що відмовляюся не із злої волі, а з об'єктивних причин: насамперед, казав, вагаюся, чи зможу нести такий одвіт. (Лише хто поза кліром не зрозумів би, що означає відхилити – і ким?

¹ Н. Ц. З. – Національні Церковні Збори (розуміється, Румунської Православної Церкви). (К. Ір.).

якимось сільським попом! – пропозицію Патріарха Румунії, бо будь-яка його пропозиція, не пропозиція – а наказ. Це все одно, коли, скажімо, генерал наказує рядовому виконати щось, а солдат каже, що не хоче... Можна таке уявити?! Але хіба міг я казати Патріархові, що ненавиджу працювати урядовцем, хай і неабияким, і що для мене минув час і терпець сидіти по 8-10-12, а то й більше годин на стільці якоїсь контори? Аж ніяк!).

Іноді кликав мене Патріарх увечері (запрошував на вечерю), брав мене потім під руку й пропонував пройтися парком патріархального палацу. На цих вечірніх «відвідинах» Блаженний Отець майже завжди здавався мені дуже сумним. «Бачите, отче Корнелію, що ваші колеги пишуть про мене? (*Моїми колегами* Святейший Теоктіст уважав декотрих письменників та журналістів.) Читали ви таку-то газету?..» «Ні...» – брехав я. А в статтях тих років звичайно закидали Патріархові дві «провини»: по-перше, що він дозволив Чаушеску розвалити у Бухаресті стільки церков, а по-друге, що послав тому ж Чаушеску – саме 16 грудня 1989 року, коли у Тімішоарі розпочалася так звана революція – телеграму, поздоровляючи з нагоди переобрання його (не знаю, яким конгресом) на найвищу партійну позицію. Хто закидав Патріархові і одне, і друге – або дурний, як пень, або валяє дурня!

Не секрет для будь-кого, що в «золоту епоху» такі вітальні телеграми були не лише обов'язковими (головно для центральних установ), але найчастіше їх «надсилали» такі редакції газет, які друкували їх. А мав хтось стільки відваги заявити, що то не він надсилав товаришеві таку телеграму? Аякже!.. Сьогодні настирливо напрошується таке риторичне запитання: лише Православна Церква та її Патріарх надсилали Чау-

шеску такі вітальні телеграми? Якщо ні, тоді чому лише Патріархові ставлять їх у докір? (Не говорити вже, що автором тих телеграм від імені Церкви був Департамент Культів, а не Патріарх.)

Що ж до розвалення церков, згадаю вам спершу пам'ятний епізод, що відбувся в 1956 році на ХХ з'їзді КПРС, той, на якому Хрущов розгромив Сталіна (хоч вождь був покійним ще з березня 1953 року...) і збагатив «дерев'яну мову» соціалістичного табору (влучно сказано *табір!*) новим висловом: *культ особистості*. Після нищівного виступу Хрущова проти грізного диктатора перестрашеним учасникам з'їзду запропонували перерву, під час якої бажаючі можуть ставити запитання, але на письмі, і, підписавшись, здати їх у секретаріат з'їзду, а зразу ж після перерви відповідатимуть на запитання, після чого почнуться дебати. Так і вчинили. Тримавши в руках стос паперів, Хрущов пообіцяв учасникам відповісти на всі запитання, але спершу хоче знати: «Хто з вас, товариші, здав оцей папір, не підписавшись?». В залі засіла глибока тиша. «Повторюю, товариші: хто звернувся з цим запитанням, – замахав він аркушем паперу, – і не підписався?» Тиша стала придушувати зал, мов кам'яна плита. Хрущов помовчав ще хвилю-дві, далі сказав: „Ну, не зізнається ніхто?.. В такому разі прочитаю вам запитання. Ось воно: *«Чому ви, товаришу Хрущов, не мали сьогоднішнє ставлення й за життя Сталіна?»*». Хрущов обвів зацікавлений зал пильним поглядом і сказав: «А моя відповідь така: з тієї ж причини, товаришу, через яку ви сьогодні не підписались на цьому папері!»

Уважаю задовільною мою відповідь для тих, які вальяють дурня у зв'язку з розваленням церков під час режиму Чаушеску. Треба, може, поставити ще й таке

риторичне запитання: знає хтось із цих «героїв без слави» хоч однісінького мера, котрий протистояв руйнуванню стількох будинків, вулиць і цілих кварталів, або якогось міністра освіти, культури чи котрогось із начальників радіо і телебачення, щоб виступили проти духовного калічення учнів і молоді, щоб висловив свою незгоду із методами отруєння і фальсифікації національної культури та історії, який відхилив «чудові» двогодинні передачі єдиного телебачення, або якогось міністра охорони здоров'я, який протестував проти хронічного голодування народу, або якогось генерала, який зауважив, що місія війська аж ніяк не повинна розгортатися у колгоспах чи на будівництві метро та інших будівельних майданах? Знає? Не думаю! А про всяких писаків, які прославляли диктатора у своїх по-рожньомовних одах і не варто говорити, хоч саме вони стараються сьогодні надати Патріархові роль цапа відбувайла.

Ну, годі! Я висловив гнів своєї душі й заспокоївся, так що «вернёмся к нашим баранам».

Отже, кличе мене Блаженний Патріарх одного дня до палацу. Не телефонував особисто, як кілька років тому, коли подзвонив, щоб поздоровити мене з присудженням премії Спілки письменників, а передав запрошення шефом свого кабінету о. Ренé Броскар'яну. Певна річ, що мені хотілося знати, чому кличе Патріарх, але шеф кабінету сказав, що не знає. Мабуть, думаю, знову Блаженний Отець запропонує мені якусь посаду...

Отець Броскар'яну зразу заявив, що я прибув.

Патріарх Теоктіст був у хорошому настрої, устав зі свого крісла і ступив крок-два мені назустріч (таке буває зовсім рідко і, – міркую, – хороша прикмета); я цілую йому правицю, він цілує мене в чоло, благословить і

запрошує сісти (знову дуже рідко буває таке – перед Патріархом звичайно стоять). Спершу питає, що нового у моєму протоієрействі, але не слухає моєї відповіді, а починає обходом, здалеку, хвалити: ви, отче, такий такий, здійснили те й те, пишете книжки, закінчили два факультети, працювали інспектором Міністерства культури, зараз у проводі Спільки письменників... Куди ж він б'є?

І нараз чую:

– Так-так, отче Корнелію. Ви, певне, чули, що відбудеться Міжнародний конгрес культури. Запросили й нашу Церкву. Так-так... І ми подумали, щоб ви, благодетивий отче, були нашим представником.

Я уже кілька років не подорожував за кордон, так що моя фантазія розбрикалася: а де буде той конгрес? Невже у Франції, в Англії, в Італії, в Німеччині? А міг би бути й в Америці, ви що гадаєте...

– Доведеться вам, отче Корнелію, виступити на конгресі з власним рефератом, – вів далі Патріарх. – Зайдіть до радника по культурі, він вам все пояснить. Так-так...

Я не наважувався прямо питати, де відбудеться той конгрес, хоч страшенно кортіло знати – тому вибрав обхідну дорогу і цікавлюся, на яку тему готувати свій реферат.

– Таже, – пояснює Блаженний Отець Патріарх, – тематика конгресу дуже благородна: культура придунайських країн. Можете про що завгодно.

Патріарх Теоктіст помовчав якусь хвилину, потім сказав:

– Так-так, отче Корнелію. Міжнародний конгрес розпочне свої роботи через два тижні у місті Джурджу...

Як всім відомо, Джурджу – незначний дунайський порт на відстані 60 кілометрів від Бухареста...

*

На конгресі – чимало європейських учасників (і не лише з придунайських країн), ба навіть і два американці. Лекції, доповіді, симпозіуми, дебати, реферати, фольклорні концерти, вистави, зустрічі, виставки. Я прочитав лекцію про життя і діяльність томітанського єпископа Теотіма (IV століття). Загалом конгрес – повна удача. Але про оті чотири дні, пробуті мною у придунайському місті Джурджу – може, іншим разом.

Заєць з маслинами

*Отцеві **Штефанові Станчу** присвячую*

Щирий мій друг отець Штефан Станчу, хоч і був радником Його Святості Патріарха Теоктіста, служив певний час у сільській церкві, а саме – у Тинтаві¹, що поза Домнештами, у Джурджувському повіті, на відстані якихось двадцяти з чимось – тридцяти кілометрів від Бухареста. Правда, Штефан мав свою квартиру і в столиці, у кварталі Мілітарь, в якій жили він з дружиною та їхня восьмилітня дочка.

Я відвідав Штефана кілька разів у Тинтаві; він не мав там парафіальної хати і жив на квартирі на самій окраїні села у вдови похилого віку, яку, на її втіху, Штефан називав «мамою Йоаною». І не без підстави. Бо вона, стара й побожна, страшенно гордилася мати квартиранта молодого священника і доглядати його, як рідного сина. А це певною мірою гоїло гіркоту її материнського серця, пораненого єдиним сином, який оженився в сусідньому селі, став відрізаною скибою й не навідувався до матері роками.

¹ Щодо **Тинтави** скажу, що це вже друге зустрінуте мною село, яке носить цю назву; ота друга Тинтава у Каларашському повіті і кілька десят років тому з'єдналася з селом Васілаць. Тинтава, напевно, якесь слов'янське слово, як не одна румунська топонімічна назва. А що таке «тинтава» – не знаю, а звучить це слово якось по-болгарськи, ні? (К. Ір.).

Скільки разів бував я в нього в Тинтаві – і у «мами Йоани», і на прекрасній дачі, яку збудував він трохи пізніше таки поряд з її городом, – але й у Брагадіру Телеорманського повіту, де Штефан раніше служив попом, кожного разу не обходилося без якогось сюрпризу або несподіваної пригоди.

Однієї пізньої осені – мабуть, було це в 1990 або '91 році – завітав я до Тинтави разом з поетом Мірчею Міку (він знав, поважав і симпатизував отцеві Штефанові). Їздили ми службовою машиною отця радника, хорошим АРО, за кермом якого був Горія, тодішній Штефанів шофер. Осінь була холодною, а «мама Йоана» не знала, що її комірник привезе гостей. Але господиня моментально «зорієнтувалася»: пригостила нас вареною цуйкою, салом з часником, домашньою сухою ковбасою і дуже смачним червоним вином з власного невеличкого виноградника. Потім вона поспішила в курник піймати якусь птицю, але Штефан сказав їй, що ми ненадовго, а тільки на якусь годину-дві. Проте, засиділися ми майже чотири години – були то дуже приємні відвідини.

А сюрприз? Сюрприз відбувся на зворотній дорозі. Як це буває осінню, смеркло дуже рано. Ми подякували «мамі Йоані» за приємну гостинність, за страви й питво, якими пригостила нас, за тепле слово і поїхали. Сіли ми в авто, як сиділи і коли приїхали: Штефан спереду біля шофера, а я та Мірча – ззаду. Всі ми були у хорошому настрої, а цуйка та вино розвеселили нас і зробили балакучими. Але швидко Мірча Міку здався нам дуже п'яним, хоч, коли сідав у АРО, був лише ледь підхмеленим. А тепер говорив без ладу, язик у нього постійно спотикався, він щось водно белькотів, доки, теж раптово, замовк, опустив голову на одне плече і тут-таки заснув. Але спав він недовго, лише кілька хвилин, скільки їхалося асфальтом, а коли машина звернула на

польову грудкувату дорогу, щоб виїхати на автостраду Бухарест-Пітешть, вибоїни так сильно потрясли машину, що Мірча Міку проснувся, витріщився в мій бік і заскреготав загрозливо:

– Ти хто?! Говори! Бо зараз дам по морді!

– А я пропоную зупинити машину, зійти нам і там будемо битися. Хочеш? – кажу я, сміючись.

– А, це ти, Корнелію? Пробач... – промимрив Мірча Міку, вгніздився зручніше, швидко заснув і спав уже всю зворотну дорогу.

І наступна моя подорож до Тинтави не обійшлася без сюрпризу. Цього разу Горія повіз лише мене та Штефана. «Мама Йоана» зустріла нас так само радо, як і попереднього разу, а Штефанові заявила:

– А знаєте, отче, що Красуня почала їсти?

– Не кажіть! – зрадів Штефан. – Це чудова звістка, мамо Йоано!

– А це що за Красуня? – питаю Штефана.

– Ходімо та побачиш.

Вийшли ми на подвір'я, а Штефан веде мене за шопу.

– Одійди подалі, – застерігає він, – бо у нас не собака, а таки дикий звір, готовий роздерти будь-кого.

Дивлюсь, а то вівчарка-здоровило загарчала й кинулась у мій бік, аж ланцюг її забренів струною. Ми повернули за шопу, де зимовий загін для овець, з якого лякливо глянула на нас дика кізочка, стрепенулась і, шкутильгаючи, втекла у протилежний бік огорожі.

– То це ваша Красуня? – питаю я, захоплений приємною несподіванкою, бо кізочка справді прекрасна.

– Так. А бачиш, яка гарна? Однієї ночі минулого тижня, мабуть, гнана сусідніми псами, бо нашого не розсилюємо, з поля ця кізочка забігла у вівчарню; оті кілька овець мами Йоани ще пасуться в сільській отарі. Вран-

ці, коли вийшла до курей та до поросяти, мама Йоана побачила кізочку – гарна, полохлива і трохи кульгава на передню ногу. «Хай побуде в нас, доки видужає, – каже мама Йоана, – а відтак випустимо на волю в поле, бо якщо випустити вже, воно шкутильгає, і пси роздеруть». Ще крім того, воно, сильно переполохане, досі навіть не їло, не пило. А, чуєш, кізочка уже почала, слава Богу, їсти. Диви, яка вона гарна, правда? Я дуже люблю її. Тому й назвав Красунею.

Наступного разу їздив я в Тинтаву тільки з Штефаном на його коричневому «Опелі» (рідко авто такого кольору, не так?). Було то якраз в розпалі осінніх сільськогосподарських робіт, і Штефан заходився найняти «мамі Йоані» двох-трьох помічників, які б зібрали кукурудзу з її городу. У сусідньому селі, на залізничному переїзді подвійний шлагбаум був опущений, але Штефан, не роздумуючи довго, зиркнув вліво-вправо – наближається поїзд, чи ні? – і проїхав поміж половинами шлагбаума. Але на потойбічній стороні переїзда із якогось звичайного зеленого автомобіля вийшов поліцейський і підняв руку, наказуючи нам зупинитись.

– А казав я тобі підождати, щоб проїхав поїзд, але ти... – дорікнув я Штефанові.

Штефан не зразу зупинив авто, а оминув спершу глибоку вибоїну на дорозі і тільки тоді зупинив, через що поліцейський прискорив ходу, наближаючись майже бігом і тримаючи руку на кобурі пістолета, мабуть, щоб не калаталася і не заважала бігти. Добіг і, засапано та якось загрозливо, блимнув на Штефана:

– Ваші документи!

– А ви що? Виймаєте пістолет? – зустрів його Штефан, сміючись.

В ту мить із зеленої машини вискочив молодий чоловік, селянин за виглядом. Став кричати:

– Пане-пане! Ало! Пане шеф! То наш священник...
Цілую руку, отче!

– То ти, Ніку? – впізнав його Штефан. – Ти що тут робиш? Управляєш рухом?..

– Ні, – вибачився юнак. – То вони попросили, щоб я їх підвіз...

Поліцай заговорив уже м'яко:

– А ви не бачили шлагбаум?..

– Бачив, аякже. Але разом бачив, що ні зліва, ні справа не наближається поїзд. А поїзда, ось, ще й досі нема... А ми з отцем протоієреєм дуже квапимось – жде нас Патріарх, – не кліпнувши оком, викресав Штефан брехню. – А ви – раз-два руку на наган, ге-ге-ге...

І, не даючи старшині вимовити слова, Штефан сів за руль, і ми поїхали.

– Це, мабуть, – каже згодом Штефан, – якийсь недавно прибулий поліцай, якщо не знає мене, бо між цим селом і моєю парафією – лише два кілометри, і мене тут знають усі. А бачив? Дурень сягнув за пістолетом!

– Не гадаю, що мав він такий намір. Поліцейський побачив, що ти ще не зупинив і почав бігти, а кобура теліпалася й заважала.

– Може, – згодився Штефан. – У цьому селі служить мій колега Чіпріан. А який він піп можна здогадатися, якщо дивитися на цей цвинтар.

Ми якраз проїжджали попри сільський цвинтар – зарослий реп'яхами, кропивою та різними бур'янами, аж хрести ледве видно; старий дерев'яний паркан почорнів, тут і там повідпадали лати і творять вигляд вищербленого рота.

– А що, – питаю, – твій колега хворий, а чи дуже старий?

– Ні. Він мого віку, може, на якихось два роки старший. Просто лінивий і занадто любить чарку. Одного

разу, – Штефан весело розсміявся, – сталося таке. Була в нас попівська конференція, знаєш, ота що двічі в рік, у повітовому місті, таки в соборі, бо не було в нас на це великого залу. Після служби, і тема конференції, і розмови на ту тему були вкрай нудними, і я та ще один колега випросилися у єпископа – забрехали, що у нас похорон. Чіпріан, який сидів у задньому ряді, скористався моментом і висунувся з церкви разом з нами.

– Ви куди, любі отці, без мене? На чарочку? – питає він нас.

– Ні, додому.

– Так? Це теж непогано. Підвезить і мене, бо до автобуса далеко – цілі дві години.

А бачимо, від нього ще зранку вже тхне якоюсь горілкою. Та хай уже, гадаю, візьму і його – все одно проїжджаю крізь його село.

– Сідай, – кажу.

Чіпріан сів ззаду. Ми ледве рушили, як він став підспівувати, вийняв з портфеля церковний величезний, майже чвертьметровий ключ, яким почав стукати у вікно в ритм своєї мелодії.

– Сиди спокійно, бо розіб'єш шибку! – кричу.

А він і гадки не має – продовжує співати і стукати ключем у шибку задніх дверець машини. Ну, підожди, – думаю, – навчу я тебе розуму! Коли доїхали перед його цвинтарем, я зупинив машину, вийшов і кличу й Чіпріана – прикидаюся, ніби перевіряю шини.

– А це що за ключ у тебе?

– Від вхідних дверей церкви, ти не знаєш? – дивується піп Чіпріан.

– А повинен бути важкий, правда? Ану покажи.

Взяв я той ключ, яким Чіпріан всю дорогу дзенькав у шибку машини, мов у латуневий таріль бубна, зважив у руці, розігнався й жбурнув у бур'янисті хащі цвинта-

ря – до вечора шукатиме піп свого ключа у реп’яках та кропиві й не знати чи знайде... Га-га-га!

А вже щодо Штефанових «розмов» з поліціями транспортного руху, мав я ще того таки року почути ще одну. Було то, гадаю, на початку жовтня. Завітав я одного дня до нього на роботу (отець Штефан Станчу завідував технічним відділом Бухарестської Єпархії). Коли увійшов я в його кабінет, застав там невідомого мені смаглявого молодого пана, а Штефан говорив з кимось по телефону:

– О, якраз прибув отець Корнелій Ірод, ми приїдемо разом, – Штефан поставив трубку й питає мене: – Їдеш зі мною до Брагадіру? (це парафія, в якій служив він перед Тинтавою). Там ждуть на нас добрі люди побути кілька годин у колишній мисливській альтанці Чаушеску на самому березі Дунаю. Кажуть, що їхнім мисливцям попався сьогодні кабан. Їдеш? Ось, повезе нас Циган, – вказав він на смаглявого гостя, – він якраз купив собі нову «Дачію»¹. Знайомтися. Це Джордже, успішний бізнесмен. Він – не циган, то так я його пещу...

Серед численних талантів, якими Господь обдарував Штефана, зараховується його надзвичайна товариськість. Так пояснюється велике число його друзів, приятелів та знайомих; серед них ієрархи, прем’єр-міністри, міністри, генерали, полковники, сенатори та депутати, бізнесмени і багато інших «вагомостей», щоб вже не говорити про майже безчисленність простолюду.

– Їдемо, панотче радник, – радо згодився Джордже, – бо я, наче віщував, тільки що заправив бак.

До Брагадіру доїхали ми в обідню пору. Відвідали церкву, де служив Штефан ще лише два роки тому і повернули бігцем до трьох колишніх його прихожан, які залишилися близькими його серцю, і поквапились

¹ «Дачія» – назва румунського автомобіля. (К. Ір.).

у дунайський луг до мисливської альтанки Чаушеску. Польова дорога, повна вибоїн і вкрита товстим шаром пелюки, прорізувала широкий лан мідяного кукурудзиння. Напроти, з самого Дунаю, дув шорсткий уже холоднуватий вітер. Перед альтанкою, серед невеликої загороди спорядили довгий стіл, власне, кілька дощок на встромлених у землю кілках, а обабіч стола були лавиці, тобто теж дошки на кілках. На столі повно місцевих закусок: свіжий та солоний овечий сир, помідори, огірки, солодкий та гострий перець, ковбаса, печені у гарячому попелі яйця, а також пляшки горілки та пластмасові бідони вина. Біля стіни альтанки, щоб захистити від сильного вітру, над купою жевріючого жару, на великій решітці жарилися скиби кабанятини та кільканадцять перепілок.

Їли-пили, страви були чудовими, нове вино теж, і Штефан не вгавав хвалити жарені кабанятину та перепелиці. А він, ніде правди діти, таки любить здорово попоїсти й запити хорошим вином. А наші ґазди казали, що мала бути ще й заяча печеня, але прімар не туди попав, хоч двічі стріляв за зайцем. Уточнення колишнього голови колгоспу про колишнього свого агронома, який став між часом головою сільради, тобто прімарем, викликало загальну реготню.

Само собою, Штефан був у центрі загальної уваги – то розпитували його, то він цікавився про одне, про інше. Джордже, наш випадковий водій, сидів біля мене. На початку обіду, обережний, він випив манюсінський, мов наперсток, стаканчик цуйки, зате, коли подали вино, Джордже не втерпів і не мав уже тієї обережності. Штефан замітив:

– Що робиш, Цигане, ти здурів?! Корнелію, ти не бачиш, що він п’є? А він здобув шоферські права лише місяць тому!

– Тому три місяці, панотче радник...

– Ну, й що? Ти все одно перевернеш нас десь у ша-
нець, якщо продовжуєш пити!

– Краще у стовп або в дерево!.. – хтось по-дурному
пожартував.

Засиділися ми на березі Дунаю, перед мисливською
альтанкою Чаушеску близько до півночі. Але вертаючись
з Брагадіру, я та Штефан укоїли непростиму дурницю.
Замість того, щоб зацікавити шофера, який випив
кілька склянок вина, якоюсь розмовою і при потребі
вгамувати, якщо Джордже захоче їхати надто швидко,
ми з Штефаном посідали ззаду і невдовзі після виїзду з
Брагадіру позасинали.

Нам все ж таки пощастило – подорож обійшлася
без аварії.

– Всечесніші отці, ми доїхали... – пробудив нас Джор-
дже.

Ми не дуже охоче прокинулися й витріщилися до-
вокола: ми не в Бухаресті, а на якійсь сільській вулиці,
затопленій рясною зеленню й нічною тишею.

– Де ми тут, Цигане? – невдоволено запитав Штефан.

– Я вже дома, у Гліні¹, у свого тестя... Ось ключі від
моєї машини, їдьте далі... Завтра забіжу до вас за ма-
шиною.

– Ти звихнувся, Цигане?!

Але Джордже був уже на подвір'я й звідти кинув:

– На добраніч! Ще до обіду зайду до вас...

Ми вилаєли його здорово, після чого Штефан питає
мене:

– Сідаєш за руль?

– Ні. Сідай ти, бо ти мав раніше «Дачію», а в мене
була «Лада»...

¹ Гліна – село на відстані 7-8 кілометрів від Бухареста. (К. Ір.).

Штефан зрозумів, що у мене це лише привід, а справжня причина – випите вино. Було вже близько третьої години. Сіли, поїхали.

– А диви, паршивий Циган! – лютує Штефан. – Казав, що бак повен бензину, а ми на червоному! Навряд чи доїдемо додому.

Покидаємо Гліну і невдовзі ми вже у Бухаресті. Палива вистачило. У тій пізній годині вулиці столиці майже пусті. Доїхавши до Обору, тобто недалеко моєї домівки, зупинилися ми біля семафору, а перед нами ще якась машина. Штефан нетерпляче засигналив, мовляв, дай дорогу! З машини вийшли два поліцейські, і ми тільки тоді замітили, що то авто поліції. Один з них підійшов ближче й звернувся до Штефана навіть дуже ввічливо:

– Ваші документи, будь ласка! Права, паспорт, талон машини.

Ми й собі вийшли з Джорджевої «Дачії» і нестримно розреготалися, на диво поліцаїв.

– Це не наше авто, – сказав Штефан, продовжуючи сміятися. – Але не вкрали ми його... Ця «Дачія» нашого друга з Гліни, він погано себе почуває, тому ми...

– Дайте, будь ласка, ваші шоферські права, – не пускав поліцай свого.

– А, права, кажете? Нема їх у мене... Взяв генерал Ступкану (це тодішній шеф транспортного руху). Казав, що змінить мої права, бо зношені і заплямовані... А я питаю його: а що мені робити, якщо хтось попросить у мене шоферські права? А він: хай потелефонує мені. Так що, ось телефон генерала Ступкану – дзвоніть, коли не вірите...

– О третій годині ночі?! – огризнувся другий поліцейський.

Але перший запитав якось доброзичливо, майже лагідно:

– Ви щось пили?

– Він пив вина, – вказав Штефан мене. – А я випив горнятко мусту. Невже почало бродіння?..

– Ким ви працюєте? – мав хороше натхнення запитати другий поліцай.

– Він, – кивнув Штефан на мене, – отець протоієрей Корнелій Ірод, а я отець Штефан Станчу, радник Патріарха Румунії.

– Чому ви раніше не сказали? Бо й ми охочі покуштувати церковного вина, ні? – повернувся він до свого товариша.

– Дуже радо, – згодився Штефан. – Ось мій телефон, приходьте до нас завтра і...

– Гаразд. Ми відвідаємо вас. А зараз, хоч нічний рух майже мертвий, їдьте обережно.

Але ті поліцейські ніколи не шукали Штефана.

Серед великого числа Штефанових знайомих був і його сусід македонець, тобто арумун Папу (не знаю ще як його), який відкрив свого роду ресторан, власне, корчму чи буфет, типу тих, що безліччю появилися у нас після 1990 року і більшість з яких донині позникали. У своєму «ресторані» Папу мав постійно багато клієнтів, бо крім пива та міцного, там можна було закусити овечої перченої ковбаси (Папу, як більшість македонців, мав свою отару), а головно приготував він щодня дуже смачні «мітітеї» за власним рецептом (це фарш у вигляді ковбасок, приправлений різними прянощами, а ковбаски жарені на решітці). Був я кілька разів з Штефаном у тій корчмі, а останній раз були з нами ще й актор Іон Бесою, генерал Маріан Радуку, журналіст Іоан Новак, полковник Думітру Лунгу (Штефан його вінчальний батько), Флорін Джорджеску, колишній міністр фінансів і ще не пам'ятаю хто. Від імені Папу Штефан запросив нас стількох, бо, казав, у македонця сьогодні спеціальна страва.

– Рад вітати вас у себе! – зустрів нас Папу. – Я приготував сьогодні для вас чудову страву! Зараз побачите.

– А що саме? – хотіли ми знати.

Але Папу непохочував признавати і тільки після нашого настоювання сказав:

– Заяць з маслинами! Скоро буде готовий – доки хильнете чарку віскі або палинки, я подам до столу.

– О, це справжній сюрприз! – похвалили ми македонця.

– Я не хочу зайця... – заявив Штефан. – Мені вісім мітітеїв.

– Чому, батьку? – запитав Думітру Лунгу. – не смакує зайця з маслинами?

– Навіть дуже, – запевнив Штефан. – Але сьогодні забавлялося мені Папулових мітітеїв.

Мене теж здивувала Штефанова відмова, знаючи його гурманом, ба таки справжнім ласуном, а втім, може, сьогодні йому дійсно захотілося мітітеїв, а вони у Папу справді дуже смачні.

Невдовзі Папу присунув столик на колісцях, на якому парувала величезна ринка, і угостив нас зайцем з маслинами. Страва виявилася дуже смачною.

Другого дня був я у єпископа домовитися у зв'язку з освяченням однієї церуви, а від владики повернувшись до Штефана. Він розв'язував якісь текучі справи, підписував папери і раптом каже:

– Ой, Корнелію! Добре, що я пригадав: сьогодні Теофілів день! Зараз подзвонимо й поздоровимо його, запросимо кудись на чарку, хай ще підпише оці документи.

Теофіл – це чудовий наш друг, ієромонах, колишній єгумен монастиря Черніка, зараз радник відділу зовнішніх зв'язків Румунської Православної Церкви. Але

Штефан не успів дзвонити, бо несподівано зателефонував Теофіл.

– Цілую руку, – каже Штефан, – Вітаємо, я та Корнелій, з твоїм сьогоднішнім ювілеєм! Так, він у мене, і ми збиралися відвідати тебе. Що? Обідаєш? Не говори! Чудово! Уже рушаємо!

Потім до мене:

– У Теофіла застелений стіл. Каже, що у нього печення, голубці, холодець, хороші напитки. Запрошує нас на обід. Ух, а я гину з голоду! Ти ні?

– Я теж.

– Ходім до Теофіла. Ось маю пляшку віскі, по допозі купимо ще букет квітів і все. Є квіткарка таки біля церкви Святого Ніколая, тобто біля Теофілової домівки.

У Штефана двоє секретарів – пані Йонеску і отець Крістіан; він технічний секретар. Штефан сказав обом:

– Ми йдемо на дві години до отця Теофіла. Не дайте нікому турбувати нас там, ну, тільки хіба, не дай Боже, конче кличе мене Шеф (це він про Патріарха). Тоді хай прибіжить Горія за нами.

Після цих розпоряджень спішимо щодуху до Теофіла. Купили квіти з-перед церкви Владики Ніколая й повернули на слідуючу вулицю, де на самому розі у спільному подвір'ї – дві невеликі будівлі, церковна власність. В одній із них, на першому поверсі Теофіл мав свою келію. Я та Штефан просто забігли на подвір'я й піднялися на перший поверх. Теофіл не мав дзвінка, тому Штефан постукав нетерпляче у двері.

– Ух, просто гину з голоду! – стукає він сильніше. – Теофіле, то ми, я та Корнелій. Відчини! – продовжує стукати. – Він, мабуть, гадає, що стукає хтось інший. Теофіле! Чуєш? То ми, відчини!

Увійшла у коридор стара пані й почала підніматися сходами. Коли дійшла біля нас, поцікавилася:

– Ви до отця Теофіла? Його нема дома.

– А ми тільки що говорили по телефону.

– Нема отця дома, – повторила стара пані й пішла геть.

Нам не хотілося вірити. Постукали ще кілька разів, але дарма; вкінці залишили квіти біля дверей і, розчаровані, вернулися в Штефанів кабінет. Він квапно набрав Теофілів домашній телефон (мобільні ще були рідкістю). Ніхто не відповів.

– Тут щось не те... – завагався Штефан.

Через кілька хвилин знову телефонує Теофіл. Штефан хапнув трубку:

– Теофіл? Що робиш? Ми з Корнелієм були у тебе, стукали, ти чому не відчинив? Що?! Не може бути! Серйозно? Га-га-га! Чекай, хай скажу й Корнелієві. Га-га-га. Ото вкоїв ти нам!

Штефан поставив трубку й продовжує сміятися:

– Теофіл, негідник, не в Бухаресті. Він у Сінаї, у монастирі, обідає з Макарієм. Там у нього ті страви, яких описував, аж слинка мені точилася. Га-га-га, негідник! Ходім кудись обідати, бо гину з голоду.

– Нам би зараз подали того зайця з маслинами, ні?

Штефан подивився якимось засоромлено й сумнувато. Помовчав трохи, а вкінці заговорив тихо:

– Вчора я тобі не казав... Був то не заєць.

– Ні? А що?

– Кізочка... Передучора клята вівчарка порвала нашійник і накинулася на Красуню – вмить перекусила її горлянку. Мама Йоана дала собі справу, що кізочка не виживе і, щоб не страждала, дорізала. Мені дуже шкода її. Красуня звикла до мене, їла вже з моїх пригорщів... Хіба міг я їсти її м'ясо?..

Імператор Павел І

У 1991 році, коли отець Костіка Гинку готувався до переосвячення своєї церкви в селі Прогресу, він наближався віком до вісімдесятки, а втім, може, вже й переступив той поріг. Але, незважаючи на це, отець був ще жвавий і праця ще радувала його. Тому й устиг закінчити зовнішній ремонт церкви і оздобити храм свіжим живописом. Зобов'язався він також перед прихожанами замінити теперішній іржавий дах новою бляхою, можливо, навіть мідною, якщо зберуть належні кошти. Таким був отець Костіка – взагалі не боявся труднощів, але заразом, дивно, де в чому був аж занадто марудний. Також із слухом було у нього щось не те – недочував. Не дуже високий, отець Костіка носив кудлату бороду, яку запустив аж десь у 70 років, одягався недбало, майже неохайно, як чи не всі вдівці старшого віку. Жив один у парафіальній запущеній двокімнатній халупі, через вулицю, таки навпроти церкви. Подорожував іноді до Бухареста – не частіше, ніж раз, найбільше двічі на місяць – і або вертався того самого дня, або ночував у свояка, але наступного дня обов'язково був уже у своїй парафії.

Кажуть: який пан, такий крам. Тільки так пояснюється, чому подвір'я парафіальної хатини заросло бур'янами та бадиллям, які приховували купи сміття, назбираного роками. І хороми та обидві кімнатки були постійно засмічені, в безладді й подолані брудом. Якщо судити

його ззовні, можна подумати, що отець Костіка якийсь п'яниця та піддуркуватий простака. А воно зовсім не так! Отець Костіка Гинку не кутив, не пив (ну, в тому розумінні, що не був п'яницею, як виглядав, але горнятко вина таки любив хильнути, бо мав своє вино з отих шість рядів винограду, який посадив на городі саме перед подвір'ям і який – забур'янений і без підпори – дивно родив йому щороку. «Ади, – сміялися люди, – дарма, що у попа виноград карликовий та шкутильгавий, а родить, як ні в кого!» Щодо освіти – нема що й говорити! У 1937 році він блискуче закінчив Теологічний факультет у Кишиневі, а роком пізніше – й Академію красних мистецтв у Яссах. Був отець Костіка людиною начитаною, головню з теології, знавець інших двох мов – французької і, як майже всі бессарабці, російської. Довідався я також, що отець Костіка – політ'язень; просидів він, кажуть люди, десять років і тому здається всім загонистим і придуркуватим, але за що був ув'язнений – не знаю. Стільки всього чув я про отця Гинку в 1977 році, коли стали ми сусідами (між нашими парафіями, Ламотешти і Прогресу, – всього чотири кілометри).

Про отця Костіку Гинку найбільше розказав мені отець Валерю Паскару (вони разом училися і в духовній семінарії, і на Кишинівському теологічному факультеті); отець Паскару служив у Попештах (невеличке село – 107 сімей – недалеко, власне, навпроти моїх Ламотештів, на правому березі річки Димбовіци) ще з 1940 року, зараз після утечі з Бессарабії. (Про отця Валерю Паскару, найчистішу богослужительську душу, маю намір розповісти колись докладніше.) Я жив у Бухаресті і в ті роки їздив щодня до нової своєї парафії (куди перевівся я з міста-курорту Пучоаса, щоб відбудувати обидві церкви, розвалені землетрусом 4 березня 1977 року);

їздив здебільшого поїздом, а своєю машиною пізніше, коли «застелили» дорогу асфальтом, а головню коли дозволили їздити щонеділі (кілька років, у неділю не всі авто мали право руху: в одну неділю їздили парні номери машин, а у наступну – непарні) і коли вже бензин можна було купувати без карток. Дуже часто подорожував я разом з отцем Паскару, який жив теж у столиці; ми навіть затримували один одному місце у вагоні (поїзди були завжди переглічені робітниками, що виходили з нічної зміни й поверталися додому, тобто по селах, розташованих обабіч залізниці Бухарест-Олтеніца). Він не раз пропонував мені говорити по-російськи. «Дома нема з ким і я почав її забувати...», – вибачався отець. Розмовляли ми про всяке. Про мене, про нього, про наші парафії, про прихожан та про різні їхні звичаї. Отець Паскару служив у Попештах уже стільки десятиріч, а кілька разів (навіть місяцями) заступав і мою парафію – отже, було нам про що розмовляти. Так довідався я, що отець Паскару в історії свого роду – восьмий священник по висхідній лінії, тобто священниками були його батько, дід, прадід, прапрадід і т. д. Описував він також життя своєї сім'ї у Бессарабії в передвоєнні роки, своє студентство, потім гіркі біженські дні. Із студентських років часто згадував одну пригоду, а, розповідаючи мені її, завжди закінчував висновком: «Ось від чого залежить іноді доля людини...». А будучи безголосним, він одночасно був і студентом не лише теологічного, а й юридичного факультету, хоч батько наполягав, щоб його син став також священником. А щоб бути певним цього, батько склав мудрий план: мав він у Кишиневі багату бездітну сестру-вдову і сказав синові одного дня: «Валерю, ходім до твоєї тітки Лідії – щось хоче вона з тобою говорити». А вже тітка каже своєму племінникові: «Ось що, небоже. Якщо ти, Валерю, обіцяєш стати

попом, я дарую тобі отой мій дім на шість квартир, що в центрі міста, а дарую зі всіма квартирантами, і зароблятимеш з комірнього купу грошей. Скажи тільки, що згідний, і я таки вже кличу нотаря, щоб оформив належний папір!».

Що ж йому було робити? Погодився, бо важко відхилити таку пропозицію. А це справді змінило його долю.

Лише на кілька днів перед тим його друг і колега, бідненький студент Костіка Гинку, заявив радісно: «Валерю, я знайшов, де можна нам заробити якісь грошенята. Кишинівська поліція наймає переписувачів (три дні на тиждень, по чотири години) – студентів та учнів вищих класів, у котрих гарний почерк. А у нас з тобою – прекрасний! Ти якої думки?».

Валерю радо погодився, але після тітчиного подарунка відмовився від тієї пропозиції. А Костіка Гинку таки найнявся копіїстом кишинівської поліції, де попрацював майже півтора року до закінчення факультету. Потім оженився і служив сільським попом до літа 1940 року, коли змушений був стати біженцем, спершу в Олтенію, а далі у Мунтенію. Пізніше «діяльність» у буржуазній поліції обійшлася йому дуже дорого: майже десять років політичного ув'язнення (з осені 1954 року аж до весни 1964)! І – тільки уявіть собі! – його ніколи не судили й не засуджували, а тільки допитували. На допит виводили його майже щотижня і зазвичай уночі – били, катували й доїдали одним і тим же запитанням: «Зізнаєшся, бандите?». «У чому зізнаватися?! – розпачливо благав отець Костіка. – Я згідний визнати будь-що, але тільки скажіть, що саме хочете, щоб я визнав...» «А-а, ти ще й насміхаєшся над нами, бандите?!» І так «допит» знову йшов із самого початку. А це не день, не два, а дев'ять з половиною років! Без обвинувачення, без

суду, без вироку, один тільки «допит» – постійний, шалений, неблаганний. Іноді, «забували» отця Костіку на певний час, щоб потім знову викликати його на такий же «допит». При звільненні, фальшиво ввічливо, але суворо застерегли, що, мовляв, бажано, щоб він нікому не розповідав, в яких місцях побував, на яких «курортах» «відпочивав», якщо не бажає повернутися туди... Тим більше, що з ним сталася помилка, тобто, якесь непорозуміння... «То як, – закричав отець Костіка Гинку, – десятилітня помилка?!» «Не галасуй, отче, – час, який просидів ти в нас, записали в твою трудову книжку як роки праці. Крім того, призначили хорошу парафію – Прогресу, що в районі Бранешть Бухарестської області (був у нас тоді адміністративний поділ ще радянського типу – на райони та області).

Так що навіть не дивно почути від декого: «Е, піп Костіка ? А в нього, видно, не всі дома...». Лише отець Валерю Паскару, згідно з його душевною добротою, оправдовував свого давнього друга: «Правда, Костіка іноді трохи перегинає. Але в нього причини надто серйозні...».

Отже, в 1991 році отець Костіка Гинку закінчив зовнішній ремонт своєї церкви, відновив внутрішній живопис та образи іконостаса і став готуватись до переосвячення. Парафія Прогресу була під моєю протоієрейською «опікою», тому отець Гинку відвідував мене часто в Олтеніці й розповідав про хід робіт, а коли все закінчилося і я встановив дату переосвячення його церкви, отець Костіка висловив своє гаряче бажання, щоб службу відправив не якийсь єпископ чи митрополит, а сам Патріарх і страшенно просив мене, щоб саме я звернувся до Його Блаженства Теоктіста з таким проханням, бо – він певен – в такому разі Патріарх не відмовить. Але я не наважувався запрошувати Патріарха в па-

рафію, де, крім церкви, нічим похвалитися. А отець Гинку продовжував наполягати. Його прохання впливало не лише із всім притаманного людського марнолюбства, а спиралося й на недавній прецедент: кілька місяців тому Патріарх висвятив церкву в сусідньому селі. Але там все виглядало бездоганно, а, крім того, я не міг зловживати порядністю Глави Церкви і не хотів, щоб Його Блаженство бачив парафію, де, крім оновленої церкви, все інше виглядало страшно: запущені подвір'я (і церковне, й парафіальної хати, яка швидше виглядала на пустку, ніж на попівське помешкання), церковний перегнилий паркан приліг на високі бур'яни, за церквою – справжній акаційний ліс, зарослий такими ж бур'янами, в яких панують сусідські кури, оновлені стіни старої церкви роблять ще виднішим заіржавлений дах. А як виглядає парафіальна хата та її город і подвір'я, вже відомо. Я сказав отцеві Гинку, що у таких умовах «нетактовно» запрошувати Патріарха. Але він не був тієї думки. Зголосився на прийом до Його Блаженства і був прийнятий. Патріарх уважно вислухав отця Костіку Гинку, похвалив за здійснене ним, а вкінці сказав: «Ідіть, отче Гинку, до свого протоієрея Корнелія Ірода та передайте моє благословення, щоб зібрав навколо себе собор священників і дияконів і висвятив вашу церкву. Потім хай отець Корнелій напише рапорт, а ми дамо вам належну нагороду». Відмова Його Святості дуже засмутила отця Костіку, але нічого йому робити – мусів підкоритися рішенню Глави Церкви. Зате звернувся до мене з іншим проханням: замість правити в соборі зі сусідніми священниками, як це прийнято в таких урочистих богослужіннях, отець Гинку просить у мене дозволу запросити кількох своїх колишніх кишинівських колег. «Скільки їх ще залишилося, каже, бо чимало з них переселились у царство небесне». На жаль, серед

них – і чудова людина, якою був отець Валерію Паскару. Я погодився.

Призначив я переосвячення церкви на одну із червневих неділь 1991 року і сказав отцеві Гинку, що почнемо службу рано-вранці, тобто о сьомій годині, але рівно о сьомій (уточнив я, знаючи отця Костіку не дуже пунктуальним), щоб уникнути денної духоти, але й тому, що в ту саму неділю, після обіду, я повинен був вінчати пару молодих у своїй парафії.

Стояв ясний і тихий літній день, але спекотний ще зранку. З Бухареста я вирушив о 5 годині ранку. (Я завжди жив не в парафії, а в столиці, на відстані 24-ох кілометрів – поїздом або 30-ти – автомобілем шосейним маршрутом; не жити серед парафіян для священника має двоякі сторони, хороші й погані, але про це – іншим разом.) Отже, виїхав я з Бухареста зарання, щоб спершу повернути до своєї церкви за одежею, де ждав на мене мій дяк Васіле; потім сідаємо ми в мою червону «Ладу» і рушаємо ґрунтовою дорогою через поля прямо до Проґресу – хотілося доїхати десь о півсьомої, щоб перевірити, чи все приготовлене до переосвячення.

У Проґресу – неприємний сюрприз: у церкві повний безлад. Чотири-п'ять жінок мили кам'яну долівку, після чого мали застелити килими; якісь три місцеві імпровізовані елетротехніки протягли струм з вуличного стовпа і, при світлі дуже сильної лампочки (найменше в 500 ватів), полізли драбиною до великого канделябра і пробували «електрифікувати» його під байдужим наглядом дяка Діци. У вівтарі ще більше безладдя; лише на святому престолі був належний порядок.

– Дяче! – сердито кличу я Діцу.

– Цілую руку, всесвітліший отче протоієрею... – відповідає дяк Діца мляво та з фальшивою смиренністю

(недавно я покарав його за непослух перед своїм настоятелем).

– Де отець Гинку?

– Гадаю, що вже прокинувся, не знаю... Вчора були до них бухарестські гості, чотири священники. Засиділися до пізньої ночі і, мабуть, ще сплять... Гості. Бо піп Костіка, здається, пішов причащати хвору бабу...

– Слухай, Діца! Іди зараз же до парафіальної хати й затруби зорю – ти, певне, відбув військо, так? – та запроси шановних гостей до церкви. Потім відшукай отця Гинку – хай з'явиться негайно. Доти я заведу порядок у церкві – а це твій обов'язок, правда? – і почну Утреню з моїм дяком Васіле. Коли вернешся, приготов перед церквою стіл, посуд з водою для висвячення, свічник, кадило, ладан і що ще потрібно. Ясно? Рушай!

– Цілую руку...

– Надіюся, за тобою не треба буде посилати...

Діца не відповів, але прискорив ходу, став ніби квапитися.

Спершу я підійшов до «електриків».

– Хлопці, при канделябрі у вас ще багато роботи?

– Ну, ще якихось дві години, панотче, якщо не довше... Провід старий, ламається...

– А ця велика лампочка чия ?

– Моя...

– Позич нам її на сьогодні, згідний? Тоді так – залишіть її зачепленою дротом до канделябра, кабель підвісьте вище, щоб люди не спотикалися і все. Своє діло закінчите після обіду або завтра. Тепер – пора починати Службу Божу.

Потім я сказав жінкам, щоб застелили килими на мокру долівку – таким чином у церкві буде навіть холодніше, – далі я кивнув дякові Васіле, щоб подав кадило, поблагословив і розпочали ранішню службу.

Через пів години з'явився й отець Костіка Гинку.

– Цілуємо правицю та радо вітаємо вас, отче протоієрею, в нашій церкві... – каже отець Костіка, хреститься, тричі віддає за правилом доземний поклін і цілує край престолу, настільний хрест та Св. Євангеліє.

Відповідаю, склонивши голову (здається, я вже казав, що отець Гинку глухуватий) і вказую на годинник, тобто дорікаю, що пізно. Отець прикидається, що не помітив мого закиду й каже далі:

– Прибули чотири мої кишинівські колеги: отець Владімір з Митрополії, себто той, що служить у Патріархальному Соборі... Знаєте його, отче Корнелію?

– Котрий Владімір? Диякон?

– Що ви кажете?

– Диякон? – кричу я.

– Так-так, диякон. Ми вчилися разом... Потім отець Лепадату, отець Варзару, обидва з Бухареста, й отець такий-то (я не запам'ятав його імені) з Буфті. А вчора ввечері, оскільки ми давно не зустрічались...

– Здорово напилися...

– Що?

– Взялися за чарку! – кричу.

– А, ні. Тільки по горняткові. Але стали згадувати молоді літа, розбалакалися про одне, про друге... Ну, засиділися допізна.

– Добре, отче. А зараз ідіть до своїх гостей – може, вже прокинулися – та запросіть їх до церкви, щоб хоч Святу Літургію відправити нам разом. А оскільки вони приходять пізно, як єпископи, зустрінемо їх піснею «Владико наш...».

Тимчасом народ переповнив церкву. Прибули прихожани з Прогресу, але й багато віруючих з навколишніх сіл.

Невдовзі з'явились і гості, трохи ніяковіючи, привіталися, а з отцем Владіміром ми навіть радо обнялись:

ми давні знайомі, ще з часу, коли я, нововисвячений на священника, проходив місячну практику в Патріархальному Соборі, а Владімір, хоч був уже підстаркуватий диякон, керував криласом, бо всі інші диякони Собору, сміливіші у своїй «смирності», служили при вівтарі.

Під час Св. Літургії (по мені видно було, мабуть, що я ще не встиг повністю здобути належний душевний спокій і прогнати сумне незадоволення, спричинене безпорядком і запізненням) отець Лепадату нахилився у мій бік аж занадто увічливо й прошептав:

— Отче протоієрею, ви забули надіти наперсний хрест...

— Немає його в мене.

— Що кажете?

І отець Лепадату був гей приглухуватий.

— Я не маю наперсного хреста, — сказав я голосніше; а я дійсно не мав: у церковному магазині не знайшов нічого гарного, а патріархальний хрест дадуть мені аж через кілька років.

— Не маєте? — дивується отець Лепадату. — Є у мене на продаж срібний хрест, якщо вас цікавить...

— Цікавить. А скільки правите за нього?

Отець недочув і повів далі:

— Але продаю не на леї, а на валюту, — і сміється.

— У такому разі — не цікавить, — кажу, — бо нема в мене валюти.

Було це під час Служби Божої, ми говорили пошепки, а тому отець знову недочув — на моє щастя, бо він додав усміхаючись:

— Таже яка валюта? Не долари маю я на увазі, не марки, а радянські рублі. За срібний хрест — 300 рублів. Їду наступного місяця в Бессарабію і не хочу, щоб тамтешні родичі думали, що прибув я на пироги без копійки в кишені...

– Так говоріть, отче! – сказав я голосніше. – Піду завтра на базар або на Північний Вокзал – там повно радянських туристів, які міняють карбованці на наші леї.

Наступного дня поміняв я у бессарабця леї на карбованці (по 10 леїв за один карбованець) і подзвонив отцеві Лепадату. Домовились зустрітись того ж таки дня. Жив він біля Північного вокзалу на третьому поверсі високого будинку. Отець був уже приготовлений – розклав на оксамитній скатерці стола три наперсні хрести – срібні всі, всі чудові, всі на ланцюжках церковного виробу.

– Вибирайте, котрий вам подобається.

Я розглянув уважно кожний хрест і вкінці вибрав найпростіший – плоский, на якому Спаситель вирізьблений на Хресті розп'яття тонкими лініями і з надписом І.Н.Ц.І. (отже, хрест російського походження, подумав я).

Мій вибір, мабуть, не дуже сподобався отцеві Лепадату, бо він поквапився порадити:

– І цей хрест дуже гарний. Ану дивіться, яка чудова філігрань...

– Я вже вибрав, – кажу й повертаю хрест на зворотний бік. Ну, а на звороті – справжній сюрприз; я торопію, далі витріщився й не вірив своїм очам:

**Пресвитеру дающому образъ
вѣрнымъ словомъ и житіємъ
оустановлено въ благочестивое
царствованіе великого государя
ИМПЕРАТОРА ПАВЛА 1**

1797

декаб 18

Господи! Хрест кінця XVIII сторіччя! Надзвичайно! А хто був цар, Павел І? Я не знав. Як володар – хорошим

був він чи ні? Бо, певна річ, про хороших російських царів досі я ще не чув. А Павел І яким був? Не те, що я не знавець історії Росії, але і в післявоєнних підручниках, коли ходив я до школи, взагалі мало писалося про королів і царів.

Я поклав 300 карбованців на стіл і поквапився покинути отця Лепадату.

Щоб похвалитись, я показав куплений хрест поетові Георгіє Томозееві (а він був і відомим нумізматом).

— За скільки, кажеш, купив ти цей чудовий хрест?! — дивується мій друг. — 3.000 леїв?! Та навіть 3.000 доларів було би замало!

Носив я хрест Павла І кілька років, доки Його Блаженство Теоктіст нагородив мене Патріархальним Хрестом, а оскільки для священників це найвища нагорода, я був, так би мовити, «змушений» носити новий хрест. Але в той же час мене не покидала цікавість довідатися, хто такий Павел І, котрий називав себе «**імператором**». Пошукав я, значить, у семитомній енциклопедії і знайшов таке:

«Павел І (син Катерини ІІ) пробув на престолі Росії з 1796 року до 1801, коли був убитий. Трон Росії успадкував його син Олександр І».

Отже, за коротке царювання, крім значних реформ, згаданих у енциклопедії, але про які не будемо зараз говорити, Павел І старався увічнити своє ім'я, даруючи православним священникам (кільком?) прекрасні наперсні хрести; один із них дійшов аж до мене.

Кілька років тому, в 2006-му, відбулася моя несподівана «зустріч» із імператором Павлом І: румунське телебачення представило російський художній фільм про царювання Павла І та його сина Олександра І, якого вважали причетним до вбивства свого батька. Трагічна кончина імператора Павла І піднесла не лише

сентиментальну ціну його хреста, а й щиру молитву мою як священника за вічний спочинок його душі.

Не знаю, скільки священників до отця Лепадату носили цей хрест. Протягом понад двох сот років, мабуть, чимало. Сьогодні нема уже жодного з них серед живих. Не стало й тих, що 33 роки тому були свідками миті, коли пощастило мені одержати чудовий хрест імператора Павела І. Давно нема вже ні отця Лепадату, ні отця Костіки Гинку, ані ніжного поета Томозея. Хай з Богом спочивають.

А після мене хто носитиме цей хрест ?..

Нікіта Станеску

4 березня 1977 року в Румунії стався сильний землетрус, внаслідок чого загинуло півтора тисячі людей (більшість з них у Бухаресті), по містах та селах були зруйновані чимало будівель, серед яких кількадесят церков.

Розпачливий страх охопив увесь народ.

Землетрус застав мене священником у курортному місті Пучоаса, в якому я завідував парафією Шербанешть. Слава Богу, моя церква вціліла. Зате, головню в півдні Румунії, багато храмів, як я вже казав, були повалені землетрусом.

У ті трагічні моменти я вирішив попросити переведення в якусь сільську парафію з розваленою землетрусом церквою і поспробувати відбудувати її. З цим я зголосився на прийом до Патріарха Юстіна (у нашій православній церкві такий закон: священник може просити переведення з однієї парафії в іншу лише після п'яти років служіння в даній парафії; а я в Пучоасі служив тільки два роки і тому треба було мені звернутися до Патріарха за такою пільгою). Патріарх прийняв мене і схвалив мою просьбу, але спершу поцікавився якось іронічно здивовано: «І згідні ви, отче, покидати місто, щоб стати сільським попом?». І, не чекаючи моєї відповіді, передав своїм шефом кабінету, отцем Джелу Богданом, розпорядження, щоби радник отець Крістаке оформив моє переведення. А я таки хотів від-

повідати Патріархові, що після здійснення свого задуму відбудувати розвалену землетрусом церкву і після п'яти років служіння у новій церкві, якщо захочу, зможу повернутися в якусь міську церкву. Тоді я й гадки не мав, що залишуся сільським попом 35 років, тобто аж до виходу на пенсію. І не уявляв я таке, бо тоді не знав, що любов і вдячність людей, яким ти щиро служиш, можуть невідривно «прикувати» тебе до свого життя-буття. А це тому, що став ти не лише рідним членом того села-сім'ї, а таки отцем тієї сім'ї, її головою і, покидаючи цю сім'ю, ти безперечно став би нічим іншим як духовним дезертиром.

Отже, Патріарх Юстін дав розпорядження оформити моє переведення.

І так, влітку 1977 року опинився я в селі Ґалбінаш – воно на відстані 24 кілометрів залізницею від Бухареста, де я проживав і доти, і після того, і 30 кілометрів, якщо їхати шосейною дорогою. Місцевість то справді Ґалбінаш, але парафія називається Ламотешть. Комуна Ґалбінаш складається з двох з'єднаних колишніх сіл: Ламотешть (458 сімей) і Ґалбінаш (260 сімей). «Стулилися» ці села – нині не вгадати, де закінчується одне і розпочинається друге – мабуть, понад сто років тому. А назва об'єднаної місцевості – це Ґалбінаш (хоч воно менше), бо назва залізничної станції теж Ґалбінаш. До комуни Ґалбінаш належить ще й відокремлене невеликим озером сільце Моара Ноуа (52 сім'ї, здебільшого циганські). У місцевості Ґалбінаш було дві церкви – парафіальна у Ламотешті і філія у Ґалбінаші. Тут землетрус розвалив не одну, а обидві церкви. Правда, у Патріарха я висловив бажання відбудувати лише одну церкву, а тут раптом – дві! Але що зробиш? А відмовитися я й гадки не мав, хоч відбудовувати в якось селі дві церкви – справа взагалі зовсім нелегка і

непроста, а в ті роки аж занадто, бо повітові власті ставили всякого роду перепони: то не ухвалювали кошторис, то ставили перешкоди в пристаранні будівельних матеріалів, то вигадували різні причини, щоб заборонити відбудову. Але прихожани обох церков палко бажали бачити свої святині піднятими з руїн, а це дало мені відвагу почати спорудження обох церков без дозволу повітових установ – головного архітектора, інспекції будівництва, пожежників, повітового комітету культури тощо. Ці установи, може, дали б свою згоду, але в такій ніжній справі, як будівництво церкви, і їм потрібен був дозвіл повітового комітету компартії, ба навіть таки розпорядження першого секретаря.

А я разом з парафіянами взявся відбудовувати обидві церкви без жодного дозволу. Правда, підохотив мене в цій складній справі і тодішній протоієрей, отець Георгіє Матеєску, хай з Богом спочиває. Дав він мені газету **Скинтею** (йдеться про центральний орган компартії), в якій була надрукована промова Ніколає Чаушеску зараз після землетрусу; керівник Румунії вимагав від народу відбудувати все, що було зруйноване землетрусом. А раз **все**, значить і церкви, ні? Отож, іншими словами, мав я найвищий дозвіл і, незважаючи на всякі труднощі й перепони, на нестачу фінансових фондів, я розпочав дві будови і через чотири роки, дав Бог, з'явилися дві новісінькі церкви – парафіальна у Ламотешті і філія в Галбінаші. Після переосвячення обох церков, служив я потім у них поперемінно – одну неділю в одній, одну в другій, одне свято, Різдво та Великдень у парафіальній церкві, а наступні у філіальній. І служив я в обох церквах до 2001 року, коли будучи протоієреєм, я перетворив філію на парафію, в яку був призначений служити молодий священник, а я – хоч і був протоієреєм – продовжував служити в Ламотештській церкві.

Населення комуни Ґалбінашь складалося тоді з румунів, циганів (це так звані «рударі», які не говорять по-циганськи; лише у Моара Ноуа жили «урсарі», які спілкувались циганською) і 14 сімей «македонців», тобто арумунів (нині в Ґалбінаші нема вже жодного «македонця» – між часом одні покинули цей світ, решта переселились у столицю). У місцевості жили й інші пришельці, головню бессарабці, біженці під час останньої світової війни, як, приміром, подружжя Ґуцу (пан Васіле завідував поштою, а пані Лідія працювала «редактором» місцевої станції чи пункту радіофікації; були то чудові люди!) або подружжя Чобану (він агроном, а вона вчителька), а також чудова лікарка Анджела Дирзу, але й кілька прибулих людей із Молдови: Георґе Рекня з Ботошанського повіту; він старшина військової частини, що в сусідньому селі Согату, а також Васіле Бука, помічник лікаря в сільському диспансері (прибув він з молдавського міста Роман); жителі з Ґалбінаша звали його то *доктором*, коли ставав він комусь у пригоді, то *фельдшером* або *останньою п'яницею*, коли не догодив комусь. А був цей Васіле Бука постійно веселий, майже розжерілий, череватий, з розгойданою ходою через коротшу ліву ногу, зате розумний і дуже начитаний. Ця людина розповіла мені, якусь неймовірну і zarazом дивну річ, про смерть славного поета Нікіту Станеску, про що, – запевнив мене Васіле Бука, – крім нього, крім чотирьох лікарів і двох медсестер, точно ніхто не довідався. Але про це – трохи пізніше.

А доти, ось чудацтво: ім'я Бука (по-румунськи – це, пробачте, сідниця) вам не Йонеску і не Попеску (найбільш поширені імена в Румунії) і все ж таки в Ґалбінаші існував ще один Васіле Бука, викладач фізкультури, і був він не з Молдови, як *доктор* або *фельдшер* чи *п'яниця* Васіле Бука, а десь із Телеорману, з якогось села, що біля

містечка Зімніча. Прибув він до Ґалбінашу кілька років переді мною разом зі своїми батьками, учителями-пенсіонерами Думітру і Вікторією Буками.

Коли помер учитель Думітру Бука влітку 1982 року, на похорон прибули з Телеорману кільканадцять учителів, всі вони колишні колеги покійного. В церкві, перед тим ніж мав я почати похоронну службу, підійшов до мене старший учитель і запитав, чи дозволю йому висловити кілька слів про небіжчика. Аякже, – відповів я. – Я вкажу навіть момент Служби Божої, коли годиться мирянам говорити в церкві.

На прохання сім'ї із сусіднього села Васілаць я запросив служити разом зі мною отця Думітру (Мітіка) Константінеску. Чудова людина отець Мітіка! Веселий, доброзичливий і жвавий у його вісімдесятирічний вік, він радо погодився служити зі мною. Це не вперше – він часто служив у моїх церквах – то один, коли був я у відпустці, або мої протоіерейські обов'язки змушували мене бути в іншому місці, то разом зі мною чи ще з одним священником, коли людська гордість моїх парафіян вимагала служити двом-трьом попам, здебільшого на весіллях і похоронах. Тоді я, звичайно, запрошував отців Мітіку Константінеску і Валерія Паскару з Попешть.

Похорон учителя Думітру Бука розгортався нормально, церква філії Ґалбінашь була переповнена людом – місцевими і гостями. Вже наприкінці служби, після казань отця Мітіки й моєї, я запросив говорити телеорманського учителя, колегу покійника.

Учитель прокашлявся і почав говорити рідко, повільно. Став описувати гарний портрет покійного педагога, хвалив його довголітню шкільну і соціальну діяльність, ну, і інші подібні пишні слова, які вживаються в таких обставинах, після чого перейшов до сімейного життя небіжчика:

– Пан Бука і пані Бука, – він злегка вклонився бік заплаканої вдови і повторив: – пан Бука і пані Бука створювали разом, е-е-е, складали оце, е-е-е... – не знаходив він необхідного слова.

Учитель хотів, мабуть, сказати, що подружжя Буки було взірцевою сім'єю чи щось таке, але екав і не міг висловити бажаного. Тоді отець Мітіка нахилився й шепнув мені на вухо, але не так тихо, щоб не почули й інші:

– А що могли скласти разом Бука і Бука? Сраку і ніщо інше...

Мій дяк Васіле, почувши сороміцьке слово, пирхнув сміхом і забіг у вітар, я вийняв з кишені платок і підняв не лише до носа, а покрив ним майже все обличчя, щоб не видно, що й я ледве стримую сміх. А отець Мітіка повісив лагідну й невинну усмішку, лише кілька осіб, чоловіки та жінки, що стояли ближче, таки засміялися щиро.

Не дай Господи, щоб на похороні напав когось сміх, бо навряд чи хтось зрозумів би, що то не брак поваги й пристойності, а таки свого роду нервові розрядження.

Але прикрий момент тривав недовго, більшість присутніх людей навіть не помітили нічого, і похоронна служба учителя Думітру Бука продовжилася нормально й закінчилась належно.

Через кілька років померла й пані Вікторія Бука, але цього разу похорон відслужив я сам.

*

13 грудня 1983 року, зранку і майже до полудня, я знаходився у церкві Святого Миколи з Олтеніци на щомісячному адміністративному засіданні священників. В Олтеніці, як і в інших протоієрействах, які не мали на це спеціальних залів, засідання відбувалися в церквах.

Після молебня, о десятій годині отець протоієрей Георґе Матеєску (чудова людина! Царство йому небесне!) якраз перейшов до проблем порядку денного нашого засідання, заявляючи отцям, котрі сиділи в криласах, неприємну вістку: і цього року уряд не дозволив підвищити тираж церковного настінного календаря на 1984 рік, як цього бажають вони і їхні парафіяни. Священники висловили незадоволення, але отець протоієрей пояснив нам, що Бухарестська архієпископія (якій підлягала тоді Олтеніца) не одержала належного ухвалення Департаменту культів на збільшення тиражу церковних календарів. (І сьогодні церковні календарі завдають попам клопоту: якщо в період соціалізму календарів було замало, зате тепер Патріархія і решта православних епархій Румунії друкують надмірне число церковних календарів, роздають всім парафіям набагато більше примірників, ніж кількість бажаючих, і нікого не цікавить, що піп не зможе розпродати їх – мастить собі голову!.. Ну, що ж, інші часи, інша фінансова політика...).

Потім отець Георґе Матеєску перейшов до інших адміністративних проблем і невдовзі чудовий отець протоієрей (скажу знову – хай з Богом спочиває!), збирався, як завжди у грудні, висловити заключне слово, тобто побажати нам, нашим сім'ям та нашим парафіянам щасливих свят, з Різдвом Христовим та з Новим роком і надію, що всі здоровими зустрінемося по Водохрещі, тобто на наступному засіданні! В той момент увійшла у церкву Ленуца Цуркану, касирка нашого протоієрейства, навшпиньках наблизилась до мене й заговорила пошепки, щоб не турбувати засідання:

– Отче, телефонувала ваша пані і просила, щоб ви негайно дзвонили додому.

Це мене дуже здивувало, бо моя дружина ніколи доти не дзвонила сюди, та ще й під час засідання.

Що таке? Невже щось із нашою шестирічною донечкою?..

Я вийшов з храму і поспішив до нашої установи (вона таки поряд з церквою Св. Миколи), дзвоню додому, а коли Дженовева підняла слухавку, я питаю бояко:

– Ало! Що таке?..

– Не сердися, що турбую тебе під час вашого засідання, – вибачається Дженовева. – Але тільки що телефонував Том (тобто відомий поет Ґеорґе Томозей) і сказав, що помер Нікіта Станеску...

– Що?! Не може бути! Коли? Де?

– Минулої ночі в лікарні Фундень. Коли повернешся додому, Том просить, щоб ти негайно подзвонив йому.

Ця звістка геть спантеличила мене.

*

Не можу хвалитися, що я зараховувався серед приятелів Нікіти Станеску (як робить це не один, пробуючи «причепитись» до його слави). З ним та з Фанушем Няґу (з Фане ми таки дружили) були ми колегами на п'ятому курсі Бухарестського філологічного факультету (хоч Фануш був старший від мене на п'ять років, а Нікіта – на чотири, вони завершували пізніше своє студентство, після кількарічної перерви, спричиненої знаю чим, але не скажу...). З Нікітою зустрічались ми випадково то в Бухарестській асоціації письменників, то у Спілці письменників Румунії або в якійсь корчмі, радіючись обидва тій несподіваній зустрічі. А після того, як став я священником, посилав я Нікіті спільним нашим другом Томом деякі церковні публікації (ці журнали та книжки мали закритий клерикальний круговий рух і в ті часи інтелігенція бажала їх мати, навіть дуже бажала, як бажає людина всякого забороненого плоду...). Коли, завдяки ініціативі Патріарха Юстіна, почали виходити

томи славної колекції **Церковні отці та письменники**, я послав Нікіті (теж Томом – вони відвідували один одного) перші два томи: **Апостольські отці** і **Апологети** грецькою мовою, у чудовому виданні і в обкладинках зі штучної шкіри. Але коли ми знову зустрілись і Нікіта тепло подякував мені за цінний подарунок, він зізнався, що в свою чергу подарував ті книги якомусь своєму другові з Клужу. Втім, Нікіта Станеску таким і був – завжди щедрий, згідливий, аж марнотратний – роздавав усе. У той же час він був і пристрасним та досвідченим нумізматом, устиг протягом років придбати, купуючи або в обмін, чимало цінних стародавніх монет та медалей, але колекціонером цих реліктів минулого Нікіта Станеску так і не став, бо він радо дарував будь-кому, приміром, грецьку чи римську монету, якщо той цікавився або захоплювався тією монетою. І Том теж був нумізматом, але він і колекціонував. Одного разу Том показав мені подаровану йому Нікітою рідкісну грецьку монету, а рідкісною була вона не лише своєю давниною, а й тому, що на її звороті був зображений фалус.

Чимало художників дарували славному поетові свої праці і майже від усіх сучасних письменників Нікіта Станеску одержував їхні твори з присвятою. Але того вечора, на початку літа 1982 року, коли ми відвідали його в квартирі на вулиці Бісеріка Амзей, де жив Нікіта разом з молододою подругою Дорою (невдовзі вона стане його дружиною), не знаходилося нічого з подарованого, помешкання було майже порожнє, лиш якийсь великий пейзаж олією (твір, здається, художника К. Піліуци) знаходився у світлиці, але не висів на стіні, а стояв на долівці, припертий до стіни. Мабуть, Нікіта уже приготував пейзаж, щоб комусь подарувати.

Ці відвідини були і останніми, і невчасними, тобто випадковими. Жив я тоді на вулиці Ізвор, 36 (будинок

і увесь той район міста були повалені 1986 року і нині на тому місці височить Дім Народу і обширний парк Ізвор, що перед ним). Одного вечора вирішили ми з Дженовевою вийти та пройтисся містом (п'ятирічну Марію залишили вдома з «тьотею Нуці», дуже порядною пані, яку ми недавно найняли). Але не встигли ми вийти з хати, як прибув до нас наш друг Том. У даній ситуації вирішили ми вийти у місто втрьох. Наша неквапна прогулянка не мала того вечора ніякої певної цілі. З Набережної Димбовіці повернули ми на Каля Вікторієй, а коли дійшли до Палацу Телефонів, Том заявив, що йому кортить випити пиво, а нам ні? Пиво було його улюбленим напоєм.

– Може, заїдемо до «Берліна», га? – запропонував він.

Ми вже проминули ресторан «Берлін», тому я сказав:

– А що, будемо повертатися?

– Маєш рацію – так і вважає дехто, що не щастить, якщо повертатися з дороги. Коли так, ходім до «Атене Паласа».

Ми продовжили свою прогулянку по Каля Вікторієй, проминули церкву Крецулеску, Центральну університетську бібліотеку, колишній Королівський палац (нині – Музей мистецтва) і зайшли в «Атене Палас», але поки дійшли до першого залу ресторану, побачили Нікіту Станеску у віддільному «Червоному барі». І він помітив нас, схопився радісно з-за столу і вибіг нам назустріч:

– Цілую руку, пані добродійко! А вас, старі, обіймаю! Засідайте за мій стіл – доп'ємо за ваше здоров'я оцю пляшку столичної водки й замовимо ще одну, – і тут же гукнув: – Гей, *містер* Барбулеску! Нам ще одну пляшку ось цієї!

Так що замість пива пили ми водку. Дженовева замовила лимонад, бо міцного вона не пила взагалі.

Пішла потім між нами нецікава розмова про ніщо. Раптом Нікіта Станеску запропонував:

– Друзі, у мене така ідея: беремо цю ще нерозкупорену водку і йдемо до мене – покажу вам щось надзвичайне, головню тобі, – повернувся він у мій бік.

– Уже гей пізно, – сказала Дженовева, – пора йти нам додому, годувати нашу донечку і вкласти спати.

– А хіба ви залишили дитину дома саму? – посміхнувся трохи іронічно Нікіта.

– Ні, вона з панею Нуці, але...

– Ну, тоді нагодує її та пані. Князе, – звернувся Нікіта до Томозея, – допоможи переконати їх. Йдемо ненадовго, – знову він до нас, – і запевняю, що не будете шкодувати!

– Ходімо на кілька хвилин, – примирливо сказав Том. – Від Нікіти потелефонуєте додому і скажете бонні, хай годує вона вашу Марію. Ми не засидимося.

– Ну, добре, – погодилися ми.

Виходимо з ресторану на Каля Вікторієй і через метрів зо сто звертаємо на вулицю Бісеріка Амзей; невдовзі доходимо до будинку, в якому жив Нікіта Станеску. На невеличкому внутрішньому подвір'ї височить осокір одинокий. Нікіта зупинився й низько вклонився перед деревом:

– Здрастуй, друже Джіка! Сьогодні у нас милі гості. Радій і ти разом зі мною!

Піднялись ми на четвертий поверх. Нікітова двокімнатна квартира була майже порожня – меблів зовсім мало, стіни голі, лише отой Піліуців пейзаж, про який згадував я раніше, знаходився на паркеті, припертий до стіни. Мав я знову перед очима конкретний доказ, що Нікіта з придбаного зберігав для себе дуже мало. Так само поводився він і зі своїми поезіями: присвячував і роздавав їх не раз першому стрічному, називав ту

людину своїм другом, хоч вперше бачив її і дуже часто не зустрине вже ніколи того свого «друга».

– Сідайте, хто де може, – став Нікіта розставляти нас, – а вам, пані, крісло (було воно єдине), ти, князе, у нас майже хатній – присядь ось там, Дора буде на канапі біля мене, щоб могла стати в пригоді, якщо я спотикнуся по-французьки, бо ця мова – її спеціальність, а ти, старий, – звернувся Нікіта до мене, – сядь на цей стілець, що перед канапою, бо сьогодні для тебе, як попа, буде великий сюрприз: прочитаю Євангеліє від Святого Фоми.

– А то апокрифічний, старий, – кажу я.

– Можливо. Але він по-французьки і просто чудовий! Ану послухай.

І став перекладати стих за стихом, майже плавно. Час від часу переставав читати, щоб цікавитися в Дори:

– А це по-румунськи як звучить? Я правильно переклав?

Майже після кожного розділу Нікіта замовкав на мить і, задоволений собою, підкреслював весело:

– Здорово, правда? Вартуємо ковтка водки! Мила, – звертався він до Дори, – будь ти хорошим амфітріоном і налий нам.

(Дора – не знаю ще як її – остання Нікітина любов. Таки в тому році вона закінчила відділ французької мови Бухарестського філологічного факультету і була призначена Міністерством освіти викладати цю мову в якійсь сільській школі Васлуйського повіту, але Дора любила столичне життя і не хотіла іти кудись «край світу». Коли і де познайомились Нікіта і Дора, не знаю. Справа в тому, що й Нікіта був тієї ж думки: такій вродливій дівчині не годиться учителювати десь у чорта на болоті, і він, у короткому прийомі, попросив міністра освіти, щоб той анулював її призначення. Після цього Дора

покинула студентський гуртожиток і прийшла жити разом з Нікітою в його квартирі. Незважаючи на те, що Нікіта сповнив 50 років, а їй було лише 23, він не тільки оженився на ній – щоправда, і друзі радили йому те ж саме, тобто женитись на ній, щоб, мовляв, «не псувати дівчині майбутнє...», – а й удочерив Дорину шістнадцятирічну сестру).

Дора налила нам водки, і скоро Нікіта продовжив читати/перекладати Євангеліє від Св. Фоми.

Десь о першій годині ночі закінчилася водка.

– Рятуй, мила! – поцілував Нікіта свою молоду дружину в чоло. – Побіжи, люба, до *містера* Барбулеску, хай дасть нам ще одну пляшку оцієї.

– Ти здурів, Нікіто?! – наче прокинувся Том перед якоюсь страшною небезпекою. – Ти не бачиш, що вже по опівночі – куди їй?..

– Нічого, князе, – сказав Нікіта тихо, але якось докірливо, тобто: не сунь свого носа до чужого проса. – Це не вперше, коли Дора зробить для мене благородний жест. А сьогодні зробить і для вас!

Втрутився і я:

– Нікіто, на сьогодні досить, бо якщо ще питимемо, не зрозуміємо нічого з прочитаного тобою.

– Та де, старий! Навпаки! Водка витончує й освітлює чуття! Ну, рушай, люба...

Дарма наполягали ми, Нікіту годі було умовити. Дора накинула наопашки легкий жакет і подалася до дверей. Том підвівся, щоби провести її, але Дора відмовилася:

– Не потрібно, – відповіла вона, посміхаючись не дуже весело, – я повернуся швидко, бо то зовсім близько... – і майже вибігла з хати.

Дора справді повернулася через якихось десять хвилин, поставила пляшку на стіл і присіла коло Нікіти, від котрого радо прийняла поцілунок-винагороду. Потім

Нікіта почав знову читати, але атмосфера була вже чомусь не та, здавалося, що охолола. Загальний інтерес до апокрифічного тексту підупав навіть у самого Нікіти. Чоловіки ще випили по трішки водки і за кілька хвилин перед третьою ранку ми подякували Дорі й Нікіті та пішли додому.

Того року, передостаннього року життя Нікіти Станеску, зустрів я його випадково ще один тільки раз в Асоціації бухарестських письменників, головою якої був тоді Фануш Нягу. З Нікітою обмінялись ми в кабінеті Фануша лише кількома словами.

*

13 грудня 1983 року я покинув Олтеніцу одразу після засідання, бажаючи повернутися до Бухареста якомога швидше. Але спершу я подзвонив Томові і сказав йому, що їду додому й попросив, щоб він прийшов до нас. День був морозний, оті 60 кілометрів шосейної дороги Олтеніца-Бухарест були покриті ожеледдю, і я не міг надавати своїй *Ладі* бажаної швидкості. Авто часто ковзало і його заносило то наліво, то направо, але доїхав я додому благополучно. Невдовзі загостив до нас і Том. Він розповів мені, що Нікіта повернувся вчора з Турну Северіна – він з Дорою були там весільними батьками критика Александру Кондеєску. На весіллі поет, мабуть, випив зайву чарку, далі холод і втома довгої поворотної поїздки поїздом зробили своє діло, через що, вже приїхавши додому, увечері Нікіта Станеску почував себе погано, здається, трохи простудився і мав невелику гарячку. Дора зварила йому чай з якогось зілля, здається, з кровавнику, але це не допомогло, і Нікіта почував себе чимраз гірше, жалівся водно, що важко йому дихати, ніби не вистачає повітря. Після десятої години Дора надумала потелефонувати

їхньому другові, професорові Фіріці, щоб він порадив, що їй робити. Правда, Фіріка за фахом ортопед, але все ж таки лікар, і тому Дора подзвонила йому за порадою. Оскільки Нікіта відчував і гострий біль у грудях, професор Фіріка сказав Дорі, щоб вона негайно викликала швидку допомогу і попросила лікаря, який приїде, щоб повезли хворого до лікарні Фундень, куди приїде і він.

(У дужках, дещо про лікаря Фіріку. Крім діяльності в Бухарестському медінституті, професор Фіріка був і ортопедом в лікарні Флоряска. Кілька років тому Нікіта Станеску мав перелом правої ноги вище коліна і лежав у лікарні Флоряска, якраз у секції доктора Фіріки. Стояла буйна та розкішна весна, а поет лежав майже нерухомий, «прикутий» гіпсом і страждаючи, що не може вийти прогулятись вулицями міста і, як казав Нікіта, помилувати свою душу і зір вибухом весняних барв, а головно «зграєю» розквітлих жінок, що розлились бульварами. І що гадаєте зробив доктор Фіріка? Посадив калікуватого поета у медичне крісло на коліщатах і, тручаючи сам ту колісницю, з якої Нікітова гіпсована нога стирчала мов дуло гармати, покинув лікарню і пішли гуляти вдвох по Каля Вікторієй, спричинюючи здивовану усмішку перехожих. Чудовий жест дружби, правда?)

12 грудня 1983 року швидка допомога повезла Нікіту Станеску до лікарні Фундень, а там вже ждав його доктор Фіріка, інші два професори, мабуть, запрошені Фірікою, і черговий лікар. Консиліум лікарів тривав довго, аж майже до першої години ночі, а стан поетового здоров'я гіршав і ускладнювався. Він постійно жалівся, що йому дуже важко дихати, що не вистачає повітря.

Саме тоді і Васіле Бука, помічник лікаря в диспансері Галбінаш, лежав у лікарні Фундень, якраз в тій палаті, власне в окремій кімнаті, в яку інтернували Нікіту Станеску. Через кілька років, уже після так званої грудневої революції 1989 року, Васіле Бука розповів мені про останні хвилини життя Нікіти Станеску.

Чотири лікарі консультували тоді Нікіту, з яких, крім Фіріки, й інші два були професорами (так звертався до них черговий лікар і дві медсестри). Всі поводитися з поетом дуже ввічливо і з особливою увагою. Казали, між іншим, що йому необхідна пункція печінки. Цю процедуру зроблять вранці. Під час консультації, хоч важко хворий, Нікіта Станеску старався бути у більш-менш хорошому настрої, а не примхливим пацієнтом, пробував навіть жартувати, але весь час кволився, що важко дихає, що мало повітря. Вкінці один із професорів сказав черговому лікареві, щоб ін'єктував хворому внутрішньовенно якийсь медикамент. Медсестра подала лікареві потрібний шприц, а лікар сказав поетові:

– Маестро, будь ласка, ляжте знову. І нема чого вам боятися – укол зовсім неболючий...

– А на стільці не можна мені сидіти, бо незабаром, мабуть, лежатиму довше?..

– Можна й сидячи, – погодився лікар. – Простягніть руку почерез спинку стільця. Ось так.

Лікар засукав хворому рукав, попав легко голкою у вену і став дуже повільно впорскувати медикамент.

– Побачите, моєстро, що цей медикамент діє дуже швидко, – сказав Нікіті один із професорів. – Не так, вам уже легше дихати?

– Дихаю... Дихаю... – двічі прошептав Нікіта Станеску, потім раптом замовк, і його голова упала каменем на плече.

– Маестро!.. – скрикнув, майже пискнув лікар.

Миттю всі лікарі забідкалися, кинулися до поета, обмацували його, термосили, натирали груди. Потім вони вчотирьох і при допомозі двох медсестер ледве-ледве підняли пацієнта (Нікіта Станеску був солідний, масивний, отже, важкий) і поклали на консультативне ліжко. Один із професорів звернувся до медсестер:

– Бучу, тут нема кисню... У сусідній палаті є?

– Там є, пане професор.

– Ану звільніть коліщатка ліжка і нумо хворого туди!

Одна медсестра поквапилася опустити рукоятки передніх коліс ліжка, а друга – задніх і, штовхаючи ліжко, швидко повезли Нікіту в сусідню кімнату.

Певний час було там тихо, тобто не чути було людських голосів, лише тупіт поспішних ніг, що соталися коридором туди-сюди. Через якихось десять хвилин зі сусідньої палати почулися час від часу чоловічі голоси, спершу низьким тоном, але ще через кілька хвилин спалахнула сварка. Чути було уривки дорікань: «Ти казав!», «Не треба було...», «Ти наполягав!», «Але ти мав таку ідею!».

Згодом у палату, з якої вивезли Нікіту тим ліжком на колесах і в якій лежав Васіле Бука, повернулися обидві медсестри – мабуть, прогнали їх лікарі, щоб не чути їхню сварку, – і в переляканому мовчанні присіли на стільці біля шафи з медикаментами, мовчали з нащуленими вухами вхопити кожне слово, що доходило з сусідньої кімнати. Потім одна із медсестер прошептала колезі, але Бука почув:

– Професор говорить неправду... Пацієнт помер під час ін'єкції. Або внаслідок її...

– Мовчи, дурепо! Це не наше діло – не верзи дурниці, бо ці виженуть нас з роботи. Мовчи!

У сусідній кімнаті сварка ще тривала якийсь час, але недовго, і потім настала тиша. Була то вже майже третя година ранку.

*

Про все це Васіле Бука розповів мені пізно, через понад шість років.

— Я думаю, що ті чотири лікарі перестали сваритися, коли оговтались, що йдеться не про будь-кого, а про славного поета Нікіту Станеску і вирішили промовчати про справжню причину його смерті. Змовились, певно, висунути інші причини – алкоголь, цироз, грип – а це теж, що не кажіть, таки серйозні діагнози. Зрозуміло, вони наказали й медсестрам тримати язик за зубами, бо інакше!.. Я теж нікому досі про це не говорив.

— І чому ви розповідаєте про смерть Нікіти Станеску, тобто ваш власний варіант, тільки тепер, через стільки років?

— Бо боявся. Я двічі на рік лежу в них і не хочу, щоб мені заткали рот...

— А тепер ви перестали боятися?

— Ви не бачите, отче, що революція всім розв'язала язики – будь ласка, говори про будь-що, про що завгодно, бо раніше...

— І ви гадаєте, що Нікіту Станеску навмисне...

— Ні в якому разі! Просто поставили не той діагноз. Буває.

*

— На жаль, є ще одна біда, – сказав мені Георгіе Томзей 13 грудня 1983 року, коли ми зустрілися після мого повернення з Олтеніци, – Бідному старому не щастить і посмертно.

— А що таке?

– Не дозволяють покласти покійного Нікіту в холі Румунського Атенеї.

– Хто не дозволяє? – питаю.

– Ну, здрастуйте! Подумай сам, хто не дозволяє... Сказано, що не годиться надавати поетові надто великого значення, більшого, ніж... знаєш сам кому. Тоді сім'я, друзі подумали повезти Нікітину труну в якусь церкву, приміром, у церкву Святого Сильвестра. Міг би ти, старий, залагодити цю справу?

– Сподіваюся, що вдасться мені. У церкві Св. Сильвестра парафіальним священником служить отець професор Константін Ґалерю, а ми знайомі. Ходімо до нього, він, гадаю, не відмовить прийняти Нікіту у свою церкву.

Познайомились ми з отцем Ґалерю в 1974 році. Представив його мені отець професор Петру Резуш як свого наслідника на кафедрі *Філософії релігії* при Бухарестському теологічному інституті, бо він виходив на пенсію. Але *Філософія релігії* для отця Ґалерю виявилася, так би мовити, не за його «профілем», а тому він викладав студентам-теологам *Християнську мораль*. А був отець Константін Ґалерю не «з наших околиць», як представив його мені отець Резуш, бо ми буковинці, а о. Ґалерю з якогось села Бакеуського повіту. Але про отця Ґалерю поговоримо, може, з іншої нагоди, бо пізнав я його добренько...

Отож, пішли ми з Томом до отця Ґалерю (жив він у будинку, що на подвір'ї церкви Св. Сильвестра), розповіли йому в чому річ (зрозуміло, крім заборони скористатися для Нікіти Станеску Румунським Атенеєм). Отець Ґалерю довідався з радіопередач про смерть славного поета і зразу згодився прийняти труну з покійним Нікітою Станеску, і ще того таки вечора «старий» спочивав уже в церкві Св. Сильвестра.

Увечері зійшлися попрощатися з поетом небагато людей, кілька письменників, серед яких був і Думітру Радупопеску, тодішній голова Спілки письменників Румунії. Отець Ґалерю відправив вечерню, потім для Нікіти Станеску прочитав похоронні молитви і кілька «стовпів», тобто уривків з Євангеліїв для покійних. У криласі відповіді на єктенії отця Ґалерю давав не лише дяк, а мимрив ще якийсь бородач; я гадав, що то один із парафіанів, але Том шепнув, що то знайомий художник Сорін Думітреску.

У день похорону Нікіту Станеску перенесли на кілька годин у Дім письменників на Каля Вікторіей, 115. «Вартували» біля труни поета дуже багато «змін» по чотири письменники. В останній стояв я, Ґеорґе Томозей, Ніколає Дан Фрунтелата, а хто був четвертий – не пам'ятаю.

Надворі тріщав страшний мороз, і в Домі письменників теж було дуже холодно. Том підійшов до мене, коли виносили труну:

– Пропоную не супроводжувати Нікіту на цвинтар Беллу – я просто не в силі бачити, як опускають його в яму. Крім того, я страшенно замерз. Бачу, ти теж посинів. Підемо завтра на його могилу, запалимо свічку, помолимося за душу старого. Ти якої думки?

– Гаразд.

– Тоді, ходімо швидше кудись – вип'ємо по стопці водки за Нікітину душу. Я певний, що старий радітиме...

*

Навесні 1990 року я поспішив сказати Томові те, що розповів мені помічник лікаря Васіле Бука у зв'язку зі смертю Нікіти Станеску. Том припустив, що, можливо, так і сталося. Але через кілька днів сказав мені, що

розмовляв про це з професором Фірікою, а той категорично відкинув «базікання якогось божевільного п'яниці».

– Мабуть, ми ніколи не знатимемо правди, – сумно закінчив Том. – У метриці засвідчено, що причина смерті Нікіти – це «зупинка серця», але хто його знає... А зрештою, яка різниця, чи помер він з тієї або з іншої причини?.. Шкода лише, що старий Нікіта покинув сцену занадто рано!

То правда.

Через чотирнадцять років, у 1997 році, покинув цей світ і друг мій Том – теж занадто рано і теж внаслідок зупинки серця...

Пике

Так, мова справді йде про чудового поета і чільного представника бухарестської богеми Теодора Пике (1928-1978 рр.).

Але доти – про інше.

У 1955 році, коли став я студентом, у Бухаресті ще існувала велика кількість «брагарів», тобто тих, що виготовляли й продавали брагу; але не пам'ятаю, чи ще існували мандрівні «брагарі», які, за переказами, ходили колись вулицями міста, «полюючи» на спраглих покупців, що бажали освіжитися. У 1955 році смачний напій продавався у спеціальних кіосках турками (пізніше дізнався я, що виготовляли й продавали брагу не лише турки, а й албанці, вірмени та «македонці», тобто арумуні, але люди називали всіх загалом «турками»). Незабаром, протягом лише кількох років, брага поступово зникла, кіоски, в яких вона продавалася, перейменували на кіоски «освіжаючих напоїв» (бо з власних стали державними), в яких перехожі, спрагли і зморені бухарестською духотою, могли купити склянку, пів кухоля чи кухоль холодної газованої води або у ті ж – склянку, пів кухоля, кухоль – «сиропу»; це такий напій: перед тим, як наповнювати даний посуд газованою водою, продавець лив туди мірку-дві-три (завбільшки в горілчану скляночку) сиропу – вишневого, малинового, сунічного тощо; дозаторів ще не було, з'являться пізніше. В освіжаючих кіосках – назвемо їх коротко осві-

жальними – можна було також купити малі коробки бісквітів бо цукерок, плитки шоколаду і навіть цигарок, але лише пачками, а не вроздріб.

Освіжальні були двоякі.

Найбільше з них – це невеликі дерев'яні або бляшані будови, пофарбовані темно-зеленою фарбою; у вітрині завширшки на всю передню стіну знаходився нікельований прилавок, на якому шикувалися склянки, півкухолі, кухолі, скляночки і пляшки сиропу; на лівому краї прилавка були два крани – один від балона газованої води, а другий від проточної води для миття склянок тощо. На полицях протилежної стіни виставляли різний товар: бісквіти, цукерки, шоколад, пачки цигарок, сірники і т. ін. Освіжальні знаходились майже всюди – на ширших тротуарах, на роздоріжжях і перехрестях вулиць, у парках і, само собою зрозуміло, на базарах.

Але були й іншого типу освіжальні, так звані пересувні; їх можна було бачити лише на пляжах і поблизу стадіонів. Хоч і називали їх теж освіжальними, вони аж ніяк не скидалися на попередні. Це були свого роду скрині на коліщатах чи якісь низькі шафи розміром приблизно 100/50 сантиметрів і заввишки, мабуть, 80 сантиметрів. Були вони зелені або голубі. Таку пересувну освіжальню «обслуговував» продавець у темно-синьому халаті (слюсарський халат, сміялися ми), який проходжувався зі своїм «магазинем» туди-сюди пляжем, алеями деяких парків або навколо стадіону, назустріч можливим клієнтам. Щоб захищати продавця від пекучих променів сонця або від дощу, ці «ходячі» освіжальні мали прикріплені по боках два залізні прuti, які підтримували, мов стріху, полотняний дашок. Такі освіжальні продавали лише газовану воду, «сироп» та двояке морозиво – «запаковане» і на «цурпалку».

Поки що, стільки про освіжальні. А причім тут поет Теодор Пике? Підождіть хвилинку – зараз почуєте.

Я знав Тудора (так звали його колеги, друзі та знайомі, а найчастіше таки Пике) ще з факультету, тобто з 1955 року. Я був на першому курсі філологічного факультету, а він – на третьому того ж таки факультету. Був Тудор «старим» студентом, тобто старшим за нас на 8-9 років. Майже високий, солідний, мав він «ніс боксера» – смішно зламаний в дугу і повернутий вниз. Колись у своїх Плоєштах Тудор таки займався певний час боксом. Зналися ми, як кажуть, тільки в обличчя: віталися, але не розмовляли, я навіть не знав точно на якому він відділі; пізніше, коли виключили його з IV курсу (одні казали, що з V), довідався я разом зі всіма, що Пике був на відділі російської мови та літератури. Але доки мала статися йому ця біда, ми познайомилися краще, а вже геть пізніше зблизилися та заприятелювали.

Одного вечора зайшли ми з Євдженом Лумезіану (тодішнім найкращим моїм другом) в ресторан «Трокадеро». У ті часи ресторан знаходився в кінці мосту Мігая Води (пізніше у тому прекрасному будинку архітектури кінця XIX століття відкрився продуктовий магазин, але не звичайний, а перший дієтичний магазин; назву «Трокадеро» перевели біля так званих колонад, тобто на фасад ресторану, що навпроти університету).

Отже, зайшли ми з Євдженом Лумезіану в «Трокадеро» і, як усякий бідний студент, який поважає себе, замовили пляшку розливного дешевого вина і бутель «сифону», тобто газованої води. Все це коштувало рівно шість леїв: 4 леї вино, 1 лей «сифон» і 1 лей кельнерові – на чай.

Навіщо, питаєте, стільки всяких подробиць у цьому **промасі**? А так. Просто, хочеться помилуватися давніми спогадами...

Після першого-таки ковтка почали ми розмову, але не на звичайні теми студентського віку (жінки, футбол, що нового прочитали, що написали, бо кожний студент-філолог уважав своїм святим обов'язком «творити»...), а про щось набагато серйозніше: став відомим – на жаль, де не треба – той факт, що Євдженів батько, Йон Лумезіану, в роки війни був воєнним кореспондентом на Сході, тобто на території Радянського Союзу. Це неправомерно псувало соціальний статус студента Євджена Лумезіану і штовхало його в єдиний напрям: виключення з факультету. Після цього, наслідки легко передбачити – дво- або трирічна військова служба рядовим солдатом. Всі студенти боялися цього. Єдиним рятівним заходом здався нам перехід Євджена на інший факультет, щоб затерти слід по собі. Але хитрий наш задум (таким здався нам тоді) виявився наївним: він перевівся на філософський факультет, але невдовзі Євджена таки виключили. А попрацювавши з рік на якомусь будівництві, Євдженові дозволили записатися на філологію Ясського університету, яку пощастило йому нарешті закінчити.

Але повернімося до вечора в ресторані «Трокадеро». Ми з Євдженом ще не закінчили обмірковувати його невеселу перспективу, коли в ресторан увійшов Тудор Пике – гордовито понурий, як завжди, обвів поглядом зал, після чого попрямував до нашого стола.

– Можна? – запитав він хриплим голосом і, не чекаючи відповіді, вклався на м'який стілець.

– Просимо, – одноголосно відповіли ми.

– Складаюся і я з вами, нате п'ятку, – запропонував Пике.

– Та пляшка ще майже повна, – каже Євджен і наливає йому вина у порожній келих.

– Нічого, хай принесуть ще одну, – наполягає Тудор Пике. – Кельнер! Нам ще одну «батарею».

Пробули ми тоді зо три приємних і веселих годин. Тудор продекламував нам кілька своїх віршів, а ще більше поезій Єсеніна в перекладі Джеордже Лесні. Все напам'ять. Й іншими разами я переконався, що Тудор мав чудову пам'ять.

Доки покинути факультет, Тудор Пике взяв реванш: запросив одного разу мене та Євджена Лумезіану в «Пештеру» – ресторан не першокласний на площі Рокетті, у підвалі будинку, що на роздоріжжі вулиць Васіле Ласкар і Діана, який відвідували багато представників бухарестської богеми – поети, художники, газетарі, актори, графіки, співаки і, зрозуміло, кілька невдах з подібними художніми претензіями. Був то чудовий вечір, бо тоді познайомилися ми з кількома «мальовничими особистостями», як-от: актор Лудовік Антал (найкращий декламатор тих років), чудовий графік і талановитий поет, нерозлучний Тудорів друг Флорін Пука; поет Тудор Джеордже, прозваний Агоє, актор Ніно (Іон) Ангел, поет Ромулус Вулпеску, а з інших нагод ще з декількома любителями чарки (ні, не п'яниць): скульптор Константін Поповіч, художник Костіка Бачу, прозаїки Константін Кіріца і Мірча Синтімбріану, професор Паул Попеску-Невяну (тодішній ректор Бухарестського університету; страшно любив водку – бо, кажуть, недарма навчався в Ленінграді; тому-то причепив він до свого імені і Невяну – від ленінградської Неви...) і ще багато інших.

Певний час, скажімо, десь у 1962 і 1963 роках, зустрічав я Теодора Пике у А.Т.М. (це був клуб працівників театру і музики, яким керувала актриса Діна Коча). Майже завжди Тудор був у товаристві свого друга Флоріна Пука (вони «мешкали» разом у комірчині, що знаходилася у півпідвалі гарного будинку; єдиними меблями їхнього житла був довгий стіл; спали вони по черзі – один на голому столі, другий під столом і навпаки).

Пізніше, після того, як з невідомих нам причин, закрили А.Т.М., ми «переселили» свій звичай (дехто називав його норовом...) у ресторан Будинку письменників, але туди Тудор Пике заходив дуже рідко – він продовжував відвідувати інші «культурні заклади» (ресторани «Пештера», «Золоте яблуко», «Молдова» та ін.).

У 1963 році розповсюдилася чутка, ніби Тудор Пике потрапив до тюрми. За що? Одні казали, що в якомусь ресторані бив майора міліції (він був здатний на це), інші, що не знати де затіяв страшний скандал, а ще інші, що говорив чи писав щось «непотрібне» (і на це був він здатний). Але так чи інакше, залишився факт: поет просидів у тюрмі півтора роки.

Довгий час після звільнення не зустрічав я Тудора Пике і жодної звістки про його долю не мав.

Однієї липневої неділі 1965 року я й кілька моїх колег пороботі, раді збутися духоти, завітали у зону відпочинку «Флоряска». Поплавали в озері, лежали на гарячому піску, після чого страшно захотілося попиту чогось холодного. Алеями шtrandу рухалися неквапно кілька пересувних освіжалень. Я попрямував до найближчої і був уже тільки на кілька кроків, коли у продавцеві в синьому халаті впізнав Тудора Пике. Повертатися? В жодному разі! Бо і Тудор упізнав мене. Я підійшов до його «магазину» і замовив зовсім природним тоном:

– Кухоль холодного сиропу.

Поет подивився хвильку на мене примруженим поглядом і, аж ніяк не встидаючись своєї тимчасової служби, простягнув руку за чистим кухлем і запитав своїм хриплим голосом запеклого курця:

– А холодний шприц¹ не панить?

¹ **Шприц** – вино, в яке, упорскуючи, доливають газованої або мінеральної води. (К. Ір.).

І, не чекаючи моєї відповіді, нахилився і вийняв із «ходячої» шафи пляшку вина, приготував два «літні» шприци (тобто, скільки вина, стільки й води), цокнув і, щиро усміхаючись, привітався:

– Будьмо, старий!

Після цього зустрічалися ми все рідше. Тудор – чув я потім – нарешті осівся, тобто оженився, став перекладати з російської літератури, писав кіносценарії і навіть грав разом із Флоріном Пукою в кількох фільмах (недавно бачив я їх обох – два «грізні пірати» – у кінокартині **На всіх парусах**). Час від часу, то тут, то там, друкував він кілька своїх поезій. У 1970 році появилася (здається, без його відома) єдина його збірка поезій. Флорін Пука (з Флоріном зустрічалися ми часто у Будинку письменників) розповідав мені, що Тудор Пике дорікав поетесі Віолеті Замфіреску (редактору його книжки): «Бестіє русява! Хто тобі дозволив друкувати мої вірші?». Якщо це правда, його поведінку можна вважати «кокетливою примхою маестро», бо важко повірити, що Пике не бажав бачити вихід у світ власної книжки. На жаль, було це єдиною прижиттєвою появою його збірки поезій – Теодор Пике помер влітку 1978 року. Було йому лише 50 років.

У 2000 році письменник Джеордже Асталош видав книжку **Теодор Пике, Недовга розлука** (повне ліричне видання, рисунки Флоріна Пуки). Похвальний компенсаційний жест. Гарне видання, якісний папір, добір чудових рисунків із творчості Флоріна Пуки, на обкладинці – портрет поета (голова, камінь), роботи відомого скульптора Джеордже Апосту. На жаль, дві хиби затіняють видання. По-перше, збірка далеко не є «повним виданням», як гласить повідомлення видавця, бо творчість Теодора Пике значно багатша (не все зібрано з опублікованого в журналах, а крім того,

не лише мені, а й багатьом іншим друзям він не раз декламував чимало інших поезій, яких немає в цій збірці). По-друге, книжка повна помилок (я навіть сказав би, що кишить), скажімо, друкарських... Шкода. А понад усе, книжка дуже погано зшита – при гортанні сторінки просто розлітаються. А, може, такий дефект має лише мій примірник (милий подарунок від моєї дочки Марії з такою посвятою: «Дорогому моєму татові – чудову книжку, яку із захопленням читатимемо разом. Марія. 24 лист. 2000 р.»).

Але попри всі вади цієї книжки, поезії Тудора Пике – чудові! Прочитайте хоч би ту поезію, яка надала назву збірки:

Недовга розлука

*У цій долині тихого плачу прощаюся я з вами –
А всяк кінець для нового початку передвістка –,
Відходжу першим я – бо знаюся не зрідка
Завчасу засідлати ангелів під небесами.*

*Ви висухіть усмішкою від сліз промоклі крила,
Я ждатиму вас біля ізумрудної конюшні,
Не кваптеся – так душно нині, ще й ледве на полудні.
Я почекаю вас, і вже пряжки сідел моя рука скріпила.*

*Коли ви прийдете, і вечір ледве схилиться до ночі,
Ми Єлісеєм верхи проскакаємо щодуху
Та кавалькадою до Бога за поруку,
І перед троном – кожен з нас з коня зіскоче.*

*Ми низько всі приклякнемо до ніг Його, додолу,
На плиту хмар осяяну й охоче
Найкращий з нас вже зможе заявити: «Отче,
Сини Твої сьогодні вернулися додому.*

*Куди послав Ти нас, добро нам день хороший плодив,
А й злиднів натерпілись ми чимало,
Але все те, що приписав Ти нам і кожному припало,
Ми виконали й жоден з нас Тебе не осоромив.*

*Тепер уже вернулись ми до Тебе, Отче,
Яку нову даєш нам службу, щоб виконати конче?*

.....

*Ви висушіть усмішкою від сліз промоклі крила,
Я ждатиму вас біля ізумрудної конюшні,
Не кваптеся – так душно нині, ще й ледве на полудні.
Я почекаю вас, і вже пряжки сідел моя рука скріпила.*

Якщо ця поезія Тудора Пике в моєму перекладі вам сподобалася, то уявіть собі, як чудово звучить вона в румунському оригіналі! А була вона написана (й таки опублікована!) в «золоту епоху» нашого соціалізму.

Ґурам Хараїдзе

Бухарестські осені здебільшого літеплі, осяяні лагідним сонцем, а чи теплими туманами, що сонно огортають мідь дерев, будинки та вуличну митушню й цідять у душу ніжну меланхолію. Ще милі бухарестські осені й тим, що бувають довгими, простягаючись далеко за листопад місяць, іноді аж до Різдва.

Такою була в Бухаресті й осінь 1974 року, коли наприкінці жовтня зателефонувала мені вродлива пані Замфіреску й запросила зайти наступного дня до Спілки письменників: хоче передати прохання голови Загарії Станку. Яке прохання? Таже Загарія Станку знає мене тільки з лица – я ж став членом Спілки письменників лише кілька років тому. Заінтригувала мене вродлива пані.

Наступного дня поспішив я до Спілки письменників, яка в ті роки знаходилася на Шосе Кіселеф № 10 (нині там центральне правління Соціал-демократичної партії; чую, партія навіть купила те прекрасне приміщення...). Пані Замфіреску пояснила мені, в чому полягає прохання голови спілки: через два дні прибуде в Румунію грузинський письменник Ґурам Хараїдзе, заступник голови Спілки письменників Грузії, головний редактор журналу «Літературна Грузія», і пан Загарія Станку (наш голова був «товаришем» лише в офіційних обставинах) пропонує, щоб я зайнявся ним.

– А ще через п'ять днів, – додала пані Замфіреску, – прибуде й голова Спілки письменників Грузії, – зазир-

нула вона у якийсь папір, – так, Йосиф Нонешвілі, але доти ще поговоримо. Гадаю, ви займетесь тільки оцим Хараїдзе, чи як його. З грузинським гостем, який прилетить післязавтра, поїдете спершу в Брашов. Дан Таркіла замовив вам номери в готелі «Аро» (драматург Дан Таркіла був тоді секретарем Брашовської філії Спілки письменників). Побудете кілька днів у Брашові і в навколишніх курортах, а потім на п'ять-шість днів поїдете ще кудись. Сам вирішите, куди саме. Ось, в цьому конверті – командировочні гроші для вас обох і кілька залізничних путівок. Післязавтра заїде за вами спілчанський шофер і повезе в аеропорт зустрічати грузинського гостя, а вже разом з ним поїдете на прийом до пана Загарії Станку.

Через густий осінній туман літак з Москви, яким повинен був прилетіти грузинський письменник, мав двогодинне запізнення. Аж перед обідом, коли туман розторочився і зник, він нарешті приземлився. Серед пасажирів, що вийшли з літака я побачив і дуже смаглявого, аж циганкуватого молодого мужчину і подумав, що, мабуть, то очікуваний гість. Я вгадав – був то справді Ґурам Хараїдзе. Чорнявий, як я вже казав, худий, довгов'язий, через що здавався вищим, ніж був насправді. Я привітав його з прибуттям у Румунію, потім сіли ми в спілчанське авто і поїхали в готель «Атене Палас», щоб він влаштувався. Я ще по дорозі сказав, що йому пропонують побути два дні в Бухаресті, після чого поїдемо разом у Брашов і Сібіу. Він радо погодився з такою пропозицією:

– Їдьмо будь-куди – мене все цікавить, бо я вперше в Румунії.

Я ще з самого початку помітив у грузинського письменника якесь дивне нервове смикання: він згинав мізинець (то правої руки, то лівої, а іноді обох рук),

затримував на мить великим пальцем і тут же різко вивільняв мізинець, мов при щиглях, і супроводив кожний удар пальця легким пихканням, кожного разу надуваючи трохи то праву, то ліву щоку. «Щиглі» повторювалися через кожних три-чотири секунди. Такий кумедний нервовий тік аж ніяк не пасував сорокалітній серйозній людині (а мав він 43 роки, як признав Ґурам пізніше, коли ми здружилися). Звичайно, я не наважувався питати нічого у зв'язку зі смішним його тіком і прикидався, що не помічаю того, але пізніше Ґурам Хараїдзе сам розповість про нього у Сибіу, коли ми вже не те, що зверталися на ти, а склали присягу на «вічну дружбу» (я певний, що, крім якихось психологічних непояснених елементів, нашу дружбу скріпив і той факт, що я признав перед ним, коли розказував про себе, що я свіжий випускник православної Теології; це так зрадувало Ґурама, що він аж плеснув. А було то при соціалізмі!).

Ґурам Хараїдзе був відвертою натурою, симпатичним чоловіком з розвинутим почуттям гумору. Знав я від пані Замфіреску, що він один із заступників голови грузинських письменників і водночас головний редактор журналу «Літературна Грузія», а вже від нього, що він прозаїк, автор кількох збірок короткої прози (романи Ґурам не писав). Він подарував мені оповідання, написане російською мовою; я переклав на румунську і надіслав до журналу «Амфітеатр», де головним редактором був мій приятель Ніколає Дан Фрунтелата. Але чомусь те оповідання так і не надрукували. Мабуть, через чимраз гірші румуно-радянські відносини... А оповідання грузинського прозаїка – цікаве й майстерно написане. (Коротко: молодий грузинський воїн повертається з війни у рідне село без друга-земляка, з яким кілька років тому вирушив на фронт. А тому був він у дуже скрутній ситуації: як понести батькові свого друга страшну звістку,

що його син поліг у бою?! Але довідавшись, що старий батько безвільковно хворий, воїн вирішив сказати, що і його син невдовзі повернеться. І, очевидно, вчинив він так, щоб не огірчувати ще дужче останні хвилини життя нещасного батька).

У Бухаресті програма Ґурама Хараїдзе була більш-менш довільною. Першого дня: відвідини (обов'язкові!) посольства Радянського Союзу, потім прийом (теж недовгий) у Загарія Станку й офіційна вечерея в ресторані готелю «Атене Палас», у якій, крім Ґурама Хараїдзе і мене, взяв участь лише директор літфонду Траян Янку. Але незважаючи на це, атмосфера була зовсім неофіційною, а приємною й веселою з передбачуваним кінцем: грузинський гість запропонував, щоб всі ми звертались один до одного по імені й на ти.

Наступного дня, позбувшись офіційних обов'язків, Ґурам висловив бажання відвідати кілька бухарестських церков, серед яких і Монастир Антім, заснований в кінці XVII століття його земляком митрополитом Антімом Івірян. Ґурам був дуже здивований і водночас радий констатувати, що в Бухаресті всі церкви відкриті і в усіх відбуваються богослужіння. А щоб його радість була ще більшою, я запропонував відвідати Монастир Черніка, що знаходиться на відстані якихось 15 кілометрів від Бухареста. Мальовниче монахальне місце, озеро, ліс, які оточували три монастирські церкви, келії, город, виноградник, невелику пасіку, сад, музей, колишню друкарню, майстерні тощо просто зачарували Ґурама.

У Брашов і Сібіу поїхала з нами і моя дружина. У Брашові ми влаштувалися в готелі «Аро», в якому Дан Таркіла замовив номери для нас. Хоч уже настав листопад, у гірському місті погода була ще сонячна й хороша, як і по всій Румунії в тому році. Утрюх ми вийшли пройтися містом. Ґурамові сподобався Брашов, але раптом, на

наш подив, він забажав зайти в магазин металохімічних товарів, мимо якого ми якраз проходили. Але ще дужче здивувало нас його бажання купити листок тонкої мідяної бляхи розміром 50 сантиметрів і ножиці. Я задовольнив його чудернацьке бажання, після чого Ґурам узяв з дерев'яної коробки великий цвях, який йому подарував продавець.

– Навіщо потрібна тобі ця мідяна бляха? – поцікавився я після виходу з магазину.

– Побачиш. Секрет... – загадково посміхнувся Ґурам.

Потім зайшли ми в сусідній магазин господарських товарів, де на ще більший наш подив Ґурам купив квадратний дерев'яний піднос з глибокою та круглою виїмкою посередині; такий піднос використовують, мабуть, для гарячих посудин. Про піднос я вже не питав, щоб він знову не казав, що то секрет, і ми покинули магазин.

Саме тоді пройшли попри нас два негри (в ті часи у нас рідко можна було бачити негрів; ті два юнаки були, мабуть, студентами брашовського Інституту лісової промисловості).

– Я страшно радий бачити негрів! – весело заявив Ґурам, але помітивши, що ми не вгадали причину його радості, додав: – Я радію, що на божому світі існують люди чорніші від мене... – розсміявся він.

Пізніше Дан Таркіла запросив нас на так званий офіційний обід на честь грузинського гостя таки в ресторані, де ми зупинились. Взяли участь у тому «офіційному» обіді лише ми вчотирьох; їли-пили те, що кожен з нас замовив, а розмова протягом отих двох годин, скільки тривав обід, була нецікавою, навіть нудною. Подякувавши «амфітріонові» за обід, Ґурам запропонував полудневий відпочинок в готелі, після чого зможемо продовжувати відвідини Брашова.

Не думаю, що минуло більше, ніж дві години, коли хтось постукав у двері нашого номера.

– То, певно, грузин стукає, – припустила Дженовева, – Він, мабуть, нудиться...

– Заходьте! – гукнув я.

Стукав справді Ґурам. Він увійшов усміхнений, тримаючи в руках дерев'яний піднос.

– Вам – подарунок! – заявив він по-дитячому радий і простягнув нам дерев'яний піднос.

У круглій виїмці підноса знаходився гарний мідяний образ Богородиці зі своїм Сином на руках.

– Ой, яка чудова ікона! – вигукнули я та Дженовева, захоплені красою Ґурамового виробу, здійсненого з мідної бляхи лише одними ножицями і цвяхом.

– Подобається? – зрадів він.

– Дуже! – відповіли ми. – Як ти це зробив?

– Цвяхом з магазину, – усміхнувся Ґурам. – А навчив мене цього ремесла друг мій Чалачава (якщо я правильно запам'ятав). Він у нас найкращий художник-металіст. Його роботи продаються дуже дорого. Зараз він в Америці, де, певно, заробить чимало доларів.

У підвечірню годину ми знову вийшли у місто – пройшлися довго його вулицями, відвідали музей і всім відому Чорну Церкву, після чого повечеряли у «нашому» ресторані. Якщо на обід Ґурам замовив борщ з грибами, а на друге – голубці з мамалигою, зараз йому забавлялося квасолі з копчениною, а Дженовева і я їли варену телятину з овочами.

Після вечері Дженовева піднялася в номер, а ми з Ґурамом зайшли у сусідню пивну, де він ще завидна побачив якісь величезні кухлі, з яких клієнти пили пиво; я теж доти не бачив такого: ті кухлі мають дволітрову ємкість і називаються «конями». Замовили й ми по «коневі», сіли, закурили і наговорилися про всяке. Але

й тоді я не наважився питати нічого у зв'язку з його нервовим тіком. Натомість, Ґурам обіцяв розповісти про неприємний на його думку випадок.

— Але не зараз: тут занадто галасливо й темно від хмар тютюнового диму, до чого й ми причетні своїми цигарками й базіканням...

Мені чомусь здалося, що Ґурам пожалів за зроблену обіцянку, що він просто проговорився. Нам не вдалося спорожнити «коні» (в кожному містились все ж таки по чотири півлітрові кухлі!) і, провітрившись кілька хвилин вулицею нашого готелю, о десятій лягли спати.

Спав я як після маку, коли раптом перед другою годиною ночі пронизливо задеренчав телефон на нічному столику. Я скочив приголомшений і взяв трубку.

— Ало! Дзвонимо з бюро обслуговування, — чую в трубці сухий жіночий голос. — Ваш колега, отой чужинець, здається, погано себе почуває. Ідіть та подивіться, що там у нього, бо він уже кілька хвилин все піднімає трубку, стукає у телефон і щось незрозуміло белькоче...

— Ґурамові, мабуть, погано, — кажу Дженовеві, яка теж прокинулася. — Іду подивитися, що сталося.

Я знайшов Ґурама у ванні, а там така сцена: сидить він на клозеті й ригає на долівку. Дивлюся, а від ліжка до ванни «стежка» блювоти. І смердить, аж дух забиває.

— Що робиш, Ґураме? Тобі погано?.. — питаю я по-дурному, ніби не видно по ньому.

Він повернув у мій бік скривлене чорно-синє обличчя:

— Гину...

Я біжу до телефона, дзвоню на прийом:

— Викличте, будь ласка, швидку допомогу! Радянський гість захворів!

Через хвилину знизу передзвонили:

– Швидко допомогу не можна викликати: для іноземців потрібне спеціальне рішення...

– Яке рішення?! Вони подуріли? Людина гине, а їм потрібен, не знати який, дозвіл! – кричу, ніби готельники вигадали цю дурну бюрократію.

Хоч було дуже пізно, телефоную Данові Таркілі – він був і лікарем. Педіатром, але й педіатр теж лікар. Розказую швидко, що сталося і висловлюю думку, що у всьому винна квасоля з копчениною, якою вечеряв грузинський гість.

– Я вже рушаю до вас, – каже драматург. – Але доти він хай п'є якомога більше води і хай виблювує її, таким чином проміє шлунок.

Блювання й пронос – одночасні! – геть знесли Г'урама. Біжу сказати Дженовеві, що сталося і повертаюся ждати Дана Таркілу. Г'урам продовжував сидіти на «тро-ні», але знаходився в короткій перерві блювання. Він стогнав злегка і ледве прошептав:

– Ще добре, що я вчасно скочив з ліжка, бо якби ригання мало напасти у сні, я мав дати дуба!.. Чув я про людей, які ригали сплячими і, захлинувшись, переселились на той світ.

– Нічого, скоро прийде лікар. Попий ще води і виригай.

– Не годиться приймати його в цьому стані... Я встав би звідси, помився би трохи... – промимрив він жалісно. – Але не можу, бо пронос не дає... Виходить – я соромітник...

– Нічого. Сиди спокійно. Лікар зрозуміє ситуацію. Іду відчинити вікно...

Невдовзі прибув Дан Таркіла і застав Г'урама в новому «таймі» блювання. Він почекав трохи, а далі приклав долоню до чола хворого.

– Гарячки нема, – каже, – це добре. А пронос з кров'ю?

– Не знаю. Запитаю його. Ёурам, ти йдеш і кров'ю?

Ёурам підвівся трохи з «трону», Таркіла уважно розглянув Ёурамову «продукцію», після чого сказав за-спокійливо:

– Без крові. Це ще краще! Ось, приніс я йому «Сап-росан». Хай проковтне тепер дві пілюлі, потім по одній через кожних шість годин. Сьогодні йому заборонено їсти. Приніс я й два лимони – стільки мав дома – ви-тисни соку з половини лимона у склянку води і хай п'є, а вранці попроси на кухні ресторану хай зварять кіль-ка літрів м'ятного чаю – хай п'є, скільки хоче, але без цукру, лише з лимонним соком. Ще завтра в нього все буде гаразд.

– А швидка допомога чому відмовила прибути? Яко-го дозволу їм треба?

– Глупість, як не одна у нас... Іду залагодити, щоб дали гостеві інший номер, а він після півгодини, коли стане йому краще, хай прийме душ і...

Таркіла повернувся швидко і простягнув мені ключ:

– Це ключ від отого номера, що навпроти. Хай пе-реселиться туди, а цю кімнату хай залишить такою... – сказав Таркіла. – Він ще блював?

– Так. Тільки що випиту воду і дуже багато жовчі.

– Це непогано, якщо викинув жовч – швидко його загальний стан покращає. Отже, ясно? М'ятного чаю без цукру, лимонного соку і пілюлю «Сапросану» через кожних шість годин. Він швидко видужає... – запевнив Дан Таркіла, поплескав Ёурама по плечі, потиснув йому руку й поквапився йти геть; а вже з коридору додав: – Жаль, що так сталося... Щасливої вам дороги до Сібіу!

Ёурамові справді стало трохи легше. Він сказав:

– Перше я виригав і оті дві пілюлі. Прийняти інші?

– Певна річ.

Даю йому дві пілюлі «Сапросану» і склянку води з лимонним соком. Він ковтнув пілюлі й жадібно випив воду, потім попросив ще склянку води, яку випив уже малими ковтками. Далі Ґурам замислився на хвилину, потім підняв до мене очі, посміхаючись якимось несміло:

– Здається, я вже перескочив яму власного гробу...

– Браво! Скоро почуватимеш себе ще краще. Ось я перенесу твої речі в сусідній номер, а ти почекай ще трохи й потім попробуй прийняти душ. Допомогти тобі?

– Дякую, розберуся сам. Але в мене ще така просьба. У нас в Грузії з давніх-давен лікують таку срачку дуже просто: проковтнеш п'ять зерен чорного перцю і тебе зразу замикає. Можеш десь добути п'ять зерен чорного перцю? А я все одно й далі ковтатиму цих пілюль...

– Аякже, але тільки вранці, бо зараз куди мені?..

Критичний момент, справді, минув, але Ґурам був зовсім знесилений. Він нарешті заснув, а коли прокинувся, був спраглий і лише за кілька хвилин випив дві літри м'ятного чаю. Потім проковтнув п'ять зерен чорного перцю. До обіду випив ще дві літри чаю, прийняв пілюлю «Сапросану» і, хоч відчував що певна кволість ще володіє ним, пронос перестав і блювати вже не блював, але про їжу й чути не хотів. Так пройшов цілий день до вечора, потім мав він спокійну ніч, спалося йому добре, а вранці, крім чаю й «Сапросану», Ґурам «нажерся» однією тоненькою пересохлою гріночкою хліба і казав, що він уже трохи зголоднів. Це непогано, але хай ще потерпить.

Нарешті, слава Богу, Ґурам більш-менш ожив, прибув йому хороший настрій, і він уже був готовий їхати до Сібіу. Я замовив по телефону місця у швидкому поїзді на одинадцяту годину, а Дженовева подзвонила свій тітці в Сібіу і попросила зварити дієтичний бульйон

з курки для хворого грузинського письменника, який разом з нами загостить до неї. (Тітка Віка – Зеновія, Зеновіка, Віка – Солкану, поважна вчителька, старша сестра Дженовевиної матері, тобто моєї тещі; хоч і народилася в Яссах, Дженовева прожила кілька років дитинства у своїй тітки Віки, яка була її учителькою до четвертого класу і яку Дженовева любила, мов рідну маму).

Поїздка з Брашова до Сібіу розгорнулася нормально. Коли попри наше купе проминув кельнер з тацею закусок, Ґурам заявив, що він нарешті страшенно зголоднів. Дженовева сказала, що це найкращий доказ його виздоровлення, але в його стані з залізничного ресторана небезпечно їсти і хай потерпить ще якусь годину, бо в Сібіу жде нас смачний бульйон з курки.

А тітка Віка зустріла нас радісно і справді пригостила чудовим бульйоном з курки, в якому, крім всякої городини – моркви, петрушки, цибулі, селери, пастернаку і домашньої локшини, – було м'яса, мабуть з двох курок. Ми попоїли по-людськи, а до курячого м'яса з'їли по головці часнику.

Ґурамові прибув хороший настрій. Після курки від інших страв ми відмовилися, присівши на коротку сієсту при чашці гіркої чорної кави, звареної по-турецьки. Ґурам усівся у м'яке крісло і міцно вхопився обома руками за підлокітники крісла, щоб не дати мізинним пальцям виконувати звичайний тік, але час від часу, випивши вже каву, все ж таки попихкував. Він, певно, встидався тітки Віки, бо я та Дженовева звикли до його нервового тіку.

Під вечір, але ще завидна, вийшли ми у місто, а Дженовева, яка прожила кілька років у Сібіу, стала нам хорошим екскурсоводом. А справжній об'їзд Сібіу і відвідування знаменитих місць цього міста, серед яких –

славний Музей Брукентал, відклали на наступний день. А тоді, пройшовшись центром і кількома вулицями міста, ми сіли на лавку в невеликому сквері, що перед театром. Ёурам знайшов біля лавки якийсь дріт і став всіляко загинати його, замотувати й розмотувати. Я й гадки не мав, що він «творить» мій портрет. Через кілька хвилин простягнув мені свій «твір»:

– Це ти.

Так, був то дротяний обрис людської бородатої голови в окулярах і можна було припустити, що якоюсь мірою був схожим на мене. Посміялися ми трохи з мого «портрета», потім, після недового мовчання, Ёурам сказав, усміхаючись не зовсім весело:

– А тепер розкажу вам про оцей мій тік... Двадцять один рік тому я був чемпіоном Радянського Союзу з легкої атлетики, а саме з бігу: на 10.000 метрів мав я найкращий час. Прозвали мене тоді «другим Емілем Затопеком»¹. Наближався чемпіонат світу, і я завзято тренувався, щоб бути у найкращій формі. Але коли склали збірну команду Радянського Союзу, я довідався, що мене в ній нема. Це мене дуже здивувало і zarazом обурило: як мені там не бути, коли я найкращий?! Іду цікавитись у провідника радянської делегації: невже у списку якась помилка? Але він підтвердив, що справді мене не включили до збірної. Без жодних пояснень. Це мене ще дужче розсердило, і я висловив з тієї нагоди не дуже ввічливі слова, слова, за які я «заробив» півтора роки тюрми. Правда, не політичної, а за хуліганство... Ну, а вже з тюрми вийшов я з оцим тіком. Спочатку я соромився, почував себе ніяково, але з часом привик; іноді цей тік зникає на довший час, але при хвилюванні

¹ **Еміль Затопек** (1922-2000) – чехословацький атлет, довгий час європейський, олімпійський та чемпіон світу з легкої атлетики, головнo з бігу: 5.000 і 10.000 метрів. (К. Ір.).

чи гніві з'являється знову... Після звільнення з тюрми найняли мене екскурсоводом в нашому Інтуристі, де працював я майже чотири роки. Між часом надрукував я кілька оповідань, згодом появилася моя перша збірка, і з Інтуристу перейшов я на редакційну роботу.

Ґурам замовк на якусь хвилину, після чого жартівливо посміхаючись, продовжив:

— А з екскурсоводського періоду зберіг я «румунський» спогад, про який я досі нікому не говорив, жодному румунському туристові, хоч в ті роки багато їх відвідувало Грузію. Ви єдині, з якими поділяюся тим спогадом, а він, той спогад, гей прикрий...

Одного дня послали мене супроводити групу румунських туристів. Під час поїздки по місту Тбілісі автобус зупинявся в різних історичних місцях, перед деякими будівлями і пам'ятниками і т. п., про які я говорив туристам, але коротко й непретензійно, бо ті туристи були вашими колгоспниками, які нетерпляче ждали доїхати до останнього «об'єкта», тобто до винарні, де відбудеться дегустація грузинських вин. Але поки доїхати нам до винарні, зупинились перед Палацом культури і я вважав, що туристів мало цікавить та установа, головнo й тому, що вже наближався кінець об'їзду, тобто винарня. Але на мій подив, п'ятдесятилітній чоловік, а може, трохи старший, бажає відвідати Палац. Я поцікавився у нашої перекладачки, чи вона правильно зрозуміла те, що сказав румунський турист? Вона відповіла, що турист навіть наполягає на тому, а найбільше бажає він відвідати конференц-зал, що знаходиться на другому поверсі. Це вже занадто! Звідки знає цей румун, що на другому поверсі існує конференц-зал? Він, певно, уже приїжджав до нас туристом і хоче показатися перед своїми земляками, що він «ходжена» людина. Я навіть мав гадку запитати його, але увійшовши в конференц-

зал, турист не звернув жодної уваги на загальний вигляд, не подивився на вивішені по стінах картини, ні на меблі чи люстри, а втупив погляд в долівку і роздивлявся довкола, ніби шукав чогось. Через хвилину він вивісив задоволену усмішку: «Бачу, паркет ще виглядає дуже добре. Я його вистелив у 1946 році! Не я один, а ще з двома військовополоненими. Їх уже нема».

Ґурам помовчав якийсь час, а вкінці сказав:

– Я й сьогодні горю від сорому.

*

Ґурам сказав, що Брашов сподобався йому, але Сібіу ще більше. А я подумав повезти його і до Рашінарь і похвалитися, що в цьому селі народились славні люди – поет Октавян Ґоґа і філософ Еміл Чоран, а також, що в дитинстві і я прожив один рік у цьому селі й закінчив тут другий клас початкової школи. До Рашінарь поїхали ми трамваєм, бо це село недалеко від Сібіу і, само собою, мав я нагоду похвалитися, що ось, у нас і по селах існують трамваї... І ця подорож зачарувала Ґурама, але раптом він зупинився і, наче оговтався, сплеснув:

– Ти знаєш, що завтра 7 Листопада?!

– Знаю, ну й що? Поздоровлю тебе завтра...

– Не в цьому річ. Відомо, що я в Румунії і, якщо я завтра не поверну хоч би й на кілька хвилин до нашого посольства, буде біда! Так що, на жаль, мусимо повертатися в Бухарест.

Поїхали ми наступного дня вдосвіта швидким поїздом Тімішоара-Бухарест і о десятій Ґурам був уже в готелі; він швидко поголився, переодягнувся, і я повіз його на таксі до посольства Радянського Союзу.

– Дуже добре, що був я сьогодні в посольстві, – сказав Ґурам через дві години, коли ми знову зустрілися. – Був там і Нонешвілі.

– Хто?

– Йосиф Нонешвілі, голова Спілки письменників Грузії. Поет він нікудишній, зате хороший політрук... – засміявся Ґурам.

Помовчав трохи, згодом додав:

– Сьогодні о четвертій годині відбудеться відкриття «Виставки радянської книжки»; запросили й нас. Отже, повернулись ми якраз тоді, коли треба було...

«Виставку радянської книжки» організували в Малому залі Палацу Республіки. Коли ми прибули з Ґурамом, побачили там чимало знатностей; були там: чільні представники компартії, міністри, видавці і, певна річ, багато письменників і різноманітна публіка. Ґурам познайомив мене з Йосифом Нонешвілі – карликуватим старичком, веселим, жвавим, який подарував мені збірку своїх поезій в англійському перекладі.

Раптом бачу в натовпі Домокоша Ґезу, директора видавництва «Критеріон» – весело усміхнений, проштовхується й крокує прямо до мене. (Необхідне пояснення: я здав давненько в «Критеріон» роман «Передодень»; він пройшов уже перші етапи: реферати, цензуру, редагування й техноредагування і знаходився у друкарні. Але нараз, із розпорядження ЦК РКП, друкування припинили. Домокош Ґеза потелефонував мені про це і сказав, що мій роман не появиться, якщо видавництво не одержить дозвіл від вагової партійної шишки, наприклад, від Думітру Попеску, якого прозивали Богом. «А від Чаушеску не хочеш?» – огризнувся я сердито, хоч бідний Домокош не був винен ні в чому, бо роман заборонили друкувати внаслідок доносу одного негідника – навіть не хочу називати його імені – про те, що я якраз став випускником теології. Це мене розсердило до такої міри, що я зараз же написав дуже гнівного листа Корнелові Буртікові, який був тоді секретарем ЦК

РКП і завідував, між іншим, і культурою). Отже, підійшов Домокош Геза, потиснув мені руку й заявив весело:

– У мене дуже хороша звістка! Зателефонував сьогодні товариш Корнел Буртіка і грубо вилаяв мене!

– То як? – дивуюся я, бо лайку не назвеш хорошою звісткою.

– Підожди. Він питає мене: «Роман Корнелія Ірода містичний?». А я відповів: «Ні, товаришу Буртіка». «Тоді, чому ти, такий-сякий (і інші «красномовні» компліменти), не видаєш його?!» Так що невдовзі твій роман появиться.

Іншими словами, це був результат мого листа, надісланого секретареві ЦК, і мій роман «Передодень» справді невдовзі появився.

Я розповів потім Ґурамові про всі перепетії мого роману. Він розсміявся й удавано серйозно похвалив:

– А ви, бачу, у всьому наслідуйте нас...

– Е, таки не в усьому. Наприклад, у агресії 1968 року проти Чехословаччини Румунія не взяла участь.

– То правда. Вашу позицію не одні оцінили, навіть і в нас.

Після 7 Листопада Ґурам Хараїдзе пробув у Румунії ще лише кілька днів. Вкінці ми оба задоволено констатували, що протягом лише двох тижнів між нами зародилася міцна дружба. Ми обіцяли листуватися і відвідувати один одного. Спершу Ґурам запросив мене до Тбілісі, як ніби відповідь на його візит в Румунію. Але ми чомусь і не листувалися, і не відвідувалися. Просто я не можу пояснити чому. Мабуть, з якоїсь моєї та його недбалості, а може, поет Ґеорґе Томозей був таки правий, коли твердив, що тривалі дружби лише ті, які зароджуються в дитинстві або ще дуже замолоду і зовсім рідко пізніше.

Ґурам Хараїдзе відлетів нарешті у свою Грузію, і невдовзі, а саме 5 грудня 1974 року, помер Загарія Станку.

Я служив у війську разом з Васіле Александрі¹

Улітку 1986 року моя сім'я примусово переселилась у новий будинок (власне, ще навіть недобудований), бо дім, в якому ми доти жили, мали зносити, як і весь квартал, таки того літа, щоб звільнити площу, необхідну для майбутнього адміністративного центру румунської столиці (грандіозний *Дім народу* був уже майже готовий). Крім клопоту з перевезенням «домашнього майна» (меблі, книжки, всякого роду манатки), довелося мені переводити й мою дочку Марію, другокласницю школи № 150, що в Котроченах, до школи № 307, до якої ми належали згідно з новою нашою адресою.

Одного дня (будучи вже у п'ятому класі) каже мені дочка, що кличуть мене до школи, а кличе таки пані директорка.

— А що сталося? — питаю. — Ти, може, щось натворила?

— Ні. Не казали, чому кличуть.

Моя Марія була дитиною чемною і вчилася на відмінно, а тому мене тим більше здивувало таке запрошення до школи.

Отож, іду я наступного дня до Маріїної школи; директорка Юлія Морту прийняла мене дуже привітно (ми не були знайомі), пригостила кавою. Її незвичайна

¹ Так, мова йде про славного класика румунської поезії, про «барда з Мірчешть» (1818-1890 рр.) (К. Ір.).

поведінка виявилася невдовзі: школа збирається відкрити новий урочистий зал, і пані директриса (а була вона хорошим викладачем румунської мови та літератури) подумала влаштувати з цієї нагоди зустріч учнів та педкадрів з кількома письменниками. Вона запрошує мене взяти участь у тій зустрічі, але zarazом просить, чи міг би я, питає, поговорити ще з двома-трьома письменниками й переконати їх прийняти таке саме запрошення школи № 307 ?

– Знаєте, – каже пані Юлія, – для учнів така зустріч буде дуже важливою – підохотить їх читати художню літературу і, певна річ, вони запам'ятають на все життя той день, коли вперше зустрілись, як кажуть, віч-на-віч з письменниками...

Я обіцяю їй допомогу, а через кілька днів повідомив, що, крім мене, схвально відгукнулися на запрошення відомі поети Георгі Томозей (для друзів – Том), Мірча Міку та Георгі Пітуц. Проведемо, кажу, вільну бесіду з учнями, прочитаємо дещо з наших творів, а також відповімо на їхні запитання, якщо будуть.

А між часом спала мені на думку «егоїстична» ідея: скористатися нагодою й попросити директорку, щоб перевела мою Марію із V класу «Г» (учні якого були дуже низького рівня знань і понад те ще й не дружили із шкільною дисципліною) у V «Б», наприклад, де румунську мову та літературу викладала саме вона.

У призначений день, як домовилися, до школи № 307 прибули разом зі мною Георгі Томозей, Мірча Міку (обидва у хорошому настрої, навіть жартуючи про одне, про друге) і Георгі Пітуц, мовчазний якийсь та задуманий, яким він взагалі не був (мабуть, минулого вечора засидівся допізна в ресторані письменників...). Нас радо зустріли директорка й кілька викладачів, спершу запросили в канцелярію на

зустріч з педкадрами, де під час короткої й нецікавої розмови пригостили кавою, бісквітами та мінеральною водою. Я підстеріг сприятливий момент і звернувся до директорки:

– У мене до вас прохання: я хотів би перевести свою дочку Марію з V класу «Г» у V «Б». Можна? Завтра напишу просьбу й поясню причини...

– Добре, – каже пані Юлія Морту. – У V «Б» я викладаю румунську мову та літературу. Тому застерігаю, що я дуже строга...

Серед загального мовчання, замість мене, поклався відповісти Мірча Міку:

– А то не він буде вашим учнем, а його дочка...

Всі весело засміялися, і невдовзі у канцелярію увійшов черговий учитель і заявив, що в залі все приготовлено і нас чекають.

Не дуже великий зал був переповнений учнями старших класів і кількома учителями. Ми засіли «в президію» за довгий стіл на невисокій сцені, пані Юлія Морту представила своїх «знаменитих гостей», потім нахилилася й пошепки звернулася до нас:

– Настав ваш момент... Як бажаєте – або читаєте щось дітям з вашої творчості, або... Потім учні ставитимуть вам різні запитання. Просимо.

– Починай ти, – сміється до мене Том, – бо ти нас сюди привів...

Воно, зрештою, справді так, тому нічого мені робити – піднімаюся й звертаюся до учнів, які не зводили очей з «шановних гостей»:

– Багато людей тієї думки, що письменників краще не знати особисто, щоб уникнути розчарування... Бажано ознайомитися лише з їхньою творчістю. Оповім вам сьогодні пригоду славного поета Васіле Александрі, якою він підтвердив цю думку...

Учнів, а найбільше учителів здивували мої слова. Я помовчав хвилику, а потім оповів пригоду Васіле Александрі, яку розповів колись своїм студентам наш професор Іліє Станчу – чудова людина й прекрасний педагог (здається, десь у 70-их роках минулого століття він емігрував у Ізраїль). Читав він лекції румунської літератури другої половини XIX століття. Восени 1956 року студенти другого курсу Бухарестського філологічного факультету були дуже здивовані, коли в амфітеатр увійшов читати лекції румунської літератури невідомий їм професор, але найбільше вразило їх не це, а його вигляд: був невідомий нам професор середнього росту, молодий (було йому, мабуть, найбільше 37-38 років; пізніше довідалися ми, що він сповнив уже 43 роки) і геть сивий – ні, не альбінос він, не таркатий, не сірий, а таки білий, мов дев'яносторічний дід. Елегантно одягнений, професор поблажливо посміхнувся здивованим студентам:

– Я – Іліє Станчу. Проходитимемо разом з вами літературу румунських класиків другої половини XIX століття.

Лекції професора Іліє Станчу виявилися справжньою чарівною красою не лише своїм високим рівнем та плавним викладом, без отого неприємного екання, але й суто академічною термінологією. Щоправда, такими рисами можна було характеризувати й лекції інших професорів Бухарестської філології. Але Іліє Станчу мав у більшій мірі, ніж решта професорів, щось своєрідне, щось лише йому притаманне, яке надавало особливого «присмаку» його лекціям: у виклад життя та творчості кожного письменника домішував він чимало надбавок анекдотичного характеру. А в той період – була то догматична епоха соціалістичного реалізму – це було не стільки рідкісним, як насамперед

«нерекомандованим». І, розуміється, ці дані, ці так звані «дрібниці», що забезпечували насолоду його лекціями, не знаходили ми у поданій нам бібліографії.

Тимчасом серед студентів розповсюдилася історія – не знати, в якій мірі відповідала вона дійсності – про передчасну сивину професора Іліє Станчу. Говорилося, що якихось десять років тому, він був директором одного провінційного ліцею. Жив директор зі своєю сім'єю в ліцейському гуртожитку. Одного морозного ранку спустився він на кухню, щоб перевірити, чи все гаразд з приготуванням учнівського сніданку. Іліє Станчу взяв із собою і дворічну донечку. Скільки часу він цікавився про одне, про друге, кухарка висадила дитину на піч, щоб погрілася. Але в момент недогляду дитина впала в казан з кип'ячим чаєм. Кажуть, що протягом однієї тільки хвилини батько посивів, але не звичайною сивиною, а волосся його вже ніби й не волосся, а льняне повісμο...

На одній із своїх лекцій професор Іліє Станчу розповів нам між іншим і пригоду «барда з Мірчешть».

(Зрозуміло, що представлення професора Іліє Станчу лише для читачів цього *промаху*. Учням школи № 307 я розповів тільки трафунок славного поета. Ось він.)

У травні 1888 року чільні особи муніципалітету Бузеу запросили Васіле Александрі бути їхнім гостем. Старий, але передусім хворий, поет все-таки погодився приїхати до Бузеу. У призначений день на пероні бузеуського вокзалу відчувалася метушня підготовки, щоб зустріти, як годиться, знатного гостя; прибули зарання префект повіту, мер міста, чільні особи, почесна варта, військовий духовий оркестр, кількадесят учнів різних класів і шкіл разом з їхніми учителями й викладачами, чимало городян і, звичайно, місцеві журналісти та кілька жандармів для забезпечення порядку. Начальник станції дав розпорядження застелити килим якраз у

тому місці, де зупиниться офіційний вагон. Старший учитель уже кілька хвилин навчав першокласницю, як треба їй подавати поетові величезний букет квітів, коли той виходитиме з поїзда, і яким тоном, голосно й чітко, вимовити: «Ми щасливі вашим приїздом до Бузеу!».

Така спеціальна підготовка зовсім незвична для будь-якого поета, будь він навіть геніальним і «національним». Але, як вам відомо, Васіле Александрі був не лише таким поетом, а ще й колишнім нашим послом у Парижі, міністром зовнішніх справ, землевласником і близьким другом володаря Возз'єднання Александру Іоана Кузи.

Напруга чекання постійно наростала, аж доки начальник станції оголосив про наближення поїзда. Гомін вокзалу притих, оркестр приготував свої інструменти, почесна варта виструнчилася, префект і мер наблизилися до застеленого килима, а начальник станції повів дівчинку, яку ледве можна було бачити із-за величезного букета, біля того ж килима, де мала вона зустріти поета. Через хвилину почувся протяжний свист паровоза, що наближався огорнутий хмарою білої пари. Офіційний вагон зупинився якраз перед килимом. Начальник станції поквапився відчинити двері вагона, потім нахилився до дівчинки і злегка підштовхнув її, щоб підійшла ближче до підніжки вагона.

У відчинених начальником дверях ще ніхто не з'являвся. Після хвилинної напруги, через що чекання здалося надто довгим, нарешті появився Васіле Александрі. Присутні побачили низького та хирлявого і змарнілого старичка, з блідим обличчям та сивими опущеними вусами, який для надійності спирався на бамбукову палицю більше, ніж на власні ноги. Але жалюгідний вигляд поета не порушив урочистості моменту. Доки ступити на першу сходинку, Васіле Александрі зняв свого

капелюха на знак привітання і при допомозі провідника зійшов на перон. Начальник станції підбадьорив дівчинку:

– Ну, іди, доцю! – шепнув він і підштовхнув її злегка.

Першокласниця ступила крок назустріч Василю Александрі й простягнула квіти. Але коли побачила поетове бліде обличчя, на якому чорніли кілька великих бородавок, звислі сиві вуса, спітнілу лисину, на яку піднімалися зі скронь дві напухлі жили, дівчинка хвацько пригорнула букет, крутнулася і майже побігла в напрямку перона.

Префект поспішив зустріти гостя, промимирив щось, мабуть, вибачався. Але Василю Александрі підняв руку і посміхнувся поблажливо:

– Радий вас бачити, шановні мешканці прекрасного Бузеу! А на дівчинку не сердіться – вона права: письменників не варта знати особисто, їх треба лише читати...

В урочистому залі школи № 307 здійнявся легкий гомін, пирхнули придушені долонею сміхи, перешіптування, але пані директорка авторитетним тоном навела порядок:

– Тихо, діти! Хіба можна? Щиро дякуємо за дуже цікаве й повчальне слово шановного нашого гостя. Перед тим, як запросити поважних поетів, щоб прочитали нам дещо із власної творчості, зараз можете ставити запитання. Потім зможете також ставити запитання після кожного читання. Є запитання ?

Із середнього ряду підвелася дівчина (за зростом, мабуть, була у VIII класі), перешепнулася із сусідкою і запитала мене:

– Скажіть, будь ласка, ви знали особисто поета Василя Александрі?

Безглузде запитання спантеличило мене. Але Мірча Міку спонтанно, як завжди, відповів замість мене:

– Аякже, панночко! Вони не тільки знайомі, а навіть разом у війську служили...

А Том, посміхаючись зловтішно, додав:

– А їхнім комендантом був ніхто інший, як сам Пенеш Курканул¹...

Засміялися лише ми, «шановні гості», які сиділи в «президії»; педкадри посміхнулись ніяково, а пані директорка, яку, певно, найбільше вразило запитання її учениці, поспробувала пояснити нам пошепки:

– Вона лягнула дурницю через великі емоції. Бо мати перед собою стільки відомих поетів – це вам не жарт...

Зустріч потривала ще якусь годину. Кожен з моїх друзів прочитав низку чудових поезій, а переповнений урочистий зал віддячував за кожний вірш гучними оплесками. Інших запитань уже не було.

Запитання ж, яке задала мені учениця, настирливо зринали в думці, і в ті хвилини мене мучив гіркий сумнів, чи поетичний дрозд від прочитаних віршів таки їхніми авторами потряс душі багатьох із тих, що знаходилися в урочистому залі бухарестської школи № 307.

¹ **Пенеш Курканул** – сержант, учасник війни (1877-1878 рр.) за незалежність Румунії, герой однойменної поезії Васіле Александрі. (К. Ір.).

500 леїв

Що означали 500 леїв у 1968 році? Таж батон білого хліба (0,5 кг) коштував 2,50 леїв, чорна хлібина – 2 леї (нормально, а не як нині, коли чорний хліб дорожчий від білого, хоч процес виробництва білого складніший; та нічого не зробиш – чорний увійшов у моду...), літр олії – 9 леїв, кілограм цукру – стільки ж, пачка сигарет *Карпаць* – 2,50 леї (були й дешевші: *Націонале* – 1,14, *Марашесть* – 1,70, але й дорожчі: пачка *Снагов* коштувала 8 леїв), 4-5 леїв печеня у звичайному ресторані, 1 лей кілограм картоплі, 25 леїв пляшка імпоротної водки (у магазині), найдорожчі чоловічі туфлі (які не зношувалися роками) – 298 леїв; трамвайний квиток – 30 банів у першому вагоні, 25 банів у другому, теж 25 банів вуличний телефон (говори, скільки хочеш); газета (будь-яка) – 30 банів, усі книги серії „Бібліотека для всіх” – 5 леїв кожний том (були й книги, ціна яких сягала 7-8-10, а то навіть 15-20 леїв і більше). Правда, були й дорожчі товари, головню так звані люксові. Приміром, кілограм балика білуги коштував 80 леїв...

Думаю, що для подальшої оповіді наведені вище приклади задовільно пояснюють, що 500 леїв були тоді досить великі гроші.

Зарплата? Найчастіше місячні зарплати були від 800 десь до 1.300 -1.400 леїв. Міністр, наприклад, заробляв 7.000 леїв на місяць; тоді ж моя місячна зарплата інспектора Державного Комітету Культури і Мистецтва

була 3.425 леїв. Мабуть, набагато краще оплачували партійних активістів, міліціонерів, редакторів *Скинтеї* і *eiusdem farinae*.

Між працівниками *Скинтеї* були у мене кілька знайомих (між ними й два колишні колеги по факультету – Флоріан Аврамеску та Ніколає Драгош, а пізніше й третій – Костянтин Буцура), але в кращих стосунках був я тоді головню з двома: Костікою Морару та Нікуцою Танасе. Вони дружили, були відомими журналістами, а Нікуца й письменником (навіть славним у період *соціалістичного реалізму*, головню завдяки його книжечці **Я вже вибився у парубки**); їм симпатизували й радо зустрічали серед бухарестської богеми. А поза богемою, звичайно, їх поважали й навіть боялися (само собою, перш за все, тому що обидва працювали в редакції *Скинтеї*, а Костіка Морару був навіть шефом відділу «Партійне життя»; сьогодні ніхто – крім тих, котрі прожили ті часи, – й уявити не може, як усі боялися того відділу!). Отже, Костіка й Нікуца були друзями, але їх єднало особливо ще щось: обидва були любителями чарки, а Нікуца Танасе – навіть занадто.

Після цього короткого представлення двох моїх друзів і працівників центрального органу компартії *Скинтея*, ось смішний «трафунок» (смішний, мабуть, для будь-кого, лише для Нікуца Танасе – аж ніяк).

Телефонує мені якось Костіка Морару серед тижня й повідомляє, що хоче частувати мене і жде о шостій вечора в ресторані **Рустік**. Не питав я з якої нагоди хоче частувати, бо мав він таку звичку – частувати ось так, без спеціального приводу. Їхали ми випадково одного разу тим самим швидким поїздом Бухарест-Тімішоара: я до Крайови, він до Слатіни і, ясна річ, сіли у вагон-ресторан. Їли ми, пили, а коли до плати, Костіка й чути не хотів, щоб платили ми «по-німецьки», як звичайно,

тобто кожний за своє, а заплатив він. Каже: «У мене відрядні більші, ніж твої». Так що й на цей раз було би безпідставно випитувати його – довідаюся вже у **Рус-тік**.

Ресторан **Рустік** знаходився на перехресті бульвару Магєруз вулицею Бісеріка Амзей – елегантний ресторан, чистий, з хорошими стравами та напоями, без музики, отож якраз підходящий для дружніх балачок, а шеф, пан Васіле Калін – давній та хороший мій знайомий (про нього іншим разом: вартує!).

О шостій, коли зайшов я в ресторан, Костіка вже був за своїм улюбленим столом. Привітались ми, а я питаю:

– Так з якої ж ти нагоди частуєш мене, Костіко?

– Таж нагода не одна, а дві – одна хороша, друга погана. А чи не правду говорять, що людина п'є і коли в неї якась радість, і коли горе?

– А ти спершу, – кажу, – розповідай про погану...

– Пам'ятаєш, який скандал мав я зі своєю жінкою минулого літа...

– ?..

– Вирядив я її на три тижні в Геркулани – хай на славному курорті лікує свої ревматизми.

– Ну?

– А за цей час привів я кілька разів додому бабу, молоденьку блондинку. За два дні до повернення дружини, я помив посуд, склянки, на яких червоніла її губна помада, викинув недопалки теж з її червоною помадою, пострясав постіль, скатерку, рушники, покатав пилосмок по всіх кімнатах, словом, навів колишній порядок. Якийсь тиждень, а може, й довше, дома був спокій. Доки одного дня моя жінка, струшуючи мішок з пилосмока, не знайшла у ньому клубок довгого русявого жіночого волосся. А у мене жінка чорнява. Ну й скандал був! «Скажи, – кричить жінка, – кого ти приводив у на-

шу спальню?!» «Нікого...» – кажу, бо знаєш: якщо жінка застала б тебе навіть верхи на іншій, ти кажи одне і те ж – не правда! Я признаюся: хотів, але не встиг... «Можливо, – кажу своїй жінці, – Нікуца був з кимось... Бо, коли був я у відрядженні, дав йому ключ, щоб нам квіти поливав...» Повірила вона чи ні – не знаю, а скандал тривав цілий місяць.

А цього літа моя жінка знову їздила на теплі купелі, і скандал почався одразу після її повернення...

– Не кажи, що ти знову забув пиросмок витрусити?..

– Та де! Правда, два тижні тому була в мене баба й посиділа кілька днів.

– Теж блондинка? – питаю.

– Я не тільки постарався, щоб уже не була блондинка, але після того так витрусив пиросмок, що він і новий таким не був!..

– І?

– Я наказував дурці щоранку: «Ось, любя, холодильник, бери звідти та їж-пий, що хочеш, звари потім собі каву (ця навіть не курила) і жди мене». А дурепа, мабуть, нудилася і замість взяти якийсь журнал чи книгу з бібліотеки...

– А вона що? – не втерпів я.

– Накидається вчора жінка на мене: «Бачиш оце плетіння?!» – горлає. «Бачу...» «Для тебе я светр в'язала! Перед від'їздом на купелі, закінчила один рукав, а другий устигла тільки на долоню...» «І?...» – ніяковію я. «Що і?! Що і?! Другий рукав я тільки розпочала, а зараз він майже готовий! Хто доплітав його, коли мене не було дома?! Хто?! Теж Нікуца?..» Ти розумієш? Блядюшка нудилася і взялася доплітати розпочатий моєю жінкою светр!

– Бачу, Костіка, не з медом у тебе дома... А, кажеш, є й хороша новина?

– М'яко кажучи – не з медом... Завтра їду у відрядження, побуду трохи поза подружнім домом, може, жінка втихомириться... А хороша новина, питаєш? Ну, хороша новина та, що в мене порожні кишені...

– Я не сказав би, що така звістка надто хороша...

– Не спіши. Завтра у мене зарплата...

– Ну, в такому разі, сьогодні платитиму я.

– Я ж казав: не спіши. Сьогодні платитиме Нікуца!

– А хіба у нього не теж завтра зарплата?

– Ти знов квапишся. Так, теж завтра. Але вчора були ми з ним тут, таки за цим столом, і засиділися, доки закрили ресторан. Платити платив я, як не раз. А Нікуца – п'яний, як ніч; повіз я його додому на таксі. Але доки напитися, хвалився водно, що ади, які чудові візитки надрукував собі! 500 візитних карток. Вкінці забув він картки на столі, а я поставив їх у свій портфель. Сьогодні прибув він пізно до редакції, після дванадцятої. «Мушу, – промимрив він хрипло, – щось хильнути та сполоскатися, бо гину від похмілля!.. Ще й візитки загубив...» «То як, – кажу, – загубив? Ти що, не пам'ятаєш?» «Що пам'ятати?» «Як що? Залишив ти візитні картки на заклад отому жуликові, від якого позичив 500 леїв». «Ти здурів? Котрий жулик?» «А мені звідки знати?.. Ти підійшов до сусіднього стола – казав, що ви знайомі, – взяв у нього 500 леїв, дав йому візитки і обіцяв віддати гроші цього вечора о сьомій... А жулик казав, що не турбується, що ти не повернеш сьогодні гроші, бо інакше він міг би передати твої візитні картки головному редакторові *Скинтеї*...» «Ти звихнувся! Звідки я можу взяти сьогодні 500 леїв?!» «Ти, – кажу, – мене питаєш? А тебе хто примушував напоювати увесь ресторан на позичені гроші?..»

– Костіка, не будь садистом. Він же твій друг.

– То правда, що мій друг. Але теж правда, що він надто любить пити на дурничку – майже завжди він п'є, а

друг Костіка, тобто я, мусить платити, бо свої гроші тра-
тить чорт знає на що. Сьогодні питимемо ми на його
рахунок...

– А звідки взяти йому 500 леїв за такий короткий
строк?

– Мене це не обходить. Від своєї сестри, від літфон-
ду, його справа... Він повинен скоро з'явитись. Хай при-
несуть нам ще по коньякові, бо Нікуца схоче водки.

– Згідний.

– Доки прийде Нікуца, покажу тобі, які він собі бур-
жуйські візитки замовив: каліграфічний шрифт золотом,
шовковий матовий папір... Атож. Ти що гадав? Та підож-
ди, синку! За таку розкіш, питимемо на твої гроші і не
один тільки день! Бо за 500 леїв можна пити три-чо-
тири-п'ять днів!

*

...Якщо я добре запам'ятав, Нікуца Танасе прибув у
ресторан **Рустік** аж десь о пів на дев'яту і заявив, що
йому ледве вдалося пристарати 200 леїв. Від своєї сес-
три... Узяв у неї, каже, останні гроші. Але нічого – завтра
зарплата.

Пам'ятаю також, що вечір був не дуже веселий, хоч
вкінці Нікуца казав, що Костічин «жарт» йому сподо-
бався...

Відтоді пропливла купа років. Костіки Морару нема
вже сімнадцять років, а його друга Нікуци Танасе – по-
над двадцять.

На перехресті бульвару ім. генерал Магєру з вули-
цею Бісеріка Амзей сьогодні вже й ресторану **Рустік**
нема...

«Відкритий урок»

У Румунії 60-их–70-их років минулого століття Станчу Стоян був неабиякою шишкою! Щоправда, він не щодня вертівся в оточенні Георгіу-Дежа, Ківу Стойки, Чаушеску чи Маурера. В такому разі я мав назвати його важливим птахом. І все ж, ану послухайте: *Проф. д-р доц. (педагогіки); член-кореспондент Академії Наук; кандидат у члени ЦК РКП; депутат ВНЗ; заступник міністра Освіти; голова Товариства дружби з народами Азії та Африки; директор Педагогічного Інституту; і т.д., і т.п.* Чорна «Волга», шофер, вілла тощо. Немало, правда? І все ж, маючи на увазі все те, можна вважати його шишкою другого ешелону. Але шишкою. І педагогом!

Перечислені вище посади забирали у Станчу Стояна майже весь час, але все одно йому вдавалося вирватися – раз чи двічі на рік, не частіше – та відвідати свого родича Юлія Драґана. Свояк учителював у селі Васілаці, якихось сорок кілометрів на південь від Бухареста.

У 1963 році відвідини товариша міністра, академіка, професора і т.д. Станчу Стояна відбулися в кінці чудового, сонячного ще й золотого жовтня, за кілька тижнів після початку навчального року. Доїхав він, значить, у село, але поки висадитися (гість був товстий і череватий) з чорної «Волги», він почекав хвилину, щоб кужелі пилюги розторочилися й жовтий вихор пилу, що супроводив

автомобіль, трохи притих і приземлився, а головню, щоб дати родичам змогу помітити приїзд визначного гостя й поквапитися до хвіртки йому назустріч.

– А ти вже справжній парубок! – тільки увійшовши до хати, похвалив міністр учителевого хлопчика. – Ти, певно, вже школяр, так?

– Иги...

– Не *иги*!.. – посварив батько. – Біорел уже пройшов майже триместр першого класу, – відповів він замість сина.

– А читати вже умієш? – цікавиться далі дядько-міністр-педагог, добуваючи з кишені лея, якого простягнув племінникові. – Ану, небоже, принеси свій *Буквар*.

Хлопець узяв гріш і подався без охоти за підручником. Нарешті повернувся і вручив книжку видатному гостеві. Той став гортати і вкінці вказав пальцем:

– Читай ось тут, але не дивися на малюнки. Ну?

Хлопець мовчить. Але підходить батько й штовхнув злегка:

– Тобі не встидно? Вони дійсно можуть подумати, що ти не вмієш читати!.. А ти вмієш читати ще з дитсадка. Ану, Біореле!

Хлопець відкашлявся, посмілішав і став стріляти вказівним пальцем кожну букву:

– П... І... В... Н... И... К... – прочитав учень.

– Так. А разом, – наполягав товариш міністр.

– П... І... В... Н... И... К... – повторив хлопець голосніше.

– Так-так, але разом?..

Біорел помовчав хвилю, задивився запитливо на міністра й промимрив вагаючись:

– П... І... В...

Незадоволений Станчу Стоян підійшов до свого племінника:

– Ой, небоже!.. Сам малюнок підказує назву цього уроку, тобто про кого йдеться... Ану дивися, хто на рисунку?

– Когут! – аж зрадів хлопець: нарешті розкусив, що від нього вимагають.

– Е, когут... Півник! Зрозумів?

– Иги...

– Отже – це заголовок уроку, так?

– Иги...

– Ну, ось. Тоді, як звучить він?

– Кукуріку!

На мить запала незручна тиша, після чого дорослі посміялися трохи, правда, не дуже весело, а далі, доки перейшли до свого (що робите?, що у вас нового?), міністр похвалив спантеличеного хлопця:

– Добре... Після двох тільки місяців школи, ти знаєш майже увесь алфавіт...

А вже після від'їзду поважного гостя Біорелова мати (теж учителька) поставила крапку над «і»:

– Педагог... Яке запитання – така й відповідь!

Шофер

Кажуть, що люди троякі: хороші, злі та шофери.

Мій сусід Ботез – полковник поліції¹. Він уже довгі роки працює в ГІП², проте водій він зовсім мододий – одержав шоферські права всього чотири місяці тому. А дочекавшись літа, сів за кермо свого Опеля й поїхав з жінкою на море. Але не доїхав, бо рівно за 50 кілометрів від Бухареста, перед селом Кошерень, сталася аварія. Вчора розпов мені, як то було.

– Як усякий початківець, – оповідає він мені, – за кермом я дуже обережний. Їдемо ми, значить, з жінкою спокійно, погода чудова, на шосе сухо, рух – нічого собі, бо серед тижня і автомобілів малувато, коли раптом бачу, що за якихось сто метрів переді мною стоїть грузовик, а біля нього поліцейський розмовляє з водієм. Я сигналізую наліво, тобто збираюсь об'їжджати грузовик, але бачу, що по зустрічній наближаються інші авто; тоді я швидко повертаюся на свою полосу і зразу ж гальмую, бо під'їхав небезпечно близько до грузовика. У той момент ззаду почувся гострий скрегіт – хтось силь-

¹ Зараз звання в румунській поліції перейменовано, бо, сказано, вона була демілітаризована й тому поліцейські вже не капітан, підполковник, полковник і т.д., а інспектор, комісар, комісар-шеф і т.д.; а це сталося 7-8 років тому, коли мій сусід був ще полковником. (К. Ір.).

² ГІП – Генеральний Інспекторат Поліції. (К. Ір.).

но загальмував – і тоді ж страшний удар у супроводі гучного торохтіння підкинув мою машину кілька метрів вперед, а нас із жінкою гепнуло плечима у спинку крісел, аж мало шию нам не скрутило. Ми, зрозуміло, дуже злякалися; жінка зойкнула і, мабуть, хотіла щось казати, але дарма роззявляла рота, наче душилася, й пробувала в розпачі хапати повітря. А скоро після того чую, що надворі хтось галасує:

«Що то за ідіот так раптово гальмує?!»

Це, певно, про мене шофер машини, котрий наїхав на мою.

Виходжу зі свого авто і бачу, що у мене шкода невелика; і Волваген, котрий заїхав у мій Опель, теж не дуже пошкоджений...

– Фольксваген, – поправляю я сусіда.

– Що?

– Фольксваген...

– Так-так... І тоді ж бачу божевільно сердитого молодого чоловіка, який наближається загрозливо:

– Який дурень дав тобі шоферські права?! Хто тебе, дядьку, навчив так гальмувати?!

Я прийшов трохи до себе й кажу:

– За законом винен не той, хто гальмує, а той, хто не зберігає відповідну дистанцію. Коли удар ззаду...

– Ти мене вчиш?!

Між часом підійшов і поліцейський:

– Здрастуйте! Я – старшина... такий-то. Що трапилося?

– Трапилося ідіотське гальмування! – божевільно загорлав молодий шофер Фольксвагена.

– Не годиться так говорити, – сказав поліцейський. – Предстате свої документи: і ви, і ви.

– Я капітан поліції і знаю, що говорю! – каже молодик і подався за документами до свого Фольксвагена.

– Так? Ну, тим більше, пане капітане...

– А я полковник поліції, – шепнув я старшині. – Але йому ні слова, чуєш?

– Єсть! – виструнчився поліцейський.

– Обов'язково довідайся, де цей капітан працює, а тепер – ні слова, бо он, повертається.

– Ось! – сунув капітан старшині свій квиток. – Написано чорним по білому: Петран Марін, капітан. Поліція міста Бухареста. А ти, дядя, учись, – блимнув він сердито на мене, – бути шофером нелегко. Бачу, у тебе на машині ще мамалига приліплена...¹

– А я повторюю, пане капітане, – кажу, – що за законом винен не той, хто гальмує, а той, котрий в'їжджає ззаду... Думаю, тієї ж думки і пан старшина. Поцікавтесь у нього, він спеціаліст...

– Чистенька дурниця! – злісно посміхнувся капітан, а далі звернувся до старшини: – А бачите, що стається, якщо дають шоферські права будь-кому?.. Дідусям би внуків водити у парк та казки їм читати, а не сідати за кермо і по-дурному гальмувати...

– Це ви такої думки, пане капітан... – спокійно мовив старшина і взявся писати протокол. – А за законом воно справді так: водії зобов'язані зберігати безпечну дистанцію між автомобілями, щоб запобігти аваріям... Дайте, пане капітане, і свій страховий поліс.

– А я ваш протокол не тільки не підпишу... – почав водій «Фольксвагена».

– Маєте таке право... – байдуже перебив його старшина.

– Але й поскаржуся, куди треба!

– Маєте й таке право... – це вже я додав.

¹ За законом, у Румунії шофери-початківці зобов'язані ліпити на передній шибці та на задній своїй машини спеціальні знаки (жовтий круг із чорним знаком оклику – тому «мамалига»). (К. Ір.).

І хоч капітан став потроху м'якнути, суперечка ще потривала деякий час. Вкінці я взяв копію протоколу і довідку на ремонт, сів за кермо свого Опеля і, без інших неприємностей, доїхав до Констанци. А вже там здав машину в авторемонтний сервіс, потім найняли ми з жінкою таксі й поїхали в Мамаю. Аж у готелі, утихомирившись, каже мені моя:

– Треба було нам їхати поїздом...

– А тоді машина навіщо? Правда, дорога моя поло-
вино, буває й таке, та дякувати Богу, що не сталося гір-
ше...

Ну, засмагали ми й відпочивали у Мамаї десять днів, а потім забрав я із сервісу гарно відремонтований, на-
че новий, свій Опель і поїхали ми з жінкою додому. По
дорозі, як тільки виїхали з села Кошерень, кажу я своїй:

– Ось тут заїхав отой дурень своїм Фольксваґеном у
наш Опель...

А вже другого дня у ГІП кажу майорові Космі:

– У бухарестській поліції працює якийсь капітан Марін
Петран. Довідайся, чим він там займається і виклич його
на завтра до нас. О восьмій ранку, щоб був він у моїм
кабінеті! Ба, ні. Хай прийде о десятій – ще чого доброго
не зможу спокійно випити каву та переглянути пресу...

Через пів години стукає майор Косма і звітує з две-
рей, що капітан Петран справді працює в столичній по-
ліції, у відділі обліку населення. Зараз він у відпустці,
але повідомили, що його викликано в ГІП, так що завтра
о десятій...

– Виходить, Космо, ми не даємо людині відпочити...

– Згідно з вашим розпорядженням, я передав, щоб...

– Ну, гаразд. Хай приходить завтра...

І що ви гадаєте, сусіде? Наступного дня – точно о
десятій, ні на хвилину раніше чи пізніше – стукають у
двері мого кабінету, але я навмисне не відповідаю: хай

чипить трохи під дверима, бо у нас без дозволу ніде не зайдеш. Через дві хвилини стукають знов; аж тоді я кажу: «Заходьте!», і беру трубку – прикидаюся, ніби у мене розмова по телефону, але в той же час не зводжу погляду з дверей. Мій капітан зайшов, голосно привітався: «Здрастуйте!», й тоді ж торопіє ніяково, мов ударений громом: упізнав мене негідник, певна річ, що впізнав, бо від нашого «знайомства» минуло тільки два тижні. Я, не звертаючи жодної уваги на задеревілого біля дверей капітана, продовжую «говорити» по телефону, але заразом простягаю руку й мовчки запрошую підійти ближче. Капітан не зрушується, стирчить біля дверей. Я ще раз запрошую його рукою підійти ближче і вкінці кладу трубку. Він став боязко наближатися і ледве прохрипів ще раз:

– Здрастуйте!

– Як справи, пане капітане?.. – питаю. – Відремонтували свій Фольксваген?

Він мовчить.

– Але знайте, капітане, я покликав вас не на розмову про автомобілі та про аварії, спричинені якимось дурнем, що надто раптово гальмує... А покликав – і роблю це від імені всіх працівників нашої поліції – сказати вам одне: ви не маєте жодного права осмішувати, очорнювати, ну, скажу прямо, мазати болотом (а йому, сусіде, я сказав мазати не болотом, а чимось більш смердячим...), отже, своєю поведінкою ви не маєте права обляпувати звання та форму поліцейського! Ясно? Бо котре першорядне завдання поліцейського? Захищати закон! Так чи ні? А ви що? Плюєте на той закон, топчете! Хіба можна так?!

– Я справді провинився... – промимрив капітан.

– Провинився... А хіба Генеральний Інспекторат Поліції може мати гарантію, що ви й надалі не будете поводитися з такою ж нахабністю? Не може! А оскільки ви

назвали мене то дядьком, то дідусем, що читає казки, запам'ятайте хоч таку давню народну мудрість: нема в світі дурнішого від пихатого... Ступайте, капітане!

І що гадаєте, сусіде? Зник капітан з-перед моїх очей, наче корова язиком злизала! Ге-ге-ге... І на цьому закінчилося, хоч, я певний, капітан потерпав, що від ГП буде йому ще й інша санкція. Але не буде, бо, сподіваюся, я навчив його розуму.

«Синя ніч»

Уже кілька років під цією назвою лине в ефір тижнева нічна радіопередача, а саме з суботи на неділю. Хто її започаткував і чому так назвав, не знаю. Я й не дуже часто слухав цю передачу. Мабуть, якихось чотири-п'ять разів, здебільшого в мої безсонні ночі. Цікава передача. На жаль, «Синя ніч» надто сумна, розпачлива, повна безнадійної зневіри, бо по суті вона зводиться до телефонного діалогу між національним радіо і численними нещасними та скривдженими долями.

Зазвичай телефонують люди в безнадійному становищі: голодні та голі, безпритульні, хворі, безробітні, каліки, сироти, поневолені, скривджені, жертви різних кричущих несправедливостей тощо, словом – нещасний люд. І всі чекають швидкої й конкретної допомоги, висловлюють надію, що завдяки радіопередачі «Синя ніч» одержать притулок, якусь одежину чи харчі, гроші, ліки, доступ на консультацію до якогось славетного лікаря, юридичну пораду і т. д. Чого тільки не просять і потерпають одержати бідні люди!

З боку радіо діалог ведуть поперемінно відомі журналісти Паул Грігоріу (він заразом і заступник генерального директора) і Маріан Меґан (далі я називатиму їх обох просто – Радіо), теплий голос яких аж гоїть душу нещасних, засіваючи її радісною надією. Дуже часто, хоч і не обіцяє молочні ріки й масляні береги або золоті гори, допомога Радіо таки конкретна: тому роздобуло (від

когось, котрому уже непотрібні) рідкісні й дуже дорогі медикаменти чи вкрай необхідний протез, іншому, теж за посередництвом Радіо, хтось подарував телевізор, одяг, взуття чи харчі, ще комусь воно допомогло знайти роботу, кількох сиріт влаштувало в дитбудинок. І багато іншого. Що не кажіть, це таки немало!

Крім людей, які не в силі самі подолати свою нужду, телефонують до «Синьої ночі» ще дві категорії радіо-слухачів. Одні не просять нічого, а, навпаки, заявляють, що бажають допомогти в чомусь нужденним чи подарувати їм щось (гроші, харчі, одягу, ліки, телевізор чи приймач тощо), хай тільки Радіо пошле за тим своїх людей і потім роздає дароване, кому вважає, що нуждається в тому. Цим добродійникам Радіо щиро дякує від імені тих, які радо та вдячно приймуть подароване. А ще телефонують авторам радіопередачі і – це вже друга категорія – жебраки, так би мовити, „професійні“. Цих, завдяки великому досвідові, Радіо швидко „прочитує“, хто вони, і тактовно відхиляє їхні настирливі прохання.

Загалом такою видалася мені радіопередача «Синя ніч».

А одного разу проти неділі (не пам'ятаю вже, чому мені не спалося) дзвонить до «Синьої ночі» десь після другої години старий вдівець, бездітний пенсіонер. Каже, що пробує телефонувати ще від одинадцятої години, але тільки тепер пощастило додзвонитися. Я, зрозуміло, був певний, що він скоро стане просити у Радіо допомоги, аби одержати щось – притулку ні, бо, коли представлявся, сказав, що живе у високому будинку, у власній квартирі, – ліків, грошей, їжі, кольоровий телевізор, бо чорно-білий «згорів», або інше щось, приміром, знайти йому якесь бездомне молоде подружжя, щоб доглядало його взамін за житло. Я

думав, що почую одну з таких просьб, бо переважна більшість радіослухачів зверталися з приблизно такими проханнями. Але тепер ні, нічого подібного!

Він став хвалити радіопередачу «Синя ніч» (мабуть, щиро), яку, каже, слухає щотижня з особливим інтересом, і невдовзі перейшов до свого: що він вдівець, уже давно на пенсії...

– Так, самотність нелегка... – співчуває йому Радіо.

...що живе у багатоповерховому будинку (Ага! – думаю. – Зараз почне кволитися, що у нього мала пенсія і не має чим платити адміністративні видатки: опалення, газ, електрику... Але ні!), що він, правду кажучи, не бездітний, але єдиний його син здавна живе у іншому місті, а тому він по суті таки бездітний...

– Віримо, що важко одному... – каже Радіо, пробуючи, як і я, вгадати куди дід „стріляє“, чого йому?

Може, старому забавляло женитися – ви що гадаєте? – і хоче просити «Синю ніч» (як це роблять декотрі з тих, що телефонують), щоб розповсюдила його бажання й допомогла таким чином знайти порядну вдовичку (розуміється – без обов’язків і чим молодша, тим краще).

– Ви правду кажете, що важко одному, – погодився радіослухач із поглядом Радіо. – Але мені пощастило мати хороших сусідів. Власне, одного, але справді хорошого.

– Це таки дуже важливо, – стверджує і Радіо таке переконання. – Бо хто нам найближчий? Сусід! Адже при потребі, доки до брата-сестри чи до дітей, які взагалі живуть далеко, сусід стане в пригоді – він же поряд. Ось таки ваш приклад...

– То-то кажу і я, але, на жаль, найкращий мій сусід – хоч я живу на восьмому поверсі, а він на першому, все одно найкращий – потрапив у велику біду!

– А що сталося? – цікавиться Радіо.

– Антоном звуть мого найкращого сусіда. А, питаєте, що сталося? Осліп бідний Антон. І не на одне, а на обое очей!

– Невже якийсь нещасний випадок? – продовжує цікавитися Радіо. – Чи, може, аварія якась або хвороба? Щоб допомогти вашому хорошому сусідові, вашому другові, нам необхідно знати всі подробиці. Отже, з якої причини став він незрячим?

– Ніяка не аварія, – каже старик. – Більмо заслонило йому очі. Днів зо п'ять тому ще прозиравав потрохи, ще ледь просвічувалося йому в правому оці, але відчора провалився Антон у чорні потемки. Яке нещастя! І що я подумав? Ану, кажу, подзвоню до «Синьої ночі», чи не зможе вона чимось допомогти Антонові?

– Ви правильно вчинили. Попробуємо простягнути вашому другові рятівну руку. Ну, слава Богу, що в нього катаракта, або більмо, як ви називаєте, – радіє Радіо. – Добре, що не щось гірше, бо катаракту можна оперувати, навіть з повним успіхом.

– Ух, це просто чудово, що можна оперувати, я дуже радий! А хіба це означає, що Антон стане знову зрячим, так?

– Є справді така надія і вона небезпідставна.

– Чудово! – потім радіослухач наче завагався на мить: – Але, знаєте, у Антона, крім мене, теж нікого, а пенсія в нього мала...

– Нічого. У цій справі ми можемо посприяти, – каже Радіо. – Тобто поговоримо з дуже хорошим спеціалістом, щоб оперував вашого сусіда безплатно. А операція, наскільки нам відомо, не дуже складна.

Далі, співчуючи Антонові, Радіо хвалить свого співбесідника за те, що звернувся по допомогу до «Синьої ночі» і, головне, не для себе, а для свого ближнього, хвалить ще й за те, що його поведінка, надіється Радіо,

може стати взірцем і для інших слухачів, бо справді так годиться, щоб вели себе всі люди – по-християнськи.

Подібні думки снували й у моїй голові. Ось, кажу я собі, ще існують на Божому світі порядні та милостиві люди, і людство ще не пропаще, скільки часу житимуть вони. А у цього радіослухача справді добре почуття братерства. За виявлений альтруїзм він гідний похвали!

Наприкінці Радіо попросило, щоб добродушний пенсіонер залишив свій номер телефона в секретаріаті радіопередачі «Синя ніч» – через день-два вони повідомлять, коли і куди вести Антона на операцію.

– Так що? – зрадів, аж пискнув радіослухач. – Хіба справді після операції Антон, кажете ви, буде знову бачити, стане зрячим, як ми всі?! – хотів він ще раз запевнитись у цьому. – Ух, ви не уявляєте, яка це для мене радість! Адже я знову матиму партнера! Бо хіба із сліпим можна грати в кості чи в карти?! А не грав я ні в одне, ні в друге вже зо п'ять-шість тижнів. І втім, скажу вам правду: я лише з Антоном можу будь-коли грати, бо решта моїх сусідів, геть до одного, одні мерзотні падлюки! Атож! Якщо не вірите, я про кожного з них можу вам...

Нела

Був я тоді, мабуть, у п'ятому чи шостому класі марицейської семирічки.

У Буковині тих років циганів було дуже мало і то не кочових, а осілих. У нас, у Марицеї, їх зовсім не було. Найбільше циганів жило в селі Ґура Солчі, що в долині річки Сучави між Мілішівцями та Пергівцями; по-циганськи вони не говорили, носили селянський одяг (білі полотняні – льняні чи згрібні конопляні – сорочки й штани, або поркіниці, як їх у нас називають, шкіряний черес, але більшість заперізувалися широким вовняним поясом, тканим квітчастими узорами, як і килими, коротка овеча бурка і, залежно від пори року, капелюх або смушкова шапка), цілий тиждень обробляли землю, як всі плугатарі, а в суботу, в неділю та у свята дуже багато з них – будучи музикантами кількох навіть славних музик – грали на танцях, весіллях і хрестинах по всіх навколишніх селах.

Крім Ґура Солчі, цигани населяли також цілий кут у селі Петреуць, що недалеко Іцканів.

Час від часу, десь раз на два-три роки, зненацька на якійсь нашій толоці з'являлися (звичайно, тільки вночі) кільканадцять кочових циганських наметів – старих, дрантивих, закурених. Це вже були таки справжні цигани, бо говорили по-циганськи. Поміж наметами стояли вози повні всякого лахміття та брудного барахла, неподалік паслися їхні розпряжені коні; кострубаті й не-

миті циганчата вибрикувалися навколо наметів, возів та вогнища, що курилося перед кожним наметом; коло ватри поралася циганка в довгій чорній або сірій спідниці, з перев'язаною у гудз на потилиці такою ж хусткою, підмішувала в чавуновому котлі на триніжках паруючий борщ чи токану. Іноді – але зовсім рідко – циганок можна було бачити одягненими святково: квітчаста хустка, червона або синя оксамитова кацавейка і довга та широка багатобарвна спідниця. Але й у святковому одязі циганки ходили, звичайно, босі.

Вусаті цигани в крилатих капелюхах сиділи по-турецьки, підібгавши вхрест ноги під собою, і кололи дрова не сокирою, як всі люди, а долотом та молотком. Казали, що в них немає сокир. Але одного року, – розповідали люди, – не знати з яких причин, серед циган розпочався страшний галас, сварка, а вкінці – бійка, і не кулаками чи батогами, а ножами та сокирами, хоч і надалі вони кололи дрова долотом і божилися, що нема у них сокир.

А циганський табір, взагалі, багатолюдний, бо, крім тих, що чогось залишалися поратися коло «дому», чимало з них розходилися шарити селом, аби щось вкрасти (курку чи качку, сіна, овочів, фруктів, будь-що) і жебрати перед кожними воротами. Халепа тривала кілька днів, якийсь тиждень, рідше два, після чого цигани так само несподівано, як з'явилися – і теж вночі – зникали. За день перед тим не можна було й додуматися, що табір збирається покидати наше село. Циганська громада розгортала спокійно свою щоденну діяльність: жінки – одні з них варили їжу, інші розлізалися вулицями з немовлятами на руках, надіючись легше випросити щось у людей, а котрі без дітей, ворожили, обманювали і крали; чоловіки – не всі – запрягали і рано-вранці, коли ще поночі, виїжджали в поле, звідки поверталися

в передобідню пору з навантаженими возами – чим гадаєте? – накошеною десь у лузі нічиєю травою. На ділі, під травою, у кошах возів знаходилися вкрадені з людських полів картопля, кукурудза, сіно, біб, горох, квасоля, гарбузи. Решта чоловіків заходилися до чогось «домашнього» – кожний перед своїм наметом: той натягав шину на поламане колесо, інший підковував якусь шапину, кілька кололи долотом дрова.

За цей час циганчата, що zostалися в тоборі, заводили заглушливий галас, бігали поміж наметами, сіпалися, перекидалися стрімголов, викрикували тільки їм зрозумілі слова, а раптом якийсь бахур заходився пискливим плачем після маминого позаушника чи татового батого.

Того року, десь наприкінці травня, бо ще літніх канікул, пам'ятаю, не було, і ми ще ходили до школи, одного ранку зненацька з'явилися на сільському футбольному майданчику чотирнадцять циганських наметів. Власне, це була одна із наших толік, необведена тином, де, під наглядом нашого вчителя фізкультури, учні виміряли місце, закопали дерев'яні, справжні за розміром футбольні ворота і потім щодня ганялися за м'ячем, теж справжнім, який, щоправда, доводилося часто латати, іноді навіть у одного із сільських шевців, оскільки той м'яч був єдиним на все село. Хлопці дуже любили свій майданчик. А тому з неабияким незадоволенням побачили, що там оселилося шатро. Правда, цигани «захопили» тільки половину футбольного поля. Але ми, щоб показати, хто його хазяїн, щодня після уроків виходили ганятись за м'ячем на незагарбаній половині нашої території. Часто до нас підходила купка циганчат – хлопці й дівчатка від двох та десь до семи років, – замурзані, патлаті, в довгих чи куцих сорочках, одні навіть зовсім голі, щось весело викрикували і стежили за нашою

грою з явною цікавістю. Спершу не наважувалися говорити з нами; потім стали підходити до кожного з нас і плаксиво нявчили: «Дай грінку хліба...», «Дай яблуко...», «Мені дай лея...». Під час футбольної гри у нас їжі не було. Але вранці, коли йшли до школи, вони перебігали нам дорогу з простягнутими руками й знову старалися таки випросити щось. Тоді майже кожний з нас уділяв циганчатам із власної торбини то половину своєї паляниці, то кусень хліба, яблуко чи грушку – нам було шкода їх, бо й ми недавно ледве перебули голод. Грошей не давали, бо і в нас їх не було.

Поступово між нами й табірною діворою відбулося певне зближення. Кілька з-поміж нас, звичайно, старших школярів п'ятих-сьомих класів, стали навіть «відвідувати» шатро. Ну, в якому розумінні відвідували? Щоб віддячити нам за милостиню, циганчата запрошували нас коло одного із наметів, де починали танцювати перед нами, приспівуючи під ритм і горлаючи щосили:

**Гола-ріпу-ріпу,
Помер наш Думітру!
Он, лежить під возом,
А оте у нього – сторцом!**

(Словом **оте** я замінив їхнє сороміцьке, якого вони викрикували з такою ж природністю, з якою вимовляємо ми **хліб, вода, м'яч** і т. п.).

Після короткого реготу старших циганчуків, юрба повела далі:

**Гола-ріпу-ріпу,
Видів-сми каліку,
Що без ніг, без рук,
Б'є у бубон стук та стук!..**

Знову безлична реготня, крик, галас, бо ясно було для будь-кого, що каліка, якщо він «без ніг, без рук», то може бити у бубон лише теж **отим**.

Серед циганчат була й старшенька дівчинка (потім вона сама сказала нам, що їй дев'ять років і зовуть її Нела). Вона відрізнялася від решти табірних дітей, бо була, можна сказати, навіть дуже вродлива, чистенька, одягнена в довгій сірій спідничині, весела й постійно усміхнена; танцювала й вона перед нами, але не викрикувала отого «Гола-ріпу-ріпу». Часто Нела намагалася дякувати нам за подароване по-своєму, інакше, ніж танцем чи співом: виймала з пазухи велику майже круглу раковину й підходила до котрогось із нас:

– Дай руку, – казала вона лагідно, але якось таємниче.

Повертала простягнуту їй руку долонею догори, наближала до хлопцевої долоні раковину й починала гадати:

– Каже твоя долоня й моя раковина: житимеш вісімдесят шість років, оженишся молодим, матимеш п'ятеро дітей...

Ми сміялися з того ворожіння, а Нела брала руку іншого хлопця й примовляла ті самі слова: «Каже твоя долоня й моя раковина...». Отже, без сумніву, всім нам доведеться прожити вісімдесят шість років, женитися замолоду і т. д.

Ми зразу полюбили Нелу, а тому школярі найбільше обдаровували якраз її: той – грінку хліба, намащену смальцем чи повидлом, інший – кілька яблук і горіхів, паляницю, жменю гарбузового насіння, сушениць. З того всього Нела щедро роздавала всім замурзаним циганчатам, котрі обступали нас з простягнутими брудними рученнями. Видно, вона мала м'яке серце, але це нас засмучувало, навіть сердило – адже ми тільки

їй приносили ті ласощі. Щоб розвеселити нас, Нела справляла перед нами справжню виставу: виструнчившись і закидаючи трохи голову, злегка брала обома руками за поли своєї довгої сірої спідниці і, після короткого напруженого мовчання, починала жвавий танець, підспівувала сама собі, а решта табірної дітвори ляпала в долоні в той же ритм, в який Нела вдарила в землю босими ногами. Танець її тривав довго й ставав чимраз жвавішим, доки, втомлена і, певно, запаморочена кружлянням, Нела розводила руки, сміялася веселим дзенкотінням і сідала на траву, обнявши покриті спідницею коліна. Ми дякували їй оплесками за чудовий танець, хвалили наввипередки: «Браво, Нела!» і неохоче покидали шатро – бігцем спішили до школи, щоб не спізнитись на уроки.

Нела щодня гадала нам, співала й танцювала, а тому зовсім не дивно, що всі ми любили вродливу циганочку й нетерпляче ждали нової нагоди відвідати табір.

Але одного ранку – на превелике наше розчарування – ми побачили, що циганського табору вже нема на футбольному полі. На місці наметів та возів залишилося повно всякого сміття, гною, рештків сіна-соломи й попелу погаслих вогнищ, що вимальовували на толоці круги погорілої трави. Шатро зникло, як і з'явилося, вночі.

Під наглядом нашого викладача фізкультури старші учні згребли все те з толоки, і ми повернулися до колишньої біганини за м'ячем, ще виголошуючи «Гола-ріпу-ріпу...», а головню: «Каже твоя долоня й моя раковина...», сумуючи за симпатичною циганочкою, але і з отією гіркою гризотою в душі, що, мабуть, ми вже ніколи не побачимо Нелу, бо, як я вже казав, кочові цигани таборили в нашому селі раз на кілька років, але ніколи те саме шатро, а все інші й інші. Отже, ясна річ – до нас вона вже ніколи не повернеться.

Ще якийсь час хлопці згадували Нелу, потім перестали говорити про неї, хоч, певно, не забули її.

Але десь під осінь, на наш радісний подив, Нелине шатро знову появилось в Марицеї і осілося на тій же половині футбольного майданчика, що й кілька місяців тому. Ми зразу ж упізнали намети (як і раніше, намет «булібаші», тобто табірної старости, більший, стирчав посередині тобору), впізнали також вози, коней (масть одного з них була дуже смішна: великі біло-руді латки, мов у корови).

Гурт школярів весело кинувся зустрічати шатрарів, як давніх і милих знайомих (зрозуміло, завдяки Нелі). Але між крикливою юрбою циганчат Нели не було. Де ж вона? Невже захворіла?.. На наше розчароване й стурбоване запитання «Де Нела?» відповідали лише «Не знаю...» або «Нели нема...». Нарешті, старший хлопча, підкуплений грінкою хліба з сиром, сказав майже пошепки, наче по секрету:

– Нела не *насфалі*, у Нели було *абеав*!

– Що було? – здивувалися ми, не розуміючи циганського слова.

Але циганчук відбіг кілька кроків, бо зграя голодранців обступила його і намагалася викавчити у нього хоч крихітку хліба чи сиру.

Коли втратили ми надію зустріти Нелу, другого таки дня побачили її перед наметом булібаші. Перше, що кинулося нам в очі – це нова багатобарвна Нелина спідниця. Сиділа Нела на траві, наче окам'яніла, сумна, дивилася кудись незмигтно, обнявши коліна обома руками і підтягнувши їх аж до підборіддя, не відповіла ніяк на наші радісні вигуки, майже й не глянула в наш бік. Подаровані нами яблука, горіхи, хліб взяла байдуже, поклала біля себе на траву. Вже навіть не роздавала дітлахам, але й вони чомусь не наважувалися підійти.

Ми вважали, що такі вродливій дівчинці аж ніяк не личило стільки суму.

Один із старших учнів добув з кишені дрібний гріш і простягнув Нелі:

– На тобі, Нело, та гадай мені за нього!

– Уже не вмію... – тихо відповіла вона, підвелася й бігом зникла у наметі старости.

Аж через кілька років один циганчук взамін на хліб і сир відкрив нам секрет: по-циганськи **абеав** означає шлюб, весілля. Отже, Нела вийшла заміж! Так, хоч було їй лише дев'ять років!..

Учнівські фіґлі

Скажу зі самого початку, що пригоди, про які буде мова, відбулися у Серетському українському ліцеї під час 1954-1955 шкільного року.

Були ми тоді в останньому класі ліцею, себто уже, як кажуть, «кавалерами» та «панночками», але все одно кортіло не раз пустувати й робити усякі фіґлі, може, не лише через наш неспілий вік, а найбільше, мабуть, тому, що хотілося якось реагувати проти надто строгої шкільної дисципліни, яку завів тодішній директор Богдан Яричевський. Серед багатьох наших витівок (про кілька буде далі мова) сталася й одна смішна пригода – правда, лише для мого друга Константина (пестливо – Тіку) Велегорського була вона зовсім несмішною, причиною, яку, мабуть, жоден із колег не забув, бо, певна річ, Тіку не забув.

У центрі Серету, що після Другої світової війни став прикордонним містом, гордо височить імпозантний будинок, побудований ще за Австрії, який містив тоді у собі три школи – внизу знаходився український ліцей, на поверсі, українська педагогічна школа, а вгорі, на останньому поверсі знаходилася румунська середня фінансова школа. Всіма трьома керував директор Богдан Яричевський, викладач природознавства, суворий, час-то навіть грубіян і то не лише у стосунках з учнями, а й з педкадрами, зате дуже хороший господар; і, щоб підтвердити цю останню його рису хоч би одним тільки

прикладом, скажу, що у їдальні, яка знаходилась у підвалі будинку і якою володів кухар Размеріца (він там і жив у невеличкій кімнатці), подавали смачні, а головню поживні страви, якщо подумати, що були то повоєнні роки, країна ще відчувала наслідки страшної посухи 1945-1946 років, людей зруйнувала й націоналізація, а також дві фінансові реформи та ін.; тому й не дивно, що у шкільній їдальні обідали і декотрі серетські педкадри, і не думайте, що їм подавали до столу інші страви, ніж ті, якими годували учнів.

Наші викладачі, як, мабуть, буває в усіх школах світу, були різними: були молоді й старші, жінки й чоловіки, хороші й не дуже, вимогливі й толерантні; учні поважали всіх їх, але не всіх любили. Усі наші викладачі мали солідну підготовку, зате не всі були обдаровані педагогічним талантом. Один з них – викладач історії Хризант Яцикевич – мав докторське звання; говорилося також, що й Іван Кирстюк, теж викладач історії і керівник нашого класу, був доктором, але здається, що ні. Були вони найстаршими серед серетських професорів і приятелями ще з їхніх студентських років. Про них розповідали чудернацьку історію щодо їхньої «життєвої філософії». Після закінчення факультету молоді інтелігенти вирішили женитись, але не будь-як – майбутні їхні дружини повинні були відповідати таким двом вимогам: насамперед мали походити з найбільш заможних сімей, а по-друге, бути неосвіченими, бажано таки безграмотними, ну, а якщо будуть ще й вродливими – тим краще. Не знаю, чи обом претензійним «кавалерам» пощастило: знайшли вони те, що шукали, чи ні? Невідомо, в якій мірі здійснив такий план Іван Кирстюк. Але, приміром, говорилося, що посаг, який наречена принесла Яцикевичеві, був таким «змістовним», що він зараз же купив собі автомобіль

(тільки уявіть: було це у 1920 році!) і поїхав по Європі у «медовий місяць», який тривав цілих два роки... А поїхав без жінки, яка залишилася дома нетерпляче чекати свого ученого мужа...

Серетські ліцей і педшкола мали два гуртожитки – хлоп'ячий і дівочий. Дівочий знаходився таки навпроти, на паралельній вулиці з тією, на якій знаходився будинок школи; між цими вулицями був невеликий парк. У дівочому гуртожитку жив і Богдан Яричевський зі своєю Валентиною, нашою професоркою математики. Зате хлоп'ячий гуртожиток був далеко, вниз, в напрямку луку річки Серет, у будинку колишнього ветеринарного диспансера. В останньому навчальному році хлопців переселили трохи ближче – у міську пошту, де чотири наші великі спальні займали весь поверх. Будинок – мабуть, чиясь колишня вілла, яку народно-демократична влада націоналізувала у 1948 році – мав один тільки вхід, двері якого замикали кожного вечора о дев'ятій годині й відмикали о шостій ранку. Таким чином учні, в разі якоїсь небезпеки, були позбавлені можливості покидати гуртожиток вночі; для такого випадку мав ключ від вхідних дверей і Богдан Яричевський, який завів строгу дисципліну не лише в школі, а й у гуртожитку.

Класний наставник Урсакі, так званий педагог, будив нас щоранку о шостій (він жив у нашому гуртожитку в окремій кімнатці); ми товпились у тісній умивальні, потім одягалися і похідною колоною та співом проходили центральну вулицю міста аж до ліцею, де заводили нас прямо у підвал на сніданок. Не мали ми при собі ні ранця, ні сумки й нічого іншого для книжок та зошитів, для олівців і ручок, бо все це берегли учні у своїх партах. А це завдяки нашій денній програмі: після сніданку ми заходили кожен у свій клас на 5-6 годин уроків, потім

обідали, далі була в нас одногодинна перерва (під час цієї години нам забороняли виходити з шкільного подвір'я!), а все післяобіддя учні сиділи кожний за своєю партою: вчили уроки, писали домашні завдання, а вільний час до вечері могли ми проводити теж у класі – хто, як хотів: читати, писати листи, могли говорити між собою, але, зрозуміло, не галасувати й не покидати клас. А щоб не порушувати післяобідню програму, час від часу тихо заходили в клас то класні наставники Урсаки або Кабулка, то черговий викладач. Не підлягали цьому драконівському порядку лише три наші колеги, які, будучи зі Серету, жили в себе дома.

Після вечері і теж похідною колоною та зі співом ми поверталися в гуртожиток, де замикали нас до наступного ранку. Якщо після вечері перед похідною колоною з'являвся директор Богдан Яричевський, тоді ми рушали в ритм пісні «Великому Сталіну слава», якщо ні, ми співали «Розпрягайте, хлопці, коні», «Там на горі крута вежа» або іншу веселу пісню. Набагато пізніше зрозуміли ми, чому Богдан Яричевський так сумлінно старався доказати всім, що він неухильно крокує по партійній лінії. Ні, не тому, що був він запеклим комуністом, а тому, що був сином поета й колишнього бургомістра Серету Сильвестра Яричевського, котрого ні радянські, ні наші соціалістичні власті чомусь не любили і прозивали націоналістом, ніби то ганебне прізвисько, а не найбільш почесна зі всіх нагород.

А оскільки ми постійно були укупі – і в школі, і в гуртожитку, – всі колеги, хоч і походили з різних буковинських сіл, почували себе, як у великій сім'ї, правда, дуже знедоленій суворою дисципліною, але все ж у сім'ї. Тому ми у вільні хвилини говорили вечорами у спальні, оповідали сюжет щойно прочитаної книжки, розповідали один одному про себе, про батьків та про

братів-сестер, про рідне село й різні історії, почуті від інших, разом і про декотрих наших викладачів. Так, приміром, керівниця нашого класу до початку десятого Меланія Лемна (вона викладала у нас фізику та хімію) на виховних уроках часто навчала нас, що людина повинна гідно долати труднощі (і кожного разу підкреслювала ці слова), не підкорятися злигодням, що напали на неї. Якби вона говорила нам тільки один раз про ці провідні моральні принципи, учні мали вважати нормальним для будь-якого класного керівника, але вона говорила нам про це декілька разів і щоразу з важкою гіркотою і блукаючи мрійним і відсутнім поглядом, який примружено виводила кудись крізь вікно класу. Про нашу керівницю ми довідалися, що вона вдова, що в неї двоє дітей, обоє в Бухаресті: син Теодор (Тоді) саме став інженером-хіміком, а дочка (як її звати ми не знали) – студентка Інституту образотворчих мистецтв. Восени 1954 року нашу керівницю ударило страшне нещастя, найгірше зі всіх зол, що можуть статися якійсь матері: померла її дочка (говорили, що ніби заподіяла собі смерть). Пані Лемна поїхала до Бухареста і вже ніколи не повернулася до серетського ліцею.

Через два роки кілька з колишніх учнів Меланії Лемної стали студентами і відвідали її в Бухаресті. Жила вона у свого сина Тодія на вулиці Неґусторь (не пам'ятаю, хто віднайшов адресу). Наша професорка й класна керівниця лежала важко хвора – просто тінь тієї людини, якою ми її знали, бліда, геть знесилена раком. Та незважаючи на свій стан, вона дуже зраділа, коли побачила своїх колишніх учнів. Через три місяці пані Меланія Лемна померла.

З Тодієм я здружився. Був він на 5-6 років старший за мене, порядний і веселий юнак. Він довірив мені два, так би мовити, сімейні секрети. Перший з них: його

мати, наша викладачка фізики та хімії, не мала жодного стосунку з цими предметами. Її спеціальністю після закінчення Чернівецького університету були класичні мови – латинь та старогрецька (реформа з 1948 року в галузі освіти – за радянським взірцем – виключила ці мови зі шкільної програми), а щоб викладати нам чужі для неї предмети, доводилось їй працювати дома дуже багато, аби бути на необхідному рівні. І це вдалося їй. Бо після неї викладав нам ці предмети Антон Вітвіцький, а фізика та хімія були таки його спеціальністю, проте його уроки не були ні «вищими», ні більш «спеціальними», ніж уроки пані Лемної.

А ось другий сімейний секрет, довірений мені Тодієм: під час Другої світової війни його батько потрапив у полон (не знаю – до німців, а чи до радянських); він не міг перенести надзвичайно важкий табірний режим в'їськовополонених і повісився. Аж тоді зрозумів я, чому наша класна керівниця учила нас зі свого сумного життєвого досвіду, – людина повинна бути гідною і не здаватися перед труднощами, якими б важкими вони не були.

Я помітив (а розповідали мені про це й інші), що, взагалі, хлопці вдаються у свою маму, а дівчата в батька – і виглядом, і характером. Дочка Меланії Лемної покінчила життя самогубством, як і її батько, а через двадцять шість років Тоді помер на рака, як і його мати...

Після пані Меланії Лемної нашим класним керівником став поважний професор історії Іван Кирстюк. Його уроки про минуле народів були принадними оповідями, які просто зачаровували нас, ми запам'ятовували все ще з класу і «дома» вже не треба було вчити той урок історії. І класним керівником Іван Кирстюк показав себе талановитим педагогом і заразом людиною, яка

має почуття міри, головню, коли йшлося про нашу якусь більш «серйозну» витівку. Наприклад, скрутним і прикритим виявився момент, пов'язаний з нашою викладачкою географії, а саме пані (власне, товаришкою) Гудіковською, дружиною заступника директора, викладача математики (викладав він здебільшого у середній фінансовій школі). Гудіковський досконало знав і румунську, і українську мови, а вона, справжня росіянка, викладала нам географію по-російськи, рідко вживаючи якесь українське слово, а румунську мову не знала зовсім, тобто ні словечка.

У серетських школах були у вжитку здебільшого радянські підручники, також і карти. На карті всесвіту, що висіла біля дошки, хлопці нашого класу (віком від 17 до 20 років...) вичитали, що в Югославії (нині в Хорватії) існує порт Пула. (На румунських картах назва цього порту Пола, бо по-румунськи, як відомо, пула – це сороміцьке слово, вульгарна назва чоловічого статевого органу, який у науці називають фалосом.) А гіцелі нашого класу, зважаючи на незнання румунської мови викладачкою географії, стали зловживати цим словом. Коли йшлося про добування й транспорт вугілля або нафти, про виробництво сталі, про урожай зернових тощо, від хлопців, яких викликали до карти (бо засоромлені дівчата лиш червоніли, опутивши голови), професорка Гудіковська довідувалася не без подиву, що всі кораблі навантажені цими товарами допливали до Пули. Спершу Гудіковська не заперечувала, хоч було дивно, що навіть коли не йшлося про транспорт, ми направляли всі пароплави і поїзди у згаданий хорватський порт. Але коли говорилося вже про економіку Америки, Австралії або Африки, а ми продовжували виряджати пароплави у той же порт, вона невдоволено нарікнула:

– Що це ви все Пула та Пула?

Під час перерви про те саме жалілася вона і в учительському залі перед кількома викладачами, серед яких знаходився і наш класний керівник: «Не знаю, що напало на учнів Х Б, бо вони водно Пула та Пула...». Скоро після цього Іван Кирстюк увійшов у наш клас. Попросив дівчат вийти на шкільне подвір'я і побути там, доки покличе їх черговий учень. Потім наш класний керівник ступив на кафедральний п'єдестал, помовчав хвилину, далі дуже серйозно й засмучено подивився на кожного з нас і вкінці заговорив по-батьківськи розчаровано:

– Я такого не сподівався від вас. Ви кавалери, що невдовзі здадуть «матуру» (тобто атестат зрілості, бакалавр), а ведете себе, як останні хами. Та ще перед дівчатами, хоч до одних залицяєтеся... Але нестерпно болюче інше: ви насміхалися з дефекту, з вади людини. А ця людина – ваша учителька. Це все одно, що збиткуватися і знущатися над калікою чи сліпим, замість того, щоб допомогти тій душі. Ви згодні, певно, що така поведінка не характеризує благородну людину, правда? Жаль, хлопці. Думаю, у нас уже не буде потреби вести подібні розмови...

Класний керівник замовк і подався до дверей, але перед тим, як вийти, додав:

– Добре було би, щоб ваші географічні знання не дійшли до вух товариша директора... Хто черговий учень? Іди та поклич дівчат з подвір'я.

Здається, директор Богдан Яричевський не довідався про наш вчинок, а ми перестали «перевозити» товари в той хорватський порт.

Іноді, коли з якихось причин не приходила на урок наша викладачка математики Валентина Яричевська, дружина нашого диретора, заміщав її викладач Косташевський (він викладав лише у педшколі). Був то мужчина п'ятдесятилітнього віку, постійно напрочуд еле-

гантно одягнений у надто дорогий одяг для скрутних післявоєнних років, але, попри все це, він творив враження якогось молюска: рухи в нього були дуже повільними і млявими, говорив він тихо й розторочено, а на уроках завжди заставляв якусь ученицю (хлопців він не любив) читати поточний розділ з геометрії, алгебри чи тригонометрії, потім, тримаючи пальто наопашки, сідав легенько й лінькувато на стілець кафедри, але спершу закидав поли пальта через спинку стільця, щоб не м'яти їх під собою, і дрімав майжу цілу годину.

Одного дня, коли у наш клас мав прийти Косташевський замість простудженої Валентини Яричевської, ми приготували для нього сюрприз. Між таблицею і картою всесвіту вивісили аркуш паперу, на якому написали великими друкованими літерами: **У РАЗІ ПОЖЕЖІ ЧИТАЙТЕ ВКАЗІВКИ НА ЗВОРОТІ.** Але папір виставили ми тільки перед приходом Косташевського й потім чомно засіли за свої парти – не їла душа часнику, не буде й смердіти.

Косташевський увійшов у клас, як завжди, мляво й неквапно, у пальті наопашки, але перед тим, як сісти, вийняти підручник і заставити якусь нашу колегу читати, помітив аркуш паперу, підійшов повільно, одягнув окуляри в золотій оправі і прочитав. Потім повернув папір і прочитав написане на звороті: **У РАЗІ ПОЖЕЖІ, ДУРНЮ!** Мабуть, прочитав це раз-двічі. Але на наш подив, викладач і не розсердився, і не посміхнувся, а склав папір і обережно та повільно засунув у свій шкіряний портфель. Аж це нас перелякало: якщо він покаже той листок директорові – ми пропали! Але минув день, минув тиждень, і не сталося нічого. Це заспокоїло нас і переконало, що Косташевський не показував Яричевському той листок паперу. Він, певно, боявся їдкої директорової іронії.

І наш неспілий вік, і монотонний плін днів не раз заставляли нас пустувати і жартувати, часто навіть нахабно, як от із Косташевським. А невдовзі відбувся інший жарт, цього разу з іншою нашою професоркою, але про цю витівку чудовий наш класний керівник не довідався. Йдеться про неприємний трафунок, що стався Тікові Велегорському.

Тіку Велегорський, мій друг, мій односельчанин і колега ще з першого класу початкової школи, у ліцеї сидів за передньою партою біля дверей. Був він юнаком худеньким і тихим та сором'язливим, але зараховувався між хорошими учнями нашого класу, любив він головно математику (по суті, він закінчив потім факультет математики Ясського університету і все своє життя був викладачем математики у Сучаві); дуже любив він також футбол, а пізніше й покер. Коли не був зайнятий однією з цих двох пристрастей, Тікові дуже подобалося тримати, трохи згорбившись, руки в кишенях штанів і, якщо можна, аж по лікті. Навіть коли викликали його до дошки, правою рукою брав він крейду, а ліву засував у кишеню штанів.

Перед тим, як розповісти про те, що вкоїв Тіку, мушу представити вам ще двох наших професорів. Спершу викладача фізкультури Александру Лапушняну. Він справді так називався, тобто як колишній володар Молдови. Був то показний і стрункий сорокалітній мужчина, здається, колишній офіцер, якого звільнили з армії не знати з яких причин і послали викладати фізкультуру у Серетському ліцеї замість набагато старшого Васіле Белци, який продовжував викладати у педшколі. Ми зразу полюбили нового викладача, тому що Александру Лапушняну виявився більш «моторним» від Белци. Він часто виводив нас то в «сад Байля» спускатися на лижах, то на міський стадіон (хлопців, бо в дівчат викла-

дачкою спорту була Домніка Флоріч, полюбовниця нашого колеги Ромулуса Скоробогача, але про це не будемо зараз). А тому, що ми перебували здебільшого лише у школі та в гуртожитку, вихід на стадіон був неабиякою радістю. Інший радісний момент для нас наставав іноді лише в неділю, коли о десятій ранку вели нас – теж похідною колоною та співом – у єдиний у місті кіно-театр дивитися якийсь радянський фільм про війну. А любувався ти цією радісною хвилиною тільки тоді, коли тебе не покарали: за меншу провину – провести час до обіду в шкільній бібліотеці для «підвищення політичного рівня», а за більшу – колоти дрова у підвалі.

Александрю Лапушняну виводив нас на стадіон лише тоді, коли у денному розкладі фізкультура займала останні дві години. А що будемо там робити, ми здогадувалися за спортивною екіпіровкою, яку видавали нам зі шкільного складу: буде атлетика, футбол чи інші спортивні вправи. (Скажу для тих, хто не прожив ті часи, що тоді фізкультурі приділяли ту саму увагу, що й іншим предметам і що у серетському ліцеї учні мали для цього все необхідне: хороший спортивний зал, обладнаний за всіма правилами, склад спортивних матеріалів, а на уроках фізкультури учні повинні були належно споряджатися у шкільну екіпіровку.)

А друга викладачка, з якою хочу познайомити вас – це вродлива Ольга Карп'юк. Вона щойно закінчила бухарестський Інститут російської мови імені Максима Горького; була вона лише на три-чотири роки старша за нас, а з кількома майже ровесниця, бо декотрі, через війну, почали пізніше ходити до школи. В нашому класі Ользі Карп'юк стався смішний трафунок, правда, не навмисний, героєм якого, можна вважати, був Тіку Велегорський.

Звісно, Ольга Карп'юк викладала російську мову теж за радянськими підручниками. На її уроках говорилося

лише по-російськи, але нам, тобто хлопцям, було не до уроків. Ольга Карп'юк була справжньою красунею: була вона майже висока, струнка, постійно посміхалася кожному з нас, ступала гордо з «агресивно» напнутими грудьми, а темно-мідне її волосся, заплетене в одну тільки косу, сягало (пробачте) до самої сідниці. Хлопців не цікавила вже російська мова, бо вони просто пожирали очима молоду вродливу професорку.

Одного дня, коли після фізкультури слідувала російська мова, ми не мали часу переодягнутися і ввійшли в клас у тренувальних костюмах, у так званих тренінгах. Урок російської мови розгорнувся нормально: дівчата були уважні й активні, а хлопці, без винятку, чимраз сильніше закохані у свою красиву викладачку, були мрійливими роззявами. Бувало, Ольга Карп'юк вимагала у когось із учнів, щоб той уточнив **число, падеж и род** якогось іменника, а я, блукаючи думкою хтозна-куди, почувши **и род**, подумав, що то **Ірод** і піднімався, чекаючи запитань викладачки. А коли зрозумів, що мова не про мене, я сідав засоромлено.

У кінці уроку, жаліючи, що так швидко закінчується, ми занотували домашнє завдання, а Ольга Карп'юк взяла каталог і збиралася покинути наш клас. Тоді Тіку Велегорський висунувся з парти і вийшов їй назустріч: за звичаєм, з руками засуненими по лікті в кишені штанів тренінга, він попросив, щоб викладачка повторила тільки що продиктоване домашнє завдання, бо він, каже, недочув (хто його знає, чому він недочув...). Ззаду Іван Семенюк штовхнув його злегка:

– Вийми руки з кишень.

Тіку щось невдоволено пробурмотав і продовжував слухати пояснення викладачки.

– Вийми руки з кишень! – знову штовхнув його Семенюк.

Але Тіку й гадки не мав послухатися поради свого колеги. Щоб примусити Велегорського стояти пристойно перед нашою улюбленою професоркою, Іван Семенюк подумав висунути кишені з його рук, якщо Тіку не виймає руки з кишень – він вхопив його за штани і потягнув вниз. На жаль, разом з штанами він стягнув з Велегорського й труси і то аж до колін. На мить і Тіку, і Ольга Карп'юк застовпіли, далі викладачка коротко глипнула на голизну свого учня, крутнулася й покинула клас. Тоді ж Тіку, спантеличений і встидаючись Ольги Карп'юк, повернувся спиною до дверей і блиснув, як кажуть, і нам, тобто показав усім свого трохи настороженого когутика. І лише коли вибухнув гучний регіт усього класу, Тіку квапно надів штани, гепнувся у свою парту, занурив обличчя у пригорщі долонь, аж спина його підстрибувала від досадного плачу. Скільки не старався я прицитькати його, він водно відштовхував мене ліктем і продовжував плакати. Навіть на обід не хотів спуститись у їдальню.

Але дивно: ми майже зовсім не жартували потім у зв'язку з моментом, коли Тіку Велегорський блиснув Ользі Карп'юк і всім своїм колегам. А це, певна річ, тому що, кепкуючи з нього, означало сміятися і з прекрасної викладачки, у яку закохалися всі хлопці (мабуть, не лише з нашого класу), і робити таке не годиться, правда?

Покер

Світлій пам'яті ЮРІЯ ЛУКАНА

У ті часи, тобто в п'ятдесяті роки минулого сторіччя, наше життя в бухарестських студентських гуртожитках було певною мірою нудним. Бо що ж було студентам робити після занять, головно вечорами і в неділю? Ну, так – у суботу йшли ми танцювати (на нашому факультеті або деінде), у неділю – на якийсь матч, у театр чи в кіно (де йшли лише радянські військові фільми...), або прогулятися з дівчиною (у кого була подруга) порожніми алеями якогось парку. І все. Телебачення ще не існувало, а щодо радіо (у кожній кімнаті був гучномовець), студенти, правда, любили слухати, та не будь-що і не будь-коли, а здебільшого концерти (різну музику, тільки, щоб була хороша), спортивні передачі, гумористичні й театральні програми. Однак, хоч тоді студенти багато читали, для непосидючої, життєрадісної, цікаво-догадливої і дещо ліниво-недбалої натури більшості студентів (лише тих часів...) все це було, гей, малувато. І студенти (і до нас, і, мабуть, після нас, не лише ми) знайшли чим заповнити «порожнечу» вільного часу – всякими забавами, між іншим, грою в карти. Тарок, але найбільше покер. І так завзято, що декотрих можна було вважати таки картярями.

У нашому гуртожитку, що на вулиці Матей Воеводи, 77 (нині у тому будинку – Академія театру і кінематографії, чи як її, бо наплодилося стільки всяких академій...), грали в карти, мабуть, 90% студентів. А в нашій кімнаті,

в якій проживало нас, восьмеро хлопців, грали ми всі; іноді до нас приходили грати й колеги з інших кімнат, якщо котрийсь із нас був у той день без належного «капіталу», бо гралося тільки на гроші, а не на сірники, як брехали студенти, коли, після доносу, кликали їх до деканату чи до комітету УТМ¹.

Зайти у кімнату під час гри міг лише той (колега, що вертався з міста, якийсь сусід, котрий бажав грати), хто знав умовний знак: барабанив пальцями у двері, після чого стукав двічі. Іншим двері не відчиняли.

Одного вечора, як звичайно, засіли грати в покер. З нашої кімнати грав у карти тоді лише Джіка Лукан (Юрієм він стане пізніше, а у паспорті та в усіх інших його документах він таки Джіка), бо, крім нього, залишилися в кімнаті тільки я та Єуджен Лумезіану; інші п'ять наших колег таємно поїхали додому (було якраз перед Великоднем). Інші три гравці були із сусідніх кімнат – Васіле Кіш, прозваний *Пірат* (кличка пов'язана з таким жартом: хтось уявив наш гуртожиток ніби він фрегат «Тінь смерті»), Овідю Мунтяну, прозваний *Швендя*, через його надто рухливе й смішне обличчя, зате дуже експресивне; а третім був Джіджі Влащану, котрого називали *Залицяльком*, бо він водно хвалився своїми новими «завоюваннями» сердець студенток, а головне тому, що одягався він дуже елегантно (говорилося, що у нього батько найкращий кравець міста Брашова); його гаманець був постійно повний грошей (стипендії він не мав, але щомісяця одержував поштою з дому 1.000 леїв; то були дуже великі гроші у порівнянні з нашою студентською stipendією в 300 леїв, з яких 270 ішли на їжу та комірне, а готівкою давали нам всього 30 леїв).

¹ УТМ – Союз робітничої молоді, а після 1965 року, УТК – Союз комуністичної молоді. (К. Ір.).

Час від часу між грачами виникала сварка та галасливі коментарі, через що мені та Єудженові Лумезіану годі було спати. Дарма зацитував я їх, дарма лаяв, вони продовжували галасувати, а десь о першій годині ночі я попередив, що вижену їх із кімнати, якщо не замовкнуть.

– А що, ти, може, змовився з Луканом? – питає Овідю Мунтяну. – Джіка радий вже-таки закінчити гру, бо тільки він досі вигравав, але ми хочемо «відігратися».

– Тоді хоч мовчіть, чорт би вас забрав! Не досить того, що ми змушені спати під сліпучим світлом?

– Атож... – іронічно зауважив Васіле Кіш. – Бо ти, мабуть, навпомацки граєш у карти, ні?

Але після цього залягла тиша, і спали ми з Єудженом, мов убиті, десь до восьмої ранку, коли на сусіднє порожнє ліжко сів Юрій Лукан і злегка потряс моє плече. Я прокинувся й витріщився незадоволено:

– Що таке, Джіка?

– Нелу... – каже він якось докірливо (чи мені спроння тільки так здалося). – Пропали гроші...

(Рідні, а також давні друзі та знайомі зовуть мене Нелу й по сьогодні, лише після закінчення факультету, для більшості я – Корнелій.)

– Які гроші ?

– 500 леїв! Виграв я майже 700, засунув стос під подушку і ліг спати, а тепер залишились тільки ось ці...

– Підожди, – пробудився я повністю. – То як? А двері?

– Диви, замкнені. Поставив я й засувку і все ж...

– Бракує, кажеш, 500 леїв?

– Так.

– І чому прийшов ти до мене? Причому тут я? Невже ти думаєш, що я украв твої гроші?!

– Ні... – відповів Юрій, трохи помовчав, а відтак сказав: – Але думаю, що ти дещо знаєш про них...

– Ти здурів, Джіка?! Таким ти мене знаєш? Таж ми односельчани і ще з початкової школи колеги ми з тобою...

Я оторопів. Наче хтось довбнею по голові вдарив. Прокинувся і Єуджен.

– Джіка, – заговорив він Юрієві, – якщо гадаєш, що Нелу не вкрав твої гроші, тоді, мабуть, підозріваєш мене, так? Ти певний, що я украв гроші, а Нелу знає це, так? Бо, крім нас, у спальні нема нікого...

– Та ж двері на засувці, замкнені, вікна зачинені...

– Ось що, Джіка, – каже Єуджен Юрієві тремтячим голосом. – Ти, певно, знаєш, що для мене найдорожча людина на світі – це Іляна. Так що... – Єуджен почав плакати. – Клянусь перед Господом Богом, що я не брав твоїх грошей і нічого не знаю про них!

– Та не треба, Єуджене, не божися... – мляво відповів Юрій, ніби хотів підказати, що не вірить, бо для нього все ясно, без жодних сумнівів.

Я був певний не те, що Єуджен не вкрав Юрієві гроші, а знав, що він не здатний на таке негідне діло. А Єуджен, мабуть, такої самої думки був про мене. Але конкретні дані, наявна дійсність поки що проти нас обох.

– Джіка, ану підожди, – кажу я. – Отже, двері ти замкнув, засувку засунув, вікна зачинені, балкону у нас нема, а у нашій спальні, крім тебе, лише я та Єуджен. Поклав ти, кажеш, гроші під подушку, а коли прокинувся, знайшов на 500 леїв менше, так? А чи пошукав ти, як слід, під подушкою, під ліжком? Може, ти деінде поклав їх...

– Ти, видно, маєш мене за дурня! – огризнувся Юрій. – Певна річ, що шукав я скрізь, а під подушкою знайшов лише оці...

– Іншими словами, тільки я або Єуджен могли украсти твої гроші...

Юрій мовчить.

– А гра якою була, Джіка? Кажеш, виграв ти 700 леїв! Це, певно, найбільший твій виграш. А, цікаво, хто програв стільки грошей?

– Всі. Пірат каже, що втратив найбільше: 300 леїв, Швендя – понад сто, а Залицяйко – двісті з чимось. Так вони казали.

– І коли закінчили ви гру?

– Десь по третій, після того, як кожний з нас заявив по три свої «тури», але вони все одно не «відігралися». На цьому закінчилося, вони пішли геть, я замкнув двері, засунув засувку, поклав гроші під подушку і ліг спати. А тепер...

Був то наче кошмарний сон і безнадійна неміч у безвихідному становищі. Єуджен перестав плакати, але продовжував присягатися Богом, стараючись якомога вийти із страшного становища, коли звинувачують тебе у чомусь, а ти не в змозі довести, що ти того не вкоїв. А Юрій відповідав йому одне і те ж:

– Та лиши, Єуджене, не божися... – казав він якимсь м'яко, ніби згодився з тим, що йому сталося, але разом недовіряв Єудженовим словам.

Усі ми замовкли на якихось десять-п'ятнадцять хвилин. Я вже навіть побоювався, що Єуджен у розпачі міг би подумати, що я... Ні, не думаю. Я якраз збирався йти в умивальню, де б міг бути сам зі своїми думками і пробувати розібратися в абсурдній ситуації, в яку потрапив, коли хтось забарабанив пальцями у двері і постукав двічі, тобто прибув хтось із «наших». Був то Овідю Мунтяну.

– Я думав, що ви ще хирієте... Доброго ранку! Ану, Джіка, – звернувся він до Юрія, – позич 10 леїв, бо залишив ти мене без жодного бана, а мушу йти кудись. Крім того, хочу купити цигарок.

– Не маю грошей! – буркнув Юрій.

– Не бреши, – засміявся Швендя. – А хто сночі облупив нас усіх, не ти?

– Ти оглух? Кажу ж тобі: не маю грошей, бо вкрали їх у мене!..

– То як?! Вигадуєш? А у вас, бачу, двері замкнені...

– То що, коли замкнені?.. Залишились лише ось ці. На, бери 10 леїв... – тицьнув йому Юрій.

Прийшов і Васіле Кіш. Вислухав Єуджена Лумезіану, котрий розповів йому, що сталося і також наші виправдовування. Васіле теж здивувався:

– Що ви говорите, хлопці! А як, бо кажете, що двері були замкнені?

Ніхто не відповів йому, і, після короткого незручного мовчання, Васіле продовжив:

– Усране діло... Значить, кімната замкнута зсередини, двері ще й на засувці, вікна зачинені, балкона нема, а навіть і був би, тут третій поверх... Правду кажучи, хлопці (це про мене й про Єуджена), я не гадаю, що ви в стані украсти Джікові гроші, але конкретна ситуація, на жаль, проти вас.

– Пішов би ти, Васіле, до пана чорта! – лупнув я на нього. (Далі облив я його зливою лайок, бо взагалі в нашому гуртожитку страшно лаялося, як у циганському таборі.) – Тебе найняв хтось адвокатом? Ану, забирайся звідси! – я таки сіпнув його за плече і витрутнув у коридор.

Чутка про крадіжку Луканових грошей розповзлася по всьому гуртожитку, але у нашій спальні на деякий час засів спокій. На обід, перед тим, як спуститися нам з Єудженом у їдальню, лиш ми, бо Юрій не мав стипендії (їдальня знаходилася таки в нашому гуртожитку, внизу), Єуджен сказав Юрієві, що ми не покидаємо спальню, доки він не зробить нам тілесний обшук, щоб

переконатися, що у нас нема його грошей. Спершу Юрій не хотів, але ми наполягали, аж доки він не погодився: ми вивернули навиворіт наші кишені, показали, що і в пазусі ми нічого не заховали, а ті кілька леїв, які мав кожний з нас, становили невелику суму, найбільше 20 леїв. А скільки часу нас не буде в кімнаті, хай Юрій обшукає і наші ліжка.

Того дня я примусив Юрія ще двічі розповісти детально про розгортання вчорашнього покеру. Він не похочував, але я не попускав, і врешті він таки розповів.

– Слухай, Джіка! – вислухавши, кажу я, коли наче просвітилося в моїй голові. – А після закінчення гри, не пішли ви всі, куди цар пішки ходить, тобто до виходка?

– Та були, правда, що були. Але висцялися, і кожний пішов до своєї спальні; отже, я прийшов сюди, замкнув двері, засунув засувку, гроші запхав під подушку і вклався спати. Так, що за чортова матір, ти не розумієш, чи тримаєш мене за дурня?! Водно: розповідай, розповідай, – перекирив він мене.

– Добре, Джіка...

На другий день – інша халепа. На цей раз я сам винен.

При вході у наш гуртожиток, біля вахтера, був довгий стіл, так званий «поштовий»; на цей стіл поштар клав надіслані нам листи, тут же залишали студенти записки, коли хотіли повідомити щось один одному. Кожен студент, перед тим як піднятися у свою кімнату, уважно розглядав кореспонденцію. Так вчинив і я. Для мене не було листа. Але бачу конверт, на якому накавулене хімічним олівцем ім'я Джіки Лукана. Мабуть, думаю, лист від його брата Філарета з війська. Беру я, дурень, той лист і несу Юрієві (зрештою, так поступали всі колеги: несли один одному листи з «поштового» стола). Юрій лежав на своєму ліжку й читав.

– Джіка, тобі, – кажу, – лист.

– Ану, який лист?

Розпечатує переді мною, і торопіємо оба витріщившись – у конверті 200 леїв і записка: «Мені потрібні лише 300 леїв, 200 повертаю». Написано тим же хімічним олівцем, криво, неграмотною людиною. Набагато пізніше розкусив я, що записка була написана лівою рукою, а не кимось «нешколеним»...

– Ото дурний я, Джіка, як пень!

Юрій мовчить. Пояснюю йому:

– Якщо не я приніс би тобі листа, тобто, якби не обмацував конверта, я мав би понести його в міліцію, щоб розшифрували відбитки пальців експедитора, цебто злодія. А так – зараз на конверті лише мої та твої пальці...

– Та лиши, Нелу, – каже Юрій на цей раз уже з деяким задоволенням за повернення хоч частини з його втрати.

А побачивши, що нема з ким говорити, я вирішив сам вести «розслідування», доки не викрию злодія. А кажу, що я змушений шукати злодія один, бо невдовзі Єуджена Лумезіану виключили з факультету. За що? Заповнюючи бланк, щоб записатися на третій курс (а записувалися ми щороку), він «забув» відмітити, що його батько, Іон Лумезіану, був воєнним кореспондентом – і де! – на Східному фронті... (Через рік він поступив до Яської філології, яку йому вдалося закінчити.)

Потім, у наступні тижні після крадіжки, я не раз прокручував у думці розгортання партії покеру так, як виклав мені її Юрій Лукан, і встановив перший безсумнівний висновок, який, власне, знав з самого початку: ні я, ні Єуджен не украли Юрієві гроші. А хто? І головню як, якщо двері були замкнені? Пережовуючи факти щодня, нарешті прозріла єдина можливість кра-

діжки: Юрій Лукан засунув гроші під свою подушку *перед* тим, як іти до клозета, а не *після*; один із грачів побачив це і, відставши від своїх партнерів, які ішли довгим коридором (мабуть, ще й завзято коментуючи щойно закінчену гру), повернувся нишком у нашу спальню, хапнув з-під подушки 500 леїв, догнав партнерів по грі, з якими зайшов у клозет, наче нічого не сталося. Коли повернувся у спальню, Юрій уже не перевіряв своїх грошей, замкнув двері й ліг спати. А все ж: чому Юрій був переконаний, що він поклав гроші під подушку *після* повернення у спальню, а не *перед* тим? Перш за все, це автоматичний жест, якого взагалі люди не запам'ятовують. По-друге, двері – *замкнені й на засувці* – посилили у підсвідомості Юрія переконання, що його гроші у *безпечному* місці.

А вже вияснивши, як були вкрадені гроші, слідувало викрити *хто* їх украв. Діло, зрозуміло, набагато складніше, хоч логіка підказувала, що зробив це один із тих трьох Луканових партнерів. Це вже майже стопроцентово. Але котрий з них?

Почав я теж з того, що розповів мені Юрій Лукан. Але визначити підозрюваного найбільше допоміг мені одержаний ним конверт і ті 200 леїв. Чому злодій казав у записці, що з 500 леїв бере 300, а 200 повертає потерпілому? Невже стільки програв він? Теж від Юрія я знав, що 300 леїв програв тієї ночі Васіле Кіш. Невже він украв Юрієві гроші?.. Може, він, але щоб довести, так воно чи ні – хоч на перший погляд, це майже неможливо, – я вирішив слідити за Кішем постійно і зблизька.

Час минав, крадіжка Луканових грошей почала забуватися, а моє «слідство» виявлялося безплідним, тобто, повторюючи логічні аргументи, моє переконання навіть посилювалося, що Васіле Кіш украв Юрієві гроші, але конкретних доказів, які б підтвердили моє переконання,

я не знаходив. Тимчасом я не раз грав у карти з Кішем і помітив постійне його намагання шахрувати, іншими словами, не покладатися лише на азарт, а старався обкрадати своїх партнерів. Але цей аргумент був дуже кволий, оскільки покеристи частенько пробують шахрувати. Але шахрування здобувало поступово статус *доказу* лише, якщо додати його до інших Кішевих «манер». Так, наприклад, десь через два місяці після крадіжки, одного разу на обід сіли ми з Васіле в їдальні за той самий стіл. На вільний стілець хотів сісти колега, якого ніхто не терпів – був він нашим секретарем УТМ, але злий, а до того ще й дурний. Я не дав йому сісти.

– Цьому дурневі, – кажу я згодом Кішеві, – я дам колись кілька копняків – бачу, напрошується...

– Потрібні тобі неприємності? – каже Васіле. – Краще украсти його пальто і спалити...

– Ти з глузду з'їхав, Васіле?!

– А справді – навіщо палити пальто? Краще продати на товкучці, а одержані гроші пропити!

Він гадав, що я проти знищення пальта, а не проти крадіжки. Тому кажу йому:

– Та ж таким чином покараним буде його батько, нещасний дунайський рибалка, а не його підлий син.

Але це теж не було переконливим аргументом, що Кіш украв Юрієві гроші, хоч підкріплювало мої підозри.

Аж восени, тобто наступного навчального року, з'явився перший доказ, так би мовити, «намацувальний». Керував я в той період невеликою студентською літстудією, яку відвідували лише кілька колег (згодом «померла» вона, скажім, «природною» смертю...). Одного дня Васіле Кіш просить, щоб я запрограмував його читати оповідання на наступному засіданні й залишає мені рукопис. Про що писав Васіле Кіш? Автор описує від першої особи запеклу партію покеру, під час якої

він програв не лише свої гроші, але й внесок УТМ, які він збирав, будучи секретарем організації. Коли здав собі справу, в яку біду потрапив і яка небезпека загрожує йому (Розумієте? Він програв у карти гроші «революційної організації», це ж не жарт!), зломив вночі двері від шафи свого друга (бідненького хлопця-сироти, для якого склалися якісь родичі й послали студентів гроші на пальто), украв гроші, щоб покрити програні внески. Але, оговтавшись і не будучи в силі терпіти муки совісті, ставить гроші в шафу і стирчить біля неї до ранку, щоб запобігти «відвідини» іншого злодія (шафи всіх студентів знаходились вишиковані, як і в нас, у довгому коридорі), але насамперед покаятися перед другом за свій підлий вчинок.

А диви, – подумав я, зважаючи на зовсім немудрий сюжет оповідання, – на злодієві шапка горить! Отже, знову покер, знову програв, знову вкрадені гроші і потім повернені (в оповіданні – всі гроші, насправді – лише двісті...), знову пальто... На цей раз, оповідання остаточно переконало мене: Васіле Кіш украв від Юрія Лукана гроші! Але, на жаль, я ще нікому не міг цього довести.

Тоді, тобто тієї осені, я ще не знав, що нещастя, яке сталося навесні того ж року, подасть мені останній і найвагоміший доказ того, що Васіле Кіш украв Юрієві гроші. Але дізнаюся я про це аж навесні 1959 року, коли я та Юрій закінчували четвертий курс, а Васіле Кіш п'ятий (відділ сербсько-хорватський) і невдовзі мав складати випускний державний екзамен, після якого він мав покинути Бухарест і, як кажуть, лахи попід пахи і драла за призначенням чортзна-куди, а підозра за крадіжку залишиться надалі ганебною печаткою на мені й на Єудженові Лумезіану.

А ось яка трагедія сталася в червні 1958 року. Був у нас чудовий колега – Теодор Алдя (однокурсник Васіле

Кіша, але на відділі румунської мови та літератури), син священника з Гацеґа. Одного сонячного дня Теодор запросив свою подругу (студентку першого курсу) на «шпацір» у Баняський ліс. Побули вони зо дві години серед чудового пейзажу, а вкінці сіли на лавку неподалік автобусної зупинки. Невдовзі приплентався до них п'яний капітан міліції, гепнувся біля дівчини і, сміючись по-дурному, став обмацувати її і щіпати за груди. Потім підвівся важкувато, взяв дівчину за руку, почав тягнути й наказувати, щоб ішла з ним. Тоді Теодор вхопив п'яницю за мундир, вивільнив руку своєї подруги і сказав їй, щоб відійшла кілька кроків. Але в ту мить капітан вийняв пістолет і вистрілив тричі за дівчиною; з трьох куль дві попали – одна у ногу, а друга у шию, і дівчина упала. Мов громом прибитий, Теодор Алдя ще держав капітана, коли той повернувся і, притуливши дуло до його грудей, застрелив нашого колегу. Його важко поранена подруга вижила. Почувши постріли, зі сусідньої алеї вийшов полковник Нікулеску (завкафедрою військової підготовки Бухарестського університету; він випадково знаходився там) і голосно вигукнув: «Стій!». Побачивши полковника, п'яний капітан, мабуть, злякався, й усвідомивши свій вчинок, підняв пістолет і застрелився.

Після цієї трагедії, нас вразила поведінка батьків застрелених студентів. Мати пораненої дівчини кричала перед факультетом, що «через якогось хулігана» її дочка мало не вмерла. А Теодорів батько стояв у каплиці Інституту криміналістики «Міна Міновіч» біля труни свого сина. До покійницької привезли й труп убивці (був він уже у формі сержанта...). Біля нього стояли боса селянка, бідненько одягнена в чорному і парубчак якихось сімнадцяти років (певно, мати і брат покійного капітана); глипали вони якось боязко довкола, а мати

майже не наважувалася навіть плакати. До них підійшов Теодорів батько; отець висловив співчуття у зв'язку з нещастям, яке вдарило їх («Такою, мабуть, була Господня воля...»), і попросив дозволу прочитати молитву, щоб Бог простив їхнього покійника та впокоїв душу його на вічний спочинок. Тільки тоді мати наважилася тихо заплакати.

Ще того дня, після обіду, Теодорів батько прибув до гуртожитку за речами свого сина. Кілька колег допомогли зібрати й запакувати вміст Теодорової шафи. Вкінці отець поцікавився про Теодорів годинник. (Мова йде про будильник, єдиний на весь гуртожиток, який Теодор позичав то в одну спальню, то в іншу тим, яким наступного дня треба було вставати дуже рано, щоб не запізнити кудись, здебільшого на військові заняття; тоді студенти проходили військову підготовку один день на тиждень і місяць – звичайно, липень – під час літніх канікул.)

– Я залишив би вам його, – сказав Теодорів батько, – але син мій дуже дорожив цим годинником, бо для нього був він милим зв'язком із життям студентських років. А тому був би він і мені дорогою згадкою...

Але будильник не знайшли ніде, і нам було і соромно, і дуже жаль бідного отця, бо між часом довідалися, що його дружина тяжко хвора на серце, а менша дочка лежить паралізована поліомієлітом. Теодор мав бути його єдиною й надійною опорою...

*

* *

Минув рік від смерті Теодора, і одного дня Василе Кіш пропонує мені йти в кіно, але перед тим, каже, мусить повернути до свого дядька Ніку на пробу штанів. Ніку був люксовим дамським кравцем, але шив одяг і своєму

племінникові. Мав він своє ательє (і помешкання) в самому центрі Бухареста, на вулиці Академії, там де зараз нове крило Інституту Архітектури. Бував я в його дядька ще, мабуть, двічі чи тричі, і кожного разу Кішева тітка (випускниця тридцять з чимось років тому Бухарестської консерваторії, але, вийшовши заміж за Ніку, ніколи не займалася музикою) розповідала нам про різні смішні й нетактовні вчинки свого чоловіка: повертався він якось в неділю вранці з базару, побачив у внутрішньому подвір'ї, як під скринькою з-під фруктів щось збивається. «Піймався щур!», – подумав Ніку. Забіг у кухню, вхопив горшок з окропом і вилив на скриньку. Почулося страшне кудкудакання, після чого вибігла сусідка й забідкалася: була то курка, яку вона щойно купила на недільний суп... Іншого разу прийшла на пробу до пана Ніку дружина міністра з десятирічною дочкою. «Добре, що сукня готова, – каже вона, – а плащ можна відкласти на осінь, бо ми вже не їдемо за кордон». «Ні? – дивується Ніку. – То чому?» «Мій чоловік каже, що краще сидіти нам дома...» «Ото дурень!» Дружина міністра промовчала належну відповідь, але дівчина взяла її за руку: «Мамцю, ходімо звідси...».

На цей раз нам не до її оповідей – запізнаємося на сеанс. Але доки пан Ніку приміряв штани своєму племінникові, я роздивлявся довкола. Раптом тривожно окам'янів: на полиці, біля крійного стола я побачив Теодорів будильник! Придивляюся пильніше. Ні, нема жодного сумніву, я ж не міг помилятися – бачив і позичав той годинник стільки разів! Більше не потрібно було мені доказів, я остаточно переконався, що Васіле Кіш – злодій і що то він украв минулого року гроші у Юрія Лукана. В першу мить я хотів сказати це йому таки там, в ательє його дядька. Але тоді ж оволодів собою і зумів угамуватися: зроблю це при Юрієві!

Ще того вечора я сказав йому:

– Джіка, я певен, що викрив злодія!

– Якого злодія?

– Того, котрий минулого року вкрав твої гроші...

– Та залиши, Нелу – мені не до цього тепер. Я не знаю, чи вдасться мені врятуватися на завтрашньому екзамени старослов'янської мови, а ти...

Правда й те, що Юрій дуже боявся іспитів. Був він, справді, хорошим спортсменом у багатьох видах спорту і при потребі неабияким забіякою, був музикантом (грав на баяні, на акордеоні, гітарі, мандоліні), як і три його брати – селяни, але разом і музиканти. А вчитися вчився Юрій добре, та не був відмінником.

Отже, довелося відкласти викриття злодія до закінчення літньої сесії. Але тимчасом Васіле Кіш склав дипломний екзамени і поїхав за призначенням (про це я довідався пізніше) до Ґатаї, в Банат, викладачем у сербському ліцеї.

*

* *

Ще через рік і ми з Юрієм закінчили факультет. За призначенням Урядової комісії, я найнявся в Бухаресті, а Юрій поїхав на Буковину викладати українську мову, спершу в рідному селі, а потім – в Іпотештах (у сучасних, а не в Іпотештах Мігая Емінеску). Після того зустрічалися ми рідко, раз чи двічі на рік. То їздив я на Буковину до мами й до брата, то приїжджав Юрій до Бухареста, але ніколи вже не говорив я йому про те, що викрив злодія, котрий украв його гроші – я не втрачав надії, що колись таки матиму нагоду говорити про це при обох, тобто при злодієві та при потерпілому Юрієві.

Було вже, мабуть, у 1966 році або навіть у 1967, перед Різдом, коли зателефонував мені Васіле Кіш – що

в нього канікули, що приїхав на кілька днів до Бухареста і що хоче зустрітися зі мною та з Євгеном Мигайчуком (ми разом працювали у педагогічному видавництві). Зустрілися утрюх у ресторані «Вікторія» (той, що в підвалі однойменного пасажу, приємний, хороший ресторан). Засиділися ми допізна, підхмелились трохи, Васіле водно скаржився на своє нікчемне провінціальне буття в Гатаї, «а не як ви, які стали великими панамі в столиці». Вкінці заговорив таки прямо:

– Ось що, хлопці. Кожний з вас, ніде правди діти, вже неабияка шишка.

– Ти що, Васіле? Ніякі ми не шишки, а поки що звичайні коректори...

– Але у видавництві Міністерства освіти! А я учителю край світу, де дідько добраніч каже... Так ось, що я вас дуже прошу: допоможіть якось найнятися мені десь у Бухаресті. Бо у провінції просто гину! А у мене вже серйозний козир – я став членом компартії!

– Добре, Васіле. Якщо з'явиться якась справжня, конкретна можливість, дамо знати телеграмою, а ти не барись, приїжджай одразу.

Тим, котрі не прожили той період, варто знати: щоб найнятися випускникам вузів на роботу в Бухаресті (і в інших великих містах) без призначення Урядової комісії, без столичного паспорта, без помешкання було не те що дуже важко, а майже неможливо, через таке зачароване коло: нема у тебе бухарестського паспорта, то не маєш права на помешкання; не маєш помешкання, не дають паспорт; а оскільки у тебе нема ні паспорта, ні помешкання, не наймають на роботу. Диявольське коло!

Був тоді у мене хороший друг і пристрасний рибалка – Віорел Стамате, головний редактор **Аджерпресу** (Румунське Пресове Агенство). Поїхали ми одного разу

рибалити на придунайське озеро. День страшно прів, видався спекотний, і риба не клювала.

– Сьогодні риби не буде. Краще, ходімо кудись на холодне пиво, – пропонує Біорел.

Ми зібрали вудки, а Біорел каже своєму шоферові:

– Вези нас у порт, там у ресторані повинно бути пиво.

А уже при пиві Біорел каже:

– У мене вільний пост редактора – потрібен обов’язково знавець сербської мови. Може, знаєш підходящу людину ?

Мені зразу спав на думку Васіле Кіш. Ось, думаю, таки правда: сліпій птиці Бог звиває гніздо...

– Знаю, – кажу. – Колишній мій колега, здібний хлопець, член партії, працює в провінції викладачем у сербському ліцеї, але в Бухаресті нема в нього ні помешкання, ні столичного паспорта...

– То нічого. На таку посаду приймають тільки через конкурс. А після того – буде і одне, і друге. Хай прийде до мене через тиждень.

– А на скільки це здійсниме? Бо не хочу, щоб колишній мій колега думав, що я годую його пустими обіцянками.

– Хай приїде – поговоримо про одне, про інше і, якщо він нам сподобається, може так статися, що на конкурс з’явиться лише він...

Я надіслав телеграму – і Васіле поспішив приїхати. Того таки дня я розповів йому в чому справа і представив його Біорелові Стамате. Невдовзі відбувся конкурс (подробиць не знаю), внаслідок чого Васіле Кіш став редактором **Аджерпресу**. З радощів він аж закричав у трубку:

– Ходімо кудись, хочу напиться з тобою, з найкращим моїм другом!

Я відмовився, вірніше, відклав на інший раз, бо, – забрехав я, – мушу їхати у відрядження (був я тоді вже інспектором Державного комітету культури і мистецтва, а тому подорожував часто). На ділі, я хотів, щоб ми «напилися» втрьох, тобто і з Юрієм Луканом.

Я відкладав ще кілька разів Кішеву охоту «напитися з найкращим другом», доки довідався одного дня, що приїхав Юрій Лукан. Ну, нарешті дочекався я довгожданної хвилини! Дзвоню Кішеві й пропоную зустрітися нам о четвертій годині в ресторані «Золоте яблуко». Юрієві встановив я зустріч там же на півгодини пізніше, але не всередині, а перед рестораном, на тротуарі.

Коли прибув Васіле Кіш, знайшов мене за столом.

– П'єш коньяк? – питає він сідаючи. – Хороша ідея. Мені теж коньяку.

Цокаємося, а я спішу розпочати розмову про те, що мене цікавить, ще до Юрієвого прибуття.

– Ну, як тобі ведеться, Васіле, в **Аджерпресі**?

– Дуже добре. Я почав навіть вивчати німецьку мову. А мої колеги – так мені здається – занюхали, що я, так би мовити, певною мірою під протекцією товариша Стамате... Але на ділі все завдячується тобі. Якби не ти, я сьогодні не мав бути в Бухаресті, а в Ґатаї. Зрештою, я завжди уважав тебе найкращим моїм другом!

– Не перебільшуй, Васіле...

– А що, не віриш?

– Та не дуже...

– Як так? Ти мене ображаєш!

– Не ображайся, нема в тебе на це причин...

– Не розумію. Ти про що говориш?

– Зараз поясню. Якщо ти *завжди* уважав мене своїм другом, а, кажеш, ще найкращим, тоді як пояснити, що ти допустив, щоб упала на мене підозра в крадіжці, хоч ти знав, що я невинний? Знаєш про що я говорю?

– Ні... – промимрив Васіле.

– Про гроші Джіки Лукана. Ти їх украв у нього і залишив, щоб напасть упала на Єуджена Лумезіану й на мене. А ще вдавав адвоката із себе! Чому, Васіле? Тобі, певно, відома така народна мудрість: «Свиня міх дере, та ще й квичить!»... А, бачу, продовжуєш брехати, що ти завжди вважав мене своїм другом...

– Я...

– Мовчи! Я знаю все.

І став перелічувати йому всі докази, які безперечно вказували на нього як злодія, а коли дійшов до будильника Теодора Алді, я назвав Кіша мерзотником і облив його купою лайок. Потім ковтнув трохи коньяку і продовжив:

– Отже, ясно для будь-кого, що ти вкрав Луканові гроші! Я тільки одне не знаю: як ти вчинив? Але здогадуюся. Тому я скажу тобі своє припущення, а ти підтвердиш або заперечиш, згідний? Ну, ось. Ви, значить, закінчили партію покеру, Джіка порахував перед вами свій виграш, засунув гроші під подушку – а ти це помітив – і потім пішли ви всі разом коридором до клозета. По дорозі, мабуть, ви ще сперечалися над різними моментами гри, а ти скористався цим, повернувся нишком, хапнув гроші з-під подушки і наздогнав своїх колег, щоб при потребі вони могли свідчити, що ви разом були у клозеті. Правда й те, що ти, мабуть, хотів взяти лише 300 леїв, тобто свій програш, але який дурень стане рахувати гроші в такий момент?! А той факт, що ти повернув Луканові 200 леїв – погубив тебе, тобто допоміг мені викрити злодія, але й переконав мене, що в тобі ще збереглася манюсінка крапелька совісті... Ну? Так розгорнувся твій «героїчний» вчинок?

– Так... Але...

– Чекай – я ще не закінчив. Я міг, правда, кинути все до чорта і мовчати після того, як викрив, що ти вкрав

Джікові гроші. Зрештою, відтоді минуло стільки часу. Але раптом уявив собі таке: декотрі наші колеги, а головно Джіка Лукан – а він мій односельчанин, друг, разом до школи ходили, у футбол разом грали і так далі, – згадуючи студентські роки і різних колишніх колег, про мене скажуть: «А, Нелу Ірод? Хлопець, можна сказати, нічого собі, але в гуртожитку разом з Єудженом Лумезіану, украв від Лукана 500 леїв...». А я не хочу, Васіле, носити все життя таку пляму! Розумієш?

– Сьогодні я жалію, що... – майже прошептав Васіле Кіш.

– Може, й жалієш, не знаю. Але ось – матимеш нагоду поправити свою помилку: через кілька хвилин прийде Джіка Лукан, і ти мусиш зізнатися перед ним, що украв його гроші.

– Ні!.. – аж підскочив Васіле.

Кіш справді злякався. Знав і він Юрієву силу, знав його також охочим до бійки і zarazом зрозумів, що потрапив у скрутне становище.

– Сідай, Васіле. Я гарантую, що тобі нічого не статеться.

– Ні. Я йду геть...

– Нікуди ти не йдеш! Думаю, не хочеш, щоб про все дізнався товариш Стамате?..

– Шантажуєш мене...

– А що робити, коли з тобою інакше, бачу, годі порозумітися? Сідай і сиди спокійно. Чесне слово, що Лукан і пальцем тебе не торкне.

Васіле зрозумів, що немає виходу – сів, а я вийшов зустрічати Юрія.

Юрій уже був перед рестораном. Ми радо обнялись і, доки зайти, я кажу йому:

– Я приготував тобі сюрприз.

– Який сюрприз?

– Я представлю тобі злодія, котрий тоді, в гуртожитку, украв від тебе 500 леїв.

– Що? – ще, сміючись, здивувався Юрій.

– Так. Він у ресторані. Але, Джіка, ось що: обіцяй, що не будеш його бити.

– Добре-добре... А вартує негідник! – став уже лютувати він.

– Ніяке «добре-добре», Джіка. Обіцяй, що не будеш бити, інакше...

– Ну, хай буде по-твоєму, обіцяю. А хто мерзотник?

– Зараз побачиш. Значить, обіцяєш?

– Кажу ж тобі – обіцяю, чесне слово!

– Гарзд. Тоді ходім.

Заходимо ми в ресторан, а я поквапився:

– Будьте знайомі: Джіка Лукан і Васіле Кіш, який украв твої гроші.

Юрій витріщив баньки, гучно засопів, мов паровоз, і став грати правою ногою в коліні:

– Так, Васіле?.. Ух, паскуднику! – заскреготав Юрій.

– Джіка! – заспокоїв я його. – Ти мені щось обіцяв. Забув?

– Не забув, але він...

– А це було давно... – ледве видавив Васіле Кіш із себе тремтячим голосом. – Молоді, дурні...

– Дурні? А навчив би я тебе зараз розуму, Пірате! Але я обіцяв Нелові, що... Ну, добре. Але все одно тобі без кари не обійдеться: сьогодні питимемо за оті триста леїв, украдені тобою! – але сідаючи, Юрій знову закипів і вдарив кулаком у стіл: – Тобто за мої гроші, паршуку!..

*

* *

Не гадаю, що після цього Юрій Лукан та Васілі Кіш ще зустрілись коли-небудь. Мабуть, уже ніколи. А після

останньої зустрічі доля кожного з нас змінилася. Джіка продовжував викладати українську мову в Іпотештській школі й у Сучаві, жінка покинула його і трирічну донечку, для якої він був далі і мамою, і татом, і не будь-яким, а хорошим, люб'язним, постійно дбайливим, можна сказати, що міцно тримав її коло свого пояса, доки викутав свою дочку і побачив її військовим лікарем. Одночасно він займався спортом, керував різними художніми гуртками, а після того, як надрукував три романи, для всіх Джіка став назавжди Юрієм.

У свою чергу, Васіле Кіш покинув **Аджерпрес** і найнявся редактором журналу міжнародної політики **Лумеа** (Світ), оженився на танцюристці народного ансамблю, але невдовзі розлучився, щоб оженитися на туркені, яка була інженером-конструктором, і вона народила йому двох синів.

А я подав у відставку з посади інспектора, вступив на теологічний факультет, після закінчення якого служив попом (спершу у місті-курорті Пучоаса, а потім – у парафії Ламотешти села Ґалбінаш, куди перевівся, бажаючи відбудувати – і таки відбудував – обидві церкви, зруйновані землетрусом 4 березня 1977 року).

З Юрієм я зустрічався кілька разів на рік, а з Кішем, дуже рідко і то випадково. Але і Юрій, і Васіле бували на службі у моїх церквах – Кіш тільки один раз, а Юрій декілька. Кожного разу обидва чимось дивували мене. Юрій заходив у церкву якось боязко, навшпиньках і смиренно, стояв поблизу дяка і під час усієї Служби Божої тихо плакав. Я не насмілювався питати, чому плаче, і прикидався, що не помітив.

А Васіле Кіш прибув однієї неділі й запитав мене, чи дозволяю його дружині увійти в церкву, маючи на увазі, що вона мусульманка. «Дозволяю, аякже, – кажу, – а вкінці можемо навіть охрестити її, якщо бажає...». А

туркєня спершу по-мусульманськи роззулася на сходах церкви і аж потім увійшла в храм; був то превеликий подив для моїх прихожан бачити в церкві пані – дуже елегантну, але босу...

*

* *

Зі всіх «протагоністів» цього *промаху*, крім мене, нема уже жодного серед живих. Першим помер хороший мій друг, талановитий письменник (поет, прозаїк, драматург) Єуджен Лумезіану (на початку 1990 року, на рака легень, хоч за все своє життя не скупив жодної цигарки...). Потім –десь у 1998 чи 1999 році – помер Васіле Кіш, кажуть, на рака мозку (невже є й таке?).

Зважаючи на його солідну натуру, я був певний, що Юрій Лукан проживе щонайменше сто років. Але, на жаль, в кінці 2001 року пропав і бідний Юрій на 66-му році життя. Теж на рака. Хай йому земля пухом!

Проклята хвороба цей рак!

Між часом померли й інші наші колеги. А про «залицяльника» Джіджі Влащану та про «швендю» Овідю Мунтяну давно не маю жодної вістки...

Іменини

Хто, скажіть, не любить спостерігати, судити, а головно обговорювати з іншими недоліки та вади своїх товаришів? І я, і ви, таки всі, правда? То, може, некультурна й недобра бляга. Одначе ми з вами не раз встановили *точно*, що: такий-то нахаба й грубіян, така-то плетуха, а розмальована вона й одягається, як дами знаєте ви якого ґатунку, той дурний, як пліт, зате гордий і упертий, той скупий, ота, безперечно, вертихвістка, той п'яниця, той ледащий, той жевжик, той підлабузник і т. ін. Тільки про себе, розуміється, не любимо почути таке...

Не інакше стоїть справа й у нашому секторі (найголовніший відділ – і не лише я такої думки – Інституту педагогічних наук), яким владно керує д-р Тадей Бри-ла. Через його загальнопризнаний престиж ніхто не наважується звертатись до нього інакше, як «товаришу Шеф», а позаочі називають його просто Шефом. У відділі нас 14 чоловік, цебто дослідників різних наукових ступенів, старші й молодші, з яких 5 жінок (наймолодша – Юлія Січак, а для більшості – дурненька Січачка; кажуть, що лише вона знає, скільки разів «відвідав» її в ролі «вечірнього гостя» директор нашого Інституту, доки погодився прийняти на роботу таку «цінну» дослідницю). Двоє з нас здобули науковий ступінь кандидата педагогічних наук (у інших відділах немає й одного), а третій – Пантелеймон, мабуть, невдовзі

стане й він кандидатом, через що для всіх нас він уже не «товариш Пантелеймон», а таки «пан доктор». Правда, звертаючись до нього так, одні хвалять його за гарну перспективу, зате інші навантажують ці слова грубою іронією, натякаючи на чутку ніби його робота – майже дослівна копія польського ученого.

Ну, а щодо Шефа – про нього почуєте лише хороші слова. І не тільки тому, що шеф шефом і в шанці чи під плотом, як кажуть. І навіть не тому, що, ось наступного місяця сповниться два роки від його смерті – нехай йому земля пухом! – а про покійних, як це здавна прийнято, не годиться погано говорити. Ні, не тому, а просто тому, що Шефа справді варто спом'янути добрим словом. Коли повернувся він з Радянського Союзу, був уже доктором педагогічних наук, внаслідок чого на роботі просувався чимраз вище, майже заслужено. І я не сказав би *майже*, якщо не було б обов'язково врахувати ще й інші дві причини чи, ну, якості: Шеф був секретарем нашої партійної організації, раз, а друге – учився, значить, у Радянському Союзі; і одне, і друге було дуже вагомим в ті роки. Але попри все це д-р Брила таки мав крій справжнього шефа.

А був Шеф великодушним і мав для всіх нас тепле, сказати навіть, батьківське серце, а більше всього ще одну хорошу рису: щомісяця (звичайно, в день зарплати) пропонував нам вийти разом на пиво. «На пиво» – це тільки так називалося, бо мало хто з нас пив пиво; чоловіки замовляли, звичайно, чогось міцного (чужої водки чи нашого коньяку; мода на віскі настала пізніше...), а дами – склянку солодкого вина; декотрі з нас (головно холостяки) навіть обідали. «Виходимо всіма, – казав не раз Шеф, – для кращого пізнання між собою, бо колектив, у якому працюємо – це наша друга сім'я, чи не так?»

Платити платили ми, як кажуть, по-німецьки, тобто кожний платив за себе, платив за те, що замовляв. Навіть і наші колеги-жінки підлягали цьому неписаному закону. «Так краще, – пояснив нам Шеф із самого початку, – бо – пам’ятайте ! – найбільше дружніх відносин псуються через гроші». Мабуть, саме через гроші не завжди всі відгукувались на Шефове запрошення вийти «на пиво»: одні через розстрочку (купили недавно меблі чи щось інше, або мали якусь позику) і не дозволяли собі витратити жодного лея на пиятику, а інші, як ось Дан і Роберт, через їхню надмірну скупість. Обидва були такими скнарами, що важко встановити, котрий з них скупіший. Коли – з підданства перед Шефом – виходили й вони «на пиво», один (Роберт: «У мене із шлунком щось не те...») пив лише мінеральну воду (з чужої пляшки, розуміється), а другий (Дан) замовляв офіціантові стопку (тобто 50 грамів) водки (ніколи коньяку), але обов’язково румунської (бо дешевша...). Жодного з них не турбувало ні те, що ми багатозначно презиралися, ні іронічні посмішки колег, а Роберт (з них обох лише він кури́в) навіть продовжував просити цигарок від присутніх, а то й сам, без дозволу, вгощався з пачок, що лежали на столі.

Та нарешті – хоч нікому, ні Шефові, ні нашому колективові не вдалося раніше знайти вуздечку на них – нарешті, кажу, попали й вони у невеселу пастку, головню Дан. А завів їх туди, в певній мірі, сам Шеф.

Одного разу, теж у день зарплати, десь о десятій, тобто набагато раніше, ніж іншими разами, Шеф зайшов у кожне з наших чотирьох кабінетів і, як звичайно, висунув запрошення «на пиво», але на цей раз, як ніколи, наполягав, щоб узяв участь увесь наш відділ. «Буде нагода поговорити про одне-друге... – додав він, посміхаючись загадково. – Але ходім таки зараз, якщо вже

всі відвідали нашу касирку». А Січачку завернув навіть з дверей буфету: «Нічого, їстимеш у ресторані». Інші теж не зовсім охоче прийняли спішну Шефову пропозицію, бо й вони не встигли відвідати доти буфет, але найбільш незадоволеним виявився Дан: він вранці забув дома пакунчик із закускою (Дан ніколи не їв у буфеті).

«На пиво» ми ходили зазвичай у ресторан **Чірешіка**; але коли там було надто глітно, заходили деінде, приміром, в **Трокадеро** – ресторан більш елегантний, а тому й дорожчий, через що потрапляли ми туди рідше. А на цей раз були таки змушені, бо **Чірешіку** закрили на ремонт.

Зсунули нам докупити три столи, щоб сісти усім разом. Шеф очолив стіл і мав усіх нас перед своїми очима – семеро зліва і стільки ж справа.

– Замовляйте кожний, що хоче пити, – запропонував нам Шеф, коли підійшов офіціант. – Мені – сто коньяку *Васконе*, а якщо нема васлуйського, то може бути і *Вранча*.

– Є, у нас усе є, аякже, – весело запевнив кельнер, радий, що це, як видно, якийсь званий обід чи товариська зустріч, отже, дістануться і йому на чай неабиякі грошенята.

– Мені теж коньяку.

– А мені – російської водки.

– Мені теж.

– Мені 50 грамів водки, але румунської, – уточнив, як звичайно, Дан.

Офіціант записував хто, що замовляє, а коли зупинився перед Робертом, той сказав:

– Мені нічого. Шлунок... – думаючи, певне, що пити-ме, як завжди, мінеральної чи газованої води зі спільної пляшки.

Шеф додав:

– Дайте нам і чим закусити: голандського сиру, рок-фору, шинки, балику білуги, баранячої вудженини, сухої ковбаси, маслинів та якоїсь ікри, бажано коропа або щуки. Ми гей голодні; ось пані, – Шеф вказав носом на Січачку, – аж змарніла, бо я завернув її з дверей нашого буфету...

Помічник кельнера, хлопчина якихось 15-16 років, млявий і невправний, поставив перед кожним з нас по дві тарілки, веделку, ніж і надто накрохмалену, аж цупку, полотняну серветку. Дан відмовився. Роберт – жадливий ненажера – ні.

– А ти що, не будеш їсти? – здивовано глянув Шеф на Дана.

– Ні. Я...

Незабаром кельнер приніс спиртне й поставив перед кожним замовлене, а через хвилину – разом зі своїм незграбним помічником три таці, навантажені делікатесами, які, мов достеменний знавець, перерахував наш Шеф.

Без усяких припрошувань кожний з нас поквапився пригоститись із таць усмак і згідно з власним апетитом. Дан часто, але скупко посьорбував по крапельці зі своїх 50 грамів румунської водки, бо, поглипуючи на таці, йому, певне, слинка котилася. Зате Роберт накинувся на смачну закуску так жадібно і так нетерпляче затремтіли йому руки, що навіть не подумав почекати, щоб спершу дами призволились і, розуміється, Шеф. Він звалив у свою тарілку купу всякого добра і потім зо десять хвилин мовчки набивав свого рота, жер жадібно, а нижня його щелепа працювала, мов січкаря чи фабрична мішалка. Нарешті ситий, мов напханий гусак, налив собі мінеральної води, випив гучними ковтками і зараз же простягнув руку до пачки свого сусіда, припалив цигарку й став мудрувати:

– А той таки правду казав: після смачного обіду, паниць хороша цигарка, ге-ге-ге, – заіржав він басом і аж тоді звернувся до Пантелеймона, тобто до власника пачки, з якої взяв цигарку: – А можна, пане доктор, по-пробувати вашого «Кента»?..

Коли всі закінчили закуску, Шеф покликав офіціанта, але заговорив до нас:

– Замовляйте кожний, що кому смакує. Я б хотів якоїсь яловичини, біфштекс, наприклад, якщо є.

– Є-є, – послужливо всміхаючись, запевнив офіціант. Потім занотував бажання кожного з нас: кому печеню, кому печінку, смажене курча з саламахою, кому котлету по-віденськи тощо.

Дан відмовився:

– Мені нічого, я... – і ковтнув, мабуть, останню крапельку своєї водки.

На запитливий погляд Шефа, Роберт, оскільки так здорово наївся закусок, відповів сумно, аж скривився:

– Знаєте, у мене проблеми із шлунком...

– Воля ваша, товариші... – посміхнувся Шеф і повернувся до кельнера: – Подайте нам і кілька пляшок хорошого вина.

– *Котнар, Мурфатлар, Одобешть, Валя Калугаряска?*.. – поквапився перелічувати офіціант.

– Якщо маєте, – перебив його Шеф, – я дуже люблю мускатне, але не будь-котре, а з Петроаселе. А моїм колегам – хто, що бажає.

Наш стіл затягнувся далеко за обідню пору. Кава, чай, млинчики, морозиво. Ласощі, від яких Дан та Роберт, звичайно, відмовилися. Ба ні. Роберт таки не втерпів і замовив каву, до якої скупив ще дві сусідські цигарки.

До моменту, коли офіціант скаже, за скільки грошей їв-пив кожен з нас, все було гаразд – загальний добрий

гумор, сміхи, жарти, плітки (розуміється, про колег з інших секторів нашого Інституту...).

Десь о половині п'ятої Шеф звернувся до всіх:

– Дорогі мої...

Але, як це часто буває при спільних обідах, а головню після чарки, розмова гурту не була єдиною, в якій брали би участь усі, а говорилося гучно, по двоє-троє між собою і, ясна річ, розмовляли не про одне і те ж, а кожний про щось інше. А тому змушений був втрутитись Нестор, старша людина, шахіст нашого Інституту. Він поклепав кілька разів ложечкою в порожню склянку й майже закричав:

– Ану, товариші, увага!

Гамір притих.

– Дорогі мої, – почав знову Шеф веселим тоном, – для хорошого травлення, французи радять закінчувати обід чарочкою коньяку. Пропоную перевірити – мають вони рацію чи ні? Отож – всім по 50 грамів *Васконе*!

– Мені ні, – скривився Роберт. – Шлунок...

– Мені коньяк не подобається, – заявив Дан. – Візьму ще 50 водки...

– Уважай, ще, не дай Боже, станеш алкоголіком... – засміявся хтось.

Дан не відповів. Але скупий-скупий, видно, зрозумів нарешті й він, що надто розтягнув на стільки годин отих 50 грамів водки і вирішив замовити ще 50.

Роберт налив собі мінеральної води і взяв ще одну цигарку, на цей раз від Січачки.

Коли кельнер приніс замовлене, Шеф попросив його:

– Скажіть, будь ласка, скільки грошей винні ми вам за цей чудовий обід?

Всі ми стали нишпорити по кишенях, дами відкрили свої сумочки, а Дан поклавився, посунув край стола 2 леї й сказав офіціантові галантним тоном:

– Без здачі. Решта – на чай... (бо замовлені ним 100 грамів водки коштували 1,80).

– Ні, дорогі мої. Я платитиму за все, – заявив Шеф. – Сьогодні мій день, так що вважайте себе моїми гостями.

Почувши таке, Дан захлинувся водкою, та так здорово, що довелося йому відкашлюватися цілих п'ять хвилин. Роберт заджмелів коротким і зовсім невеселим сміхом: виходить, він обдунив сам себе, бо не сподівався такого сюрпризу; правда, дещо з багатства столу перепало й йому. Зате Дан, ге-ге-ге, таки пошився у дурні!

Через коротке незручне мовчання, кашель Дана був заглушений загальним рокітливим реготом.

Пізніше я не раз міркував: правда, той день був днем зарплати, отже, підходящий виходити «на пиво», але ніхто з нас не знав, що був і святом Апостола Тадея. Не знали ми також, власне, не могли собі уявити, що Шеф (він же секретар компартії!) знає й дотримується церковних свят. А втім, хто його знає... Не пам'ятаю вже хто казав, що кожна людина – справжня таємниця.

Лотерейний білет

Сталося це, мабуть, на четвертому чи п'ятому році із моїх шести робочих років у Педагогічному видавництві.

У просторій кімнаті працювало нас четверо чоловіків: Отто Некшою, хороший технічний редактор і талановитий графік, Анатолій (Толя) Пакурар, інженер, займався він здебільшого підручниками для технічних шкіл та інститутів, Ноні Новак і я. Була між нами згода і майже дружні стосунки, хоч Отто, Ноні та я не дуже любили свого колегу через його надмірну, майже хворобливу скупість. Але сьогодні я думаю, що швидше всього ми заздрили йому...

У нашій редакції знаходились чотири однакові бюро, по два біля протилежних стін, на кожному товсте скло, так званий «кришталь», при кожному по два стільці – один для видавничого працівника, а другий для гостей, тобто для зовнішніх співробітників, невелика бібліотека, на полицях якої – кільканадцять словників, столик для телефону, на стінах кілька копій картин відомих художників і все.

Але рідко ставалося, щоб одночасно знаходились ми всі чотири за своїми робочими столами, бо то одному, то іншому треба було йти в друкарню, а то навіть у провінцію їхати – цікавитись, як там справа з якимось підручником, виправити якісь помилки і т. ін. А найкраще відчували ми себе, коли в редакції не було

Толі Пакурара, бо нам трьом здавалося, що Толя не «наш» – він жодним спортом не займався, як-от ми: футболом, плаванням, настільним тенісом, більярдом тощо; в екскурсії з нами нікуди не їздив, в самодіяльних молодіжних гуртках участі не брав, в день зарплати «на пиво» з нами не йшов (ну, хіба, коли хтось запрошував його в ресторан з якоїсь особливої нагоди, і Толі не доведеться тратити жодного лея – тоді радо йшов). Але не тільки тому ми не дуже любили Толю. А якщо вже по святій правді, то мушу визнати, що ми заздрили йому. А насамперед тому, що Толя Пакурар спромігся зібрати в ощадну книжечку 5 000 левів, а ми ні. Тим більше, що була то спеціальна ощадна книжечка, завдяки якій можна було виграти автомобіль: двічі на рік відбувався тираж речової лотереї з участю тільки таких книжечок.

У ті роки Національна лотерея організувала тижневе розігрування по білетах не леше грошей, а й автомашин, і не будь-яких, а головню «капіталістичних»: Фіат 1100 D, Рено 16 і навіть Мерседес 200; такі тиражі тривали якихось два роки. Ми всі чотири, як і колеги інших редакцій, купували лотерейні білети щотижня й плекали надію великого виграшу. Але жодному з нас не пощастило виграти навіть малу суму грошей, де там велику, а машину – ні стільки. Проте продовжували грати щотижня. Тоді лотерейні білети, тобто вибрані грачем числа, ще не друкувалися, як пізніше, а писала їх касирка хімічним олівцем – по три числа на кожному білеті, який коштував 2 леї.

Тижневий тираж відбувався щочетверга. У спеціальному залі, перед досить численною публікою, знаходилося велике прозоре колесо, в якому містились 90 кульових коробочок – це були числа від 1 до 90, заздалегідь перевірені лотерейною комісією. Рівно о восьмій вечора, представник Лотереї крутив швидко те колесо,

доки спеціальним отвором випадала перша кулька (тобто перше число), яку він подавав комісії. Один із членів комісії розкручував коробочку, заявляв голосно, яке саме число випало й zarazом показував те число присутній публіці. Потім знову крутилося колесо й випадало друге число. І так далі до дев'ятого числа, скільки містила таблиця кожного тиражу. Тираж дев'яток чисел ділився на премії сімох категорій, а саме: премія першої категорії (найбільша) – перші три числа із дев'яток, незалежно від їхнього порядку; премія другої категорії – три числа із перших чотирьох, теж незалежно від порядку чисел; третя категорія – три числа із перших п'яток і т.д.

Так відбувався тираж грошової лотереї. Коли йшлося про грошово-речову лотерею, тобто, коли вигравалися й авто або щось інше, для грошових премій були вищевикладені правила, а щоб виграти, приміром, машину, не досить було вгадати перші три числа даного тиражу, а й обов'язково їхній порядок.

Певне, нудне таке детальне пояснення, але – побачите далі – воно необхідне. Ще повторю, що жоден із нас чотирьох ніколи нічого не виграв. І про інших працівників видавництва не чули ми, щоб коли-небудь котрийсь із них виграв. А всі продовжували купувати лотерейні білети, мабуть, і тому, що наші зарплати були надто малими.

Одного разу в п'ятницю ще зранку (Толя був у друкарні), як звичайно, доки взятися нам за роботу, ми неквапно попивали каву, курили й читали газети. Але оскільки то п'ятниця, кожний з нас вибрав з-під «кришталю» свого робочого стола лотерейний білет і поспішив звірити в газеті з таблицею вчорашнього тиражу – невже щось виграв? І на цей раз – нічого. Лише Отто вгадав одне число, а я та Ноні – жодне.

– Ану, – каже Ноні, – подивлюся, чи Толя щасливіший від нас, – і подався до робочого стола нашого колеги, котрий, як і ми, беріг білет під «кришталем». – Ого!

– Що таке? – цікавимосся одним голосом я з Оттом.

– Ти диви! – дивується Ноні. – Хлопці, Толієві вийшли перші два числа! Навіть у належному порядку, а третє – без одиниці: замість 63 у Толі 62!

Був то спеціальний грошово-речовий тираж, і, значить, Толя мав от-от виграти автомобіль!

– Госпідку! Толя лопне або звихнеться, коли побачить, що мало не виграв машину!.. Фіат 1100 D – так пише в газеті. Щоб уже не говорити, – кажу я, – що був би привід – єдиний досі – випити за його рахунок.

– Хіба без того не можна? – каже сміючись Ноні. – Перетворимо 62 на 63, поздоровимо Анатолія Пакурара з виграшем машини й заставимо, просто зобов'яжемо його запросити нас в ресторан. Ти якої думки, Отто? Міг би ти зробити з двійки трійку, та таку, щоб ніхто не помітив, що вона підроблена?

Отто здібний графік, тому Ноні звернувся саме до нього з такою пропозицією.

– Я знаю... А Толя буде сердитись.

– То нічого, розвеселимо його в ресторані. Заставимо музикантів, щоб грали йому біля самого вуха... Ану, Отто!

Я та Ноні стільки наполягали, стільки переконували, що буде ніщо інше, як фіглі, невинний жарт, доки Отто взявся нарешті поправляти Толин лотерейний білет. І лише через кілька хвилин уже ніхто не додумався би, що оте 63 донедавна було 62. Навіть касирка, яка писала той білет, могла би присягти, що 63 написано її рукою. Задоволені, ми засунули білет під «кришталь» Толиного бюро і стали нетерпляче ждати свого скупого колегу.

Але в ту п'ятницю Толя вже не приходив до видавництва, як чинили ми всі, навіть якщо в друкарні закінчували справи на дві-три години перед четвертою, тобто перед кінцем робочого дня.

Коли прибув на другий день вранці на роботу (тоді субота ще не була вихідним днем), Толя Пакурар застав кожного з нас за спішною роботою, яку треба терміново закінчувати (так ми змовились учора), через що, не зводячи погляду, ледве відповіли на його вітання.

– Що тут у нас нового? – питає Толя.

– А що може бути? Ти не бачиш? Швидко, гавт підручник прочитати й підписати до друку, бо, сказано, у друкарні машини дурно стоять – нема що друкувати. То ж ми й накиннулися...

Він розклав свої лахи на бюро, вийняв з портфеля пакунчик із закускою (він ніколи не ходив з нами у видавничий буфет), поставив його в шухляду, а тоді запитав:

– У кого з вас є вчорашня газета?

– Он газети біля телефону, – огризнувся Ноні, не відриваючи погляду від «спісної роботи», – і мовчи, до чорта, Толя! Ти не чув, що тобі казали: через годину мусимо здати підручник?!

Толя перегорнув газети й сказав незадоволено:

– Це сьогоднішні. Я казав – вчорашньої.

– Мабуть, викинула прибиральниця, – сказав я сердито, хоч знав, що ми їх заховали. – Іди до секретарки, а ні – в бібліотеку і не мороч голови!..

Через кілька хвилин Толя повернувся з газетою в руках, вийняв з-під «кришталю» свій лотерейний білет, сів за робочий стіл. Ми ніби працювали дуже зосереджено, але насправді крадькома стежили, як реагуватиме Толя. Він розгорнув газету, знайшов числа передвчорашнього тиражу, став звіряти зі своїм білетом. Спершу Толя по-

дурному витріщився кілька разів на лотерейний білет, потім засунув свого носа в газету, відтак знову на білет, скочив на рівні ноги й став голосно гикати.

– Що за чортова мама, Толя?! – викрикнувся Ноні. – Ти не можеш посидіти спокійно пів години, доки ми закінчимо оцих кілька сторінок? Ми так себе поводимо, коли в тебе спішна робота? Іди, синку, на годину до буфету або в іншу редакцію!

Але Толя продовжував гикати й дивився на нас сам не свій.

– Що з тобою?.. – питає Отто.

– Я... Я... – ледве промимрив Толя. – Я виграв...

– Фігу ти виграв! Іди геть, Толя! – розсердився Ноні.

– Автомобіль! – нарешті видушив Толя із себе.

– Що? Не говори! Який автомобіль? – устаю я з-за свого бюро й недовірливо іду до Толі.

Підійшли й Ноні та Отто. Ноні вирвав білет з Толиних тремтячих рук, ми задивились у нього, а Ноні вигукнув:

– Толя таки правду сказав! Гей, Толя, напало щастя на тебе!

– Ой, Толя! – кричу я весело, беру Оттр під бік і починаємо витанцьовувати, а далі заводимо в танець і Нонія, і щасливого «власника» автомашини.

Першим опам'ятався Толя:

– Тихо, хлопці, не галасуйте, а то скоро збіжаться зі всього видавництва, – заговорив він плаксивим голо- сом, жаліючи, певне, що й ми довідалися про його ви- граш. – І прошу вас, нікому ні слова...

– Згідні! – заявив Ноні. – Але з такою умовою: ведеш нас на пиво!

– Таже поведу, правда, що поведу... – жалісним голо- сом погодився Толя.

– Сьогодні! – не попускаємо ми.

– Добре... Але сьогодні у мене малувато грошей...

– Не бійся, Толя, – запевняємо ми, – не треба вести нас у дорогий ресторан. Підемо, наприклад, у ресторан МВС¹.

Що мав Толя робити? Погодився. Ноні побіг до секретаріату повідомити, що нам кудись треба негайно йти, а до свого шефа ми вже не заходили й пішли геть. Ресторан МВС на відстані кількох сот метрів від нашого видавництва, на вулиці Штірбей Вода, недалеко лютеранської церкви. По дорозі Толя знову почав кволитися:

– Хлопці, я ж вам казав, що я не дуже при грошах. У моїй кишені найбільше десять леїв...

– Не дурій, Толя! – посварив його Ноні. – А книжечка на 5 000 леїв, га?

– Псувати мені ощадну книжечку, якою міг би виграти машину? – розсердився Толя.

– А навіщо вона зараз тобі?! Ти вже виграв Фіат 1100 D, а у нас, сам знаєш, не дозволяється мати два автомобілі...

При важких залізних воротах ресторану МВС вартовий солдат виструнчився й відповів, що так, є товариш Обрежа. Заходимо у невелику окрему кімнату, а недовзі прибув і Обрежа, вітаючи нас весело:

– Нівроку, рано ви сьогодні в нас... Надоїла праця, так?..

– Ні, вуйку, – став пояснювати Отто, – він виграв...

– Місячну премію!.. – скочив Толя.

– Браво! – зрадів Обрежа. – Є, значиться, чим сьогодні побувати...

– Нам по коньякові... – неохоче промимрив Толя.

– Метакса! – уточнив Ноні.

¹ Ресторан МВС (тобто Міністерства Внутрішніх Справ) був би нам недоступним, але його начальник Обрежа був Оттовим дядьком. У МВС – усе найвищої якості, обслуга хороша, а ціни безлічно низькі. (К. Ір.).

– Ти здурів?! – посварив його Толя після відходу Обрежі. – Знаєш, скільки коштує сто грамів Метакси?

– А що, твій Фіат не вартує покропити його хорошим коньяком? – відповів я за Нонію.

Але Толя накинувся на Отта:

– Чого ти, до дідька, не мовчиш? А просив я вас усіх мовчати у зв'язку з...

– Гаразд, Толя, зрозуміли. Уже не будемо... – примирливо запевнив Ноні. – Але той коньяк доведеться чимось закусити, ні? А потім ти, мабуть, ще чимось угостиш нас... У такому разі – що твоя десятка? Іди ось тут, на Площу Палацу та вибири дві-три сотні з отієї своєї п'ятитисячної книжечки.

– Ні в якому разі... – пробурмотав глухо Толя.

– Але почекай – хай спершу принесуть коньяк та цокнемо, щоб тобі весело їхалося на новій машині... А тепер, Толю, маючи машину, гадаю, не забагнеться тобі женитись...

– Питиму потім...

– Як хочеш. Ну, ступай!

Явно незадоволений, Толя посидів ще хвилину-дві й раптом, не чекаючи коньяку, підвівся й буркнув у наш бік:

– Добре, хлопці... Я пішов.

Узяв свій портфель і покинув ресторан.

– Боюся, що вдадимось цим Толиним запрошенням... – каже Отто. – Він тепер сердитий, що мусить вибирати з отих 5 000, а коли довідається, що не виграв ніякої машини, уявляєте, що буде?!

– Вже побачимо тоді... – каже Ноні. – А він скільки разів пив на наші гроші! А поки що – будьмо!

Він підняв череватий, але вузький вгорі бокал, довго нюхав і додав задоволено:

– Ух ти! Прокляті капіталісти – диви, який у них коньяк!

– А наш коньяк, що? – кажу я і не тільки з патріотичного поштовху. – Головно коньяк Гуш, Мурфатлар або Вранча.

– Наш теж нічого, – згодився Ноні, – але Толя хотів пригостити нас грецьким... Ти проти?

Ми весело засміялися, поглузували трохи з Толі через його скупість, потім сказали кельнерові, котрий удруге завітав до нас, що замовимо їсти трохи пізніше – хай наш друг повернеться, а зараз – ще по сто Метакси, але тільки нам трьом, бо Толя свій ще не випив.

– А чого він бариться? – запитав трохи зажурено Отто.

– Справді, – підтвердив Ноні, – уже був би час повернутися йому, адже ощадна каса недалеко.

– Може, там черга, – кажу я.

Ще через пів години ми справді почали хвилюватись – де Толя стільки засидівся? А може, він подумав обманути нас? Щоб не торкатися отих п'яти тисяч, може, він навіть не пішов до ощадної каси?..

– Ану, Отто, – кажу я, – побіжи на Площу Палацу й подивися, що там Толя.

– Ще почекаймо чверть години, – відхилив Отто мою пропозицію. – Може, прийде...

Толя так і не повернувся через п'ятнадцять хвилин.

– Іди, Отто, – підохочую я його.

– Візьмім ще по коньяку, по 50... – пробує Отто не йти.

– Я не хочу, – заявив Ноні. – Жду пити вино. Хай тільки повернеться той дурень. Толя почав нервувати мене. А ви можете поділити його коньяк.

– Та ні, хай вип'є й він хорошого коньяку – все одно він платитиме. Ми візьмемо ще по 50 грамів.

Коли я збирався знову переконувати Отта йти в ощадну касу, появився нарешті Толя – веселий, пихатий, став гордо перед нами:

– Пора нам познайомитись, товариші! Я – інженер Анатолій Пакурар, багач! Ге-ге-ге! – і підняв свій портфель перед нами.

Ми дивимось недовірливо, мовчимо.

– Ви чого так випулили баньки? Не вірите, що і в соціалізмі існують багаті люди? – каже й виймає з портфеля завитий в газету здоровий пакунок, кладе його на стіл і сміється: – Ади!

– Що це?.. – питаємо ми не своїм ротом.

– Гроші! Сто п'ятнадцять тисяч! Я багатий, хлопці!

– Звідки вони в тебе?.. – покмітивши щось, питає Ноні.

– Продав машину! Тобто лотерейний білет! Купив його за два леї, а продав за 115 000!

– Ти здурів?! – блимнув на нього Ноні.

– Ні, не здурів. Навіщо мені машини?

– Ану, Толя, – звернувся я до нього лагідним тоном, – присядь трохи...

– Так-так, – пом'як і Ноні. – Сідай, скажи собі ви, сьорбни хорошего коньяку і...

З нас трьох Отто найдужче похнюпився й, ніяковіючи, майже заскавулів:

– Я тієї думки, щоб...

– Ану мовчи! – не дав йому Ноні доказати. – І кому продав ти, Анатолію, той білет?..

– Підожди, зараз скажу. Так. Виходжу я, значить, звідси, бо ви водно морочили мені голову: іди та йди за грішми. Іду я до ощадної і думаю по дорозі: навіщо мені машини? Крім того, попсую книжечку, якщо візьму щось із тих 5 000, бо вже не зможе вона брати участі в наступному автомобільному тиражі. Краще продати мені лотерейний білет! Так що минаю ощадну касу, виходжу на Каля Вікторією і прямую до центральної установи Лото: хочу, кажу, спершу перевірити, чи в газеті не пропустили друкарську

помилку – самі знаєте, скільки скрізь друкарських помилок.

– А в твоєму білеті таки є помилка... – не втерпів Отто.

– Говориш дурниці! – засміявся Толя. – А я чому, гадаєш, пішов у центральне Лото? Ге! Підходжу я до одного віконця й питаю в пані: «Скажіть, будь ласка, мій білет виграшний?». «Так, – придивилася й каже дама, – ви виграли автомобіль. Поздоровляємо!» «А яке саме авто не скажете?» «Фіат 1100 D. Он на стіні таблиця. І в газетах написано».

– Слухай, Толя... – знову почав Отто.

– Та підожди трохи! Відходжу я від віконця, а тут зупиняє мене якийсь тип – неохайний, в брудному халаті різника – бере мене за лікоть: «Продайте мені ваш білет! – майже наказує. – Даю вам 80 тисяч. Мабуть, знаєте, що така машина коштує лише 56...». «Не продаю.» – кажу і йду далі. А він за мною: «100 тисяч!». «Не продаю, чоловіче.» «110 тисяч!» «115 тисяч...» – кажу я жартома. «Хай буде! – стогне полегшено різник. – Хоч це навіть дорожче, ніж удвоє... Жди мене тут десять хвилин – іду принести гроші». Я жалів, що дійшлося до такої суми, але, як той каже: не дурний хто править, а дурний, хто платить. Не минуло тих десять хвилин, і жулик показує оцей пакунок, завитий в газетний папір. Каже: «Я приніс грошенята, але ходім ще перевірити білет і в іншому віконці...». Показую іншій пані білет, а вона підтвердила те саме. Різник вихопив білет з моїх рук і тицьнув мені пакунок: «Рахуй гроші». Сідаємо за довгий стіл і, скільки я рахую, він дорікнув: «Не мав би ти в своєму житті бачити стільки грошей, якби оці не висунули Закон № 18¹, шляшок би їх трафив! Є 115 тисяч?». Устав і пішов геть.

¹ **Закон № 18** – вийшов у 60-их роках минулого століття. Згідно з цим законом, конфіскували гроші та майно тим, які не могли доказати, що все те здобули вони чесною працею. (К. Ір.).

– Слухай, Толя, – м'яко мовить Ноні. – Ми пожартували...

– Кинь жарти, – сміється Толя. – Пиймо, друзі – сьогодні платить різник!

– Ти, Толя, не зрозумів... – вмішався й я.

– А що мені розуміти?

– Те, що тобі Ноні сказав.

– Тобто?

– Що твій білет фальшивий, підроблений, – ляпнув я прямо.

– То як?.. Ви що?! – витріщився Толя, ніби хтось стукнув його макогоном по голові.

– Так, Толю, – винувато каже Ноні. – Ми подумали пожартувати... Просто забагли чарки...

Толя оторопів. Потім обвів нас злим поглядом:

– Ви подуріли, чи що? Я пропав!.. – промимрив він.

– Ходім віднести різникові гроші, – запропонував я. – Пояснимо йому, що просто був то наш невинний жарт...

– Що жарт, який жарт? Ви мене вбили!

Ми ще раз пояснили йому – тільки я та Ноні, бо Отто наче набрав води в рот, що буде все гаразд, якщо віднести гроші, вибачитися...

– Куди, до чорта, нести гроші, – кричить, – якщо я не знаю ні його імені, ні де його шукати?!

– Усране діло... – роздурився Ноні.

На якихось три хвилини ми всі замовкли. Нарешті Толя вирішив:

– Нічого мені робити, лише йти в Міліцію й розказати, що ось так і так, тобто, що ви задумали вкоїти ідіотський жарт. А після того – що буде, те й буде...

– Краще поділім ці гроші між нами, – несміло запропонував Ноні. – Все одно твій різник не заробив їх чесною працею.

– Це що, теж жарт? А чи, може, ви справді задумали посадити мене?

– Ти не так зрозумів... – пробую я заспокоїти сердитого Толю.

– Ану, заплатім коньяк і йдім в Міліцію, – каже рішуче Толя.

Ми полізли в свої кишені – лише ми три, бо Толя й гадки не мав тратити обіцяну десятку. Кельнером переказали ми Обрежі, що нам негайно треба кудись іти, а самі подалися – Толя передував розмашистим кроком – у Міліцію, що на вулиці Луїджі Каццавілан, третя вулиця від нашого видавництва.

Зустрів нас черговий офіцер, немолодий уже майор, вислухав уважно, але підсмішуючись, історію лотерейного білета, а вкінці сказав:

– Ваш жарт виявиться дуже небезпечним, якщо той чоловік напише на вас скаргу... Ну, вже побачимо. Залишіть гроші у нас – ми знайдемо потерпілого.

– Здамо гроші, – каже рішуче Толя, – але напишіть про це протокол. Щоб, стрівши різника на вулиці, міг показати йому папір: «Ось, дядьку, я здав гроші в Міліцію.».

Майор не заохочував, але нарешті згодився:

– Цього не треба, але коли бажаєте...

Після виходу з Міліції, по дорозі Ноні каже Толі:

– Бог дарує людині, але не пхає силоміць їй в торбу...

– Ти про що?

– А про те, що Бог дав нам можливість мати гроші, власне, не нам, а тобі... Хоч вартували й ми, бо без нашого жарту... Але ти вирішив подарувати їх Міліції, та, вірніше, не Міліції, а тому майорові. Бо, гадаю, ти не думаєш, що він такий дурний шукати твого різника і віддати йому гроші?..

– А я чому, думаєш, просив написати протокол? Я щотижня буду цікавитись у нього, чи знайшли вони того жулика. Вони ж зобов'язані дати мені відповідь, ні?

– Будь певний... Навіть подякують тобі, – засміявся Ноні.

А Толя, справді, ходив час від часу в Міліцію цікавитись, що нового. Кожного разу казали йому, що розшук ще не закінчився. Доки одного разу, через якихось два роки, в Міліції сказали Толі, що майор, про якого питає він, вийшов на пенсію й живе зараз десь у Банаті чи в Бігорі. А про протокол та не знати які гроші – ніхто не має жодних відомостей...

Перукар Лука

У 50-60-их роках минулого століття майстер Лука рахувався між кращими бухарестськими перукарями. А потрапив я, як кажуть, у його руки зовсім випадково.

Був я, мабуть, на другому чи третьому курсі Бухарестського філологічного факультету, отже, було то в 1956 або 1957 році, коли познайомився я з Лукою, який працював у центрі міста, в отій перукарні, що й нині біля кінотеатру *Памрія*. Була вона тоді одна з найкращих та розкішних перукарень підприємства «Гігієна», а тому для студентських гаманців – недоторканна, себто, не пхай свого носа до чужого проса...

Але одного дня бачу свого друга й колегу Євгена Мігайчука свіжо підстриженим і то дуже вдало, а тим більше – нова зачіска йому справді личила, бо Євген був низький, гладенький, круглолиций, а нова стрижка, на диво, ніби підвищувала його трохи, виструнчувала, а головно, позитивно перетворювала вигляд його обличчя, схоже взагалі на спілий та веселий гарбуз. Мені дуже сподобалася нова Євгенова стрижка, а тому я похвалив і заразом поцікавився:

– Хто тебе підстриг, Євгене? Виглядаєш чудово!

– Правда? Підстриг мене один дядько, що біля *Памрії*. Бо минулого разу підстригли мене насміх в перукарні недалеко університету, після чого виглядав я, мов обскубана капуста, пам'ятаєш? Тому цього разу подумав вибрати кращу перукарню. Заходжу я, значиться, у роз-

кішне, хоч не надто просторе приміщення перукарні, у центрі, оте, що біля кінотеатру *Патрія*, але спершу став розглядати, котрий з перукарів кращий (Євген завжди був дуже вимогливим, аж дріб'язковим). В тій перукарні, бачу, чотири майстри – три старші, а один молодший. Три стригли, а один голив якогось поважного пана. Старші перукарі працювали якось без охоти, нудно, а молодший рухався жваво і видно було по ньому, що працював радо, аж посміхався, і, певне, бажав бути і він задоволений результатом своєї праці, не лише клієнт. Отож, вибрав я його. Першим закінчив свою роботу старший перукар, той, що голив пана, і запросив мене на звільнене крісло, але я відмовився і сказав, що прийшов до... – і вказав молодого перукаря. «А, ви до Луки...» – кисло промимрив він. Я почекав ще кілька хвилин, а коли Лука закінчив стригти свого клієнта, я підійшов до нього. Він зустрів мене посміхаючись і запросив сісти. Потім, натискаючи ногою на педаль, підняв крісло, щоб зручніше було підстригати. Далі він обійшов мене, уважно обзираючи мою зачіску, а вкінці взяв зі столика журнал «Мода» й дав його мені: «Виберіть собі, – каже, – звідси зачіску». Я, трохи засоромлений, подумав якось пояснити йому, вибачаючись: «То в провінції мене так шкарадно підстригли...» – збрехав я. «Мда... – проджмелів Лука, перегортував разом зі мною журнал і вкінці вказав пальцем: – Гадаю, вам така зачіска личить». Я погодився, а він за кілька хвилин – певними та швидкими рухами – підстриг мене ось так. А, кажеш, тобі подобається теперішня моя зачіска? – задоволено поцікавився Євген. – Іди і ти до нього, коли хочеш, але мушиш знати, що у нього стрижка не коштує 1,50 лея, плюс 50 банів чайових, як у інших, а 2 леї, плюс 1 лей на чай.

Через якихось два тижні, коли настав час підстригатися, подумав і я йти до Луки та ще й тому, що на

факультеті секретар молодіжної організації запобігливо, але й загрозливо застерігав хлопців, щоб не носили довге волосся, бо то ознака буржуазного впливу...

Коли увійшов я в не дуже простору перукарню, два із старших перукарів не мали клієнтів, і один із них запросив мене сісти в його крісло, але я відмовився, бо, кажу, я прийшов до пана Луки (в ті часи студенти вживали слово «товариш» лише у більш-менш офіційних ситуаціях). Почувши своє ім'я, Лука, молодий чоловік якихось тридцяти з чимось років, не дуже високий, повернувся й глянув у мій бік, дивуючись, мабуть, що якийсь незнайомець вказує його по імені, принаймні мені так здалося, але тоді ж перукар посміхнувся професійно:

- Триватиме ще, мабуть, десять хвилин, – застеріг він.
- Нічого, – відповів я, – почекаю.

У кріслі Луки сидів п'ятдесятилітній мужчина, котрий, здавалося, задрімав – від певного задоволення, розуміється – бо перукар злегка намілював йому бороду повним білої піни квачиком. Намилення тривало досить довго, а вкінці Лука взяв бритву і спритними рухами провів туди-сюди по висячому на стіні реміні. Мужчина, не розплющив очі і тоді, коли відчув бритву на своєму обличчі. Аж коли гоління закінчилося і Лука запросив його (дуже ввічливо) нахилитись над раковиною, щоб він помив йому обличчя, той розплющив очі якось незадоволено, мабуть, тому що закінчився приємний для нього момент. Швидкими і певними рухами Лука сполоскав йому свіжопоголене лице, витер м'яким рушником, залив жменею одеколону і знову витер, далі замахав рушником, щоб охолодити, потім умочив пушок у пудру й напудрив злегка, а вже вкінці відступив на крок і нахилився церемонно перед елегантним клієнтом:

– На здоров'я, добродію!

Мужчина, який під час останніх процедур Луки знову заплющив очі, не сказав нічого, а лише вказав пальцем на свій ніс.

– А, так-так... – вибачився перукар.

Він взяв малого розміру ножиці і відтяв волосинки, що стирчали з правої ніздрі його носа. Далі взяв віничок і став чистити клієнтові картатий піджак, хоч, на мою думку, цього не потрібно було, оскільки той не підстригався, а голився і, отже, волосинок не могло знаходитись на його піджаці. Мужчина посягнув у внутрішню кишеню піджака за портмане, вийняв 25 леїв, засунув банкноту в кишеню білої, мов лікарської блузи Луки і сказав:

– Післязавтра прийду голитися раніше – о восьмій. Щоб був ти вільний.

– Гаразд. Жду вас. Здрастуйте! – відповів Лука і провів поважного клієнта два-три кроки в напрямі вхідних дверей.

Лука крутнувся, кивнув мені пересісти з банкетки на звільнене його робоче крісло і подався до касирки, мабуть, щоб заплатити гоління клієнта в картатому піджаці з тих грошей, що той засунув йому в кишеню. Повернувся швидко, припасував висоту крісла і, посміхаючись, сказав:

– Я тебе не знаю, а, бачу, ти вперше прямо до мене. Підстригатися?

– Так...

– В такому разі, – повів Лука вдавано серйозно, – якщо тобі стрижка сподобається, ти змушений будеш стати моїм постійним клієнтом, зрозумів? Інакше – куца твоя година! – весело засміявся перукар. – Учень?

– Ні, студент. Мені сподобалося, як ви підстригли мого колегу і...

— А, пан студент? Я радий, що приходять до мене студенти, але попереднє моє застереження не міняється: якщо будеш задоволений стрижкою, станеш моїм постійним клієнтом, інакше... — сміється знову. — Ану, подивимось, — розкуйовдив він моє волосся. — Так. Але наступного разу, власне, кожного разу приходь з немитим волоссям, бо свіжопомите надувається й обманює мене, розумієш? А зараз у пана студента якесь спеціальне бажання? Якесь модна стрижка? Бо ви, студенти...

— Ні. Як ви гадаєте, тобто яка стрижка, вважаєте, мені підходить, але не надто коротко.

— Зрозумів. Браво! Це мені подобається.

Лука покрив мене аж до підборіддя білим полотняним простирадлом, зачесав і став підстригати. Рухався він швидко і впевнено, але взагалі нічим не відрізняючись від інших перукарів. Закінчив стрижку швидко, поголив потилицю, потім замотав навколо моєї шиї рушник і звелів, щоб я нагнувся над раковиною.

— Трохи нижче, — сказав він.

Я зрозумів, що перукар збирається мити мою голову, і я поспробував уникнути це, бо я таки вчора мив своє волосся, а крім того мав я в кишені лише 5 леїв.

— Не треба... Я вчора мив голову, так що...

— Видно. Але ти казав, що прийшов стригтись, а не вчити мене ремесла, — вдавано сердито сказав Лука, але скоро додав сміючись: — Крім того, ти сказав підстригати тебе, як я вважаю. Не так казав?

— Так, але...

— Ніяке «але» — мовчи! — Лука нагнув мене над раковиною і взявся мити мою голову.

Рідке мило, яким мив він мене, пахло дуже приємно, але було мені не до того: я просто боявся, що не вистачить грошей. Я подумав, що все ж таки миття не може бути дорожчим від стрижки і став рахувати: 2 леї

за підстригання, 2 за миття і ще залишиться один лей дати Луці на чай, отже, разом 5 леїв, якраз стільки мав я тоді в кишені. Та правда, що потім залишуся без жодного гроша. А хіба це вперше?

Лука сполоскав двічі мою голову, далі направив мене, розмотав рушник з навколо моєї шиї і став витирати швидкими рухами; потім узяв інший рушник, сухий, після чого я гадав, що він візьме електричну сушарку, висушить ще краще моє волосся і все. Але ні. Він відкупорив невелику пляшечку і став виливати пахучий вміст на мою голову, промовляючи:

– Ось так. А зараз ми зробимо панові хороше натирання.

– Ні, я... – поспробував я опиратися, маючи постійно на думці своїх 5 леїв.

– Мов-ча-ти! – протягнув Лука, продовжуючи завзято натирати мою голову.

Натерання тривало довгих для мене дві-три хвилини, після чого перукар, приспівуючи, зачісував мене й одночасно сушив волосся гарячим повітрям електричної сушарки. Закінчивши, він відступив убік, щоб я побачив себе у дзеркалі.

– Ну? Якої пан думки? Подобається?

– Так... – м'яко відповів я.

– То чому: та-а-к? – перекирив мене Лука. – Панові щось не до вподоби, чимось незадоволений?

– Ні. Все в порядку.

– Коли так, іди зараз, пане студент, до товаришки касирки і заплати 2 леї.

– Чому 2 леї? Бо крім підстрижки...

– Ніяке «але», пане студент. Ціна за нашим тарифом – ось, заява висить на стіні – 2 леї.

Я швидко вибрав з кишені один лей, але Лука вгадав мій намір – рішуче відсунув мою руку й весело заявив:

– І без буржуазних манер!

– Це означає, що я вже не наважуся приходити до вас.

– Май гадку! – загрозово підняв Лука вказівний палець. – Я ж попередив, що в разі тобі сподобається, як я тебе підстриг, ти зобов'язаний стати моїм постійним клієнтом. Отже, подобається?

Я знову зазирнув у дзеркало. Так, зачіска дуже вдала і мала особливість, яку я помітив ще в момент, коли Лука закінчив свою роботу, але тільки тепер розтлумачив її: стрижка була справді «чемна», гармонійна і – а це дуже важливе – не викликала те неприємне враження, що ти тільки-но підстригся.

– Подобається? – повторив Лука і ніби не так цим цікавився, а власне, підтверджував моє враження. – Ну, на здоров'я, пане студент! І жду тебе й наступного разу, зрозумів? А не сказав ти мені, як тебе звати?

– Корнелій.

– Ти диви! – гучно сплеснув Лука в долоні. – Корнелій! А я теж Корнелій! І тому будемо на ти, згідний? Добре, тезку. А тепер іди до нашої вродливої касирки і заплати 2 леї.

І так став я відвідувати Луку щомісяця, а з часом між нами створились справжні дружні стосунки. Ще лише наступного разу поспробував я відмовити миття голови і натерання якоюсь пахучою рідиною.

– Я гадав, що ми домовились з самого початку, що ти став моїм постійним клієнтом і що я вирішую, як підстригати тебе, а не ти прийшов учити мене ремесла, не так? Тобі, певне, відоме те розумне слово: сину, не учи свого тата, як робляться діти. Отож, тезку, раджу тобі не заводити більше таких розмов.

Надалі я так і чинив. Залишав щоразу свою голову в розпорядженні Луки, а за стрижку і решту процедур

завжди платив лише 2 леї і, розуміється, ніяких чайових. А підстригався я у Луки цілих три роки, тобто до закінчення факультету. Але не хвалився я нікому, бо боявся, що на дурничку навалять до Луки бозна-скільки моїх колег, а це означало би позбавити Луку інших клієнтів і немало чайових, бо від «панів студентів» він, ясна річ, не брав. Щоб уже не говорити, що в такому разі Лука був би правий уважати мене нахабою. Досить йому двох дешевих клієнтів, тобто Євгена та мене.

Після закінчення п'ятого курсу (п'ять років тривав тоді Бухарестський філологічний факультет, а нині чомусь лише три... А хто його знає, чому.) в червні 1960 року склав я державний іспит, після чого Урядова комісія призначила мене та Євгена Мігайчука працювати в Педагогічному видавництві при Міністерстві освіти і культури («розвід» між Освітою та Культурою станеться через три роки, коли Освіта залишиться міністерством, а Культура буде вже не міністерством, а Державним комітетом культури і мистецтва). Потім ми з Євгеном поїхали у коротку відпустку – він до свого Серету, а я в рідну Марицею – і домовилися повернутися в столицю наприкінці липня. А про неприємний сюрприз, який ждав нас у Педагогічному видавництві, розказав я детально в *Помсті* і тепер уже не буду. Про мерзотників не варто постійно говорити!

На початку вересня загостив я до Луки. Був я патлатий та оброслий.

– А бачу, ти запустив собі довге волосся і невдовзі станеш коси заплітати... – весело зустрів він мене.

– Та ні. Просто, я не хотів підстригатись у іншому місці, щоб не мав ти потім що поправляти...

– Нічого. Як робив я вперше, мав і зараз надати стрижці бажану лінію. Сідай. А ти, виджу, і обріс, так що будемо й бороду голити.

– Гаразд. Але почекай – хочу спершу похвалитися. Отже, пане Корнелію-Луко, доношу офіційно до вашого відома таке: я закінчив факультет і почав працювати у видавництві Міністерства освіти і культури!

– В Бухаресті?! Здорово, пане шеф! Отже нікуди правди діти: віднині ви таки пан! Браво! Я радий такій звістці й сердечно поздоровляю, тезку! А тепер сідай.

Луку справді втішила звістка, і він узявся, як завжди, ретельно виконувати всі процедури, але й весь час дивуючись моїм з Євгеном успіхом, бо в ті роки призначення на роботу в Бухарест і навіть у будь-якому іншому місті було для випускників вузів і нелегкою, і рідкісною реалізацією.

Вкінці, після стрижки і гоління, після одеколону і легкого пудрення мого свіжопоголеного лица, Лука вклонився низько переді мною, сказав серйозно, але й весело, посміхаючись:

– На здоров’я вам, пане шеф!

Далі – те, чого він ніколи доти не робив – вийняв з кишені білої блузи записну книжечку, послинив олівець і став записувати й буркотати:

– Так. Підстрижка – 2 леї, миття волосся шампунем – 4 леї, натирання одеколоном – 3 леї, гоління – 3 леї, разом – 12 леїв. Стільки візьме касирка з вас, пане шеф.

Несподівана й незвична поведінка Луки геть приголомшила мене і збила з пантелику. Але тільки на одну секунду. Нізащо в світі не хотів я, щоб він помітив, як сильно здивував мене його жест. Я взяв спокійно від Луки листочок, на якому підрахував він «послуги», і, доки йти до каси, я вийняв з кишені банкнот в 3 леї і теж зовсім природним жестом вручив Луці. Він не відмовився.

А я – певна річ! – продовжував після того щомісячні відвідини перукарні, що біля кінотеатру *Патрія*, де

Лука «обслуговував» мене так само ретельно й радо, як і доти, але вже не за 2 леї, а за 15.

Але восени 1963 року в день, коли вирішив я підстригтися, не знайшов Луку в перукарні.

– У нього сьогодні вільний день, бо має якісь особисті проблеми і не прийшов на роботу, – сказали, – буде завтра.

Наступного дня я справді застав Луку в перукарні. Якраз не мав він клієнта. Лука був у хорошому настрої.

– Сідай, тезку, – весело запросив він мене. – Мабуть, сьогодні я востаннє підстрижу тебе.

– То чому? – дивуюся я.

– Бо невдовзі працюватиму в іншому місці...

– Е, то не біда – в такому разі піду підстригатися й туди, – запевняю я Луку.

– Видай, буде трудніше... – хитро посміхається він. – Бо найняло мене перукарем наше посольство в НДР¹. Але я радо жду тебе, тезку, і в Берліні...

– Браво! Поздоровляю тебе від усього серця! Дав ти мені сьогодні чудову звістку!

– Дякую, тезку. Була мова про це ще минулого року, але не найняли мене, бо був я нежонатий. А нежонатих, знай, не посилають за кордон... Так що прийшлося женитися. Мав я, правда, дві коханки, але жодна з них не вартувала стати дружиною. І не тільки мою, а таки взагалі, розумієш? Потім шукав я довго нареченої і нарешті знайшов, а минулого тижня таки оженився.

– Ого! За такий вагомий життєвий крок ще раз поздоровляю! Довгих та щасливих літ вам обом!

– Дякую. Весілля ми ще не заводили, повінчалися лише у народній раді. Між нами ще нема любові, тобто ні я її ще не люблю, і, мабуть, ні вона мене. Але Джета

¹ НДР – Німецька Демократична Республіка. (К. Ір.).

хороша дівчина, працююча, має теплу душу і з часом, певне, й полюбимося...

– І, гадаю, їдете обоє, ні?

– Та так. Джета працюватиме в адміністрації посольства, бо вона ламає потроху по-німецьки.

І була то справді остання стрижка у Корнелія-Луки, у чудового перукаря, який умів краще за всіх перукарів поважати студентів, у кишенях яких віє вітер, і поважав він їх в тій самій мірі, як тих клієнтів, у яких набитий гаманець.

Алло! Я Еміліян. Слухаю вас...

Розповідаючи вже декілька разів про свого друга Євгена Мігайчука, якось принагідно я спімнув і про Еміліяна Гецу, у котрого Євген прожив комірником на Каля Гривіцей майже три роки і котрому Євген вкоїв, здебільшого нехотячи, не одну і не дві витівки.

Одного разу Євген представив мені Еміліяна. Був то симпатичний юнак на якихось два-три роки старший за нас, тобто було йому, мабуть, 27-28 років, а може, таки 30, і здавався він нам не надмірно вишколеним. Еміліян був високий, стрункий, чорнявий з весело непосидючим поглядом незвичних голубих аж трохи зеленкуватих очей, як це буває у не дуже багатьох брюнєтів.

Невдовзі Еміліян Геца сказав нам – хоч ми цього не питали, – що він працює у Палаці телефонів, а сказав, певне, щоб ми не надто дивувалися, що в нього у кожній з трьох кімнат його квартири знаходився телефон (що-правда, мав Еміліян Геца лише два телефонні номери на три апарати; Євгенові дозволено було користуватися лише тим телефоном, який знаходився у винаймленій ним кімнаті; таким чином Еміліян міг підслуховувати Євгенові телефонні розмови, але його розмови були, певне, зовсім нецікавими для Еміліяна, бо Євген не мав жодних секретів – він здебільшого дзвонив на роботу чи якійсь подрузі. І все ж: мати у 1961 чи 1962 році два номери телефона, коли бажаючи завести домашній телефон ждали позитивного розв'язання своїх просьб по сім-вісім років, а то й довше – це вже занадто, ні?

Щоб вже не говорити, що в страшну кризу помешкань післявоєнного періоду Еміліян Ґеца – холостяк і без інших законних оправдань – жив один у трьохкімнатній квартирі нового багатоповерхового будинку, недавно побудованого на Каля Ґрівіцей, а стільки тисяч багатодітних сімей тіснились у єдиній комірчині! А тому Євген підозрівав, що Еміліян Ґеца працює у Секуритеті, але, мабуть, не таки в тій грізній політичній поліції, а в якомусь полку внутрішніх справ, розташованому десь поблизу Бухареста.

Євген поділився зі мною своєю підозрою, і ми вирішили, що Еміліян Ґеца таки секуріст. До такого висновку дійшли ми з Євгеном з двох причин. По-перше, щодня, крім неділі, Еміліян уставав о п'ятій ранку, квапно одягався, пив стоячи холодну чорну каву, зварену ще звечора, й поспіхом покидав квартиру; повертався він додому в післяобідню пору, о третій годині, а іноді й пізніше. Такий суворий режим праці міг мати він лише у військовій частині, а оскільки Еміліян не носив військової форми, ясна річ – він секуріст тієї частини! По-друге, Еміліян Ґеца хоч, мабуть, таки був секурістом, але навряд чи справжнім, бо він ніколи не випитував нас підозріло, так би мовити, не тягнув ніколи нас за язик, як це звичайно робили справжні секурісти. Не цікавило його навіть чим займаємося ми в тому Міністерстві освіти. Він здався нам передусім легковажним, оскільки улюбленими його розмовами були про «бабів» і грубі сороміцькі анекдоти. Любив він також футбол, але що з Євгеном говорити про футбол, – насміхаючись, жалівся Еміліян, – коли Євген не знає не те що славних гравців, а то навіть скільки їх в одній команді, і, певна річ, розуміється він на футболі, як вовк на звіздах?..

Ну, а взагалі, Еміліян – хороший хлопець, головно, якщо подумати, скільки накоїв йому Євген! Кожного

разу Еміліян нервувася на мить, лаявся, а далі махав рукою на все те і невдовзі добродушно пробачав Євгенові! А мав за що сердитись. Бо то вертався Євген п'яний опівночі і замість потрапити до ванни, сцяв на стілець, на якому знаходився Еміліянів костюм. То теж по опівночі й п'яний, Євген піднімався ліфтом на один поверх вище і, оскільки не міг відімкнути вхідні двері, бо потрапив не туди, тобто була то не Еміліянова квартира, він натискав не пальцем, а спирався ліктем на кнопку електричного дзвінка й дзвонив протяжно, доки не вибігала вся сусідова сім'я, наче на пожежу, то піднімав трубку тих телефонів, до яких Еміліян наказував йому не торкатися – ні дзвонити, ні відповідати, а це найбільше сердило Еміліяна. І чимало всяких інших неприємностей та необдуманих вчинків заподіював комірник Еміліянові. Інший господар давно мав дати Євгенові копняка і вигнати на вулицю. Але Еміліян не робив цього, а вилає та вимашкарить Євгена і все. Хіба ще потелефонує мені на роботу поскаржитися: «Ади, що знову наробив мені свиндюх Євген!» І тільки всього.

А Еміліян теж мав свої незвичні «манери», але вони нічим не турбували Євгена. Серед таких Еміліянових «манер» була й дурна звичка відповідати по телефону. Задеренчить бувало телефон, а він піднімав слухавку і, замість чекати, щоб представилася особа, котра дзвонить і, привітавшись, сказала кого бажає, бо так прийнято і так всі поводяться, Еміліян Геца зразу ввічливо і якимось радісно муркотів: «Алло! Я Еміліян. Слухаю вас...».

Я сказав йому одного разу, що він неправильно робить, тобто нелогічно. (Є у мене така звичка робити людям зауваження, через що найбільше з них сердяться, хоч роблю я це з хорошого наміру.) Але Еміліяна Гецу моє зауваження не розсердило, а він тільки байдуже

махнув рукою і продовжував далі своє «Алло! Я Еміліян. Слухаю вас...».

Минув якийсь час, і одного холодного вечора я відвідав Євгена. Було то в кінці листопада, зима навалила вже багато снігу, але був той сніг ще мокрий – заповнив вулиці й тротуари брудними калюжами, а пронизливий вогкий холод проймав дрожем. У Еміліяновій квартирі було тепло й приємно, заохочувало дружні розмови, а чи партію якоїсь гри.

Оба вони – і господар, і комірник – були дома. Я тільки увійшов, а Євген зустрів мене вибухом іронічного сміху:

– Ану, хай розкаже тобі Еміліян, який він залицяльник, бге-ге-ге, – зареготав Євген.

– Ну, що ж, буває... – не дуже радо спробував оправдатися Еміліян. – Мав ти рацію щодо телефона, – звернувся він до мене.

– Який телефон? – не розумів я про що каже Еміліян.

– А оте, що радив ти мені у зв'язку з моєю звичкою піднімати трубку і зразу ж заявляти: «Алло! Я Еміліян. Слухаю вас...».

– Ну, і що?

– Б-ге-ге-ге! – знову розреготався Євген.

Еміліян не звернув уваги на Євгена, а продовжив говорити зі мною:

– Підожди, почуєш. Тиждень тому, якраз в той день, коли випав отой перший чаляпавий сніг, о пів на першу ночі задеренчав телефон. Я прокинувся, простягнув руку, взяв слухавку і тут же: «Алло! Я Еміліян. Слухаю...». Чую, а то якась дама. Голосок солодкий, аж оксамитний, як каже Євген. Дзюрчить лоскотно: «Що робиш, Емільку? Ти, певне, спав...» «Та так...» – кажу незадоволено. «Ой, не сердися, милий, що я пробудила тебе», – ла-

гідно й тепло лине її голосок. «А ви хто будете?» – питаю. «Ану, чи вгадаєш, Мільку. Але не думаю, що...». І давай теревенити купу любовних слів, як всяка справжня вправна баба, а я, вже повністю тверезий, став сушити собі голову: хто вона така? Бо її солодкий, мов пісня, голосок не нагадував мені нікого. Вкінці вона каже: «Ну, на добраніч, милий! Бачу, ти не вгадав, хто я. А якщо справді хочеш знати, пропоную тобі зустріч на завтра о п'ятій годині після обіду, а саме: на Каля Гривіцей біля **мосту Басараб**. Ти згідний, Емільку?». «Гаразд, – кажу, – завтра о п'ятій». Ух, матінко ти моя! Диви, яке щастя напало на мене! А то місце зустрічі ще й недалеко, а таки на моїй вулиці, на відстані лише трьох трамвайних зупинок.

– Бге-ге-ге, – сміється Євген. – Минулої п'ятниці дзвонить мені Еміліян на роботу і наказує: «Май гадку, не приходи цього вечора п'яним додому, бо в мене, мабуть, будуть гості...».

– Так, – каже Еміліян, – то правда, що дзвонив я йому, бо я знав, що якщо він прийде п'яний, як чіп, і минатиме попри ліжко, де лежатиму я з красунею, ще бозначого забagnetься Євгенові... Або подумає, що зайшов у клозет і стане сцяти, як минулого разу...

Євген мовчить винувано, а Еміліян, глипнувши докірливо на нього, повів далі у мій бік:

– Але спершу послухай, що сталося. Зібрався я, значиться, до зустрічі, виходжу заздалегідь і їду трамваем до **Північного вокзалу** – хотів купити красуні червону гвоздику, бо на вокзалі постійно знаходяться свіжі квіти. Отож, купив я прекрасну червону гвоздику і, оскільки була ще п'ята без двадцяти, я подумав вернутися одну трамвайну зупинку до **мосту Басараб** пішки. А надворі стояв отой відразливий мокрий холод, коли на вулиці не встоїш, тротуар покритий рідким чалапавим снігом, і я

плекав надію, що красуня прибуде вчасно. Аж тільки тоді пожалів я, що не запитав її, як виглядає – чорнява, русява, низька, висока? – або у чому буде одягнена, бо в тому місці дуже багато прохожих, а я стирчу біля мосту з червоною гвоздиною в руці й пробую вгадати, котра з вродливих дам, що наближаються, іде зустрітись зі мною.

Час минав, а я почав мерзнути, головно в руки, бо, з поспіху, я забув рукавиці дома. Я постійно міняв квітку з однієї руки в другу, щоб засунути в кишеню та погріти ту руку, котра держала доти гвоздику.

Минуло чверть години після п'ятої, і красуні ще не було. Я подумав, що вона обманула, що, мабуть, так і не з'явиться, а я, дурень, стирчу з гвоздиною в руці і замерзаю. Але далі теж подумав, що в таку негоду і рух розгортається важко – трамваї, а головно автобуси та тролейбуси ледве просуваються калюжами та неочищеними вулицями.

Власне, я й не знав, де вона живе, з якої сторони міста і на чому приїде. А тому я вирішив ще почекати. Але коли побачив, що вже пів на шосту, я зрозумів, що вона так і не з'явиться, що, певне, обманула мене. Я встроїв квітку в невеликий намет снігу біля мосту, перебіг по той бік вулиці, сів у перший трамвай, щоб швидше добратися додому, де тепло й приємно, зварю літр вина і... А зась! Не діждався її, то й не треба...

– А може, ти не так зрозумів, – кажу я Еміліянові, – або місце вашої зустрічі, або годину, га?

– Та де! Почекай – я не закінчив, почуєш, що далі. Отже, повернувся я додому, випив гарячого вина і прийняв душ, теж гарячий, щоб погрітись й запобігти простуду. Потім приготував вечерю. Був і Євген дома. Але відмовив запрошення їсти зі мною – він, каже, тільки що недавно повечеряв у їдальні. Зате водно насміхався

з мене: «А бачу, баба збрехала й не прийшла зустрітися з тобою...». Я жеру швидко яєчню і, щоб збутися Євгенового бабського базікання, запропонував йому партію шахів. Він погодився й перестав кепкувати. Я налив по склянці вина і ми засіли за стіл. Перша партія – нічия. Але наступні дві я відпустив Євгенові: ти знаєш, як переживає він, як сердиться, коли програє, а мені скоро вже пора спати, бо о п'ятій ранку я мушу вставати. Та не встиг я поспати, мабуть, не довше якихось три години, як задеренчав телефон. Дивлюсь на годинник: п'ять хвилин на другу. Піднімаю трубку і: «Алло! Я Еміліян. Слухаю вас...». «Добрий вечір, Емільку! – почув я оксамитний голос красуні. – Ти, певне, обидився за те, що так довго ждав мене. Але я була на зустрічі...». «Не бреш, бо не була!» – огризнувся я. «Була, бігме, була, – щебече вона. – Ти був у сірому пальті, у смушковій шапці і з червоною гвоздиною в руці...». «То правда, – признався я, – а чому не підійшла?» «Бо чомусь не наважилась, милий... Зате завтра...» «Що завтра?...» «Завтра обіцяю бути біля *мосту Басараб* у тій же годині. Ти згідний, Мільку?... – солодко благає вона. – Обіцяю мати більше відваги...».

– Ну, і? – запитав я нетерпляче.

– Та, коротше кажучи, вона знову не прийшла зустрітися зі мною.

– Бге-ге-ге! – засміявся Євген, але Еміліян знову не звернув на нього жодної уваги і повів далі:

– Це мене страшно розсердило! Цього разу ждав я її лише чверть години і, коли побачив, що вона не появилася, я таки звідти пішов до товариша по роботі, котрий працює в Палаці телефонів, і попросив його, щоб поставив під нагляд мій домашній телефон і дізнався, хто дзвонить мені щоночі. Він згодився, але zarazом сказав: «Надіюся, що твоя красуня не дзвонить з ву-

личного телефону, бо тоді можемо довідатися лише звідки телефонує, тобто з якої вуличної kabini, і більше нічого». А я сказав своєму колезі, що важко уявити, що вона наважується виходити на вулицю о першій годині ночі.

Наступного вечора, власне, наступної ночі, я нетерпляче ждав дзвінка загадкової діви. І справді, вона за-дзвонила зараз після першої. Мені страшно захотілося відповісти, якщо не лайкою, то якимось грубим словом, але пригадав, що колега радив, щоб я, у разі її нічного дзвінка, продовжив якомога довше розмову і дати йому таким чином можливість ретельно здійснити своє діло. «Мільку дорогий, – сумнуvато щебече красуня, – я гадала, що вистачить у мене відваги підійти до тебе, але як тільки побачила тебе, серце так сильно тьохнуло, що я завмерла, мов прикована. Ти, певне, сердитий, і воно нормально. Тому ти прийшов зустрітись зі мною вже без червоної квітки... А знаєш, милий, тобі краще личить капелюх, ніж смушкова шапка...» Ти диви! Вона, значиться, таки була. Надворі мрячило сльотаво, тому надів я капелюх. А вона, певне, була недалеко, якщо замітила все це. А чому ж, до біса, не підійшла познайомитись,

– То, певне, якась давня твоя «любов», яку ти покинув, – припустив я, – а тепер хоче відомстити тобі.

– Та де! То зовсім не те! Хвилинку почекай – почуєш. Узнав мій колега, значиться, номер телефону, ім'я абонента й адресу: Радy Йон, вулиця Комана № 116. Передучора переодягаємoся ми обидва з колегою у робочі комбінезони, надіваємо жовті каски телефонних лінійників і поспішаємо на вказану адресу. А виходить – вулиця Комана таки недалеко **мосту Басараб**. Отож, красуня жила поблизу того місця, де устанoвляла зустрічі зі мною і на які не з'являлася... Ну, зараз побачу

я її! Мені страшно хотілося зустріти її віч-на-віч, уявляєш, ні? На Комана 116 – невелика хата, вузьеньке подвір'я і бузковий чи жасминовий кущ біля хвіртки. Заходимо. Колега стукає у вхідні двері, а я позад нього упустив голову, щоб не впізнали. Стукає він удруге, і нарешті відмикаються двері і виходить літня, мабуть, сімдесятилітня, а то й старша жінка. «Добрий день! – привітався колега. – Тут живе Раду Йон?» «Жив, – каже стара. – Помер вісім років тому. То був мій чоловік.» «І чому не перепишете телефон на себе? Або на дочку чи на онучку, га?» «Нема в мене ні дочки, ні внуки, – дивується вона. – Лише син Василько: жонатий у Плоєштах, де працює нафтовиком». Для мене вже все стало ясно: це вона – «красуня»! Тоді заговорив я: «Алло! Я Еміліян...» «Йой, Госпідку! – пискливо зойкнула стара, приперла спиною стіну, мало не повалилася й занурила обличчя в пригорщі. А мій колега до неї: «Як вам, тьотю, не соромно не приходити на зустріч з таким вродливим парубком як Еміліян, га?...». Стара відвернулася, але не виймала лиця з пригорщ.

Євген знову сміється, я теж, а Еміліян Ґеца замовк на мить, а далі, замріяний, запитав наче сам себе:

– Я одне не розумію: звідки у бабиська такий солов'їний голосок, такий оксамитний, як каже Євген?!

Джіно або «Дія теодоліт»

Власне, Джіно – не Джіно, а Георге Гордічук (для близьких – Гіца), але після того як, закінчивши сучавський комерційний ліцей, прибув у 1955 році до Бухареста, був він уже не Георге і не Гіца, а Джіно. Так представлявся й так вимагав, щоб називали його. А був Джіно, можна казати, симпатичним юнаком, постійно веселим, говірким, збитошним і розумним, але певне одне: тоді він ще не знав, що таке теодоліт. Але й я тоді не гадав, що пізніше скажу про нього: розумна голова, та дісталася дурневі.

Його старший брат Дмитро, або Мітіка, закінчив на три роки раніше від Гіци той самий комерційний ліцей і працював бухгалтером у якомусь сучавському підприємстві, але на відміну від нього Гіца, ставши Джіном, і гадки не мав найматися на роботу, бо мріяв стати артистом і не будь-яким, а оперним співаком. На це і приїхав він у столицю – вступити до Бухарестської консерваторії. Але там сказали, що його тілесний дефект (або невелика вада, як вважав Джіно) несумісний із професією оперного співака. А в чому полягала ота «невелика вада»? У Джіно не було правої руки майже від ліктя. Влітку 1944 року, після того, як радянська армія (москалі, як казали люди) покинула наше село, скрізь

залишилося чимало зброї, а ще більше боеприпасів. Одного дня брати Мітіка та Ѓіца взялися розкручувати гранату. Вибух залишив Мітіку без ступні правої ноги й поранив у груди, а Ѓіцу – без правої руки, відтяло на долоню нижче ліктя.

Після ліцею, два роки підряд, перед вступним екзаменом, старався Джіно переконати секретаріат консерваторії, що не його рука, а голос повинен цікавити (ніхто із знайомих не чув, як співає Джіно і який у нього голос, та хто його знає...), але дарма. Тоді Джіно (доки зможе пристарати з Америки такий протез, що ніхто не відрізнити його від справжньої руки, як вчитав він про таке в газеті *Інформація Бухареста*) вирішив вступити на юридичний факультет і стати адвокатом. А рекомендують його на такий фак нагальний словесний потік, плавний, без екань, повний іроній на адресу співбесідника та агресивної аргументації, тобто якраз характерні якості адвоката. І не будь-якого, а славного, яким Джіно уже бачив себе.

На жаль, і спроба стати студентом юридичного факультету закінчилася невдачею. А ставився Джіно на вступний екзамен не один раз, а чотири роки підряд: провалювався кожного разу і не тому, запевняв він, що був недостатньо підготовленим. Джіно пояснював невдачу то надто великим числом кандидатів, то казав, що довелося йому писати на тему, на яку він аж ніяк не сподівався. Але близьким говорив – майже по секрету, – що його постійно провалюють не тому, що він погано підготовлений, а через його соціальне походження, а саме тому, що в нього батьки, хоч і селяни, зате середняки, а не бідні чи безземельні; правда, для юридичного факультету, казав Джіно, найкраще мати робітниче походження... І ось переконливий доказ, що вся вина його невдач належала повністю «селянам-серед-

някам»: одного року Джінові навіть не дозволили записатися на вступний конкурс.

А «селяни-середняки» утримували свого блудного сина кілька років, точніше доти, поки власті примусили їх записатися в колективне господарство – тоді їхні можливості підупали до такої міри, що вже не мали й для себе. Саме тоді й брат Мітіка перестав посилати йому місячну сотню: він оженився, жінка народила йому двох близнюків, так що з однієї тільки зарплати звідки було посилати ще якомусь братові, який вже стільки років байдикує в розпусному Бухаресті?..

А що мав Джіно робити в зовсім нерадісній ситуації, в якій опинився? Мешкав кілька місяців у нежонатого земляка, колишнього офіцера, якого викинули з Секурітету, не знати з яких причин; знайомим колишній офіцер представляв різні варіанти його «чистки» й взято перечив тим, котрі твердили, що із Секурітету виходять тільки у двох випадках: або на пенсію (після чого колишній «секуріст» продовжує діяльність, але в іншому середовищі), або ногами вперед, тобто, коли дав дуба. А з Джіновим земляком не сталося ні одне, ні друге... Так що – хай не бреше, що викинули з Секурітету! – сердився Джіно.

Після сварки (так і не відомо, чи Джіно покинув «секуріста», а чи той вигнав його із свого помешкання) на певний час Джіно знайшов притулок у студентському гуртожитку, де жили кілька його односельчан. Але така ситуація не могла тривати довго. Тим більше, що його загальний стан погіршувався з кожним днем: Джіно явно змарнів, грошей не мав (скільки можна зичити від бідних студентів?), зношений одяг геть потерся, капці стопталися, а засалена й зблякла краватка завершувала руїну загального вигляду колишнього елегантного денді. Бо таки треба визнати, що Джіно приділяв особливої

уваги своєму зовнішньому виглядові. Так, приміром, він не скидав піджака навіть і в найжаркіший день, з нагрудної кишені постійно визирала біла хусточка, на чистій сорочці висіла весела краватка, зав'язана «італійським гудзом», штани у нього були завжди не лише без «колін», а ретельно випрасовані, взуття чисте й виглянцзоване – на загальний подив, що все це робить людина без однієї руки, і то правої, обрубок якої Джіно засував звичайно в кишеню піджака, щоб широко жестикулювати тільки лівою.

А тепер...

Одного разу, спонуканий його жалюгідним виглядом, кажу я Джінові: «У тебе хороша професія, чому не пробуєш найнятися – на бухгалтерів скрізь попит?». «Мої мрії летять набагато вище!» – відповів Джіно гідно.

Потім Джіно зник на довгий час. Говорилося, що винаймив він кімнату десь у бухарестському кварталі Друмул Таберей. Та раптом, через якийсь рік, хтось із земляків заявив: «Я бачив Їцу перед кінотеатром **Патрія** – спекулює там на квитках! І не сам – має навколо себе двох-трьох циганчуків за помічників». Пізніше зустрів і я його перед кіно. Джіно виглядав чудово, поправився, носив новий сірий костюм, поважно тримав під пахвою покаліченої руки газету (крім **Інформація Бухареста** він нічого не читав), у доброму гуморі, як завжди, але спостерігаючи уважно за своїми помічниками.

– Здоров, Джіно! Як ся маєш? – питаю я по-буковинськи.

– Навіть краще, ніж чудово! – викинув він, сміючись, шанобливий реверанс переді мною, а далі каже тихіше: – Я комерсант. Розпочав роздрібну торгівлю...

– Браво! Бачу, везе тобі – ти, нівроку, поправився, а одягнений, як справжній бізнесмен...

– Не жаліюся, щоб не гнівити Бога, наймив собі й помічників... – сміється голосно, «артистично», мов на сцені, й показує двох циганчуків, які прискіпливо питають перехожих, чи не бажають купити у них зайвого квитка на сеанс, що почнеться через кілька хвилин; один із них приніс Джінові гроші за проданий квиток.

– Бачу, діло рухається... – кажу. – А як поступаєш? Звідки квитки?

– Дуже просто: хабар розв'язує будь-які проблеми!

– Тобто?

– Ну, підсуваю касирці двадцятку, а вона продає мені 50 квитків, на яких я заробляю дві сотні. Це зараз, коли йде цей фільм, в якому грає Фернандель, бо наступного тижня покажуть італійський любовний фільм і буде такий попит на квитки, що – ух, матінко моя! А у касі давно нема квитків... Тоді я матиму 100 штук!

– І не боїшся, щоб твої «наймані» не втекли з грішми? Бо цигани, сам знаєш...

– Ти що?! Я ж вишколив їх: як тільки котрийсь із них продав квиток, приносить мені гроші, а я даю йому інший квиток, ти не бачив? Крім того, я найняв їм шефа, теж цигана, але то здоровило, раніше був боксером, так що... А він необхідний, бо, крім мене, є й інші комерсанти, і тому конкуренція запекла.

– А цікаво, як оплачуєш їх?

– Залежить. Якщо справи розгортаються нормально, а це значить – як по маслу, тоді даю шмаркачам по 10 банів за кожний проданий квиток, а шефові – щодня папірець, на якому надруковано, що то 25 леїв.

І так, Джінова «комерція» йшла, цитуючи його слова, як по маслу, понад пів року, тобто до того вечора, коли міліціонери забрали його з вулиці (правда, і його двох конкурентів, які займалися такою ж «комерсією») і таки другого дня швидкою процедурою засудили всіх на

«виправне» тримісячне ув'язнення, якого Джіно відсидів у Клужі.

Випустили Джіна з тюрми аж під зиму і таки протягом короткого часу повернувся він у те мізерне життя, якого зазнав перед процвітаючою спекуляцією квитками. Позичав грошей у знайомих й обідав у їдальні для бідних, ота що біля оперетного театру.

І я йому «позичав» і не тільки один раз (кажу «позичав», бо знав, що то на вічне віддавання). Звичайно, я давав йому невеликі суми – 5-10 леїв. Кожного разу він казав мені, що невдовзі розпочне аферу, і не будь-яку дрібницю, а **di granda** (любив Джіно це слівце, бо недавно вивчав він італійські оперні арії, щоб вступити до консерваторії, ні?). Але буде це через півтора року, коли його друг звільниться з клузької тюрми, де бував і Джіно і де вони подружили й склали величні плани розбагатіння, здійснимі, розуміється, на коли і той вийде на волю.

До звільнення його друга, про якого Джіно говорив рідко, стримано і не будь-кому, він прожив два важливі моменти.

По-перше, переселився з винаймленої кімнати і став жити у Нікія Радулеску, актор «Театру Джулешть» (не знаю, де і як познайомились вони). Актор – показний мужчина якихось п'ятдесят з чимось років, симпатичний, веселий, мав гарну хату, я навіть сказав би віллу, в центрі Бухареста, на вулиці Генерала Крістеску, 10, в якій жив один, бо недавно розвівся з четвертою дружиною, а дітей не мав.

(Про хату Нікія Радулеску, котрого представив мені Джіно і якого потім відвідував я не раз, хочу сказати в дужках, що була вона особливою, для мене навіть єдиною, бо не зустрічав я такого ні доти, ні пізніше. Одного разу взимку – гадаю, що було це в 1964 році – телефонує мені на роботу Нікі Радулеску й просить зайти до нього в

післяобідню пору: він та Джіно хочуть радитися зі мною у зв'язку з якоюсь важливою справою. Надворі тріщав страшний мороз, ще й прошивав тонкий та гострий вітерець, а я – згідно з тодішнім не дуже розумним моїм звичаєм – ходив простоволосий, а рукавиці постійно губив, так що з роботи, тобто з вулиці Спіру Гарет до Генерала Крістеску 10, хоч мав пройти всього лише кілька сот метрів, дійшов я закостенілий. Як тільки увійшов до хати, перш за все я підбіг з простягнутими руками до ясно-коричневої кахляної печі, притулився, готовий люб'язно обняти її. Але піч була холодна, і в ту мить Нікі, а за ним і Джіно зареготали гучним гомеричним сміхом на превеликий мій подив: чого їм? Добре-добре, піч, бачу, холодна, але в кімнаті тепло, приємно... Невже ogrівають вони чимось іншим? Роздивляюся довкіл – не бачу нічого. Ні калорифера, ні якогось електричного прилада. Коли перестали вони сміятися, Нікі Радулеску став пояснювати мені:

– Це, шановний, спеціальна хата. Дивуєшся, що в приміщенні тепло, хоч піч холодна, так? Зараз скажу чому. Та спершу роздягни пальто, а щоб швидше тобі нагрітись, ось наливаю здоровий ковток водки. Так. А хату побудував мій батько за, так би мовити, спеціальним рецептом. А саме: зовнішні стіни мають товщину в сімдесят сантиметрів і споруджені вони з попелу. Так-так, чого дивуєшся? З пресованого попелу. Під паркетом – теж попіл, а між стелею і горищем вистелено шар того ж попелу. Літом у хаті приємна прохолода, а взимку вистачає один вогонь в тиждень. «Маестро», – запитав він Джіна, – коли топили ми останній раз? Передчора, правда? І це ще не все. Завдяки попелові в цій хаті ніколи не плодились миші, павуки, блощиці чи інші кузьки. Так треба би будувати й сьогодні, а не оці залізобетонні коробки...)

А по-друге...

Через кілька хвилин, як внутрішнє тепло, так і випита водка прогнали холод із моїх кісток; далі зайшла балачка про одне, про друге – дурниці. Нікі налив ще по трохи водки – лише мені й собі, бо Джіно взагалі не дуже пив, а курити ніколи не кутив – і раптом звернувся до мене з якоюсь серйозною важливістю в голосі:

– Ось, дорогий друже, чому запросили ми сьогодні тебе. Як бачиш, «маестро» байдики б'є, – повернувся потім до Джіна: – Не сердися, що я так висловився, але це чистенька правда. А зрештою, перед своїм другом і односельцем нема тобі чого встидатися...

Нікі ковтнув водки, припалив цигарку й став пояснювати далі:

– І як сам знаєш, «маестро» Джіно ледарює віддавна. Правда й те, що він охочий працювати, але тільки за фахом, згідно з його талантом, тобто в галузі мистецтва та культури. На жаль, у «кінематографії» уже не зможе... – Нікі глипнув в сторону Джіна: хотів бачити, чи той зрозумів, що він натякає на продаж квитків в кіно і на неприємні наслідки, а Джіно підтвердив реготом, але занадто «артистичним» та гучним. – Я взяв би його в наш театр: пост суфлера якраз те, чого йому треба, та, на жаль, наша пані Женіка вийде на пенсію аж через два роки. Але, що не кажи, друже, таки правда, що сліпій птиці Бог звиває гніздо. Ось сказав мені вчора знайомий, що в Готареле, оте гарне село на узбережжі Озера Г'ряка, звільнилася посада директора дому культури. Був би підходящий пост для нашого «маестро», розуміється, тимчасово, оскільки у нього мрії набагато вищі... Мій знайомий каже, що нам треба поспішати, бо є й інші бажані. «Маестро» Джіно згідний іти на певний час у село Готареле, але лише його згода, певне, зовсім недостатня – ще треба чогось набагато важливішого:

потрібна підпора! Якої ти думки, шановний? Знайдемо потрібну підпору? Бо сьогодні без протекції... Ось чому хотіли ми бачитися сьогодні з тобою.

– Я знаю... – завагався я. – Подумаю.

– Думай, але швидко, шановний. Бо якщо призна-
чать іншого, дарма вже шукати підпори, ні?

– Добре. Постараюся. Може...

Я покинув «спеціальну» хату, думаючи по дорозі, до
кого мені звернутися, хто міг би допомогти призначити
Джіна керувати будинком культури села Готареле. А я
ще не був інспектором Державного комітету культури
й мистецтва, щоб розв'язати самому це питання. Я
перечислив у думці всіх своїх «вагомих» знайомих і
зупинився, мабуть, на найбільш відповідному: Леоні-
ді Йонеску. Представив я вам його у **Спогадах із дому
божевільних**. Отже, Леоніда Йонеску був тоді неаби-
якою партійною та державною шишкою: член ЦК ком-
партії, комуніст-підпільник, генеральний секретар Бу-
харестської народної ради і не в останню чергу – один із
друзів Георгіу-Дежа, до котрого (це всі знали) звертався
на ти. Правда й те, що саме того року Леоніда Йонес-
ку вийшов на пенсію. Та, незважаючи на це, його слово
скрізь було ще дуже вагомим. Ну, що ж, піду до нього.
Боявся я тільки одного: щоб пізніше не став відомим
той факт, що Джіно – колишній спекулянт і в'язень! Але
будь-що-будь, я вирішив відвідати Леоніду Йонеску.
Що може статися? В найгіршому разі відмовить допо-
могти.

Леоніда Йонеску зустрів мене дуже радо, майже як
давнього друга, ми розбалакалися, пожартували, зга-
дуючи період пробутий нами у «дурдомі», де лежало
ми на «панську хворобу», тобто на невроз, а коли
нарешті я сказав причину мого візиту, мене приємно
вразило те, що він не тільки не змінив свого ставлення,

а тоді таки взяв трубку і, доки набрати номер телефону, запитав:

– Як його зовуть? Повтори, будь ласка.

– Ґордічук Ґеорґе.

– Ось що, дорогий, – каже Леоніда комусь по телефону, – я знаю хорошого та здібного юнака, якого бажаю, щоб був найнятий директором дому культури в Ґотареле Бухарестської області. Так, посада вільна. Добре, жду дзвінка. Але швидко, дорогий. Дякую.

Леоніда Йонеску поклав трубку й повернувся усміхаючись у мою сторону:

– Все. Буде. Через кілька хвилин подзвонять. А доти розкажу тобі вчора почутий анекдот. Га-га-га, – щиро засміявся Леоніда ще до того, як почати розказувати жарт.

Мабуть, не пройшло і чверть години, як задеренчав телефон. Після короткої розмови Леоніда Йонеску сказав мені:

– Ось що, хай друг твій піде завтра о десятій в Обласний комітет культури до товариша Мушата – він завкадрами – і щоб мав при собі такі документи: паспорт, атестат зрілості й коротку автобіографію. До товариша Мушата, не забудеш?

Я подякував Леоніді Йонеску й поквапився понести Джінові радісну вістку. Але його не було дома. Тому я розказав Нікієві що і як. Він щиро зрадів, а я порадив, як треба писати автобіографію і в якій, розуміється, ні словечка про тримісячний «відпочинок» у Клужі.

Через два дні подзвонив Джіно й сказав, що його вже призначили.

– Дякую за послугу! Бачу, у тебе серйозні зв'язки... Дякую ще раз. Завтра вже буду в Ґотареле!

– Гаразд, Джіно. Бажаю тобі успіхів! Я певний, що ти будеш хорошим директором дому культури, – додав

я, надіючись, що він зрозуміє мою боязнь: щоб не осоромив мене перед Леонідою Йонеску (йому, розуміється, я не сказав, хто був «підпорою», знаючи, що Джіно не вміє тримати язик за зубами).

А після цього довгий час я знову не бачив Джіна, але з телефонних розмов довідався від Нікія Радулеску, що «маестро» пристосувався до тамтешніх умов, став навіть дуже активним, заснував хор (разом з викладачем музики місцевої школи) і драмгурток, яким керує особисто, тобто він і режисер, і актор в двох п'єсах. Місцеві власті позитивно оцінюють його діяльність. Браво! Я дуже радий. «Іноді не шкодить і школа життя...» – певне, Нікі мав на увазі Джінове тримісячне ув'язнення.

Аж через кілька місяців, десь в кінці вересня я вирішив відвідати Готареле. Так я вирішив головно після того, як Леоніда Йонеску поцікавився – і не один раз, а двічі – «що робить твій односельчанин?». Я відповів, що в нього все гаразд, розгортає активну культурну працю (згадав я і хор, і драмгурток), всі задоволені ним, але запитання непокоїло мене. Я боявся, щоб Джіно не вкоїв там бозна-що, або ляпнув якусь дурницю, бо був він у стані.

На жаль, моя боязнь виявилася не безпідставною.

Я поїхав до Готареле однією з машин Міністерства освіти. (Щоб повезти мене, симпатичний дядько Флорія, шофер, заявив своєму шефові, що мусить залишити «Москвич» на два-три дні в ремонтному ательє. «Ми проїжджатимемо попри Озеро Г'ряка, – каже він мені. – А вже вертаючись, зупинимось, щоб пристарати свіжої риби та ікри, ні?» Тоді велике озеро ще існувало і було для Бухареста головним поставщиком прісноводної риби.

Коли приїхали ми в Готареле, стояв благий золотавий сонячний день початку осені. Село дримало майже

безлюдне. Мав рацію дядько Флоря: люди в полі – хто збирає кукурудзу, хто оре, хто у винограднику. В домі культури була лише бібліотекарка, старша вчителька-пенсіонерка, як сама представилася.

– Товариша директора нема... – відповіла вона на моє запитання і зміряла мене підозріло, боязко поглипуючи на «Москвич», біля якого порався дядько Флоря (в ті роки, головно в селах, автомобілі були рідкістю).

– Ні? – дивуюся я. – А де?

– Не знаю... – відповіла вона вже справді перелякана. – Його нема в селі. Поїхав...

– Поїхав? – дивуюся я ще дужче, бо за законом Джіно ще не мав права на відпустку. – Ти диви, який я невдаха, – кажу усміхаючись, щоб заспокоїти її. – Пані, я його друг і земляк. Хотів, щоб мій приїзд був для нього приємним сюрпризом, а бачу – на сюрприз мені пощастило... Та куди поїхав товариш директор?

Коли почула, що я друг її шефа, а не якийсь товариш, який прибув у контроль, бібліотекарка майже заспокоїлася:

– Поїхав на море. Я так гадаю...

– На море? Ти диви!

– Так. Поїхав тому два тижні...

– Шкода, що я не застав свого друга, – кажу. – Приїду іншим разом.

– Але... – спохмурніла вона.

– Що таке, пані? Невже щось сталося з моїм другом? Бачу, ви занепокоєна. Він, може, хворий?

– Ні, але... Гадаю, що товариш директор уже не вернеться до Готареле...

– Як так?!

– Та ж він страшно посварився з товаришем Думітрашку і казав, що подасть у відставку.

– А хто такий товариш Думітрашку?

– Голова нашої сільради і секретар комунальної партійної організації. Пан Джіно сказав йому, щоб не сунув свого носа в діяльність дому культури і прозвав його дурним поштарем...

– Поштарем?

– Так, бо раніше товариш Думітрашку був у нас листоношею. Але не в цьому річ. Прімар був сердитий не так на пана Джіна, як на його приятеля, котрий, каже товариш Думітрашку, живе у нього вже другий місяць і навіть не хоче йти в міліцію записатися...

– Який приятель? – питаю, але мені дуже здається, що мова йде про Джінового друга з клузької в'язниці.

– Не знаю. Якийсь Тіті, високий та худий, про котрого пан Джіно казав, що його друг закінчив науку найвищого університету.

Отже, я вгадав – мова йде саме про того друга, бо в'язні так і називають тюрму – найвищою школою. Я продовжую випитувати бібліотекарку:

– І, кажете, вони поїхали на море?

– Я так чула, коли вони говорили, але питати не питала – соромилася. Коли пан Джіно прийшов до мене прощатися – а були ми в хороших стосунках – сказав, що ще прийде в Готареле лише тоді, коли почує, що тут спорудили йому пам'ятник за його культурні здійснення. А знайте – ніде правди діти: йому завдячуються і хор, і танці, і ота п'єса...

– Я хотів попросити вас, пані, щоб ви йому передали, що приїжджав я до нього в Готареле, але тепер...

– Якщо вернеться, дуже радо, – ласкаво запевнила бібліотекарка.

Як я підозрівав, Джіно так і не повернувся до Готареле, але й Нікі Радулеску нічого, казав, не знає про його долю. Я визнав перед ним, що не сподівався, щоб

Джіно, посівши таку хорошу посаду, не спромігся просидіти в Готареле більше десятих місяців.

На щастя, Леоніда Йонеску не довідався про вчинок мого «протеже». А може, тільки прикидався, що не знає.

*

Гадаю, минуло зо два роки від мого візиту в Готареле. Настала осінь – холодна, дощова. Скоцюрблений, я йшов одного вечора вулицею Академії прискороною ходою й дивився собі під ноги, коли раптом мало не зіткнувся з кимось. Дивлюсь – Нікі Радулеску.

– Салве! – весело привітався він. – Пропоную зайти нам ось сюди, в кафеїню «Албіна» – в таку хляповицю лиш коньяк розтерпне й зогріє нам кості. Бачу, ти теж без капелюха...

Заходимо й сідаємо за столик в затишному кутку.

– Я таки мав гадку шукати тебе, – каже Нікі. – Маю надзвичайну вістку!

– Не кажи, що новина стосується Джіно.

– Таки його. «Маестро» Джіно грає великого пана! Просто його не впізнати. Побачив би ти, який він елегантний, як гарно виглядає, який дорогий капелюх у нього, манікюр, а на нігтях безбарвний лак. Та ж знаєш: він, розуміється, не міг сам собі обрубувати нігті, а тому або гриз їх зубами, або просив когось, щоб обрізав їх йому. Зараз уже ні! На таке він іде до манікюрші. Великий пан, що не кажи. Запустив собі й вусок і знай – йому таки пасує. Заплатив мені й комірне, бо тоді, коли прийняв я його до себе, Джіно не мав у кишені й ламаного гроша чи дірявої шустки, як кажуть, і ми домовились, що розквітаємося, коли матиме. А тепер він повен грошей!

– А скажи, де він найнявся на таку велику зарплату?

– Жартуєш? У нього гроші не із зарплати. Аж смішно – Джіно і зарплата! У нього прибуткова афера з отим його тюремним другом.

– Яка афера?

– Джіно називає її «Дією теодоліт». Знаєш, що таке теодоліт? – питає Нікі.

– Приблизно...

– Це той прилад, котрим на будівництвах вимірюють кути. Коли будують шосейні дороги, мости, залізниці і всякі інші споруди. Пояснив мені «маестро», бо я теж не знав. Бачив я іноді по вулицях Бухареста якісь біноклі на високих жовтих триніжках, у які довго придивлялися два-три техніки чи що, але не знав я що воно таке.

– Добре-добре, – нетерпляче перебиваю я Нікієве пояснення. – Ну, а як заробляють вони теодолітом, працюють на якомусь будівництві, ні?

– Та де! Перш за все, те, що мають Джіно та той його Тіті, ніякий то не теодоліт. Купили вони з комісійного магазину – так розказував мені Джіно – якийсь старий фотоапарат на високій триніжці, назвали його теодолітом і мандрують селами та містами батьківщини, але головно селами.

– Ну й що?

– Я теж так думав. Але вони не мандрують задурно, а за гроші, ще й великі. Мабуть, таку ідею мав отой Тіті.

– Не розумію.

– Підожди. А ось, що розказав мені «маестро». Прибувають вони, скажім, у якесь село. Проходжуються певний час його вулицями і нарешті зупиняються перед великим господарством, розчепірюють триніжку, орієнтують «теодоліт» на подвір'я того господарства й починають, то один, то другий, заглядати в його об'єktiv. «Так, трохи вліво, правильно, – ніби щось вимірюють вони. – Якраз в цьому напрямку проходитиме». А ти знаєш, що сьогодні,

коли все частіше говориться про розснування областей та районів, розповсюджуються поміж людьми і чимало всяких загрозливих та тривожних чуток. Тому лише через кілька хвилин після появи «теодоліта» виходить ґазда – спершу, цікавий бачити, що діється і що то за чудасія перед його воротами. Джіно та Тіті не звертають на нього жодної уваги, ледве відповідають – відсутні й зосереджені над своїм апаратом – на добридень селянина. «Так, – каже Тіті, – вимір правильний. Якраз по цій лінії проходитиме», – вказує він рукою подвір'я. «Що проходитиме, пане?..» – занепокоївся селянин. «Таже національне шосе.» «Яке шосе?! – злякався чоловік. – І куди, кажете, пройде?» «Ось по цій лінії, – вказують обидва «спеціалісти». – Крізь оце подвір'я, потім городом. Зачіпає й чверть хати...» «Ви що?! – скочив чоловік мов попарений. – Забираєте загороду, розвалюєте мені хату!..» «А, то ви тут живете? Хата ваша?» «Моя! А чия?!» «Нам жаль, дядьку, але що робити, як що так вказують виміри?..»

– Негідники! – вибухнув я. – Що то за злодій та пройдисвіт отой Тіті не знаю. Але про Джіно я досі знав, що він тільки хвастун, невдаха і дрібний спекулянт, але не гадав, що він остатній шарлатан і шахрай!

– Бачу, ти збагнув у чому річ, – сміється Нікі.

– Навіть не важко.

– Ну, так. Слухай далі. Бідний селянин почав бідкатися, став благодіти їх, щоб повернули трохи ту дорогу й оминули його господарство. Але вони кажуть, що не можна, бо так встановив теодоліт, крім того, що скаже головний інженер, якби вони?.. «Спеціалісти», значить, не попускають свого, але коли побачили, що дурний мужик не розуміє куди вони стріляють, вирішив красномовно увійти у сцену Джіно: «Ось що, бадіку. Ми б могли спробувати уговорити головного інженера, щоб

посунув шосе трохи вбік і урятував ваше господарство, але, мабуть, він не схоче... А щоб таки переконати нашого шефа, прийдеться вам підсунути йому дев'ять-десять тисяч...». «Ой, Госпідку! – забідкався селянин. – Звідки взяти мені стільки грошей?..» «Не знаю, ваша справа. Якщо хочете, якщо ні... Буде, як встановив теодоліт!» «Хто?..» «Наш апарат.» «Ага... Я маю якісь грошенята, – пом'як трохи чоловік, – але не маю стільки...» «А що, в усьому селі не знайдете від кого позичити?» «Спробую...» «Але якнайшвидше і нікому ні слова про національне шосе, бо потім кожен схоче посувати трасу дороги то сюди, то туди, щоб оминути його подвір'я, хату чи город, здуються сварки, заколоти, і ми змушені будемо поступити, як вказує теодоліт, тобто крізь ваше подвір'я. Зрозуміли, вуйку? Наберіть води в рот і мовчіть, якщо хочете, щоб вас голова не боліла. А якщо принесете гроші не пізніше двох-трьох годин, ми переконаємо свого шефа, щоб змінив проєкт і накреслив шосе ось через той город.» «Бійтеся Бога! То город моєї сестри! Посуньте дорогу трохи далі...» «В такому разі, – каже Джіно, – ви повинні додати ще чотири тисячі.» Але став охороняти селянина Тіті: «Та лишіть, товаришу Антон (прибрали собі, чорти, фальшиві імена), може, переконаємо шефа накреслити дорогу трохи ще далі...». «Так-так!» – зрадів господар. «Бо бачу, – повів Тіті далі, – чоловік порядний і, може, вгостить і нас чимось...» «Хай буде по-вашому, товаришу Марку, – згодився Джіно й повернувся до селянина: – Нам не треба давати грошей, ми не з тих, що головний інженер. Нам – чогось закусити. Ось, доки ви пристараєте гроші, скажіть комусь дома, хай піймає дво-троє курчат...» «Зроблять це моя жінка, невістка...» «Але уважайте не вихопіться перед ними якимось словом про шосе, бо баби миттю рознесуть його по всьому

селу. Так. Курчата хай засмажуть на салі у чавуні, а до них – бринзі, часнику, кулеші... Знають вони». «І чогось мокрого, – додав Тіті. – Горілки, горшок вина...».

Нікі Радулеску припалив ще одну цигарку.

– Ну, що скажеш на це? Таки правда, що в тюрмі можна багато дечого навчитися.

– Мабуть, можна, – кажу, – але не знати, скільки в тому хорошого...

– Так воно, дорогий. Але поки що Джінові живеться не добре, а таки дуже добре. Носиться з отим «теодолітом» з одного села та в інше, з однієї області в іншу...

– Ти, напевне, правильно висловився, що поки що...

*

Та вже не хочеться розтягувати розмову про Джінів «теодоліт». Справа в тому, що, після довгої мандрівки, нарешті піймали шахраїв і, розуміється, засудили. Джіна я вже ніколи не бачив. Не знаю – скільки просидів, коли звільнився, де живе? І взагалі, чи ще живе.

Золота душа

Діана і Траян Пантелімони уже третій рік живуть у новій квартирі одного із західних кварталів міста, і сусіди дуже задоволені молодою парою. Ніхто злого слова про Пателімонів не скаже, бо вони нікому після обіду не турбують спокій, радіоприймач у них не гримить серед ночі, ніяких забав не справляють, а дітей не мають, щоб галасували та шибки сусідам розбивали; словом, Пантелімони – ідеальні сусіди. Траян, щоправда, дома рідко, бо така вже робота інженера-залізничника: сьогодні в Яссах, завтра в Клужі, післязавтра в Арадї чи деінде, а Діана тиха й неговірлива – відбуде свої уроки географії в ліцеї, побігає півгодини за покупками і до другого дня не виходить з хати.

Але що з того, що Пантелімони спокійні, коли майже в усіх інших – діти. Посеред кварталу упорядковано широке подвір'я-парк. Назбирається тут щодня двадцять-тридцять дітей різного віку і заводять такий гармидер, що годі відпочити чи яку книжку прочитати. Таж тут по дві-три «світові війни» на день, футбольні матчі, жмурки і таке інше. Особливо шумний кінець «війни»: «наші» переживають радість перемоги, їхнє «ура» піднімається в небеса, а «вороги» плачуть, бо деяким справді довелося відчути на власній спині хоробрість дерев'яних шабель «наших».

Та як не радіти сусідам Пантелімонів, що хоч вночі, коли діти сплять, в будинку тихо, а не як в інших молодих: серед ночі магнітофон, танці, співи, реготня...

Завдяки цьому Діана викликала загальну симпатію сусідів, хоч до цього її зовнішній вигляд не спричинився анітрохи. Вона низька, худорлява, а холодний погляд сірих очей робив ще більш зримими строгі риси малого обличчя, на якому чорний вусок затінював зціплені тонкі губи.

Сусіди співчували самотності Діани. «Бідна жінка, – говорили, – весь вік свій проживає в хаті; ніякої забави – ні в кіно, ні в гості, хіба що побалакає хвилину з кимось, повертаючись зі школи чи з магазину. Та коли б хоч діти, а то й тих немає...»

Але раптом почали ходити чутки, ніби Діана має постійне заняття. «Десять-п'ятнадцять котів годує, – розніс хтось новину. – Ото золота душа! Бо, знайте, хто любить тварини, той має золоту душу». З тих пір Діану так і назвали золотою душею.

– Золота у вас душенька, – мовила сусідка Софія, зустрівши Діану біля входу в будинок. – Ви з м'ясної? М'ясця котикам пристарали, так?

– Свіжого худого м'яса, – задоволено відповіла Діана. – Бо ковбаса чомусь уже не їсться їм. Особливо Джоні дуже вередливий. Джоні – мій улюблений, – посміхнулася вона, аж вусок здригнувся. – Він у них цар!..

– Хто?..

– Джоні, а хто? Він у мене великий силач. Йому тільки м'яса свіжого наїстися, молочком запити, тоді всіх переможе. А який Джоні лютий! Госпідку! Як тільки щось не по його волі – сичить, як рись, дряпається. Лише мене слухає.

– Комедія! – дивувалася Софія.

– Вчора Чорнявка мала охоту гратися, а Джоні – ні. А вона, нерозумна, наполягала, продовжувала дражнитись. За це Джоні подряпав її й так сильно вкусив за

шию, що мушу негайно нести Чорнявку до лікаря. Жаль кішечки – така слухняна...

– Яка у вас добра душа, прямо золота, – знов похвалила її Софія. – У вас би діти, ото б любили їх!

Обличчя Діани раптом спохмурніло. У сірих очах згас вогник радості, тонкі губи ще більш стиснулись, а чорний вусок наїжився.

– На біса мені діти! Щоб мав на старість хто штовхати?

– Е, ви лиш так кажете... Не стало би вашої золотої душі, якби у вас хоч одна дитина. Хіба я не бачу, як ви страждаєте за Чорнявку?..

– А, так! Чорнявка! В неї, мабуть, рана страшенно болить. Зараз-таки мушу нести її до лікаря. Бувайте... – побігла Діана сходами вгору.

Всі вихваляли Діану за її велику любов до тварин. А були й такі, що, хоч і називали її золотою душею, не погоджувалися з думкою, що варто тримати стільки котів, бо «навіщо, – мовляв, – котів ковбасою та свіжим м'ясом годувати? А миші для кого? А нема мишей, так є хліб, картопля, молоко... Он горобці цвірінькають, їх теж... Крім того, для здоров'я людини шкідливо, а в хаті смердить, як у псарні та ще й котячою шерстю задихайся». З часом все більше людей приставало до цієї думки, головним чином після страшного скандалу, який завела Діана, коли чийсь шибеник підвалив каменем її улюбленого Джоні.

Але так чи інакше, Діану продовжували називати золотою душею, хоч значення і тепло цих слів стали поступово бліднути.

Десь серед літа хлопчик адміністратора, Михайлик, проколов собі живіт дерев'яною шаблею. Ішла «світова війна», Михайлик був у «ворожому» таборі. Тікаючи від «наших», Михайлик стрибнув з клена і наколовся на

власну шаблю, яка встромилася глибоко в живіт. На його страшні крики позбігалися матері. Почалася кровоте-ча, і хлопця негайно відвезли в найближчу лікарню.

Діана саме поверталася з м'ясної.

– Що сталося? – запитала вона в однієї жінки.

– Ой нещастя! Адміністраторів Михайлик розпоров собі живіт проклятою дошкою...

– Так йому й треба! Може, заспокоїться, бо за цілі-сінський день хвилинок не всидить: бігає, лазить; куди тільки його не носить? Щоб розуму навчився! – кинула Діана і пішла геть.

Через сильну кровотечу потрібне було переливання крові. Так трапилося, що в лікарні якраз не було крові Михайликової групи. Кілька жінок зголосились бути донорами, але часу на аналіз крові не було, і лікар послав за кварталною книгою, в якій записана сангві-нічна група кожного мешканця. Як і в паспорті.

Всі бігали, біткалися й тільки про це нещастя й гово-рили. Жінки пробували заспокоїти Михайликову маму. Коли засапана Софія принесла в лікарню кварталну книгу, виявилось, що Михайликову групу має тільки од-на Діана.

– Я зараз збігаю до неї, – сказала Софія, – Золота душа в Діани! От пощастило дитині.

І зараз же зірвалася з місця.

– Рятуйте! Гине дитина... Лікар сказав, що тільки ви можете врятувати. Уділіть кілька крапельок своєї крові, доки з центру привезуть... – зарепетувала одним духом Софія, коли Діана висунула голову крізь напіввідтулені двері.

Сірі Діанені очі набрали холодного металевого блис-ку, вусок нервово здригнувся.

– Нема у мене крові для шибеників!

По дорозі на роботу

Щодня – будь воно літо чи зима, негода чи веселий усміхнений ранок – лікар Антон приїжджає на роботу в сільський диспансер на своїй червоній, уже не новій машині: 23 кілометри спокійною асфальтованою дорогою, з міста почерез поля, прямо в наше село. Така поїздка має свою принадність, бо мило сполоскати втомлений міський погляд теплими барвами нив або просто наслухатися польової тиші. А доїхавши, він завертає на подвір'я диспансеру, і рівно о сьомій в його кабінет уже заходить перший пацієнт. Пацієнти пана доктора здебільшого цигани – їх добра тисяча у нашому селі. Та не тому, що вони, процентово говорячи, становлять, якщо не більшість, то обов'язково хоч би половину населення нашого села і не тому, що цигани більш хворобливі, ніж решта людей. Ні. Більшість з них просто ліниві й бігають в диспансер лиш за медичними довідками. У цьому пан доктор Антон давно переконався.

А про нашого пана доктора можна почути будь-що, лиш, що у нього чорна душа – не почувеш! Принесеш йому курку чи сир, бринзі або яйця – візьме. І гроша не цурається, і від відра вина не відмовиться, але щоб шкіру з когось здирав – то ні. І бідному повірити, і лінивому довідку випише, щоб той кілька днів на роботу не йшов. Йому лиш правду скажи і не вигадуй, що десь болить, а деінде колить, бо він понад усе не любить брехунів та шахраїв. «Не досить, що ти дармоїд, ти ще обдурювати мене збираєшся?! Марш надвір, безличнику!»

Найбільше таких слів наслухалися, розуміється, цигани. Не з расової ненависті пана доктора, не з якоїсь дискримінації чи – Боже борони! – апартеїду. Ні. А просто тому, що він переконаний, що майже всі цигани лінів, брехливі, безличні та ще й злодії. Як сам пан доктор Антон не раз каже: циган циганом і на Великдень!

Одначе медико-циганські стосунки, взагалі, непогані, в тому розумінні, що майже щоразу обидві сторони вважають вкінці, що перевага на її боці, хоч на початку відбувається одна і та ж сцена: пацієнт-циган, стараючись одержати за всяку ціну медичну довідку, вигадує різні хвороби й симптоми, а лікар прикидається спочатку, що вірить йому, навіть співчуває «хворому». Але раптом пан доктор починає кричати, довго благословить цигана грубими лайками, загрожує бійкою. За цей час пацієнт покійно вислуховує все, згоджується, що панові докторові не продаш kota в міху або фарбовану ворону замість папуги. Ой ні! Так, пацієнт признає, що він жебрак остатній, ледар, злодій, брехун безличний, п'яниця, хуліган, але дайте – цілую руку! – довідку, бо вже третій день я на роботу не ходив. «Тааак?.. – вдавано дивується пан доктор. – Лиш три дні, кажеш?.. Е, тоді не треба було тобі квапитись: можна було й через рік до лікаря загостити...». Пацієнт розуміє іронію, але воліє мовчати. І таки добре має, бо виказавши, пан доктор зразу береться писати довідку, погмикуючи та поглипуючи при кожному швидко й нечітко написаному слові (за цей час «хворий» навшпинячки несе свій «подарунок» за консультаційну ширму й мовчки повертається на своє місце), а пан доктор, дописавши довідку, ткне її циганові: – Щедай з-перед мене!».

Точнісінько така сцена відбулася недавно, коли до лікаря прийшов Петро Чорномудового Івана (це так прозивають Івана і його сина, бо чорт знає справжні

циганські імена!). Кажу, точнісінько така сцена, хіба що пан доктор не так уже лютував, бо Петро і признався, що його нічого не болить, і не вимагав ретроактивної довідки, а від сьогодні чи від завтра.

– На сім днів, пане доктор...

– А, може, виписати на місяць, га?..

– Ні, лиш на тиждень. Маю дома роботу...

– Атож, маєш роботу... – іронічно погодився пан доктор зі своїм пацієнтом. – Хто не знає, які роботящі ви, цигани?..

– Маю роботу, цілую руку, пане доктор, бігме маю, а з будівництва автобус нас надто пізно привозить додому. Помиєшся, закусиш щось і вже ніч – коли братися за якусь домашню роботу?.. – пояснив Петро, виймаючи з мішка голошию курку.

– Ти у кого її украв?.. – поцікавився лікар і взявся писати довідку.

– Курку я купив, бігме купив! У вуйни Савети...

– Гляди, щоб баба не приходила до мене за куркою, бо куца твоя година, чуєш! На, бери довідку й шуруй звідси!

– Цілую руку, пане доктор... – низько вклонився Петро Чорномудового Івана.

Вчора вранці, ні – передучора, лікар Антон приїжджав, як завжди, машиною на роботу. Ще здалеку помітив, що на окраїні села, над рипою, там, де сільський смітник, хтось пильно гепає мотикою. Аж коли під'їхав зовсім близько, впізнав Петра Чорномудового Івана. Той якраз відклав кирку набік і взявся за рискаль. «Видна річ, що не всі цигани лінівіві...» – подумав лікар, коли на сигнал його машини Петро зняв капелюха і відповів на вітання майже по-панібратськи, тобто замахав капелюхом і щось весело загукав, як ровесникові. «Ти диви, – думалося далі панові докторові, – є між ними й працьовиті... А цікаво, коло чого він так увихається?»

А вчора пан доктор знов бачив Петра, який, пильно орудуючи мотикою, далі брав ризкаль і нагинався над знаряддям, щоб глибше застрявало.

– Агій! – у голос дивувався лікар Антон. – Чорномудового не те, що не назвеш лінивим, а він, он, навіть роботящий... Диво!

На різкий сигнал Петро знов замахав здалеку своїм збляклим капелюхом.

Сьогодні вранці пан доктор Антон не втерпів: «Піду подивлюся, що там циган копає? Невже криницю? А хто здурів копати криницю над рипою?!»

Уже не сигналив. Зупинив машину край дороги й подався – сто з чимось кроків – стернею до Петра Чорномудового Івана. «Мабуть, взявся якоїсь ґрунтозахисної роботи, – продовжувала гризти лікаря цікавість. – Тут повинні бути його тридцять арів, якими наділяє колективне господарство всіх селян (селян, в розумінні мешканців села, бо який Петро селянин?). А, може, якісь дерева взявся садити. Нелегка робота! Що не кажіть, землекопи таки...»

Петро витер піт рукавом і весело зустрів лікаря:

– Тривайте, пане доктор!

– Добрий ранок і Боже поможи! – дійшовши, сказав лікар. – Ти чим тут мучишся, Петре? – поцікавився, коли замітив, що нема ніяких ям, ніяких дерев, ніякого шанця, а навколо нього тільки розрита земля.

– А чим? Порпаюся за червоними черв'яками, пане доктор.

– Що-що?!

– У цьому смітнику, пане доктор, найліпші черв'яки – риба просто дуріє, так здорово клює, коли на гачку червоний черв'як! Та в цьому році, через посуху, чортівські черв'яки занурилися глибше, де воغو, тому дуже важко копати...

– Слухай, паскуднику! Цигане вушивий! – хрипло процідив лікар. – Я на це дав тобі медичну довідку, щоб ти?..

– Але все одно найшов кілька... – показав коробку з-під консерви, прикидаючись, що не помітив, як сильно закипів лікар. – Іду закинути вудку, може, пощастить принести й вам карасиків зо два...

Пан доктор Антон протеремкотів пацієнтові в обличчя всі відомі йому лайки, підняв руку і навіть розігнався вдарити його, але передумав, плюнув, наче свиснув, далі крутнувся й покинув смітник. Петро Чорномудового Івана задивився йому вслід, ніби не розумів, чому його відвідувач розсердився й пішов геть, крокуючи розмашисто стернею і рвучко розкидаючи руками вбік, наче струшував з них щось липке та бридке.

– Я йому карасика, а він, дурень...

Іспит

Працював я в Педагогічному видавництві, що при Міністерстві освіти, рівно шість років, тобто зі серпня 1960 до літа '66 року. За цей час міністерством послідовно керували три міністри, а саме: два академіки – Іліє Мургулеску і Штефан Балан – і один політик – Мірон Константінеску, котрого «зсунули» з високої посади в ЦК РРП (з 1965, РКП¹) і він опинився, після короткого стажу в якомусь науково-дослідному інституті, у кріслі міністра освіти, факт, що ніби вказував на нове його підвищення, але воно не сталося...

Працівники Міністерства й Педагогічного видавництва оцінювали цих трьох міністрів, як це звичайно буває, по-різному. Іліє Мургулеску, постійно зайнятий своєю хімією, виявився зовсім байдужим до міністерських та видавничих проблем; про Штефана Балана говорили: «У голові нашого міністра малувато ідей і то настирливі». Але серед настирливих ідей була й одна хороша: міністр Штефан Балан вимагав, щоб усі працівники міністерства і видавництва з вищою освітою, включно інженери, бухгалтери, архітектори, одночасно викладали і в школах, бо, казав він, як можна координувати навчально-виховний процес, не маючи конкретного зв'язку зі школою? Правильно.

¹ РРП – Румунська Робітнична Партія; РКП – Румунська Комуністична Партія. (К. Ір.).

Мабуть, в кінці 1964 року або швидше на початку 1965 міністром освіти став Мірон Константінеску. З попередніми двома міністрами не мав я жодних стосунків – з Іліє Мургулеску навіть не мав я нагоди поговорити, а з Штефаном Баланом тільки один раз, а саме, коли згідно з його ідеєю, був я призначений викладати політекономію в бухарестському ліцеї «Мігаїл Садовяну» (нині, «Вірджіл Маджару»). З цієї нагоди він сказав мені, щоб я не забував, що то вимогливий ліцей. Міністр мав на увазі той факт, що в тій школі багато учнів – це сини та дочки вагомих тогочасних людей.

А з Міроном Константінеску говорив я частіше завдяки двом близьким йому особам: це Октав Боянджіу, хороший мій друг, і Георге Владеску-Ракоаса, колишній їхній професор соціології, бо за фахом і Мірон, і Таві Боянджіу були соціологами.

У 1865 році професор Владеску-Ракоаса сповнював 70 років, і кілька його колишніх студентів подумали урочисто відзначити день ювіляра. Мені Таві Боянджіу і Мірон Константінеску доручили завдання надрукувати запрошення для гостей і замовити на той день конференц-зал Норд-Готелю.

Отож, вечір присвячений професорові Владеску-Ракоаса відбувся в конференц-залі готелю, у якому взяли участь, окрім мене, самі «вагомі» особи: прем'єр-міністр Іон Георге Маурер, кілька чільних членів ЦК, три міністри, директор Інституту філософії Іон Матей (теж колишній студент професора Ракоаса), академіки, кілька професорів Бухарестського університету й інші важні особи. Ясно для будь-кого, що я, хоч і брав певну участь у підготовці урочистого вечора, не мав що там шукати, якби не запросив мене таки професор Владеску-Ракоаса. А запросив мене, бо, мабуть, Таві йому підказав. Ми з Ракоасою познайомились у Тавія дома – профе-

сор відвідував часто свого колишнього студента. А був професор дуже сепматичний, веселий, говірливий, як справжній молдован; йому дуже подобалося хвалитися (здається, я вже десь згадував про це), що зі всіх румунів він найбільше разів розмовляв зі Сталіним, і розказував він про це вже й у період, коли сталінізм засуджували скрізь. А вдалося Ґеорґієві Владеску-Ракоасі говорити кілька разів з «батьком всіх народів», оскільки після 23 серпня 1944 року був він нашим послом у Москві.

На урочистому вечорі виголосилося чимало тостів на честь ювіляра, і кожен щось йому подарував: книгу, букет квітів, набір для робочого стола, дорогу авторучку і інше. А Таві подарував своєму колишньому професорові годинник «Победу». Не знаю, що подарував Маурер, мабуть, теж авторучку, але пам'ятаю, що при тому сказав, спричинивши веселий сміх присутніх: прем'єр-міністр зізнався, що мав гадку подарувати ювілярові люльку і кисет пахучого голландського тютюну, але він певний, що шановний професор не лише кинув курити, але, мабуть, вже давненько був змушений відмовитися і від інших приємних чоловічих звичок та насолод. Веселий, у піднесеному гуморі, Ґеорґе Владеску-Ракоаса відповів застільним промовцям:

– Дякую всім вам за хороші побажання й прекрасні слова, за подарунки! А люльки справді, як сказав товариш Маурер, мені вже не потрібно... Але ви мене надто розхвалили, чого я не заробив. Все своє життя, ще з тих років, коли став співпрацівником славного Дімітріє Ґусті¹ і по сьогоднішній день, я постійно виконував

¹ **Дімітріє Ґусті** (1880-1955) – румунський соціолог, філософ, академік, професор Ясського та Бухарестського університетів, засновник румунської соціології. Ґусті є автором ідеї «соціологічного музею», на основі якої в 1936 році в Бухаресті засновано «Музей села». (К. Ір.).

свої обов'язки, стараючись робити все якомога ретельніше: і в наукових дослідженнях, і на факультеті, і в дипломатії, і в політичній діяльності. А радянський годинник, подарований мені колишнім моїм студентом, сьогоднішнім університетським професором Октавом Боянджіу, пригадав мені веселу пригоду. Коли італійський композитор Джузеппе Верді сповнив 85 років, члени оркестру склалися й подарували своєму маестро кишеньковий годинник, який потрібно було заводити лише раз у п'ятдесят років. Верді сказав: «Я вдячний вам, дорогі мої, за подарунок. Він втішив мене, але разом і дуже засмутив, бо через п'ятдесят років, коли прийдеться мені знову накручувати цей годинник, багатьох з вас не буде вже на цьому світі...». У мене такої проблеми не буде, бо годинник, подарований Октавом, треба заводити щодня...

Двогодинна забава, що слідувала після всіх тостів, розгорнулася в приємній та веселій атмосфері, при хороших стравах та напоях і в акомпанементі музики стилю кафе-концерт. Серед стількох знаменитостей я почував себе трохи ніяково й самотньо.

Наступного дня, на мій подив, дзвонить мені на роботу Віктор Красуляк, мій земляк і колишній колега початкової школи, і хвалить мене: «Бачив я тебе вчора у дуже високому колі. Браво!»; мав він, певне, на увазі учасників урочистого вечора, присвяченого професорові Ракоасі. Дивно, що він мене там бачив, бо в конференц-залі, крім запрошених осіб, кельнерів і трьох музик невеличкого оркестру, не було нікого. А Віктор, виявляється, все ж таки... Ось чому дивуюся: після початкової школи наші дороги розійшлися – далі я вчився у Серетському ліцеї, а Віктор пішов до Сірету, але не закінчив там ліцей, а вступив до спеціальної школи і став лейтенантом Секурітету. Проте, через кілька років

казав, що його вигнали з політичної поліції, після чого працює урядовцем в якійсь установі. А Бог його знає... Тепер хоче негайно зустрітись зі мною, таки сьогодні після обіду і каже, якимось дорікаючи, що телефонував він мені і вчора, «але ти побував у Норд-Готелі...». Сьогодні, каже, мусимо обов'язково зустрітись. А що таке – Віктор не сказав. Взагалі, ми зустрічалися дуже рідко, іноді випадково. Правда, в студентські роки він заходив час від часу в наш гуртожиток і запрошував двох-трьох із нас «на пиво», завжди і свого троюрідного брата Юрія Лукана (ми ж були студентами-«голодранцями», а у Віктора була вже зарплата і, певне, хороша...). Одного разу Віктор Красуляк навіть запросив кількох нас до себе додому – казав, що одержав від когось марамороської палинки і хоче угостити і своїх земляків. Ми вперше куштували ту горілку і, незвичкі з такою міццю, повпивалися всі. Але після закінчення факультету я рідко зустрічався з Віктором і то здебільшого на вулиці. А тепер він, г'авт, хоче бачитися зі мною і таки сьогодні. Чого так спішно – не сказав. І чому на бульварі Бану Манта перед поштамтом, а не десь у центрі міста? Каже, що пояснить, але не по телефону. Побачу вже там у чому справа.

Був похмурий, сльотавий і холодний день, як не раз буває в Бухаресті на початку зими. Перед поштамтом разом з Віктором, бачу, чекає ще якийсь юнак – низький, коринастий, з плоским веселим аж смішним обличчям.

– Салют! – радісно зустрів мене Віктор. – Казав я тобі, що бачив тебе сночі в Норд-Готелі на бенкеті з вагомими шишками. Ще раз – браво! Але зараз не про це. Ось, знайомтесь: це Щур, хороший мій друг, – представив він мені низького та усміхненого юнака, – а насправді зветься він Іон Репча, один з кращих спортсменів клубу «Динамо», наш чемпіон з класичної боротьби. Мабуть, читав ти про нього. Але тепер у Щура справа в ліцеї «Іон

Некулче», ось там за будинком народної ради. Щур – учень IX вечірнього класу цієї школи. Сьогодні у нього іспит з російської мови, а він навіть увесь російський алфавіт не знає...

– І ти хочеш, щоб я йому хороше словечко поставив в цьому ліцеї, так? – вгадав я Вікторів намір.

– Ні. Хочу, щоб ти склав іспит замість нього.

– Ти здурів, Вікторе? За таке мене посадять!

– Підожди, – вмішався Щур. – Не бійся, тут немає жодної небезпеки, бо мене в «Некулче» ніхто не знає, я тільки вчора переписався з іншого ліцею. Мене знає лише секретар...

– Ні в якому разі!

– Я тебе дуже прошу, – настоює Віктор. – У Щура дуже скрутна ситуація, бо якщо він знову буде другорічним, його викинуть з «Динамо».

– То чому? Не казав ти, що він спортсмен? А від спортсменів не вимагають якоїсь освіти...

– Так, але в «Динамо» спортсмени одночасно є і працівниками МВС¹. Ось, Щур – молодший лейтенант міліції.

– І саме міліціонери заставляють мене порушувати закони?..

– Ач, ти вже про закони... Що тут такого? Причім тут закон?..

– Вікторе, уявляєш щò ти мене заставляєш робити?! Я ж викладаю в ліцеї, працюю в Міністерстві освіти, а ти...

– Ще раз дуже прошу тебе, – не попускає Віктор свого. – Це дрібничка, і будь певний, нічого ти не ризикуєш. Ідеш собі в клас, прочитаєш трохи з того, що вкаже тобі баба, бо ми вже цікавились, як розгортається

¹ МВС – Міністерство Внутрішніх Справ. (К. Ір.).

екзаменування. Російську викладає якась старуха, в цьому ліцеї Щура не знають, але він, на жаль, по-російськи ні бе, ні ме. Розумієш? Усе триватиме якихось десять хвилин... Прошу тебе! Інакше його виженуть.

Обидва вони були справді в безнадійній ситуації, головню чомусь Віктор, бо Щур постійно посміхався й здався мені більш недбалим. Проте, мені стало жаль юнака. Якщо справді його виженуть, що він тоді? Хоч складати мені іспит замість нього було і незаконно, і небезпечно, я вирішив все ж таки стати йому в пригоді. Кінець кінцем, Щур спортсмен, і цей екзамен не скривдить нікого і завдяки йому Щур не займе чуже місце. Таки так: через якийсь кількахвилинний іспит цей симпатичний і постійно усміхнений хлопець може втратити свій насущний хліб.

— Гаразд, — кажу. — Але якщо мене спіймають, ви відвідаєте мене в тюрмі?.. Або в крайньому разі, кините мені пращею почерез огорожу якусь закуску?..

— Нічого не станеться, — задоволено запевняє Щур. — А тепер ходім та покажу тобі секретаря ліцею, лише він знає мене з лиця, бо у нього записався я, йому здав документи. Якщо він зайде у клас під час екзамену, хоч не гадаю, але якщо таки зайде, ти зразу покинь клас. Не має він чого там шукати, хіба є в нього якийсь протезе.

— Якщо з'явиться секретар, тобі раптом ніби погано зробилося, — навчає далі Віктор. — Вийми хустину, прикрий ніс: кров тече, і виходь з класу. От і все. Але цього не буде потрібно. Все пройде нормально, побачиш! — запевнив він.

— У мене ще така просьба, — знову заговорив Щур. — Щодо оцінки: не потрібна мені десятка, бо в такому разі я, не дай Боже, пропаду! Коли у наступному ліцеї, куди я після дев'ятого класу переведусь, побачать десятку, а я й російського алфавіту не знаю, що скажуть? Розумієш?

Я буду тобі дуже вдячний, якщо ти сьогодні одержеш невелику оцінку, тобто 5, найбільше 6. А тепер ходім та покажу тобі секретаря, але швидко, бо через годину почнеться іспит.

Рушили лише я та Щур, а Віктор ждатиме нас у кафе-барі, що поряд з поштамтом. Повернули ми зі Щуром поза будинок народної ради, той, на вежі якого стоїть бляшаний вартовий, а чи середньовічний лицар, спертий на своєму списі, входимо на подвір'я ліцею і прямуємо в секретаріат. Щур попереду, я за ним.

— Добрий день! — ввічливо кланяється він. — Скажіть, будь ласка, в котрому залі відбудеться екзамен вечірнього дев'ятого класу?

— На першому поверсі, де на дверях написано 10-ий Б.

В коридорі Щур шепнув:

— Бачив? Лише цього лисого стережись. Отже, я — Репча Іон і мої знання російської мови варті лише 5-6... Бажаю успіху! Я йду до Віктора в кафе-бар, де нетерпляче ждатимемо твого повернення.

Заходжу в клас, де знаходилось, мабуть, майже сорок учнів уже гей підстаркуватих, декотрі віком близько п'ятдесяти років, чоловіки й жінки. Є між ними й кілька хлопців і дівчат. Я знайшов вільне місце в передостанньому ряді парт. Через чверть години або й більше увійшла у клас і «баба» — поважна пані з різко нафарбованими губами, якій, певне, уже пора було вийти на пенсію.

— Добрий вечір! — привіталася вона з виразно басарабською вимовою. — Іспит з російської мови розгорнеться в нас сьогодні так: перші три учні, котрих я викличу за алфавітним порядком, сядуть ось за цю парту. З цього підручника, — показала вона книжку, — три таких знаходяться й на першій парті, кожен з вас прочитає вказаний мною абзац, перекладе перше речення

і проаналізує іменник. Зрозуміли? Гаразд. Неважко, правда? А зараз хай засядуть за першу парту учні... – і викликала вона перших трьох.

Ясно. Після перших двох серій я переконався, що викладачка ставиться поблажливо до «вечірніх» учнів. Декотрі ледве читали по складах, а перекладати без «бабиної» допомоги, ні стільки. Аналізувати іменник заставляла вона лише одну «тітку», яка читала російський текст трохи плавніше від інших. Я прослухав белькотіння і заїкання ще кількох «вечірників» і, щоб не нудитися, вийняв з портфеля післяобідню газету **Informația Bucureștiului** і взявся читати. Час від часу прислуховуюся і дивлюся на екзаменованих учнів. Нема куди правди діти: «бабуся» таки дуже порядна, допомагає всім, а тим, які занадто «икають», перекладає сама і не заставляє аналізувати іменник. Всім ставить перехідну оцінку.

Бачу, викладачка запросила сісти за першу парту нову «трійцю» і теж на букву Д. Отже, до мене ще довго. Повертаюся до газети. На сторінці «Спорт» натрапляю на статтю про футбольний матч між командами *Rapid* і *Динамо*, який виграли залізничники. А репортер старається переконати читачів, що динамівці програли, тому що в команді *Динамо* не грав Васіле Ангел. Брехня! Я був на стадіоні і бачив, що *Rapid* грав набагато краще. Перегортаю сторінку й читаю рубрику «Від столичної міліції». В цій рубриці уже конкретні речі. Ось: кілька осіб їхали трамваєм без квитків; їх піймали, і кожен з них заплатив штраф вартістю 5 леїв, тобто як за 20 квитків. То, можливо, якісь цигани або студенти, бо лише вони мають звичку їхати «зайцем». А ще якийсь – подають лиш його початкові букви, Н. Л. – украв газовий балон, але міліція піймала злодія, коли той збирався продавати балон на товкучці. Ці повідомлення короткі, стислі. Але

останнє трохи докладніше. П'ятидесятилітній мужчина, якого в газеті теж подають лише за ініціалами К. К., переодягався у старця і жебрав, здебільшого перед воротами цвинтаря. Це вдень, бо ввечері він ставав елегантним паном і бував у ресторані «Амбасадор» або у «Мелоді-Барі». Але це ще нічого. «Жебрак» жив у центральній розкішній квартирі – дорогі меблі, килими, цінні картини тощо, а попри все інше міліція знайшла у нього понад 100.000 леїв. І все це здобув К. К. жебраючи. Ти диви!

Зненацька, чую підвищений голос викладачки:

– Репча Іон! – потім ще сильніше: – Репча Іон!

Це, думаю, якийсь, що або недочуває, або не ставить-ся на іспит.

– Репча! – нервово повторює викладачка російської мови і дивиться в мій бік.

В ту мить я раптом пригадав, що Репча – то я. Піднімаюся швидко і відзиваюся:

– Так... Я тут, я присутній, – кажу й прямую до передньої парти.

– Ти прийшов газету читати?! *Безобразие!* – лютує вона по-російськи. – Це вже занадто! Зараз побачимо твої знання. Ану, відкрий підручник на сторінці е-е... Так, сторінка 186 і читай.

В кінці посібника, тобто після того, як учні засвоїли більш-менш задовільні знання російської мови, подаються трохи складніші тексти. Мабуть, тому послала вона мене аж туди. Але доки знайти мені вказану сторінку, професорка продовжує обурено:

– За стільки років учителювання я вперше зустрічаю таку безличність. Уявіть собі: читати газету під час іспиту! Віднайшов сторінку? Добре. Читайте!

На короткий час, приголомшений неприємним моментом і засоромлений, я забув Щурове прохання і

почав читати плавно, чітко й наголошуючи правильно. Коли я здогадався, було пізно – я прочитав уже пів абзаца. Викладачка витріщилася, наче побачила хтосьна, що і запитала по-російськи:

– *Вы что, говорите по-русски?..* – перестала вона тикати.

– *Немного...* – відповів я ніяковіючи, але по-російськи.

– *Из дому?*

– *Нет. В школе научился, понравилось и...*

Викладачка встала зі стільця і заговорила до всіх:

– Ось, товариші, взірцевий приклад, гідний наслідування! Ваш колега е-е... – зазирнула вона в екзаменаційний список, – Репча Іон навчився російської мови в школі. Браво! Сьогоднішня його оцінка – 10!

Моментально я трохи розгубився і нетерпляче чекав, щоб закінчилась ця комедія. На щастя, після мене слідували ще лише дві серії і все. Я поспіхом покинув клас – боявся, щоб викладачка не заводила зі мною ще якусь бесіду.

Я просто вибіг з подвір'я ліцею «Іон Некулче» і незабаром опинився в кафе-барі.

– Уже? – весело зустріли мене Віктор і Щур. – Ну, як?

– Погано, – кажу.

– Жартуєш? Тобто чому погано?.. – побоюючись, запитав Щур.

– Таж чому? Баба здала собі справу, що я знаю в певній мірі російську мову і «нагородила» тебе десяткою.

Я не згадував ні про газету, ні про те, що на момент забув, що я Репча Іон, бо вони мали, якщо не лаяти, то принаймні мали сміятися наді мною.

– Ух, це для мене просто нещастя! – став бідкатися Щур. – Краще було мені провалитися. А так, мушу швидше тікати в інший ліцей...

Не знаю, у яких ліцях ще вчився Щур і як здавав він іспити. Справа в тому, що невдовзі став він чемпіоном світу, оженився на дуже відомій співачці народної музики, а по військовій лінії дійшов до чину полковника. Зараз, гадаю, ясно, чому назвав я Щура Репчею і не подав справжнього його імені.

Зміст

Коротке застереження	5
Спогади з давніх доріг I	7
Спогади з давніх доріг II	21
Спогади з давніх доріг III	34
Спогади з давніх доріг IV	54
Спогади з давніх доріг V	66
Весела божевільня 1.	79
Весела божевільня 2.	115
Весела божевільня 3.	131
Костіка I.	148
Костіка II	165
Костіка III.	188
Клаудія Міліан Мінулеску	201
Іс... Міс... Тіс...	215
Міжнародний конгрес	221
Заєць з маслинами	227
Імператор Павел I	241
Нікіта Станеску.	254
Теодор Пике	275
Ґурам Гараїдзе	284
Я служив у війську разом з Васіле Александрі.	300
500 леїв	308
Відкритий урок	314

Шофер.	317
Синя ніч.	323
Нела.	328
Учнівські фіглі.	336
Покер	349
Іменини	372
Лотерейний білет	380
Перукар Лука	394
Алло! Я Еміліян. Слухаю вас.....	405
Джіно або «Дія теодоліт»	414
Золота душа	432
По дорозі на роботу	436
Іспит.	441